

ЗБІРНИК

НАУКОВИХ ПРАЦЬ

НА ПОШАНУ

ЄВГЕНА ВЕРТИЦОРОХА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАНАДСЬКОГО НТШ
НА ПОШАНУ
ЄВГЕНА ВЕРТИПОРОХА
ПРЕЗИДЕНТА ГР НТШ
І ГОЛОВИ КАНАДСЬКОГО НТШ
З НАГОДИ ЙОГО 70-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Люба Бушени і Олегів
Олеа, Олені, Дамітасі; Трехові.

з сурдотиме кривітими
і зновиме бї
Євгене Вертипорха
тате і сісе

Меріано 15/VIII
1972r

THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY IN CANADA

VOL. XII – 1972

PROCEEDINGS
OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC
SOCIETY IN CANADA

IN HONOUR OF

EUGENE WERTYPOROCH

PRESIDENT OF THE SUPREME COUNCIL
OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

AND

OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
IN CANADA

ON HIS 70-TH BIRTHDAY

TORONTO, ONTARIO, CANADA

КАНАДСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

ТОМ — XII. 1972

З Б І Р Н И К
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
НА ПОШАНУ
ЄВГЕНА ВЕРТИПОРОХА
ПРЕЗИДЕНТА ГОЛОВНОЇ РАДИ НТШ
І ГОЛОВИ КАНАДСЬКОГО НТШ
З НАГОДИ 70-РІЧЧЯ ЙОГО ЖИТТЯ

ТОРОНТО — 1972

Редактор збірника
БОГДАН СТЕБЕЛЬСЬКИЙ

З друкарні Видавничої Спільки „Гомін України”
140 Батерст Ст., Торонто, Онт.
Канада

ПРОФ. Д-Р ЄВГЕН ВЕРТИПОРОХ

Василь Іванис

КАНАДСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА ТА ЙОГО КЕРІВНИК

Найбільше нових переселенців-українців прибуло до Канади в роках 1947 - 1949. Тоді до Канади прибуло й 9 дійсних членів НТШ та 11 звичайних.

Українське населення опинилося в невідрадних політичних умовах, які вимагали від українських науковців виконання відповідальних обов'язків: плекати українську науку зо всіх галузей життя (бо на своїй землі й досі не вільно цього робити), зберігати духові цінності і гідно репрезентувати українську науку й осягти українського творчого духа перед чужинецьким світом.

Слід зазначити, що Канада — одна з небагатьох демократичних країн світу — дала захист людині. Не вимагала паспортів, всіляких реєстрацій, які так в'їлися перебуваючим в західних країнах Європи, не кажучи вже про советський режим. Ступивши на канадську землю, людина може прожити свій вік, не вибираючи паспорта. Науковцям можна було продовжувати свою роботу без жодних перешкод.

За таких обставин виринула думка створити Канадський Відділ НТШ в Торонті. В травні 1949 р. проф. д-р В. Бригідер, проф. д-р Пастернак, проф. д-р Є. Вертипорох, д-р І. Тесля й інж. О. Тарнавський рішили виробити проект статуту, маючи на увазі статут Головного Віділу НТШ в Мюнхені. Оця група обговорила й прийняла 1. 10. 1949 р. вироблений статут і обрала першу Управу НТШ в Канаді в складі: голова — проф. д-р Є. Вертипорох, заступник — проф. д-р В. Бригідер, секретар — д-р І. Тесля, скарбник — інж. О. Тарнавський, член — проф. д-р Я. Пастернак; представники: у Вінніпезі — дир. І. Тиктор, а в Едмонтоні — д-р Іван Німчук. Склад Контрольної комісії: голова — інж. А. Палій, а члени: д-р Ю. Генік-Березовський і інж. Роман Голод.

Головним завданням Управи було влаштувати наукові конференції та відбути спеціальні сесії, присвячені патронові Т-ва — Т. Шевченкові й іншим славним нашим постатям. Далі —

популяризувати українські проблеми влаштуванням академічних вечерів і подорожів в терен країни, запрошуючи нових членів.

Важливою справою було наладження співпраці з УВАН на території Канади. Для цього голова КНТШ проф. д-р Є. Вертипорох 7 - 9 лютого 1950 р. побував у Вінніпезі і зустрівся з президією УВАН — проф. Д. Дорошенком, проф. Л. Білецьким, проф. Я. Рудницьким в приявності проф. Павличенка. Домовилися і цю згоду прийняв пізніше Головний Виділ Т-ва.

Зчасом постали НТШ в інших державах: в ЗСА, в Європі й в Австралії. Праця нескоординованих НТШ у світі не йшла так гладко, якби хотілося. Через це поміж окремими НТШ велося листування між 15 вереснем 1954 р. і 15 січня 1955 р., поки не дійшло до постанови, що на місцях постають крайові автономні товариства з назвами держав: НТШ-Нью-Йорк — Американське НТШ, НТШ-Торонто — Канадське, НТШ-Сідней Австралійське і НТШ-Сарсель — Европейське. На місце Головного Виділу НТШ постає Головна Рада НТШ з обраними членами. З уряду входять до неї: голови крайових товариств (4), директори трьох наукових секцій (3), а крім того делегати, вибрані на загальних зборах крайових Т-в: 2-ох з Америки, по 1-му з Канади й Європи. Разом 11 членів, які вибирають з-поміж чи з-поза себе президента і генерального секретаря.

Першим президентом обрано літом 1955 р. проф. д-ра Романа Смаль-Стоцького (голову А НТШ), а генеральним секретарем проф. д-ра Володимира Кубійовича (голову Е НТШ). К НТШ на спільній конференції з А НТШ в Нью Йорку 4-го червня 1955 р. устійнило співпрацю між Амер. і Канад. НТШ: влаштування конференцій, видавничі й фінансові справи, як також обидва крайові товариства стали на плятформі національної української політики. Вони є проти непередрішенської політики.

З самого початку К НТШ намагалось приєднати нових членів, як дійсних науковців, так і теж зі звичайних членів, що можуть згодом стати дійсними. Зверталось увагу спеціально на молодших науковців. У році 1950 дійсних членів було 12 (2-ох не-українців), звичайних — 40. У 1958 р. зросло число членів на 16 дійсних, а звичайних 104. Чотирьох дійсних членів живе стало в Торонті, решта розпорошена по Канаді. Звичайних членів найбільше в Торонті й околицях, бо — 58, потім в Едмонтоні й околицях — 23, в Оттаві — 15, а інші розпорошені по Канаді. Деякі дійсні члени не приступили до К НТШ, а належали безпосередньо до секцій. З них відійшли у віч-

ність: Д. Дорошенко, Л. Білецький, Т. Павличенко і Я. Пастернак. Проф. Я. Рудницький не належить до К НТШ.

В часі існування від 1. 10. 1949 р. до 31. 12. 1953 р. відбулося 56 засідань управи, а крім того 5 конференцій президії і 1 конференційне засідання управи. 31. 1. 1954 до 1. 10. 1959 рр. відбулося 68 засідань, 3 конференції і 1 кореспонденційне засідання управи.

За час існування Т-ва відбулося 6 звичайних загальних зборів, на яких переобирався головою проф. д-р Євген Вертипорох.

З огляду на великі простори в Канаді важко було з особистими поїздками, через це створено осередки в Едмонтоні, Оттаві й Ванкувері, які мають свої управи.

Наукові конференції відбувалися з різною тематикою. Разом на всіх конференціях виступали 157-ох авторів, що прочитали 183 доповіді.

Рік річно в К НТШ відбуваються доповіді з Шевченківською тематикою. Перша була 18-го березня 1951 р. з п'ятьма доповідями. До таких імпрез належить конференція присвячена творчості Богдана Лепкого з 15-го жовтня 1951 р. з 4-ма доповідями. Відбулась сесія, присвячена пам'яті митрополита Андрія Шептицького, що відбулася 5-го грудня 1954 р. і 23-го січня 1955 р., на яких виголошено 8 рефератів.

Відбувалися також „Ювілейні вечори”. Наприклад 22-го грудня 1957 р. вшановано Євгена Онацького з його 40-літньою науковою працею. На честь проф. д-ра Вертипороха 6-го грудня 1959 р. 60-ліття від народження і 30-ліття наукової діяльності.

Відбулися ще зустрічі з визначними особами: 14. 10. 1957 р. з головою НТШ в Європі, проф. д-ром Володимиром Кубійовичем; 21. 5. 1958 р. з проф. д-ром Юрієм Бойком (Блохином), а 18. 8. 1958 р. з проф. д-ром Іваном Мірчуком — ректором Українського Вільного Університету, та проф. Віктором Доманницьким, проф. д-ром Кульчицьким, проф. д-ром Р. Смаль-Стоцьким і ще з деким.

10 березня 1963 р. Головна Рада НТШ обрала президентом проф. д-ра Романа Смаль-Стоцького і генеральним секретарем проф. д-ра Є. Вертипороха.

Після довгої й тяжкої хвороби у Джорджтавнському шпиталі в Вашингтоні 27 квітня 1969 р., о 6-й год. по полудні, на 77 році життя помер проф. д-р Роман Смаль-Стоцький, президент Головної Ради НТШ.

В суботу, 18 квітня 1970 р., в Нью Йорку, в будинку А НТШ відбулося особливе засідання Головної Ради НТШ, що об'єднає

автономні Крайові НТШ. На засіданні обрано президентом Головної Ради НТШ проф. д-ра Євгена Вертипороха. Генеральним секретарем ГР обрано проф. д-ра Василя Стецюка. Головою К НТШ залишився проф. д-р Є. Вертипорох. Так досягнув проф. д-р Є. Вертипорох керівництво і Головної Ради НТШ.

Я познайомився з проф. д-ром Є. Вертипорохом лише в Канаді, через це можу говорити про його діяльність лише на цій території.

Д-р Є. Вертипорох є дійсним членом Канадського Хемічного Інституту. 2 травня 1957 р. Сенат Українського Вільного Університету в Мюнхені іменував проф. д-ра Є. Вертипороха звичайним професором хемії при філософічному факультеті. 16 травня 1962 Сенат УТГІ надав йому докторат „гоноріс кавза”.

Діяльність і роля проф. д-ра Вертипороха в розвитку НТШ в Канаді і в Головній Раді НТШ з'ясовано передше. Друкованих праць у професора 27, а про НТШ 7 статей в збірниках НТШ. Вражає професор своїм надзвичайним оптимізмом і спритом знаходити шлях у найрізномодніших обставинах, часами дуже прикрих. Скільки він працював для свого народу під ворожими окупаціями, ні одного разу не був навіть арештований. Польський полон, не затримуючи довго, також проминув.

Таким людям, як професор д-р Є. Вертипорох, ніколи не докучає мистецький вислів поета про зміну генерацій: „Мені пора тліти — тобі цвісти!” Яка б не трапилась неприємність, непівусміхнений професор шукає й знаходить вихід без гучних розмов. Ніколи він не спізнюється (шанує час других).

Видавнича діяльність К НТШ була невелика, бракувало коштів, і складалась із: збірників, хронік, статей окремих осіб — часто без зазначення, що це доповідь в НТШ, — в „Наукових записках УТГІ”, „Вістях українських Інженерів” й інших виданнях.

Євген Вертипорох

А В Т О Б І О Г Р А Ф І Я

Народився дня 17 квітня 1878 р. у Великодню неділю в Ляшках Королівських, повіт Перемишляни, в Західній Україні. Мій батько, Іван, був управителем школи, а мати, Леонтина з Балбожинських Вертипорох, була учителькою. Маю теж молодшу сестру Ірину.

Школа в Ляшках Королівських був це поверховий мурований будинок. На долі по обох боках були дві великі кляси і кухня, а на горі було мешкання. На подвір'ю була велика стайня і стодола. Перед будинком був город, де росли шляхетні пахучі рожі, а город з боку будинку мав також багато грядок з різними ботанічними рослинами — в чому мій батько любувався. Мої батьки були дуже гостинні й у нас часто бувало багато гостей, головно на ім'янини батька та Трьох Святителів і мами на 1 липня.

Мій батько, що щиро займався піднесенням свідомости села та його організацією на національному полі, мав часто різні неприємності зі сторони польської влади. Мав я на селі багато ровесників, з якими грався літом чи зимою і перебував з ними. Один з моїх товаришів забав — М. Балич перебуває досі в Меадов Лейк в Саскачевані.

Село Ляшки Королівські було віддалене на 5 км від станції Задвіря на шляху Броди-Львів і мало дуже добре полуження зі Львовом.

За активність в національній справі (вибори до сойму і до парламенту) польська шкільна влада перенесла моїх батьків „в дорозі службовій” (без права відклику) в році 1908 до Сільця Беньків повіт Камінка Струмилова, віддаленого від залізничної станції Буськ і від Львова 48 км.

До 4 кляси народньої школи післали мене до Школи Вправ при учительській семінарії у Львові при вул. Калечій, де вчив мене проф. Скоробогатий. З моїх тодішніх товаришів остався д-р Любомир Макарушка, що перебуває в Бонн в Західній Німеччині. Мене приміщено в бурсі ім. Сембратовича при вул. Потоцького. Моя сестра вчилась в Дівочій гімназії С.С. Васи-

ліянок і мешкала на станції у п-ні Давидович при вул. По-тоцького. Коли треба було три рази в році з Сільця Беньків до Львова доїздити фірою чи саньми, то така подорож тривала 8 - 9 годин їзди з попасом в селі Ременів, де була велика і простора придорожна корчма. Нераз літом ми їздили вигіднішим поштовим возом з Камінки Струмилової, 10 км. від нашого села. Такі подорожі бували все цікаві і веселі, за винятком зимових, коли нас одягали, завиваючи в великі та довгі кожуки, звані бараницями. В 1912 році споруджено льокальну залізницю до Стоянова через Камінку Струмилову і Радехів і теж відногу з Камінки Струмилової вздовж Бугу на північ через Кристинопіль до Сокаля. Тоді вже подорожі були вигідніші і тривали 2 і пів години до Львова, лише треба було доїхати зі села фірою до залізничної станції Сілець Беньків 5 км.

Після перенесення до Сільця Бенькова, батько занявся національним оформленням села, закладаючи читальню „Прогресу”, (бо були в селі москвофіли і мали читальню ім. Качковського), оснував гурток „Сільського Господаря”, а з огляду на брак пошти, постарався про відкриття поштової агенції, яку сам провадив. Теж підбирав здібніших учнів, учив їх німецької мови та приготавляв до вступного іспиту в польській гімназії в Камінці Струмиловій, де була українська студентська бурса. Це були мої ровесники і друзі до забав. Пароходом був тоді о. Питлик, з яким моїх родичів в'язали незвичайно приятельські взаємовідносини. Мій дещо молодший ровесник, Славко, згинув опісля в бою під Крутами, а його старший брат лікар д-р Богдан Питлик перебуває зараз в Мюнхені.

В 1914 р. під кінець червня на здвизі „Соколів”, де я був також, рознеслась трагічна вістка про вбивство престолонаслідника архикнязя Фердинанда і його дружини в Сараєві. Всі відчули, що буде війна. Пам'ятаю, що з початком серпня було у нас цілковите затьміння сонця, що люди вважали злим знаком. Була заряджена загальна мобілізація, були сутички між австрійськими і російськими патрулями, а потім, вневдовзі, прийшли російські війська, а головно кавалерія, і розпочались бої, облога Перемишля, а 1915 р. контр-офензива австрійських і німецьких військ. В мойому селі на північному березі Буга були окопані російські війська, а на полудневому березі австрійські війська. Фронт держався шість тижнів. Ми перебували по російському боці в дальшому присілку села з мамою і сестрою Іриною і мимо обстрілів гранатами і шрапнелями нам нічого не сталось, хоч були втрати цивільного населення. Батька з нами не було, бо весною 1915 р. вивезли його росіяни як закладника

(золожник) на схід і він опинився в Києві. Тоді відвідав нас ще кілька разів фронтний вояк, тепер д-р медицини, Петро Сайкович.

Після приходу австрійської влади комунікація зі Львовом була дуже утруднена. Треба було дістати дозвіл зі староства, що замість в Камінці Струмилової урядувало в Яричеві, а потім від військової влади треба було дістати паспорт і візу від команди армії. Все ж таки по довгих стараннях дістав я дозвіл і поїхав до Львова, де в 1916 р. закінчив академічну гімназію (що була разом з філією в „Народному Домі”) іспитом зрілості з відзначенням.

Осіною цього ж року австрійська влада покликала мене до війська і по відбуттю карантани на Угорщині (у нас панувала тоді червінка і жолудковий тиф) був приділений до 41-го полку піхоти, що мав кадру у Львові в касарнях при вул. Петра і Павла. Зимою відбув тримісячну офіцерську школу на Горішньому Шлеську. Звітіль перенесли мене до Люблина, а весною 1917 р. до 3-ього боснійсько-герцеговінського полку піхоти з кадрою в Будапешті. Літом цього року відійшов я з маршовою компанією на східній фронт. В запіллі виділили всіх однорічних, що успішно закінчили офіцерську школу, в особні полки ц. к. армії і гонведів, де перебув я воєнний вишкіл, загальний, а потім спеціальний технічний і машинових крісів. Околиця в Семигороді Шатмар Неметі була дуже гарна, купелева, і мала великий став солоної води, ogrіваний підземними гарячими джерелами. Щоб дістатись на східній фронт на Буковині, треба було їхати полудневими збочами Карпат гірськими залізницями. Я був при компанії машинових крісів, що стояла над Серетом недалеко Серетівець. В тому часі закінчилась на півночі Брусіловська офензива і мій полк почали відтягати та переносити його на італійський фронт.

Приготовляючись до походу на схід, на Україну, австрійська влада поручила всім військовим групам списати тих всіх, що знали російську мову, так що я замість їхати з полком на італійський фронт, був негайно відкомандирований до військової команди в Кракові. Там відбувались іспити німецько-російських перекладачів. Після іспиту приділено мене до школи перекладачів, що була в таборі для російських полонених в Горішній Австрії.

Там запізнався я з сотн. Шашкевичем і по закінченні школи перекладачів під його командою група перекладачів була приділена до команди армії, що була в Кутах. Ми їхали через Львів і завдяки впливам сотн. Шашкевича (що мав австрій-

ське високе відзначення орден Тереси), дістали ми дозвіл відвідати на три дні родину і тоді то я поїхав до Сільця Беньків побачитись з мамою і сестрою. Зі Львова поїхали ми всі до Кут, де нас розділено і приділено до команд дивізій. Мене приділено до одного полка, що стояв на границі Буковини і Семигороду (Телдеж Пас). Це була зима 1917/1918 рік і зі сторони австрійської армії була посилена пропаганда, щоб російські і румунські війська заперестали боротьбу.

В березні 1918 р., коли вже російський фронт розлітався, переїхав я з транспортом штабу 2-ої Кавалерійської Дивізії через Кишинів до Одесси. Тут перебув я аж до листопада ц. р. і переживав все що тоді діялось на Україні. Мав я теж призначення до штабу 5 кав. полку в Тирасполі. В цьому часі відвідував я кілька разів Київ, де мій батько був тоді урядовцем при австрійським конзуляті і перебував тут від 1915 року. Він розказував мені про життя української громади в Києві. В Одесі і в Києві мав я змогу познайомитись з деякими колами української інтелігенції.

В цьому часі мати і сестра були в Сільці Беньків і я мав змогу їх відвідати та побувати з ними, одержавши в червні 6-ти тижневу відпустку. Я був тоді хорунжим, а після повороту став четарем/лейтенантом.

Пароходом в Сільці Беньків був тоді о. Пелех, з родиною якого і синами, в'язали нас приятельські відносини. Старший Олюньо і молодший д-р Юрій Пелехи перебувають тепер в Брукліні, ЗСА.

З початком осені 1918 р. переїхав мій батько з Києва до Сільця Беньків на свою посаду учителя. Він брав участь в перенятті влади для українців від поляків в дні 1-го листопада 1918 р. Треба додати, що в Камінці Струмиловій була тоді офіцерська школа (та сама в якій я був на Горішньому Шлеську), в якій було дуже багато українців однорічних. Переняття влади відбулось зовсім спокійно і без спротиву.

З розпадом австрійської держави, з початком листопада, в Одесі почались організувати транспорти поодиноких національностей, для репатріації. Від'їхав я з транспортом, що його очолював отаман Шухевич. Ми поїхали через Підволочиська на Красне, де я висів, а поїзд поїхав прямо до Львова, де всі попали в польський полон. З Красного при допомозі четаря А. Майки, приятеля мого батька, дістався я до Буська, а звідтам фірою до Сільця Беньків. Це сталося на св. Димитрія (8/XI). Мене мило стрінула ціла моя родина: мати, батько і сестра та друзі зі Сільця і втішились, що я здорово повернувся. Але не

довго був я дома, бо українська влада оголосила мобілізацію (загальну) і я за кілька днів зголосився до кадри в Камінці Струмиловій в касарнях, де комендантом був сотн. Салек, а ад'ютантом поручник Юліян Рабій. Мій батько був іменованим шкільним інспектором і перебував в Камінці Струмиловій і я мав змогу часто з ним стрічатись. Опісля перенесли його до уряду Секретаріату Освіти в Станиславові.

*Чотар Євген Вергинпорох,
старшина Української Галицької Армії*

В міжчасі відходили маршові сотні на фронт і я мав вже бути приділений до однієї з них, але прийшов наказ команди Галицької Армії, щоб я негайно зголосився до групи Отамана Шашкевича, що стояла в Куликові, де я зорганізував саперську чоту (опісля відділ). Через прорив польської армії з Рави Руської до Львова, що йшла через Куликів, штаб групи отамана Шашкевича перейшов до Пархача, коло Кристинополя.

Після реорганізації 1-го корпусу Галицької Армії був я приділений до 5-ої Сокальської Бригади (кмдт. отаман Коссар) і

мене, як чотаря, призначено на коменданта саперської сотні. Відбув я цілий відворот до т. зв. чотирикутника смерти, брав участь в сутичках з відділами армії Галлера і перейшов за Збруч. Тяжкі були зпочатку часи для війська по переході за Збруч, аж зчасом наладналось постачання і переорганізувалась армія. Літом 1919 р. довгий час стояла саперська сотня 5-ої Сокальської бригади в цукроварні села Махаринці. Опісля брав я теж участь зі сотнею в поході на Київ 31 серпня 1919 р.

У той час перебув страхіття плямистого тифу, але, на щастя, не захворів, хоч був я навіть якийсь час в команді тифозного шпиталю в Хмельнику. В 1920 р. попав до польського полону. Був у Фридрихівці, звідкіля пощастило мені вирватись і дістатись до Львова. Тут помагав старшим колегам організувати Академічну Громаду, що через воєнні дії перестала була діяти. Вписався на Технічні Курси, зорганізовані Технічним Товариством і НТШ, що відбувались в одному з приміщень будинків св. Юра, які стали основою пізнішої тайної Української Політехніки. В той час доповнив учительську семінарійну матуру, вчився на бухгалтерських курсах та склав іспити у Державній Торговельній Академії у Львові з книговодства, торговельної кореспонденції, товарознавства та купецьких рахунків.

В цьому часі мої родичі і сестра Ірина перебували в Сільці Беньковім і мій батько мав великі клопоти з т. зв. верифікаційною комісією, що за його діяльність з часів української влади довгий час не хотіла дозволити йому бути учителем. В кінці перенесли його до Мостів Великих, а маму залишили в Сільці Беньковім. Але й в Мостах Великих польська поліція мала мойого батька в спеціальній опіці, арештуючи його перед виборами до Союму. За якийсь час шкільна влада перенесла маму на захід, на польські землі. Мама їхати туди не хотіла і її спенсіювали.

Трудно було в поневоленій, рідній землі в 1920-1922 рр., а навіть пізніше дістати вищу освіту, бо поляки впровадили т. зв. нумерус клявзус і не приймали тих, що служили в Галицькій Армії. Українське організоване студентство оголосило бойкот польських шкіл. Тому літом 1922 р. вніс я прохання на Політехніку в Данцігу (що тоді був Вільним Містом) і був прийнятий на цей Технічний Університет і в жовтні того року почав студії на хемічному факультеті. Від молодих літ інтересували мене природничі науки, а головне мінералогія і хемія так, що я був з прийняття на студії хемії незвичайно задоволений. Тоді теж поїхала зі мною моя сестра Ірина і закінчила курси торговельні і стенографії. Опісля працювала деякий час в Сіль-

ському Господарі у Львові. Потім доповнила учительську семінарійну матуру, а що в цьому часі було майже неможливим дістати учительську посаду на українських землях, подалась в Познаньщину, де учительувала в селі Поверце на Познаньщині до вибуху II-ої світової війни.

В липні 1926 р. склав я в Данцігу головний іспит з відзначенням та одержав титул дипломованого інженера. Того ж року відомий у світі проф. Альфред Воль запросив мене до себе на працю приватного асистента. На цій праці перебув я до весни 1928 р., використовуючи час на написання викладів з органічної хемії і на опрацювання теми з органічної хемії для захисту докторського ступня. Після 1928 р. став я науковим асистентом проф. Альфреда Воля при кафедрі органічної хемії і органічної технології. Дня 17 грудня 1929 р. склав докторський іспит з відзначенням і одержав титул доктора інженерії за працю „Діланія хлориду алюмінія на бензотрихлорид”.

Літом 1929 р. батько захворів і помер в Сільці Беньків дня 29 жовтня 1929 р. і є похований на місцевому цвинтарі. Я їздив тоді на похорони з Данцігу.

Весною 1933 р. владу над Вільним Містом Данцігом перейняли націонал-соціалісти (гітлерівці), що були при владі в Німеччині. Проф. Альфред Воль, як жид з народження, мусів відійти і на його місце прийшов талановитий винахідник проф. А. Бутенандт (що відкрив статеві гормони: естрон, андростерон і тестостерон, за що дістав нагороду Нобля). У нього продовжував я свою наукову працю, як науковий асистент, до весни 1934 р. Тоді розпочалась в Данцігу нагінка на не-німців. Їм не дозволяли вже більше бути науковими асистентами і не продовжували їм контрактів.

Згадаю тут, що підчас моїх студій і побуту в Данцігу їздив я до дому до Сільця Бенькового на вакації і в той час займався улаштуванням аматорських вистав з рамени читальні „Просвіти” на Браташах (присілок Сільця Бенькового). Ми їздили по околичних селах з виставами, що не подобалось польській поліції. Одним з тодішніх співаків є п. І. Мостовий з Нового Торонта.

У Данцігу, не зважаючи на надзвичайне наукове перевантаження, займався національно-громадською працею. З початку був активним учасником студентської організації „Основа”. Потім зорганізував і очолив та був через кілька років головою товариства українських студентів хеміків „Смолоскип”. В 1922-1934 рр. студювало в Данцігу 25 хеміків. Був теж діяльним членом корпорації „Залізна Острога”, що гуртувала колишніх

вояків і старшин визвольних змагань з Галицької Армії. В рр. 1932-1934 був головою Української Громади в Данцігу, що начисляла приблизно 150 осіб.

В роках 1926-1934 в часі перебування в Данцігу на посаді наукового асистента, опрацював я 16 наукових тем з ділянки органічної хемії (Синтези Фрідель Крафтса) та фізикальної хемії (електричне провідництво в неводних розчинах).

За видатну наукову працю Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові обрало мене в дні 3 січня 1934 року Ч. 71/34 дійсним членом Математично-Природописно-Лікарської Секції НТШ.

В часі перебування і праці в Данцігу одружився з панною Леонідою Іванною Хромовською, яка тамже в той час студіювала на Високій Політехнічній Школі хемію і одержала після зложення іспитів диплом інженера. Шлюб відбувся в катедрі Св. Юра у Львові а повінчав нас о. проф. Михайло Лада, мій вуйко. В Данцігу народилась нам донечка Христина.

Залишивши Данціг на весні 1934 р. переїхав я з родиною в рідний край, за яким сильно стужився, а саме до Станиславова, де працював і батько дружини св. пам. Василь Хромовський. Там працював я як практикант в рафінерії нафти Габера до серпня 1934 р., а потім переїхав з родиною до Львова, де до кінця 1934 р. був приватним асистентом у проф. Пілята, директора катедри технології нафти при Львівській Політехніці. Тут опрацював наукову розвідку: „Методи розділення на поодинокі фракції нафтових вуглеводнів, що їх одержано з естрів нафтових кислот через редукацію”.

У січні 1935 р. дістав я запрошення до найбільшої у Польщі хемічно-фармацевтичної фабрики Магістер А. Кляве сп. акц. у Варшаві. Тут була покладена на мене велика і відповідальна праця. Я zorganizував науково-дослідчу лябораторію і працював над уліпшенням вже існуючих препаратів, опрацював приписи на нові препарати в лябораторії, переводив, опрацьовуючи виробництво, на фабричну скалю і передавав до поодиноких відділів у фабриці. Головна науково-дослідна праця в цей період це праця з гормонowymi, вітаміновими і галеновыми (вигляти з рослин) препаратами.

В 1938 zorganizував Інсуліновий Відділ, де після власних приписів виробляли інсуліну на фабричну скалю.

Від травня 1940 р. до березня 1941 р. був керівником відділів хемічного й галенового та виробу таблеток і капсулок.

У цей період опрацював і надрукував сім праць про гормони і вітаміни в польській і українській мовах. Був теж спів-

робітником фабричного рефератового журналу з медицини і фармації, що його розсилано для лікарів і фармацевтів.

В Варшаві народилась нам друга донечка Боженка.

Після конфіскації німцями фірми Магістер Кляве весною 1941 року переїхав з родиною до Кракова на посаду керівника продукції хемічно-фармацевтичної фабрики Е. Матуля та фабрики етерних олійків і екстрактів А. Мафоль. В Кракові мали

Инж. Леоніда Іванна Хромовська-Вертипорох

ми змогу приглянутись ближче українському життю та праці Українського Центрального Комітету (УЦК).

Весною 1942 р. одержав я покликання на катедру загальної хемії нововідкритого Державного Медичного Інституту у Львові, що його директором був проф. Карль Шульце. За старанням бл. пам. проф. д-ра Маріяна Паньчишина німецька влада Генерал-Рубернаторства Галичина згодилася на відкриття у Львові деяких практичних (потрібних для тубильчого населен-

ня) факультетів кол. польського Львівського Університету Яна Казімежа, що їх большевицька влада по окупації східної Галичини в 1939 р. перейменувала на Інститути. Тоді були відкриті Інститути: Медичний, Фармацевтичний, Ветеринарний, Агрономічний, Лісовий та Хемічний. Через деякий час, у літку 1942 р. німці з політичних міркувань перейменували Інститути на Фахові Курси, але рівень навчання залишився той же сам, що й був, тобто університетський.

Отже з переїздом до Львова очолив я теж Фармацевтичний Інститут (директором був д-р Гелмут Фанзельоф) та виконував обов'язки декана до липня 1944 р. Разом з тим викладав я загальну хемію для медиків, фармацевтів і дентистів та провадив лябораторії. На фармації викладав я фармацевтичну хемію.

Грізні були тоді часи у Львові, в 1943 і 1944 рр., особливо після вбивства бл. п. проф. д-ра Андрія Ластовецького польською боївкою. Мимо небезпеки не залишив я ні праці, ні керівництва Інституту; асистентами на фармації були українці. Українські студенти, колишні вояки, охороняли мене стало всюди від жовтня 1943 р. до весни 1944 р. В березні 1944 р. з наближенням большевицького фронту відбулись послідні іспити, закрито офіційно усі Інститути, як теж зникла зовсім діяльність польських боївок. Але з початком літа одержав я від влади в Кракові дозвіл на відкриття останнього семестра фармації, щоб дати змогу багатьом студентам закінчити студії. Але й тут не пощастило, бо коли вже були роздані іспитові аналізи (10 липня 1944 р.), большевики підійшли під Львів і треба було чим скорше втікати. З тяжкою бідю вдалось мені причіпитись до якогось транспорту і за три дні дійхати до Кракова. Мою родину відвіз я ще в квітні до Кракова.

Підчас перебування у Львові був я науковим дорадником фармацевтичної фірми Геннінг-Ляокон і тут зорганізував я відділ виробу інзуліни. Крім цього був я лябораторійним дослідником споживчих фабрик Центросоюзу.

В рр. 1942-1944 здали перший іспит 250 студентів медицини, що зараз є лікарями у вільному світі. Фармацію покінчило 155 осіб, крім того 33-ьох вже фармацевтів нострифіковало кінцеві іспити, зложені за большевиків.

В тих часах брав я активну участь в українському житті: давав доповіді в Українському Медичному Товаристві і в Товаристві Інженерів, а також працював у студентських організаціях, а по смерті проф. А. Ластовецького був куратором студентських організацій.

З евакуацією весною 1944 р. Медичного і других Інститутів зі Львова до Кракова не було найменшої можливості продовжувати навчання, бо воєнні дії все посилювались і фронт посувався на захід.

Тому переїхав я з родиною з різними пригодами з Кракова до Відня, де ми стрінули приятелів (д-ра Івана Яроша), які змогли нам дістати квартиру. У Відні працював я в шпиталі Відень-Ляйнц на відділі ревматичнім, зорганізувавши лябораторію та переводивши необхідні лікарські аналізи. З огляду на великі бомблення Відня, завдяки знайомим вдалось дружині переїхати з доньками на село Стіферн коло Кремсу.

Підчас побуту в Стіферн старша донька Христина доїздила до німецької державної гімназії в Горн (20 км.) поїздом, що їхав тамтуди рано, а з поворотом по полудні, але через бомблення дуже часто по полудні мав великі опізнення. Зі Сіферн доїздив я до Відня, що було не легке з огляду на інтезивні налети і бомблення алянтами. Але в шпиталі неможливо було працювати далі через посилення воєнних дій — зайняття Відня большевиками 6 травня 1945 р. Стіферн лежав в російській зоні і треба було звідтам переїхати до Відня поспішно і вдалось нам дістати досить знищене мешкання в американській зоні. Мешкання можна було дістати лише працюючим, або пов'язаним з навчанням (студентам). Тому я вписався на медичний факультет, а дружина на правничий, щоб дістати приміщення. У грудні місяці 1945 р. австрійська влада виповіла працю чужинцям, прийшлося залишати працю в шпиталі.

Зимом 1945 і 1946 рр. почався панічний відплив втікачів головно до англійської і американської та французької зон окупованої Австрії. Всі намагались чимскорше покинути небезпечну Австрію, бо большевики почали в нелюдський спосіб вилловлювати втікачів і вивозити їх на „родіну”. Нам пощастило, хоч з великими труднощами, за допомогою австрійського відділу УНРРА, виїхати з транспортом німецьких втікачів-репатріантів, що ним проводили американці в лютому 1946 р. через Сальцбург до Мюнхену в Баварії. Тим транспортом переїхало 120 осіб і дуже багато поміг в переговорюванні з американським комендантом транспорту проф. Лев Шанковський.

Приїхавши до Мюнхену, як до іншого світу, жили ми в таборі УНРРА потім ІРО в С.С. Касарнях — Фрайман, де я став опісля культурно-освітнім референтом української групи. В Мюнхені дістав я покликання до нововідкритого і новозорганізованого Університету УНРРА на професора загальної і фармацевтичної хемії при медичному факультеті, де я викладав

аж до розв'язання університету УНРРА наступницею ІРО, тобто до травня 1947 р. Треба підкреслити, що завдяки старанням асистента інж. Бориса Рудика і його наполегливості збудовано комплетну лабораторію на 72 місця, що була тоді одинокою в Мюнхені, бо Університет і Політехніка були комплетно знищені бомбами.

Будучи професором на Університеті УНРРА видав я в німецькій мові підручник неорганічної хемії ротапрінт методом на 170 сторінок.

З закриттям Університету УНРРА, вже передтим нав'язав зв'язки з проф. Доманицьким, ректором УТГІ в Регенсбурзі. Мене запросили як професора до УТГІ і я зорганізував при УТГІ відділ Фармації в Мюнхені для того, щоб дати можливість досить значній кількості українських студентів продовжувати і покінчити студії, які розпочали на Університеті УНРРА. Від ліквідаційного комітету Університету УНРРА дістав я персонально комплетну хемічну лабораторію на 72 місця, яку знов завдяки старанням інж. Бориса Рудика змонтовано в пивницях Фюріх-Шуле до належного вжитку. На Фюріх-Шуле містились тоді гуртожиток, студентські організації і харчівня. Дібравши комплет професорів, викладачів і асистентів фармація стала діяти. Секретарем фармації був д-р Володимир Івануса.

З початком існувала Фармація як відділ при хемічно-технологічному факультеті УТГІ, а з 1948 р. розвинуто відділ у Фармацевтичний факультет з моєї ініціативи і старань і я став його деканом до виїзду до Канади, тобто до жовтня 1948 р. В той спосіб допоможено нашій молоді докінчити вищі студії і мати певний фах на чужині й не тинятись і шукати звичайної праці. А вчилося лише першого року (1947) близько 350 студентів та закінчило фармацію в часі до 1952 року 123 студенти, які з виїздом до Канади і ЗСА працюють тут в більшості як хеміки в лабораторіях, а в меншості як фармацевти.

Моя дружина, що мала диплом інженера хемії з Данцігу, доповнила студії та по складенні відповідних іспитів і захисту дипломової праці „Про хемотерапію” одержала звання магістра фармації УТГІ, як теж в 1947 р. зістала іменована лектором косметичної хемії при фармації УТГІ.

Приїхавши до Мюнхену, старша донька Христина записалась до гімназії в таборі УНРРА в Карльсфельді, а після його ліквідації переїхала до Берхтесгаден до гімназії, де був директором проф. д-р В. Радзикевич і закінчила гімназію іспитом зрілости весною 1948 р. Була теж вписана на Фармацію УТГІ.

В Мюнхені вибрано мене головою новооснованого Товариства Українських Інженерів і Техніків, заслугою якого було це, що студентам, які покінчили Львівські Технічні Інститути (Фахкурси) — давна Політехніка у Львові, — Політехніка в Мюнхені виказала їх за рівновартні зі своїми і видала свої дипломи, бо директором Технічних Інститутів у Львові був професор Мюнхенської Політехніки Voedefeldt, який знав, що рівень навчання і студій у Львові був рівний до тих же в Мюнхені.

Прибувши до Канади в жовтні 1948 р. після працань, які студенти фармації в Мюнхені улаштували для мене і родини, став я працювати як хемік дослідник в фірмі The Shuttleworth Chem. Co., де опрацьовував нові препарати та поліпщував вже існуючі в ділянці хемічних препаратів, мастей і екстрактів та таблеток. Дуже приязні зв'язки лучили мене з п. Василем Ситником, що працював в таблеткарні тої самої фірми. Ми приїхали до Канади за старанням інж. Івана Дідича, колеги студій в Данцігу та п. Василя Ситника. Незвичайно мило прийняла нас родина мгр. Василя Гультая, що був нам дуже помічним в ставленні перших кроків в Канаді. Щоб вдержати сім'ю, моя дружина пішла на фізичну працю до фабрики, а потім дісталась до канадського Червоного Хреста, де працювала в відділі консервації крови.

Старша донька Христина зразу працювала в відділі пропаганди тої самої фірми, що і я. Потім була прийнята на фармацію на Торонтонському університеті і закінчила студії літом 1954 р., одержавши звання фармацевта з титулом B. Sc. Pharm. Вона вийшла заміж за Володимира Болюбаша. Після праці в різних аптеках керує власною аптекою Nortown Pharmacy в Торонті. Молодша донька Божена закінчила народню школу, а опісля католицьку жіночу гімназію в Торонті і вийшла заміж за інж. електрика Олега Іванусіва, що працює в досвідчальнім відділі Онтаріо Гайдро в Торонті.

Крім заробіткової праці моя дружина і я зайнялись суспільною працею серед української громади в Торонті.

В осени 1949 р. (1 жовтня) заснувався в Торонті Канадійський Відділ Наукового Товариства ім. Шевченка. Загальні основуючі збори вибрали мене головою цієї інституції, а опісля, на чергових загальних зборах, переобирали мене на цей пост. З 1956 року Канадійський Відділ НТШ стає автономним Науковим Товариством ім. Шевченка на Канаду. Заходами і працею Управи К НТШ зросло чисельно і якісно. Товариство перше з усіх почало влаштовувати річні Наукові Конференції з різної

тематики, а крім цього Академічні Вечори і Наукові Сесії призначені видатним синам України і важливим подіям з історії України. Дуже важливою була Конференція в обороні українського народу і культури, на якій виступили численні українські науковці (6 червня 1965 р.). У висліді цієї конференції постала Асоціація Діячів Української Культури.

В цьому часі прочитав я чимало різних публічних та наукових доповідей, як у Торонті, так і в ЗСА, та в різних містах Канади. Важка була наукова праця на чужині — відсутність відповідної літератури (наукової), пасивність більшості членів товариства через важкі умови (майже всі члени в той час працювали здебільша фізично) й не були спроможні приділити певного часу на працю в НТШ, але все ж таки було можливим зорганізувати і залучити до праці здібних та талановитих членів і завдяки тому опрацьовано, а в більшості й надруковано багато наукових доповідей-розвідок. Видано ряд збірників та наукових творів різних авторів членів НТШ — відповідно до матеріяльних засобів К НТШ, що розпоряджає дуже скромними власними фондами.

Канадійське Наукове Товариство ім. Шевченка виявило себе активним і корисним для українського суспільства та допомагає відкривати очі чужинцям і своїм на нашу правду, пізнавати наших ворогів, що поневолили наш народ, нашу Україну, що привласнили собі нашу історію, фалшуючи її, що нищать фізично і духово наш нарід, допомагає чужинцям пізнати московський імперіялізм.

Крім відповідальної праці в К НТШ, від 1952 року брав я активну участь в організації і в праці Українського Технічного Товариства Канади, з початку був я кілька каденцій головою Торонтонського Відділу, а згодом теж головою Централі того товариства на Канаду.

Автор є теж від часу приїзду до Канади членом Українського Відділу Ч. 360 Канадійського Королівського Легіону.

В фірмі Шатлворт працював я до серпня 1955 р., а опісля одержав стипендію від Connaught Laboratories при Університеті Торонто і працював там у проф. д-ра Малоні над тематикою інсуліну до кінця квітня 1956 р.

Від 1. вересня 1956 р. запрошено мене на викладача до хемічного відділу Технологічного Інституту Раерсона в Торонто, де учив я загальну і органічну хемію та провадив лабораторії і працюю до цього часу.

За видатну наукову працю 17 жовтня 1956 р. іменував мене

Сенат Українського Вільного Університету (УВУ) звичайним професором Філософічного Факультету в Мюнхені.

Сенат Українського Технічно Господарського Інституту (УТГІ) в Мюнхені дня 16 травня 1962 р. надав мені почесний докторат д-р г. к., за заслуги на полі науково педагогічної праці і за жертвенну працю при організації УТГІ.

На особовому засіданні Головної Ради Наукових Товариств ім. Шевченка (колишній Головний Виділ НТШ у Львові) дня 10 березня 1963 р. вибрано мене Генеральним Секретарем Г. Р. НТШ. Президентом Головної Ради Наукових Товариств ім. Шевченка був перевибраний проф. д-р Роман Смаль Стоцький.

Осіною 1964 р. Українська Академія Наук в Канаді (Вінніпег) надала мені почесну грамоту за заслуги на полі професійної праці, за організацію діяльності Канадського НТШ та за працю в Науковій Раді Канади, якої я був кількома наворотами головою.

Дня 6 червня 1966 р. Хемічний Інститут Канади (СІС) вибрав мене дійсним членом — феллов — і оголосив це на своїй річній конференції в Саскатуні.

Осіною 11 жовтня 1968 р. з рамени Наукової Ради Канади у Вінніпегу вручено мені велику срібну Шевченківську медалью за наукову працю з написом „Борітеся — поборете.”

Майже з самого початку нашого приїзду до Торонта, моя дружина окрім зарібкової праці, родинних і домашніх обов'язків займалася громадсько-суспільною працею у відділах Ліги Українських Католицьких Жінок (ЛУКЖ), Об'єднання Жінок Ліги Визволення України (ОЖ ЛВУ), в яких була одною з основниць, а також довголітнім членом Централі ОЖ ЛВУ. Була також через одну каденцію головою відділу Комітету Українок Канади, протягом 5-ти років була головою і організатором Виховного Семінаря при Виховній Референтурі СФУЖО. Окрім організаційної праці, виготовляла і виголошувала доповіді з виховної проблематики, з етнографії як українські звичаї і традиції, про видатних українських жінок та в роковини різних свят. Від 1956 р., як член редколегії жіночих сторінок „Наша Мета” і „Гомін України” займається журналістичною працею. Вона є членом Секції Журналісток СФУЖО та членом Спільки Українських Журналістів Канади. Вона пише статті, есеї, репортажі з різної тематики і проблематики, які друкуються в різних періодиках, „Гомін України”, „Наша Мета”, „Свобода”, „Америка”, „Наш Клич” (Аргентина), „Шлях Перемоги”, в журналах „Українка в світі”, „Наша Дорога”. Від 1963 р. є пресою референткою Канадського Товариства ім. Шевченка, яко-

го є звичайним членом, тепер дописує теж стало до тижневика „Канадійський Фармер”. Теж очолює Українсько-Літературний Клуб — відділ Асоціації Діячів Української Культури. Моя дружина опрацювала і написала історію-хроніку з 15-ти річної діяльності Відділу ОЖ ЛВУ, яку видано друком окремою книжкою (90 сторін друку).

З початком серпня 1967 р. ми виїхали з дружиною до Європи, щоб відбути студійну поїздку і відвідати краї, де живуть українці. Ми полетіли літаком почерез Нью-Йорк до Мюнхену, звідси, закупивши передтим в Канаді „Еврайпас”, поїхали поїздом до Риму. Там замешкали ми в привітнім пансіоні „Домус Марія”. Завдяки Високодостойному архимандритові ОО Василян о. проф. д-р Атанасієви Великому нами заопікувалися о. д-р Є. Химій — ректор Великої Семінарії, о. д-р В. Мудрий — віцеректор та о. д-р Р. Головацький, керівник української години Ватиканської радіовисильні. Завдяки їм ми мали змогу протягом 10-ти днів оглянути важливі церкви, Ватиканський музей, Сикстинську каплицю, собор Св. Петра та інші цікаві історичні пам’ятки Риму і околиці. Ми мали щастя побачити і послухати дві чудові опери Аїду і Тоску, які саме відбувалися на відкритій площі на зруйнованих давніх термах Каракулли.

Дня 8 серпня 1967 р. на спеціальній урочистій авдієнції о год. 10.30 рано вручив я, як генеральний секретар Головної Ради НТШ, Верховному Архiepіскопові Кардиналові Йосифові Сліпому грамоту Дійсного Почесного Члена НТШ. На цю авдієнцію приїхав я з дружиною в товаристві Достойного Архiepіандрита ОО Василян проф. д-ра Атаназія Великого. Серед інших приявних був також проф. д-р В. Янів, голова Християнського Руху. Пополудні того ж дня Блаженніший Верховний Архiepіскоп Йосиф Сліпий, прийняв мене разом з дружиною на приватній авдієнції, на якій в дружній розмові обговорено актуальні справи української наукової проблематики та завдання українських науковців у вільному світі.

Також зараз по приїзді до Риму ми зложили візиту і поклін Архiepіскопові Кир Іванові Бучкові, мойому доброму знайомому ще від 1915 року, де ми також оглянули Церкву і Велику Семінарію ім. св. Йосафата. В нашій поїздки по околицях Риму, після благословення папи Павла VI в Кастель Гандольфо ми поїхали до Віллі Андрея на довшу розмову і на гостину, на яку нас запросив Кир Іван. Ми відвідали монастир Грота Феррата, де перебував якийсь час Митрополит Кир Андрей, як теж Верховний Архiepіскоп Кир Йосиф по приїзді з за-

слання з Сибіру. По дорозі на передмісті Риму Вія Бокка 480, ми оглянули Малу Семінарію, якою опікуються оо. Салезіяни. Ми оглянули приміщення Українського Католицького Університету ім. Клементія папи, звідтам вертаючись до Риму оглянули катакомби Каліста.

В товаристві о. ректора Є. Химія ми оглянули Монте Касіно, Помпеї та Неаполь.

Подружжя — інж. Леоніда та проф. д-р Євген Вертипорох

З жалем, однак з вдовolenням, ми покидали Рим, бо все ж таки багато оглянули і то в короткім часі.

По дорозі до Відня ми вступили до Венеції, цього славного міста на лягунах, оглянули палату дожів, церкву св. Марка, погодували голубів, а вечером, переїхавшись гондолями, поїхали до Відня.

Відень, який ми залишили в 1946 році зруйнований, зробив на нас дуже добре враження, місто в цілості відбудоване, прекрасна модерно перебудована залізнична станція.

Тут заїхали ми до мого дядька о. проф. крилошанина, Ми-

хайла Лади, що був якийсь час за большевицької окупації і потім парохом церкви св. Варвари, де був тоді парохом о. д-р О. Сюттик ЧСВВ. Дружина мала можливість стрінутись з активними українськими представницями жіночої організації. Також під проводом уродженця Відня студента Бориса Ясінського оглянули ми музеї і місто Відень, а на другий день ми вже самі поїхали, щоб оглянути Шенбрун і інші пам'ятки.

З Відня через Мюнхен поїхали ми до Дармштадту, щоб відвідати колегу зі студій в Данцігу інж. П. Підгайця та його дружину, і побували в їх гостинному домі два дні, пооглядали деякі пам'ятки в місті, а потім знова через Мюнхен відїхали Оріент Експресом до Парижа.

В Парижі нас зустріли на станції проф. д-р В. Янів і проф. д-р Павло Шумовський, наш добрий приятель з Варшави. В Парижі заїхали ми до о. шамбеляна М. Левинця, що нас примістив в поблизькому студентському готелі при вул. Сен Пере, недалеко церкви св. Володимира, до якої перенесли були раненого отамана Петлюру. Перед церквою є маленький сквергородець, що його опісля — за стараннями українців у Франції — названо сквером ім. Т. Шевченка. З симпатичним провідником проф. д-р В. Яновим поїхали метром (підземка) до Лювру оглянути цей славний музей. Далі були ми під опікою уродженця Франції о. Й. Андріїшина, що показав нам цікавості міста Парижа, а далі Версаль з прекрасними палатами і городами. Ми також зложили китицю цвітів на могилі Головного отамана Симона Петлюри на Монтпарнаському цвинтарі.

Другого дня поїхали ми з о. шамбеляном М. Левенцем і проф. д-ром Яновим запрошені до Ексцеленції Кир Володимира, екзарха українців католиків у Франції, до м. Вінсеннес на вул. Евеню Фоша до палати єпископа, де ми були прийняті обідом і приємно провели час. По полудні відвідали ми Сарсель, осідок Європейського НТШ, — разом з о. шамб. М. Левенцем і проф. д-ром В. Яновим, де нас сердечно прийняли проф. д-р В. Кубійович і д-р Атанас Фіголь. Ми оглянули будинок, працівні, де твориться ЕУ, оглянули нове крило, де приміщується бібліотека. Тут відбулося спеціальне засідання з управою ЕНТШ головно в справі гасла „Міжнародний статус УС-СР“, що було поміщене в 20-тім зошиті ЕУ 2. Наші відвідини закінчилися при смачній вечері і приємній гутірці з всіма мешканцями цього дому. Мило згадуємо гостину в милім домі сестри нашого приятеля проф. д-ра Павла Шумовського.

З Парижа поїхали ми до Брюссель, столиці Бельгії. На залізничному двірці стрінув нас мгр. О. Коваль — і хоч ми

його ніколи не бачили — відразу себе пізнали і мгр. О. Коваль дуже щиро нами занявся і після короткого відпочинку разом з пані інж. Витязь показав нам цікаві пам'ятки міста, а потім запросив нас до свого бюро Допомогового Комітету Бельгії, який він очолює. Там стрінули теж проф. д-ра П. Зеленого, що спеціально приїхав і на цікавій розмові провели ми час. Оглянули ми у Військовому Музею відділ військових мундирів, де в спеціальних габльотках були виставлені однострої Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії, Української Дієвої Армії УНР, прапори, українські відзнаки Української Повстанчої Армії. Історії постановня цього цікавого збору мундирів наших військ, ми не могли дізнатись.

Треба ще додати, що мгр. О. Коваль друкує фотографічним способом журнал СУМ-у „Крилаті”.

З Брюсселі полетіли ми до Лондону, де на диво стрінули соняшну погоду без мряки і дощу, що тривала через кілька днів. Зі станції автобусового терміналу в місті поїхали ми таксі до СУБ на вул. Лінден Гарден 49, де приміщуються українські установи. Проф. Шаян, що заряджує бібліотекою в домі, зацікавився нами і повів нас до Британського Музею. На другий день, найнявши туристичну таксі, оглянули ми Трафальгар Сквер, бачили Королівську Палату, Національну Галерію, Вестмінстер і ін.

Український Лондон нас спеціально цікавив. Будучи в будинку СУБ стрінули ми голову проф. Роберта Лісовського, а потім відвідали ми головного редактора Визвольного Шляху Гр. Драбата в приміщеннях видавництва, а потім були запрошені до його гостинного дому і незвичайно мило провели час. В Англії є около 30,000 українців, переважно дивізійників, що є дуже добре зорганізовані.

В неділю були ми з проф. Лісовським в нашій українській католицькій церковці при вул. Софрон Гілл, але довідались, що єпископ вже закупив велику церкву, що є в ремонті. Голова Орг. Укр. Жінок пані О. Єнкало зорганізувала зустріч з моею дружиною з гутіркою, на якій вручили їй пропам'ятну книгу з діяльності українського організованого жіноцтва п. заг. „Відродження на чужині”, видану в Лондоні в 1954 р. на 325 сторінок, багато ілюстровану.

Були ми теж запрошені до гостинного дому панства Єнкалів.

З поворотом до Парижа прилетіли літаком і, маючи досить часу, оглянули ще деякі особливості міста, а пізнім вечером звідтам поїхали Суд Експресом до Еспанії і рано переїхали

через граничну станцію Гендея (Франц. сторона) і Груя по еспан. стороні. Поїзд, як звичайно в Іспанії, приїхав з опізненням, але на двірці в Мадриді чекала на нас панна Тамара Бучинська, донька бл. пам. д-ра Дм. Бучинського, з яким лучили мене дуже дружні листовні відносини. Заїхали ми до гостинного дому пані І. Бучинської на передмісті Мадриду в Еліпа, при вул. де Аррез. Завдяки симпатичній панні Тамарі оглянули ми музеї та інші цікаві речі в Мадриді. Одного дня поїхали ми до Толедо, оглянули славу Катедру з її скарбницею, арабські пам'ятки, колишні жидівські синагоги, дім Ель Греко, а вкінці славний, відбудований Альказар, на якому закінчилася громадянська війна перемогою генераліссімуса Франко. Перед від'їздом ми стрінулися з п. Володимиром Пастушком, що вів українську радіовисильню, де працювали пані І. Бучинська і її доня Тамара.

З Мадриду поїхали через Париж до Мюнхену, де заїхали до дому проф. д-ра Івана Ковальського, друга з часів студій на Данцігській Політехніці. Оглянули ми цікаві пам'ятки Мюнхену, що в рр. 1947-1948 було дуже знищене війною, а зараз є розкопане, бо будують підземки в приготуванні до Олімпіади в 1972 р. Перед нашим виїздом до Канади в Дойчес Музеум був Університет УНРРА, а на Фюріх Шуле містились в пивницях хемічні лябораторії Фармації УТГІ, студ. товариства як теж харчівня, а на горі гуртожиток укр. студентів.

Одного дня в товаристві мгр. Володимира Леніка поїхали ми на Вальдфрідгоф, де зложили поклін тлінним останкам провідника Ст. Бандери і мого друга доц. інж. Дамяна Пеленського та зложили китиці цвітів.

Одного дня відвідали ми Дахаверштрассе 9, де були в Централі ЦПУЕН, головою якого був мгр. Андрій Мельник, а ген. секр. мгр. Володимир Ленік. В цікавих розмовах дізнались ми докладно про зорганізоване українське життя в Німеччині. Відвідали ми д-ра Гинилевича, що очолює Українську Медично Харитативну Службу. Бачились теж з президентом УНР Лівицьким. Іншим разом поїхали ми на Цеппелінштрассе 67, де відвідали редакцію „Шляху Перемоги” і стрінулися з визначними діячами Визвольного Фронту і АБН, з провідником Степаном Ленкавським і головою АБН Ярославом Стецьком та його дружиною пані Славою.

Моя дружина відбула дві зустрічі з панями з Об'єднання Українських Жінок Німеччини в домі проф. Ковальських і у пані Білас і обмінялись думками з життя жіночих організацій — в Німеччині і за океаном.

В товаристві проф. д-ра І. Ковальського зложили ми візиту Преосвященному Кир Платонові Корнилякові на Шенбергерштрассе та відвідали редакцію Християнського Голосу та познайомились з укр. кат. життям в Німеччині.

Гордістю української громади в Мюнхені є Дім Української Культури при Ляплассештрассе 24, де міститься УТГІ (Український Технічно Господарський Інститут) і Український Вільний Університет. Дім вдержується субвенціями Федеративного і Баварського Міністерства праці і суспільної опіки для втікачів. Адміністратором Дому після смерти доц. інж. Дамяна Пеленського став проф. д-р Ростислав Єндик, що є ректором УТГІ. Проф. д-р Ростислав Єндик прийняв нас незвичайно мило і дружньо, показав нам Дім і його установи. Побачили ми бібліотеки і відвідали паню декан Філософічного Фак-ту проф. д-р Н. Василенко Полонську. За ініціативою проф. д-ра Бойка, ректора УВУ заініціовано відбування літніх аудиторних курсів, які розвинулись за ректорату проф. д-ра В. Орелецького, а дійшли до свого завершення за ректорату проф. д-ра В. Янова. На запрошення проф. д-ра Ростислава Єндика виголосив я в Домі Укр. Культури доповідь на тему „Політика і наука”, на яку зібралась численна публіка і вив'язалась горяча дискусія до теми реферату, але й заторкнула статтю в ЕУ 2, зош. 20., написану Б. Галайчуком і В. Маркусем в зв'язку з правним статусом УССР про переємство УНР через УССР, що осудила Головна Рада НТШ, а редакція Енци. Українознавства згодом дала в „Вістях з Сарселю” заяву, що в посліднім зошиті „Еррата”, що появиться після закінчення друку ЕУ 2, будуть дані відповідні вияснення.

В останній день нашого побуту в Мюнхені були ми гістьми у могого кузина і іменника Євгена Вертипороха, молодого, енергійного підприємця, що включився в німецьку господарську систему. Ми бачились з його дружиною і молодшим сином студентом університету, старшого сина не застали, бо виїхав з Мюнхену.

Дня 9 вересня ранком відлетіли ми до Нью Йорку. На летищі стріли нас проф. д-р Роман Смаль Стоцький, проф. д-р Василь Стецюк і інж. Роман Кобринський. Перед вечером відлетіли ми до Торонта.

Цю студійну подорож моя дружина дуже докладно і цікаво описала в серії статей, що появились під іменем Леоніда Вертипорох „Містами західньо-європейськими” в „Гомоні України” в чч. 20/11. VIII 1968/-52 і в чч. 4-24 (7. VI 1969), разом в 33 частинах.

Після нашого виїзду з Мюнхену до Канади в 1948 р., сестра Ірина з мамою осталися в Сільці Беньковім під большевиками і довгий час ми не мали жодної вістки від них. Щойно в р. 1964 нав'язали ми контакт з Іриною і я почав старання через Канадський Червоний Хрест, щоб стягнути мою сестру на сталий побут до Канади. Після довголітніх старань, головню завдяки помочі достойного міністра Івана Яремка вдалось стягнути сестру Ірину до Канади на сталий побут і вона прилетіла через Монреаль до Торонта 28 серпня 1967 року.

Моя мама відійшла у вічність 16 січня 1963 року в Сільці Беньків і є похована побіч мого батька на місцевому цвинтарі.

Після смерти бл. пам. проф. д-ра Романа Смалъ Стоцького в квітні 1969 року на наступнім особовім засіданні Головної Ради НТШ в Нью Йорку дня 18 квітня 1970 року мене обрали президентом Головної Ради НТШ, а генеральним секретарем обрано проф. д-ра Василя Стецюка.

Моє патріотичне українське виховання завдячую насамперед моім бл. пам. Достойним Батькам.

Вони впоїли в мене глибоку і непохитну любов до України і її народу та критичне наставлення до фактів, дій і людей. Навчили мене мати сильну волю, тактовність і витривалість та холодний розум, щоб доходити до намаганої ціли. Дали мені вказівки як пізнавати людей, уміти їх єднати та уміння з ними працювати, а на кінці найважливіше і найголовніше — пізнати свою дорогу в житті, знайти місце в рідному суспільстві і служити цьому суспільству.

Я є теж вдячний моїй Дружині, що зуміла виховати дітей, хоч уроджених на чужині, на українців-патріотів, та що піддержувала мене в праці і в моїх задумах завжди в часах добрих і в часах злих і грізних. На цьому місці хочу її висказати моє сердечне Спаси Біг.

ПУБЛІКАЦІЇ

наукових праць проф. д-ра Євгена Вертипороха

1. *A. Wohl und E. Wertyporoch*, Die Einwirkung von Aluminiumchlorid auf Benzotrichlorid. Ann. 481, 30-42 (1930)
2. *E. Wertyporoch und A. Farnik*. Ueber die Einwirkung von Aluminiumchlorid auf Benzolchlorid und Benzylchlorid, Ann. 491, 265-273 (1931)
3. *A. Wohl und E. Wertyporoch*, Zur Kenntniss der Friedel Craftsschen Reaktion. Ber. 64, 1357-1369 (1931)
4. *Eugen Wertyporoch*, Die Leitfaehigkeit des Aluminiumbromids in nicht waessrigen Loesungen. Ber. 64, 1369-1380 (1931)
5. *Eugen Wertyporoch*, Ueber die Kernchlorierung von Toluolderivaten. Ann. 493, 153-165 (1932)
6. *Eugen Wertyporoch und T. Firla*, Die Leitfaehigkeit von Aluminiumchlorid in nicht waessrigen Loesungen. Z. phys. Chem. A 162, 398-414 (1932)
7. *Eugen Wertyporoch und T. Firla*, Beitrage zum Reaktionsmechanismus bei der Friedel Craftsschen Reaktion, Ann. 500, 287-295 (1933)
8. *E. Wertyporoch*, Chlorierung der Paraffine (II. Mitteilung). Ber. 66, 732-739 (1933)
9. *E. Wertyporoch*, Eisenchlorid und andere Metallchloride in der Friedel Craftsschen Reaktion. (Mitgearbeitet von I. Kowalski und A. Roeske). Ber. 66, 1232-1238 (1933)
10. *Eugen Wertyporoch und Hans Sagel*, Ueber die Einwirkung von Aluminiumchlorid und bromid auf Benzol. Ber. 66, 1306-1312 (1933)
11. *Eugen Wertyporoch und Herman Kiekenberg*, Ueber Pyrophosphorsaureester. Biochem. Z. 268, 6-16 (1934)
12. *E. Wertyporoch*, Ueber leitende Komplexe bei der organisch chemischen Reaktionen. Schriften d. Naturforschenden Ges. Danzig, XIX, 105-109 (1933)
13. *Eugen Wertyporoch und I. Kowalski*, Die Leitfaehigkeit von Eisenchlorid in nicht waessrigen Loesungen. Z. phys. Chem. A 166, 205-208 (1933)
14. *Eugen Wertyporoch und Bernhard Altman*. Die Leitfaehigkeit von Titan-Zinn- und Siliciumchlorid in nicht waessrigen Loesungen. Z. phys. Chem. A 168, 1-30 (1933)

15. *Eugen Wertyporoch und Bruno Adamus*. Die Leitfaehigkeit von Aluminiumbromid in nicht waesserigen Loesungen. Z. phys. Chem. A. 168, 31-44 (1934)
 16. *Eugen Wertyporoch und Anatol Silber*. Die Leitfaehigkeit von Aluminiumchlorid und bromid in nicht waesserigen Loesungen. Z. phys. Chem. A 168, 124-134 (1934)
 17. *Е. Вертипорох*, Реакції алюміній хльориду.
Збірник Мат. Природописно Лік. Секції НТШ, Львів XXX, 39-45 (1934)
 18. *E. Wertyporoch*. O hormonach plciowych, Therapia Nowa, Warszawa, No. 10, 1-21 (1935)
 19. *Е. Вертипорох*, Про вітаміни
Лікарський Вісник, Львів XV, 179-188 (1937)
 20. *E. Wertyporoch*. Hormony, Farmacja wspolczesna, Warszawa, No. 3-4 i 5-6, 1-59 (1937)
 21. *Е. Вертипорох*, Металі як каталізатори в органічних хемічних реакціях. Збірник Математично Природописно Лікарської Секції НТШ, XXXII, 46-54 (1928)
 22. *E. Wertyporoch*. Witaminy, Farmacja wspolczesna, Warszawa, No. 1, 1-54 (1938)
 23. *E. Wertyporoch*, Aparatura do frakcionowanej destylacji, Acta poloniae pharmaceutica, Warszawa, No. 5, 1-4 (1938)
 24. *E. Wertyporoch*, Improvements of industrial method of insulin production. Proceedings of Scientific Shevchenko Soc. Section of Math. Nat. Scie., Med. New York, 1-4 (1953)
 25. *E. Wertyporoch*, Leitende Komplexe bei organisch chemischen Reaktionen. Proceedings of Scientific Shevchenko Soc., Section of Math. Nat. Scie., Med. New York, 45-50 (1954)
 26. *Е. Вертипорох*, Інзулін
Вісті Українських Інженерів, Нью Йорк IX. 53 - 64 (1958)
 27. *Е. Вертипорох*, Хлорування похідних толуюлю і бензоатної кислоти. Вісті Українських Інженерів, Нью Йорк, XVIII, 7-12 (1967)
- Більшість із тих праць були зреферовані в *Chemisches Zentralblatt* і в *Chemical Abstracts*.

ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ

- Збірник Кан. НТШ, Торонто, Ч. 1, січень 1950
 Е. Вертипорох, Постаня Канадійського НТШ
 Збірник Кан. НТШ, Торонто, Ч. 4, 1953
 Е. Вертипорох, 80-ти ліття НТШ, стор. 19-32

Збірник Кан. НТШ, Торонто, Ч. 5, 1954, 7-19
Е. Вертипорох, 5-ти ліття Кан. НТШ
Збірник Кан. НТШ, Торонто, Ч. 5, 1954, 87-105
Е. Вертипорох, Фармація УТГІ в Мюнхені
Збірник Кан. НТШ, Торонто, Ч. 6, 1962, 7-27
Е. Вертипорох, 10-ти річчя праці Кан. НТШ
Збірник Кан. НТШ, Торонто, Ч. 7, 1966, 5-12
Е. Вертипорох, Наука і політика (Збірник Наукової Конференції в обороні української культури і народу).
Український Технічно Господарський Інститут 1932-1952. Нью Йорк 1962. Е. Вертипорох: Фармацевтичний Факультет УТГІ, стор. 138-150.

Численні статті на різні теми появлялись в періодичній пресі: „Новий Шлях”, „Гомін України”, „Наша Мета”, „Вільне Слово”, „Батьківщина”, „Свобода”, „Америка”, „Наш Клич” (Буенос Айрес), „Світло”, „Авангард” і інші.

ШЛЯХАМИ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ

*) Хемія — говорив проф. д-р Є. Вертипорох — цікавила мене вже в четвертій класі гімназії. Тоді спеціально мною піклувався й опікувався проф. д-р Іван Раковський. Батько купував мені в дрогерії Міколяша у Львові всякі скляні прилади і хемічні речовини і я вдома переводив різні досліди.

Коли в 1918 році закінчилася світова війна, я приїхав з Одеси транспортом д-ра Шухевича до Галичини і вступив до Української Галицької Армії. Мене приділено до групи в Куликові, де я zorganizував саперну чоту. У час прориву польської армії з Рави Руської до Львова на Різдво 1918-19 рр. вояки з моєї чоти висадили залізничний міст між Жовквою і Куликовом — так, що в час нашого протинаступу захоплено три залізничні поїзди, повні амуніції і військового вираяду.

Я командував саперною сотнею 5-ої Галицької бригади (I-го корпусу), що діяла на відтинку Сокаль - Камінка Струмілова - Буськ. У час польської офензиви в літі 1919 р. вона знищила кілька залізничних мостів (Сокаль, Кристинопіль, Камінка Струмілова), щоб задержати наступ ворога й вможливити відворот наших частин.

Після переходу УГА за Збруч, я брав участь у поході на Київ, пережив трагедію нашої армії і в 1920 році повернувся до Львова.

Хемію студіював на Данцігській політехніці 1922 - 26 рр., опісля там був старшим асистентом при кафедрі органічної хемії і технології до 1934 р.

Перед другою світовою війною, від 1935 року я працював, як керівник науково-дослідної лябораторії, у найбільшій тоді польській фармацевтичній фірмі Кляве в Варшаві. Я zorganizував цю лябораторію, де винайшов та поліпшив багато гормо-

*) У своєму слові на ювілейному бенкеті 14 грудня м. р. у Торонті, що відбувся у Принс Джордж готелі для відзначення 70-річчя його життя і 40-річчя громадсько-наукової праці, проф. д-р Євген Вертипорох поділився з приявними спомином із своєї творчої праці, що кидає світло на його наукові заінтересування і працю, а рівночасно є вартісним причинком до історії нашого високого шкільництва в час останньої війни і на еміграції у Німеччині.

нових і вітамінних препаратів, екстрактів з зел та ввів продукцію інсуліни. Увійшовши в безпосередній контакт з фармацевтичними і біологічними науками, я живо ними зацікавився. Переїхавши у 1940 році до Кракова, я став керівником продукції малої фармацевтичної фірми.

Коли в висліді війни з Советським Союзом у літі 1941 р. Західню Україну прилучено до Генерального Губернаторства, проф. д-р М. Панчишин почав переговори з тодішнім міністром освіти для Генерального Губернаторства в Кракові, щоб відкрити університет у Львові. Щойно весною 1942 р. німецька влада дозволила відкрити інститути, що мали практичний характер. При Медичному інституті у Львові існувала фармація, яку скоро відокремлено. За старанням проф. д-ра М. Панчишина мене покликано на професора загальної хемії для медицини, а згодом я став викладати на фармації фармацевтичну хемію і виконував обов'язки її декана. У літі цього року німці перемінили інститути на фахові курси, хоч рівень навчання на них був такий самий як на німецьких університетах.

На всіх роках фармації було около 160 студентів, з того 60% українців. На медицині було на першому році около 120 студентів, переважно українців. На медицині функції декана виконував проф. д-р А. Ластовецький, а на фармації — я. Таким чином ці факультети не підлягали впливам польської професури.

Інститути були в 90% обсажені польськими професорами. Німецьким керівником на медицині був проф. д-р Карль Шульце, а на фармації — д-р Гельмут Фанзелов. Навчання відбувалося німецькою мовою, але дозволено було реасумувати виклади українською мовою (польські професори робили це польською мовою). Асистентами на фармації, як теж на загальній хемії при медицині були українці, які вели вправи зі студентами українською мовою.

У тому часі я нав'язав зв'язки з українськими фармацевтами, що піднаймали аптеки, які за большевиків були удержавлені. Їх було около 40 в Західній Україні.

Воєнні невдачі німців на Сході мали вплив і на життя у Львові. Польські боївки повели терористичну акцію проти українців. Польська боївка вбила проф. А. Ластовецького. Тоді українські студенти зорганізували охорону своїх професорів в зимі 1943 - 44 рр.

Офіційно закрито всі курси в березні 1944 р., а устаткування перевезено до Кракова, але фронт стояв незмінно аж до липня. У травні і червні дозволено на відкриття третього року

фармації, але наступ більшовиків не дозволив докінчити навчання. У тому часі вантажними автомашинами перевезено з загального шпиталю всі акти медицини і фармації (в тому й свідоцтва) до Кракова, але через недогляд з Кракова відіслано авта зі скринями документів до Львова — так, що всі вони пропали. Мені вдалося вивезти з собою особисті записки відбутих іспитів, що стали в пригоді не одному студентові (около 200 українців склали іспити). На підставі того зараховано в Ерлягені (Німеччина) львівські студії студентам, що були в УПА, а згодом дісталися до Мюнхену.

У літі 1944 р. я переїхав з родиною до Відня, а після приходу більшовиків у 1945 р. ми замешкали в американській зоні. Життя було небезпечне, бо більшовики робили облави в різних зонах і вивозили людей „на родину”.

Щоб одержати мешкання, я записався на медицину, а дружина на економію.

Зимомою 1945 р. нам вдалося переїхати до Мюнхену, де був УНРРА університет. Мене покликано викладати на медицині. На цьому ніверситеті студіювали около 60% українських студентів, з того поважне число на медицині і фармації. З львівських студентів багато студіювало на різних німецьких університетах.

Університет УНРРА не проіснував довго. Коли його зліквідовано, я звернувся до УВУ, щоб там примістити фармацію. (Усіх студентів на трьох роках було понад 200. У Німеччині були трирічні студії фармації). Сенат УВУ не погодився на це, тоді я перевів розмови з ректоратом УТГІ. Сенат УТГІ дав згоду на відкриття фармації. Головно заходом інж. Б. Рудика збудовано на Фюріх Шуле лябораторію на 72 місця (найкращу тоді в Мюнхені, де все було збомбардоване), а влаштування відступив УНРРА університет, поставивши вимогу, щоб на фармацію прийняли й студентів інших національностей, які студіювали на університеті УНРРА.

У травні 1946 р. почалося навчання на фармації УТГІ в рідній українській мові під проводом своїх рідних професорів і асистентів. Це створило дуже приязну атмосферу, пригожу для навчання. Студенти видавали циклостилевим способом виклади, бо підручників не можна було роздобути.

Під кінець 1947 р., а головно в 1948 р. почався масовий відплив професорів і студентів за море. Фармацію закінчили 120 студентів і майже всі працюють як хеміки або аптекарі в країнах нового поселення.

У жовтні 1948 р. я переїхав з родиною до Торонта.

НА СЛУЖБІ НАУЦІ І ГРОМАДЯНСТВУ

(Спомин)

Цей спогад присвячую проф. Є. Вертипорохові з нагоди 70-літнього ювілею, що його відзначено в минулому році. Щоб доповнити те, що не було мені точно відоме, я частинно використала джерельний матеріал УТГІ. С. Н.

Наша знайомість датується від 1916-17 рр. Для нас тоді не існував календарний рік, що починається 1-го січня, а шкільний.

У тому шкільному році я мешкала із подругою Іриною на вул. Потоцького 44 у Львові. До школи мали недалеко, бо при тій самій вулиці ч. 95.

Ірина мала брата. Обоє ходили у Львові до гімназії — Ірина до дівочої СС Василянок, а її брат — Нусьо, до Академічної. Нусьо часто відвідував свою сестру й почував себе в неї як у себе дома.

Як тоді мені здавалося, Нусьо дивився на нас трохи „згорі”, бо в нього на комірці шкільного „мундирка” були чотири золоті паски, а ми мали тільки три. Але нам його четвертий золотий пасок не імпонував. Ми були тоді більше заінтересовані відзнаками на одностроях УСС та мазепинкою з тризубом.

Брат Ірини, Нусьо, був поважним юнаком. Ніколи нікому не накидувався своєю особою. Скромний, але водночас дуже амбітний і незвичайно дискретний. Хто мав нагоду пізнати його ближче, той не міг не зауважити ще більше додатніх прикмет його характеру.

Брат і сестра були зразковою парою рідні. За час нашого спільного співжиття я ніколи не чула, щоб вони за щонебудь посперечалися. Були одне другому віддані, люблячі й виrozumілі. Ірина слідила, з материнською спостережливістю, чи в брата є всі гудзики при „мундирку”, чи має чисту хусточку

до носа і т.п., а він був завжди готовий чимсь послужити, чимсь стати сестрі в пригоді.

Коли їхнього батька забрали москалі як закладника, весь тягар удержання родини й виховання дітей опинився виключно на кволих силах матері. У тяжкому і скомплікованому часі воєнної завірюхи, живучи лише з однієї своєї учительської платні, вона мусіла добре комбінувати, щоб діти не відчули тягарів війни. Той „добрий Нусь”, як називала його наша пані, у якій ми мешкали (її чоловіка вивезли москалі як закладника), здавав собі з того справу й це, можливо, вплинуло на його вдачу.

Обоє — брат і сестра були відмінниками й тому зі школою їхня мати не мала клопоту.

Чим більше я пізнавала брата Ірини, тим частіше десь там у куточку мого підсвідомого „я” зроджувалася в мене заздрість, чому я не маю брата, бо він, як мені здавалося, був би такий самий, як той „добрий Нусь”.

Звичайно в неділю, чи святкового дня по Богослужбі до нас заходили товаришки. Всі ми мали якісь спільні проблеми. Спільно розв’язували математичні завдання, переповідали зміст книжки латинського чи грецького автора, перекладали, наслідуючи модуляцію голосу нашого вчителя, а згодом переходили на сучасні життєві проблеми. Тоді в нас ставало гамірно, настрої змінювався на веселий, іноді навіть аж надто голосний.

У тому самому часі Нусь часто відвідував сестру, але майже завжди переходив із нею до іншої кімнати, щоб нам не перешкоджати.

Одного такого недільного передполудня Нусь, як звичайно, був із сестрою в другій кімнаті. Після нашої, досить голосної, дискусії він прийшов до нас попрощатися. З грайливою усмішкою на устах, прощаючись, він, у досить жартівливому тоні, запитав:

— І чого вам морочитися? Пощо набивати собі голови різними математичними й фізичними правилами і законами, римськими та грецькими клясиками? Ледве хто з вас буде з того користати... Вийде заміж, то нащо вона вам здається? Ліпше навчіться варити картоплю. То було б для вас практичніше й корисніше...”

Згодом цей „добрий Нусь” напевно змінив цю свою думку. Я знала, що це був камінчик, кинений у мій городчик, і в душі постановила при першій-ліпшій нагоді відплатитися за це. Але „добрий Нусь” такої нагоди не давав, тому я швидко виба-

чила йому й він надалі займав у мене місце мого вимріяного брата.

Весною 1917 р., може місяць перед матурою, Нусьо прийшов до нас не перед, як це він завжди робив, а після полудня, і не в гімназійній уніформі, а у військовому австрійському однострої. Ми його досить голосно привітали й так засипали різними питаннями, що він був ледве в силі нам на все відповісти. Виявилось, що його забрали до війська, що приватне помешкання мусів замінити на касарню при вул. Замарстинівській, але йому дозволено здавати матуру в нормально призначеному часі.

Після матури його відкомандировано до старшинської школи, а після закінчення її, вислано на східній фронт.

Перша світова війна доходила до кінця. Виникла революція в Росії та визвольна боротьба поневолених народів, що її одні виграли, а другі програли... Політичні обставини грали першу роль. Змінили карту Європи й також змінили в багатьох із нас пляни на майбутнє...

Я вже навчилася варити картоплю... Коли загальне становище дещо внормувалося, ми почали нав'язувати, переважно листовно, контакти поміж нами. Одною з тих перших, що з нею я нав'язала листовний контакт, була Ірина. Від неї я довідалася, що по розвалі австрійської імперії, її брат Нусьо вступив до Української Галицької Армії. У 1919 р. брав активну участь в офензиві, зокрема в поході на Київ, а в 1920 р. попав до польського полону, з якого йому пощастило вирватися й повернутися додому.

Це були часи, коли майже ми всі не знали, на яку ногу ступити... В одному з листів до мене Ірина повідомила, що на рідних землях учительської праці вона дістати не може (в 1920 р. доповнила семінарійну матуру) й тому рішилася виїхати, разом із братом, на вищі студії до Данцігу.

У 1920 р. Нусьо вписався на хемічний факультет політехніки в Данцігу. Під час студій захворів і перейшов досить складну операцію вуха у шпиталі ім. Митрополита Шептицького у Львові. Під час його перебування я досить часто бачилася з ним. Ірина була в той час на вищих торговельних курсах у Данцігу, куди й я пересилала звіти про перебіг реконвалесценції її брата.

Недуга не вплинула від'ємно на студії брата Ірини, бо вже в 1926 р. склав із відзначенням дипломний іспит з титулом дипломованого інженера хемії, а в 1929 р. промувався на доктора технічних наук. Від 1928 р. до кінця 1933 р. був аси-

стендом у проф. А. Воля, а згодом перейшов на працю до відомого наукового винахідника проф. Бутенандта. У Данцігу брав активну участь в українському студентському житті й громадських організаціях. Під час свого перебування у Данцігу опрацював 16 наукових праць із ділянки органічної й фізичної хемії.

У 1934 р. НТШ обрало його своїм дійсним членом. Як для свідомого українця, не знайшлося для нього місця для наукової праці на високих школах ані в Данцігу, ані в корінній Польщі, не згадуючи вже про зах.-українські землі з їх столицею м. Львовом. Це примусило його працювати в різних хемічних і фармацевтичних підприємствах.

Його сестра Ірина дістала в 1924 р. учительську посаду в корінній Польщі. Я постійно листувалася з нею, а під час ферій ми себе взаємно відвідували.

1939 р. приніс нам нові зміни: розгром Польщі, окупацію західних українських земель новим наїзником і другу світову війну. Жахлива советська окупація примусила мене триматися осторонь від світу і людей.

За наступної, німецької окупації, відвикнувши від людей, зайнята своїми домашніми турботами й зарібковою працею, я навіть не старалася нав'язувати взаємин з своїми давніми знайомими.

Я знала, що в 1942 році д-ра Є. Вертипороха запрошено на катедру загальної хемії нововідкритого Державного Медичного Інституту у Львові. Старанням проф. д-ра М. Панчишина, німецька окупаційна влада дала дозвіл на відкриття деяких факультетів колишнього польського університету, що їх советська влада, під час окупації східньогалицької землі, була перейменувала на інститут.

Проф. д-р Є. Вертипорох очолив Фармацевтичний інститут і виконував обов'язки декана до липня 1944 р. Викладав курс загальної хемії для медиків, дентистів і фармацевтів, керуючи одночасно практичними вправами в лябораторіях. Незалежно від того брав участь у громадському житті, а після смерти проф. Ластовецького був куратором студентських організацій.

Пізньою весною 1944 р. я стрінула в ранніх годинах на Бернадинській площі Ірину і її брата. Я спішилася на працю до школи, тому перекинулися лише кількома словами. Ірина якраз приїхала з дому до Львова, а брат супроводив її з залізничного двірця. Це була наша остання зустріч на рідних землях, у такому дороговому місті Львові. І знову та сама думка,

що й колись, промайнула в моїй голові: „Як добре було б мати брата”!

Опісля прийшла поновна советська окупація, що змусила мене тікати за кордон. Прийшли роки скитальщини...

У 1947 р. я зовсім ненадійно зустрінула проф. Є. Вертипороха в Німеччині на вулиці м. Регенсбургу. Я йшла не сама, а проф. Є. Вертипорох ішов також у товаристві. Були це професори УТГІ. Ми обмежилися тільки до поздоровлення. На жаль, говорити з ним мені не пощастило, бо того самого дня він повернувся до Мюнхену.

Після закриття університету УНРРА, де проф. Є. Вертипорох був лектором, він нав'язав контакт із ректоратом УТГІ в Регенсбурзі. Його старанням треба завдячувати зорганізування у Мюнхені фармацевтичного факультету, як складової частини УТГІ в Регенсбурзі. Отже, лише завдяки проф. Є. Вертипорохові постала для українських студентів можливість продовжувати їхні студії, а тим із них, що були вже в останніх семестрах, — їх закінчити. Не зважаючи на дуже несприятливі умови в повоєнній Німеччині, йому вдалося дістати приміщення для факультету й придбати потрібне для нього устаткування, що спонукало університет УНРРА передати до диспозиції факультету УТГІ — і то зовсім безкоштовно — комплектно влаштовану хемічну лябораторію.

Він був головним промотором в опрацюванні 6-семестрових студій, базуючись на програмах австрійських і німецьких факультетів, із додатковим продовженням українознавчих предметів і навчання німецької та англійської мов. До повищих семестрових студій також введено деякі предмети, що їх у німецьких програмах не було, наприклад, анатомію. Тільки завдяки наполегливій праці проф. Вертипороха, на факультеті фармацевтичних студій покінчило й одержало дипломи магістрів фармації 124 особи, а титули докторів фармацевтичних наук признано 6 особам.

Чимало абсольтентів того факультету працюють на нових місцях свого поселення самостійно, у своїх власних фармацевтичних підприємствах, або як керівники у великих промислових хемічних закладах.

У зв'язку з масовим виїздом української еміграції з Німеччини, проф. Вертипорох переїхав до м. Торонта в Канаді, де й розпочав свою педагогічну працю як професор Раерсон інституту. Він є головою Канадського відділу НТШ і генеральним секретарем Головної Ради НТШ, очолює Наукову Раду при КУК і є членом Канадської Асоціації Інженерів.

Знову зустрілася я з проф. Вертипорохом восени 1960 р., вже на американській землі, в Детройті, в „Артс Центрі ВСУ” на виставці картин українських мистців. Так багато змін зайшло від того часу, коли ми покинули рідні землі, що сила питань тиснулася на вуста, але я спромоглася лише на одне:

А що з Іриною?

З відповіді дізналася, що професор поробив старання про її приїзд з „советського раю” до Канади. Хоч і ставлять їй деякі перешкоди, але він думає, що в короткому часі звіттам вирветься. На цей приїзд „нині-завтра” треба було ждати ще 7 років.

Українській громаді в Торонті належиться признання за те, що у своїй єдності здала іспит зрілості: відзначенням 70-річчя народження і 40-річчя наукової і громадської праці професора д-ра Є. Вертипороха вона належно вшанувала нашого науковця, педагога і незрівняного організатора.

МІСТ НА РІЦІ БУГ

Стоянівський поїзд наближався до станції Холоїв. На східньому, прозорому ранньому небі видно було смугу диму, а, притуливши вухо до рейки, було чути ритмічний звук коліс. Дещо на ліво від диму, в північно-східньому напрямі, небо почало рожевіти і скоро перші проміння вистрілили з поза ліска і полетіли на захід. Зачався один день у вересні 1919 року.

На станції було доволі людей. Пискаті польські перекупки, які їхали до близької Камінки на ярмарок, тихі, немов перелякані, наші дядьки і нас кількох гімназистів, які їхали до Львова до школи. Ми були у віці 13 до 15 років.

Надїхав поїзд. На переді, старого типу австрійська льокомотива, характеристична своїм випуклим, у формі гриба, комином, з якого курився чорний дим, перериваний ритмічно білою парою з толоків. Шиплячи, виходила пара на всі сторони, зі споду видно було вогонь — одним словом — видовище було імпозантне. Задихуючись, пчихаючи на всі сторони, посувався маєстатично вогневий смок, такий, якого колись побив наш Кожем'яка... Молодеча фантазія працювала.

Жартуючи, попихаючи один другого, вдалося нам всім влізти до поїзду і з великим трудом здобути місце коло вікна. Посипалися жарти, почалися взаїмні натягання. Всі почали їсти смачні тіста, якими обдарували своїх синів зажурені мами. Ми їй не завважили, що поїзд почав зменшувати свою швидкість і станув в полі. Не видно було жодної станції. Ми почули команду кондуктора — „висядаць...”

Висівши, побачили ми довгу колону подорожних, що йшли здовж залізної дороги в напрямі ріки Буг. Поїзд далі не їхав. Міст на ріці був зірваний ще під час нашої війни з поляками. Треба було переходити Буг кладкою, пересідати до другого поїзду, щоб доїхати до Львова. Легко воно не було. Залізний міст складався з двох частин, підпертих по середині ріки бетоновою підпорою, високою на 15 до 20 стіп понад рівень води. Один кінець частини моста лежав у воді. Бетонова підстава була розірвана, сталь покручена, zdeформована. Стра-

шенної сили треба було на це, щоб зробити таке спустошення. Треба було йти частинно сильно похилим мостом в долину, а даліше кладкою в гору до незнищеного звена. Там пересідали до другого поїзду, який вже їхав до Львова. Осіння погода, дощ, чи роса, робили дошки слизькими і люди, особливо обладвані перекупки, часто ховзалися, а навіть падали. При цьому проклинали і найсердечніші побажання пересилали тому, хто цей міст зірвав...

— Холера би го взенла... А би го покренціло, того кабана...

Ми, учні, мовчали. Це був перший раз, що ми щось таке бачили і чули. Хтось з наших старших пробував говорити, мовляв, в час війни висаджування мостів нормальна річ. Але чому уряд ще досі не постарався відбудувати того моста? Сварка — дискусія перенеслася до нового поїзду. І доперва там довідалися ми, що відступаючи на схід, наші саперні частини під командою поручника Вертипороха, висадили міст, щоб стримати наступаючий ворожий панцирний поїзд.

Ми стали дуже горді на того Вертипороха. Я не знаю чому, але саме прізвище звучало для мене дуже таємничо і небуденно. Вертипорох, Вервидуб, Кожум'яка. Перед очима стоять zdeформовані і покручені великі і сильні сталеві профілі. А на тім тлі — двометровий, атлетичний Вертипорох...

Коли ми верталися домів під час Різдвяних свят, то ми були на правду вдоволені тим фактом, що міст не був ще направлений. Польські проклони під адресою „тего кабана...” звучали в наших вухах як найбільше признання для невідомого нам Вертипороха. Коли я розказав про цю пригоду дома, то довідався від мого батька, що цей нам невідомий герой, походить з недалекого Сільця Бенькова, що його батько є також вчителем та приятелем мого батька. І Роман Шухевич, який був у нашій групі, і я, і багато інших хотіли бути такими як той Вертипорох...

Добрих кілька років ще мусили люди ходити кладками з одного поїзду до другого; одні проклинали, а другі хвалили Вертипороха. А для нас Вертипорох став символом боротьби за наші права, за нашу державність. На його і подібних іменах ми виховувалися і росли.

Минуло багато років. Міст, кінець-кінців відбудовано. Поляки перестали проклинати Вертипороха, забули. Але в наших серцях залишився він таким, яким ми його прийняли пам'ятного ранку у вересні 1919 року.

Осінню 1925 року поїхали ми, Роман Шухевич і я, на студії до Данцігу. Ми насправду втішилися, коли почули, що наш герой з молодечих літ перебуває в Данцігу, що закінчив інженерну хімію і є асистентом на хемічному факультеті. Хотілось його побачити і пізнати. На той момент не прийшлося довго ждати. Нас повідомлено, що в рамках вишколів УВО, Вертипорох буде викладати про вибухові матеріали, про різного рода запальники тощо. Там і стрінули ми вперше інженера хімії Євгена Вертипороха, тоді асистента органічної хімії на Високій Технічній Школі в Данцігу.

До сьогодні я не можу пояснити собі, чому я не був зовсім розчарованим ані заскоченим його виглядом. Маленький ростом, добродушний на вигляд, зі стало привітно веселими очима, він робив якраз протилежне враження до того, яке я собі витворив у моїй уяві — високого, кремезного з дещо жорстким обличчям, силача. Вслухуючися в його лагідний голос і ловлячи кожне його слово з матерії, яка мене особливо цікавила, я на прикладі побачив, що в революції треба не лише м'язів, але також ума.

В 1929 році почали палити в Галичині панські стирти. Для цього треба було постачати сотки різного рода запальничок, запал яких мусів бути регульований. Ми випробовували, ліпили і наповняли термітом тощо, а все після рецепти і під наглядом інж. Вертипороха. Одного разу ми мало що не затроїли цілої околиці довкруги нашої техніки. Інж. Вертипорох дав мені термос наповнений охолодженим плином, який, паруючи, так страшно смердів, що від того смороду аж в голові крутилося, збиралося на рвоти — одним словом — більше кількох хвилин ніхто не міг видержати в тому смороді. Відома канадська скунка є дуже приємною перфумою, коли порівнати її до того смердючого плинину. За вказівками інж. Вертипороха робили ми тзв. смердючки. Їх кидалося під час різного рода віч чи небажаних зібрань, шовіністичних театральних вистав, святкувань примусових по школах 3-го травня чи Йосафата Кунцевича. В тій цілі наливали ми дещо того плинину до скляної рурки, і, держаючи один кінець в леді (цей плин мав дуже низький пункт кипіння), засклеплювали другий кінець топлячи газовим пальником скло.

По одній такій роботі, не маючи де заховати термоса з рештками того плинину, я сховав його в попелюнику невживаної кухні там де я мешкав. Мешкав я тоді з Марком Бачинським, зараз через дорогу до машинової лябораторії. Нещастя хотіло, що в нашій неприсутності захотілося нашому господареві зро-

бити дещо порядок. Назбиравши сміття та різного рода паперів, напхав повну піч і запалив. Під впливом температури, мабуть, вистрілив корок і плин, той смердючий, почав поволи виходити комином разом з димом, затроюючи цілу околицю. Ані поліція, ані люди, ані наші товариші не знали що сталося, що це так страшно смердить, з чого болить голова, чому так багато людей вертає... Але інж. Вертипорох відразу занюхав свій газ і успокоївся доперва тоді, коли я вияснив йому, що сталося.

Інж. Вертипорох не був членом ОУН але без вагання і охочо помагав її членам чим лише міг. На всякі намагання втягнути його в ряди ОУН він завжди казав: „Не будучи організованим членом ОУН, стоючи осторонь, я зможу допомогти вам і зробити для справи більше, ніж будучи в організації... , І він мав рацію.

ВІД ВСЕЛЕНСЬКОСТІ ДО УНІВЕРСАЛІЗМУ ЦЕРКВИ

Питання вселенськості й універсалізму Церкви є одним із найцікавіших питань, що його містять у собі всі 16 декретів проголошених Вселенським II Ватиканським Собором та затверджених папою Павлом VI. На перший погляд здавалося б, що поняття вселенськості покривається з поняттям універсалізму й воно так і є, хоч тільки до певної міри: універсалізм, слово латинського походження, є в одному із своїх означень тотожне із поняттям „католицький”, словом грецького походження. І було б дуже вдячною темою прослідити розвиток цих двох означень - понять, вселенськості й універсалізму, впродовж історії християнсько - католицької Церкви. Із означенням католицький - вселенський, загальний, Христова Церква стрінулася щойно в II-ому сторіччі й перший, який назвав Церкву, основану Ісусом Христом, Католицькою Церквою, був святий нашої Східньої Церкви, Ігнатій, єпископ Антіохії, учень Апостола св. Івана, замучений у Римі 110-го року. У своїх численних посланнях св. Ігнатій вжив означення „католицький” для цих народів, які визнають Церкву, основану Ісусом Христом.

Але вже за часів св. Августина (354 — 430) означення „католицький”, тобто у первісному значенні „християнський”, міняється і цим терміном „католицький” означається тільки ця Церква, головою якої є папа, тобто Церквою в Римі. Причиною цього є різні секти, які постають поза Церквою в Римі. І так поволі з бігом часу, означення „католицький”, як безпосередньо зв'язане з Церквою в Римі й з Папою, як Христовим намісником, втрачає своє первісне означення вселенськості, а змінює повністю його в наших часах, коли то напр. на конференції Світової Ради Церков в Амстердамі в 1948 р. терміном „католицький” означено ті Церкви, яких єпископи придержуються Апостольського наслідства, як напр. грецька Православна Церква, наша Православна Церква (за виїмком деяких відламів), Єпископальна Церква Англії і ін.

Із зникненням первісного означення „католицький”, ви-

ринає перша головна різниця між поняттями вселенськості й універсалізму, Означення „універсалізм” має три основні від-тіні: 1) в науці — намагання охопити всі явища природи й життя та всі знання, 2) в теології — вчення про спасіння на тому світі усіх людей, 3) значення: всебічність. І тепер, коли порівнюємо ці два поняття, вселенськість і універсалізм Церкви, як воно було до часу Вселенського II Ватиканського Собору й як воно має бути від проголошення 16-ти декретів цього ж Собору, то сміливо можемо ствердити, що силою цих 16-ти декретів означення „вселенськості” стопилося в означенні „універсалізму”. З хвилиною закінчення Вселенського II Ва-тиканського Собору, Церква в Римі стає не тільки надрядним чинником, але й об’єднуючим чинником, Церква в Римі від-новлює свою вселенськість у первісному значенні євангель-ського християнства й тим самим, стаючи в повному значенні цього слова універсальною Церквою, перестає бути „римською Церквою”, яке то означення, в історії цілої низки християн-ських народів, зокрема народів Сходу, включно з Україною (від хрестоносних походів починаючи, а „опікою” і „місіями” польської Церкви кінчаючи), не завжди тішилося пошаною.

Одначе дуже помилявся б цей, хто думав би, що ми є свідками постання якоїсь нової Церкви. Ні, це ця сама Церква, яку нам залишив наш Спаситель, але Спасителя світу. Це саме означення „Спаситель світу” стало угольним каменем обнови Церкви, дарма, що треба буде соток років, щоб можна було як слід оцінити й збирати плоди цієї обнови.

Собор у Триденті, 1545-63 рр. дав чотирьом сторіччям свою назву в історії Церкви: потридентська епоха. А була це епоха контрреформації, оборони, полеміки, підбою. Ця епоха з хви-линою закінчення Вселенського II Ватиканського Собору, „Ва-тіканум II”, безповоротно минула. Започатковано нову епоху, епоху творчої обнови у всіх ділянках життя. І хоч може, як і багато діл людських рук, впродовж якогось часу, дещо з ухваленого й прийнятого на „Ватіканум II” покажеться пере-ходовим, а то навіть і непригожим, то всетаки ці зарядження будять надію до кращого, до ліпшого, й усі мають печатъ хри-стиянського універсалізму на собі.

І також ж само помилявся б цей, хто думав би, що ця обнова Церкви наступила якось нагло чи несподівано. Або що напр. 9-ий декрет про завдання чи життя духовенства, 7-ий декрет про Церкву чи 12-ий декрет про місійну діяльність, не мають прецеденсів у минулому. Не тільки, що є такі преце-денси, але вглибившись в історію нашої Української Церкви,

можемо сміливо сказати, що саме Українська Церква є показником наростання цієї обнови, яка повністю вилилася щойно у „Ватіканум II”. Коли читаємо 9-ий декрет про „Завдання і життя духовенства”, де пишеться, що „священик не має бути відділений від народу, але жити в світі, по братньому зв’язаний з людьми”, то чи ж перед нашими очима не стають постаті галицького католицького українського духовенства, цих душпастирів, які життя віддавали за своїх вірних і були руйнівною силою цілого духового життя? Або коли читаємо 7-ий декрет про Церкву й там находимо слова, „що ті, які мають церковну гідність, не є понад народом Бога, але серед нього, не як панівні, але як слуги”, то чи не нагадується нам велична постать Слуги Божого митр. Кир Андрея графа Шептицького, який був справдішним слугою свого народу й тому став його провідником і заступником українського народу перед Богом? Чи, врешті, одна з болючих сторінок насильної латинізації нашої Церкви, тотожної з польонізацією українців, що її в ім’я Риму переводив польський клир, не признаючи навіть св. Тайн нашої Церкви, включно із хрещенням. Чи воно діялося за відомом чи згодою Апост. Столиці? Зовсім ні, навпаки, Апост. Столиця, чи то пак цей „Рим” завжди стояв на ґрунті важности св. Тайн нез’єдинених з Римом православних українців і ще в 1501 р. буллею „Альтітудо дівін консілії” папа Олександр VI проголосив, що хрещення православного, зроблене в ім’я Пресв. Трійці, має повну силу й є важне в латинській (римській) Церкві. А вже подія з кн. Юрієм Олелькович-Слуцьким, як не можна краще ілюструє те, чого домагається 12-ий декрет про місійну діяльність. Правда, московські історики, а за ними й деякі наші, — які не вийшли поза рамці царсько-московської історіографії, що обмежена цензурою, мусіла промовчувати історичну правду або фальшувати її, а головно, коли йшло (чи йде) про „зненавиджений Рим” — стараються промовчати цей характеристичний для захід.-європейсько-українського світогляду факт.

Було це в 1583 р., в місяцях серпень-жовтень. Рід князів Слуцьких і Копильських, був гаряче прив’язаний до нашого обряду і рівночасно великим прихильником з’єднання нашої Церкви з Апост. Столицею. Князь Юрій Олелькович-Слуцький, нащадок київського князя Олександра Володимировича (1443 р.) за порадою нунція А. Больонетті (був нунцієм в рр. 1581 — 1584) пише листа до папи Григорія XIII (дата листа: 6 серпня 1583 р.), бо тоді зв’язки між Церквою України й Римом були порвані, що він хоче визнавати зверхність Апост.

Столиці, але тільки в нашому обряді. Папа Григор XIII письмом з 3 жовтня 1583 р. приймає кн. Юрія в його обряді до Католицької Церкви й Слуцький до смерті зберігає свій обряд і велить себе, як католика, похоронити в Київській Лаврі. І сьогодні, читаючи 12-ий декрет, що „місійні Церкви повинні перейняти від народів усе, що можна прийняти з їх звичаїв, традицій, обичаїв, науки, мистецтва чи суспільного устрою”, то ця обнова Церкви, дарма, що неофіційно й не в загальному, не почалося уже 387 років тому?

І тому сміливо можна твердити, що після Вселенського II Ватиканського Собору, християнізація, основана на Євангелії, цій „Добрій новині”, стане з бігом часу універсальною і для всіх народів приемливою, бо кожна людина в цьому універсальному християнстві найде свої звичаї, свою традицію, своє мистецтво чи свій суспільний устрій і кінцевий глузд: спасіння на тому світі.

Щоб одначе цей універсалізм був повний, залишається ще третє означення універсалізму: всебічність. Тут слід нам приглянутися до 14-го декрету, в якому заторкнено дуже важливу проблему сьогоднішніх часів, богословські студії; бо всебічність, як одна з прикмет універсалізму, має головно в своїй основі знання.

Дотеперішня богословська освіта йшла двома шляхами: або шляхом науки, або шляхом душпастирського виховання, тобто існувала односторонність звання. На цю тему, після першої світової війни, розгорілась була широка дискусія на сторінках захід.-европ. католицької преси (аналогічно до дискусії, чи університети мають виховувати педагогів чи науковців), в якій французькі католики, для душпастирського, обмеженого тільки до життя парафії, звання, викули були термін „дух захристії”. Очевидно, цей „дух захристії” в дальшому, створив був т. зв. „патерналістичне відношення” між вірними і парохом, тобто парох мусів бути „батьком” (патер), а вірні його дітьми й тільки таке відношення могло б бути між парохом і вірними.

Не менш недоліків виказав і перший шлях підхову богословів, шлях науки, бо богослови - науковці здебільша переставали бути душпастирями - подавачами св. Тайн. Спостеріг це вже великий папа Пій XII, з життя якого на цю тему маємо дуже милу анекдоту:

Згідно з 1000-літньою ватиканською етикетною, після вибору нового папи, кардинал - майстер церемонії офіційно представляє новому папі кардиналів. Є це етикетальна форма для

значення, що від цього моменту усіма урядами Церкви кермує і над усіма має владу новообраний папа.

По черзі майстер церемонії представляв Пієві XII кардиналів, вичисляючи їхні гідності й академічні титули: доктор філософії і доктор теології такий і такий, професор доктор такий і такий, ректор і член Академії квіритів такий і такий, доктор канонічного права, доктор соціології і т. д. і т. д. І коли врешті закінчилася презентація, Пій XII оглянув зором зібраних і, легко усміхаючись, промовив:

— Мені дуже мило бачити Ваші Еміненції, але дозвольте вам поставити одне питання: чи хтось з Ваших Еміненцій вміє охрестити дитину?

Цю однобічність, як одного так і другого шляху, усуває 14-ий декрет про духовні семінарії, де читаємо: „належить попірати (у богословів) відкрити поставу супроти світу, тобто ознайомлення із сучасною філософією і розвитком природничих наук; орієнтацію в характеристичних для сучасности хвилюваннях прогресу; плекання автентичного, сучасного гуманізму; підготову до діалогу з сучасною людиною; обличчям в обличчя стати супроти різних людських ситуацій; знання інших християнських Церков і великих релігій світу, залежно від даної країни; практичний вишкіл душпастирства, зокрема студиї Біблії”.

І таким чином, на основі 16-ти декретів, що їх Собор проголосив, а Святіший Отець Павло VI затвердив і переведення їх в життя доручив, перед нами стає універсалізм нашої Церкви в повному значенні цього слова. Католицька Церква стає Церквою Спасителя світу з осідком у Римі, а не лише „римською Церквою”. Очевидно, що соборові декрети не відповідають ще на сотні інших питань, які з кожним днем нарастають, але Євангелія, до якої раз-у-раз відкликаються декрети, є куди глибша, як соборові ухвали. А ми, що живемо в часах, коли папа, Патріярх Заходу, уневажнює клятву, кинену на християнські Церкви Сходу поверх 1000 років тому, а враз з ним відкликає клятву, кинену на Західню Церкву, Патріярх Сходу, коли обидва найвищі Архипастирі західнього й східнього християнства відмовляють у Святій Землі спільно Господню молитву „Отче наш”, коли обидва найвищі Архипастирі відвідують себе в Царгороді й Римі, коли Архипастир Англіканської Церкви приїжджає на відвідини до Ватикану, ми можемо справді сказати, що живемо у часах універсальности Церкви, як універсальними є слова Євангелії, слова Христа.

Але й немає сумніву, що цей шлях до універсалізму Цер-

кви є дуже важкий і натрапляє та натраплятиме ще довго на великі труднощі, бо великі історичні рішення завжди болять. Форми устрою, які б вони не були — як кажуть психологи — тривають завжди довше, як їх суспільний глузд, а кожний устрій виховує собі людину. Дійсність, яка нас окружає і серед якої живуть покоління, може швидко змінитися, але людське думання і людське почування змінюється дуже поволі. Людина потребує довгого часу, щоб зробити висновок зі змін, які наступили, а ще більш мусить проминути часу, щоб людина чуттєво могла погодитися з великими історичними змінами.

Вселенський Собор — Ватиканський II, Діяння і постанови, III Церква, Східні Церкви, Екуменізм. В-во ОО. Василіян, Рим 1965.

A. M. Knoll, *Der soziale Gedanke im modernen Katholizismus*, 1932.

Gerard Philips, *Der Laie in der Kirche*, Salzburg 1955.

C. Gore, *Catholicism and Roman Catholicism*, 1923.

J. Calvet, *O tworczości i krytyce katolickiej*, Poznan (без року).

Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075 - 1953) vol. I 1075 - 1700, Romae 1953, pag. 228, No. 125.

Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes, vol. I. 1550 - 1593, Romae 1959, pag. 117 (No. 125), 142 (No. 155), 149 (No. 163), 167 (No. 180), 169 (No. 182), 184-186 (No. 187), 221 (No. 217), 262 (No. 265).

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА — ФІЛОСОФ ЧИ БОГОСЛОВ?

(Дослідне звітання)

Нові наукові дослідження завжди зумовлювали поправки чи доповнення у прийнятих наукових чи популярних поглядах. До речі, якраз одним з важливих завдань дійсної науки — це постійна перевірка, уточнення і розвиток переданої наукової спадщини. Тому й не дивно, що не раз доводиться провести менш чи більш радикальну переоцінку деяких наукових заключень з різних ділянок науки, або випрацювати повнішу і докладнішу характеристику особи творчості і спадщини визначних постатей науки, мистецтва, суспільно-політичного життя і т. д. Така нова оцінка, річ ясна, зумовлює не раз коректу, а то й відкинення перестарілих поглядів, або конечність нової класифікації, що була б більше зближена до об'єктивної дійсності і не була б забарвлена, або й подиктована якоюсь одною апіорі прийнятою ідеологією, філософською чи науковою системою, чи якимись іншими мотивами.

Оце дослідне звітання є вислідом повище поданих міркувань, як теж початковими дослідженнями постаті та літературної спадщини Григорія Сковороди. Цього, правдоподібно, найвизначнішого й найбільш оригінального українського мислителя характеризують майже всі наукові і популярні твори як „філософа”, „основника т. зв. філософії серця”), західного ліричного і барокового поета і містика в Україні²⁾, письменника³⁾ і т. д.

1) G. Luznycky — L. D. Rudnytzky, *Ukrainian Literature: New Catholic Encyclopedia* (Mc Graw — Hill, New York, etc 1967) XIV, 370, в розділі *Baroque Poetry and Drama* так згадують Григорія Сковороду: “This period also boasts the greatest Ukrainian philosopher Hryhory Skovoroda (1722 - 94), founder of the so-called “philosophy of the heart” and author of 30 fairy tales.”

2) A. Schmaus, *Dichtung: Lexikon fuer Theologie und Kirche* (Herder, Freiburg i. Br., 1959², III, 367: “Die rel. Barocklyrick kommt auch bei Tschechen (B. Bridel), westl. Mystik in der Ukraine (Skovoroda) zu Wort.”

3) Коротку (але тенденційно-однобічну, тобто марксистсько-радянську) історію дослідів постаті та творчості Г. Сковороди подав М. Редько,

Найбільш обширну характеристику і класифікацію Григорія Сковороди висуває т. зв. „радянська наука”, яка тенденційно твердить, що „...філософські погляди Сковороди еволюціонували в бік матеріалізму і характеризувалися все більш гострою постановою соціальних проблем, намаганням остаточно вирватися з пут ідеалізму і релігії”⁴).

Останнім авторитетним словом української науки в цьому питанні треба уважати коротку характеристику Григорія Сковороди, що її подав І. Мірчук в „Енциклопедії Українознавства”, яку поміщуємо в цілості⁵:

„...Григорій Сковорода (1722-94), сучасник Канта, найбільший укр. мислитель і надзвичайно видатна особа в усьому слов. світі. Син козацької родини з Полтавщини, він студіює в Київській Академії, а пізніше за кордоном, у Відні, Мюнхені та Бреславі, де здобуває собі фахову й загальну освіту. Сковорода, загально відомий як укр. Сократ, пише свої твори на взір діалогів цього античного першовзору, в яких проповідує глибокий антропологізм, як основу філос. концепції. Людина є головним ключем до розв'язання найважливіших загадок життя, а самопізнання — основним засобом досягнення цієї

Світогляд Г. С. Сковороди (Видавництво Львівського університету 1967) 3 - 20. Там же у замітках подана головніша бібліографія про Г. С. Сковороду.

4) Д. Х. Острянин, П. М. Попов, І. А. Табачников, у статті „Видатний український філософ і письменник” поміщеній у „Григорій Сковорода. Твори в двох томах” (Київ 1961) I, XIII. Там же теж читаємо:

„Представники панівних класів докладали всіх зусиль до того, щоб творчість палкого протестанта проти феодального суспільства використати для захисту феодально-поміщицького ладу, самодержавства і казенної церкви. Вони перекручували справжні погляди мислителя, зображували його богословом-містиком. Вип'ячуючи теологічну форму, релігійну фразеологію, за допомогою яких Сковорода здебільшого висловлював свої морально-етичні принципи „загальної любові”, „самопізнання”, „самовдосконалення”, буржуазні вчені відкидали або затушовували поставлені філософом конкретні соціальні питання, його гнівну й пристрасну боротьбу проти паразитизму, користоловства, офіційної релігії, духовенства, проти багатіїв, знаті і чиновників, заперечували демократизм філософа, його палкий патріотизм.”

Багато більш радикальну марксистсько-радянську лінію в оцінці творів Сковороди провів М. Редько у повище названому творі.

5) Енциклопедія Українознавства, під головною редакцією В. Кубійовича і З. Кузелі (Мюнхен — Нью-Йорк 1949) 721. Цікаву і точну характеристику Г. Сковороди та його доби подав Михайло Грушевський, З історії релігійної думки на Україні (Вінніпег — Мюнхен — Детройт 1962) 104-112.

мети. Філософський антропологізм Сковороди має характер онтологічний, теоретично-пізнавчий та етично-практичний. Згідно з його поглядом, людина — це мікрокосм, малий світ, в якому, наче в дзеркалі, відбивається великий світ. Отже, щоб пізнати всесвіт, треба вийти від самопізнання, і тому Сковорода ставив на чолі свого вчення Сократову девізу: „Пізнай самого себе”. Світ як предмет нашого пізнання складається з двох чинників: матеріального, видимого, безвартісного, і духового, невидимого, але цінного, якому самото повинні ми служити. Однак пізнання правди не є метою самою для себе, а тільки засобом, який веде нас до чинності серця і волі. Тому головна вага його філософування лежить не в гносеологічних спекуляціях, а в практичних змаганнях до щастя. Бо щастя, „евдаймонія”, є єдиною метою нашого життя, але не звичайне щастя, що шукає тільки матеріального добра, а щастя, до якого людина доходить тоді, коли виконує призначену їй роль і тим самим здійснює волю Божу. Самопізнання на цій основі пізнання світу й Бога, влаштування життя згідно з природою, себто з природними здібностями, а тим самим і в згоді з Богом, — такі основні елементи світогляду Сковороди. Нарешті, треба згадати про його любов до св. Письма, яке завжди супроводило укр. Сократа в мандрівці по цій землі.”

Для нас рішальним є останнє твердження про безперервну любов Сковороди до св. Письма, про що буде мова нижче⁶⁾.

Заки приступимо до розгляду питання про те, чи Г. Сковорода філософ чи богослов, мусимо коротко з'ясувати поняття філософії, богословія та їх взаємовідношення. Філософія (дослівно по-грецькому „любов мудрости”; по-староцерковнослов'янському теж „чоловікомудріє”) — це наука, що при помочі людського розуму (тобто раціонально, менш чи більш систематично, за індуктивною чи дедуктивною методами) вив-

6) Ivan Mirtschuk, *Geschichte der ukrainischen Kultur* (München 1957) 124, ще виразніше підкреслив любов Г. Сковороди до Св. Письма і релігійних питань:

“Skovoroda interessierte sich lebhaft für religiöse Fragen, teilweise deshalb, weil er auf diese Art der Ueberlieferung seiner Hochschule treu blieb, und teilweise auch aus dem Grunde, da diese Fragen die damalige ukrainische Gesellschaft in hohem Masse beschäftigten. Dieser Vorliebe entsprang auch sein Studium der Bibel, “des weisesten aller Bücher, das seinen langjährigen Hunger und Durst mit der göttlichen Wahrheit stillte”. Gut vertraut mit dem theologischen Schrifttum versuchte er, den Text der Bibel mit Hilfe eines von ihm zusammengestellten Schlüssels von Symbolen zu erklären.”

чає всі речі (тобто факти, феномени і принципи дійсності і людського буття').

Існують різні поділи філософії. Найбільше поширений і прийнятий поділ — такий⁸⁾: *логіка* (формальна і матеріальна з методологією), *філософія природи* (введення до онтології, космологія, філософічна біологія, експериментальна і раціональна психологія, філософічна антропологія з людською психологією), *метафізика* (критика, ноетика або гнозеологія; онтологія; теодіцея або природне богослов'я), *етика* або *моральна філософія* (монастика, економія, політика з народньою і міжнародньою моральною філософією).

Термін „теологія” етимологічно виводиться від грецьких слів *теос* — Бог і *льоґос* — слово, мова або наука. Тобто етимологічне значення терміну теологія є: слово, мова або наука про Бога. Аналогічне етимологічне походження має староцерковно-слов'янський термін „богословіє”, що є точним перекладом грецького терміну, поданого вгорі.

Богослов'я або теологію у стислому сенсі можна описати як розумне і свідоме слухання і сприймання дією надприродної віри з боку віруючої людини дійсного, історичного і словесного об'явлення Бога та наукове і методичне змагання за точне пізнання і зрілу рефлексію над об'явленим об'єктом, тобто над Триєдиним Богом і божественною дійсністю⁹⁾.

В останній аналізі богослов'я — це харизма Святого Духа, тобто надприродний і незаслужений дар участі в об'явленій Божій мудрості. Це дар уділений вправді якійсь одиниці, але завжди для добра, розбудови і скріплення цілого Божого люду, або Святої Христової Церкви.

Аналогічно висловлюючись, богослов мусить мати двоє очей: око надприродної віри, що є надприродним Божим даром

7) Короткі звідомлення про філософію як науку подають: E. A. Maziarz, *Philosophy: New Catholic Encyclopedia* (McGraw — Hill, New York, etc 1967) XI, 294 — 299 (бібл.). H. Rombach, *Philosophie: Lexikon für Theologie und Kirche* (Herder, Freiburg i. Br. 1963²) VIII, 472 - 478 (бібл.).

8) Такий поділ загально прийнятий у підручниках філософії для початківців, для прикл.: Ios. Gredt, *Elementa philosophiae Aristotelico — Thomisticae* (Friburgi Bris. 1937') I — II. F. — I. Thonnard, A. A., *Précis de philosophie en harmonie avec les Sciences modernes* (Paris, Tournai, Rome 1950).

9) Див.: Karl Rahner — Herbert Vorgrimler, *Kleines theologisches Wörterbuch* (Herder, Freiburg i. Br. 1963) 352. H. Fries, *Theologie*, in: *Handbuch theologischer Grundbegriffe* (München 1963) II, 641 - 654. Y. Congar, *La Foi et la Theologie* (Desclée, Tournai 1962).

пізнання і сприймання надприродної правди, любови і життя Пресвятої Трійці, та природне око, тобто силу природного та інтелектуального бачення, знання і пізнання, що є природним Божим даром, та інтегральною частиною створеної Богом людської природи.

Основна різниця, отже, між богослов'ям і філософією зводиться до способу пізнання і джерела правди. У богослов'ї бачимо пізнання надприродного Божого об'явлення через надприродну ласку — благодать і дар надприродної віри при участі природного та інтелектуального пізнання людини. Філософія — це саме лише природне та інтелектуальне пізнання людиною природного світу і його феноментів без надприродного Божого об'явлення, без божественної ласки — благодаті і надприродного Божого об'явлення про себе самого і божественну дійсність. У філософії Бог — це лише Творець і Вседержитель природного всесвіту і податель природної правди через дію сотворення. Дійсна філософія не може апіорі заперечити існування ані Бога Творця, ані Бога Подателя надприродної ласки й об'явлення. Вона, одначе, може доказати раціональними аргументами лише існування Бога Творця і можливість, чи навіть правдоподібність, існування Бога Подателя надприродної ласки і джерела надприродної правди, але не сам факт його існування. Лише віруюча людина без дійсних остаточних доказів під впливом Божественної благодаті і світла віри може прийняти існування Бога Подателя ласки і божественного (само-) об'явлення. Така дія віри виходить поза межі філософічного та природного пізнання і спекуляції¹⁰).

На підставі повище сказаного можна сміло ствердити, що обидві науки, тобто богослов'я і філософія, — це *основні науки*, що не стоять у конфлікті одна до одної, бо остаточним джерелом надприродної і природної дійсности і правди є той сам Бог. Дальше свідкування історії вказує на те, що богослов'я завжди вживало філософію свого часу як допоміжне джерело пізнання і як інструмент для глибшого і точнішого пояснення Богом об'явлених правд. Це тому, що ласка і Боже (само-) відкриття є звернені чи „заадресовані” до *цілої людини*, як особи

10) Ці правди дуже точно розглянув і здефінував Вселенський Собор Ватиканський Перший у Догматичній конституції “*Dei Filius*” de fide catholica у III-ій Сесії дня 24 квітня Р. Б. 1870. За текстом див.: Denzinger³² No. 3000 — 3045. Теж Вселенський Собор Ватиканський Другий в Догматичній конституції De divina Revelatione “*Dei Verbum*” (18 листопада Р. Б. 1965) повторив основні правди цього вчення.

з душею і тілом, з розумом, волею і почуваннями, тобто з усіма метафізичними та інтегральними частинами та аспектами¹¹⁾.

Коли примінімо ці висновки до постаті та творчості Григорія Сковороди, тоді перед нами виринає цілком новий образ цієї надзвичайної людини другої половини XVIII століття і найбільшої постаті - мислителя у нашій історії.

В першу чергу замало є говорити про любов до Біблії чи святого Письма, бо правдою є, що Біблія, як основне джерело надприродного Божого об'явлення, була звичайно вихідною точкою мислення Г. Сковороди, як теж остаточно авторитетом, чи мірилом правди. Тим самим основне зацікавлення мислителя було постійно в площині Богом об'явленої правди, доступної лише при допомозі надприродної віри, а тому Григорія Сковороду треба класифікувати в першу чергу як богослова або християнського мислителя, а лише в другу чергу як філософа, письменника, поета і т. д.

Повище сказане відносно легко доказати. Майже кожний більший твір Сковороди звичайно на початку носить розділ під наголовками „твердь бесѣды”¹²⁾, „главизна книги сея”¹³⁾, „основаніє діалога”¹⁴⁾, „основаніє”¹⁵⁾, „главизна сея книги”¹⁶⁾, „главизна творенія”¹⁷⁾, „главизна и твердь книжицы”¹⁸⁾, „основаніє притчи”¹⁹⁾. Кожний з цих розділів — це збірка цитатів святого Письма, що являють собою провідні думки, основні теми, як теж основні аргументи заключень автора. Часом твір починається відповідним до теми цитатом св. Письма²⁰⁾, а майже всі твори виповнені цитатами св. Письма, що являють собою головні вихідні точки в діалогах мислителя.

11) Точніші висновки і пояснення подають: K. Rahner — H. Vorgrimler, Philosophie und Theologie, in: Kleines theologisches Wörterbuch (Herder, Freiburg i. Br. 1963) 287 — 289.

12) Григорій Сковорода. Твори в двох томах (Київ 1961) I, 16 („Начальная дверь ко христіанскому добронравію”).

13) Там же I, 84 („Симфонія, нареченная книга Асхань, о познаніи самаго себе”).

14) Там же I, 188 („Діалог, или разглагол о древнем мірѣ”).

15) Там же I, 320 („Разговор, называемый алфавит, или букварь мира”). У передмові до цього твору автор підписався „...Любитель священія Библи, Григорій Сковорода”.

16) Там же I, 377-8 („Книжечка, называемая Silenus Alcibiadis, сирѣчь икона алківіадская [Израилскій змії]”).

17) Там же I, 439 („Брань архистратига Михаила со Сатанюю о сем: легко быть благим”).

18) Там же I, 491 („Благородный Еродій”).

19) Там же I, 515 („Убогий жайворонок. Притча”).

20) Там же I, 470 („Пря Бѣсу со Варсавою”).

Характеристичним богословським твором є теж „Сад Божественных пѣсней прозябшій из зерн Священнаго Писанія”²¹⁾. Це цикл 30-ти релігійно-біблійних поезій, кожна з якого починається стихом св. Письма, що служить як її основа. Зміст цих поезій не залишає жодного сумніву у читача, що до нього промовляє мораліст – богослов. Характеристичним прикладом є 5-а стрічка 26-ої пісні²²⁾:

„Христе, источник благ святой!
Ты дух на пастыря излей твой.
Ты будь ему оригинал.
Чтоб, на его смотря, поступал
Паствы его всяк человек,
И продолжи ему щастлив вѣк.”

Яке місце займала Біблія в думанні і житті Григорія Сковороди, дуже точно навітлює уривок розділу „Сродность к богословию” одного з основних творів п. н. „Разговор, называемый алфавит, или Букварь мира”²³⁾:

„Бѣгай молвы, объемли уединение, люби нищету, цѣлуй цѣломудрие, дружи с терпѣнием, учишь священным языкам, научись хоть одному твердо и будь в числѣ научных для Царствія Божія книжников, о коих Христос: „Всяк книжник, научивыйся Царствію Б[ожію]...” Вот для чего сіи книжники учатся языкам. Не бойся! Голод, холод, ненависть, гонение, клевета, ругание и всякий труд не только сносен, но и сладостен, если ты к сему рожден. Господь твой — сила твоя. Сие все здѣлает тебе острѣе и крилатѣе. Устремление природы, будто ключевой поток или пламень, быстрѣе рвется чрез препятствія. // Привитайся с древними языческими философами. Побесѣдуй с отцами вселенскими. Наконец, пойдеш в землю израилскую, в самый Вифлеем, в дом хлѣба и вина, в священнѣйшій храм библіи, поя с Давидом: „Возвеселихся о рекших мнѣ...” Коль опасно входит в сей чертог! Имѣй одѣяние. Омый руки и ноги. Потом садись за бессмертный стол сей. Но берегись! Не тѣснися в солонку с господином. Помни, что ¹⁵⁰ не твоя плотская, но господня есть трапеза. Сохрани тебе Бог! Умрещ, естли будеш ѣсть кровь. Ъжь кровь и плоть Господню, а не твою. „Да благо тебѣ будет и угодно будет пред Господом Богом твоим”. Принимай ¹⁵¹, но от Господа: кушай, но для Господа; насыщайся, но пред Господем.”

21) Там же II, 7 — 57.

22) Там же II, 47.

23) Там же I, 352.

Цей опис вишколу богослова звучить немов автобіографічна синтеза Григорія Сковороди і вказує виразно на те, що в остаточній аналізі він — богослов. Етапи цього вишколу — це: 1) набуття конечних чеснот, головне терпеливості і витривалості; 2) набуття знання священних мов (єврейської, грецької, латинської); 3) ознайомлення з поганськими філософами; 4) діалог з отцями Церкви і 5) вхід у „священний храм Біблії”, що відчиняє двері до найвищої Тайни Тіла і Крови Господа, тобто до Пресв. Євхаристії.

Богословське мислення Сковороди пробивається дуже ясно навіть у творах з т. зв. світською тематикою. Для прикладу у творі Басни Харьковскія²⁴⁾ вже сама передмова свідчить про богословський намір твору, тобто людськими прикладами пояснити правди Божі об'явлені у Біблії²⁵⁾. Тому не дивно, що моральне пояснення чи висновок з кожної байки (т. зв. „сила”) має богословську закраску, або чисто богословське пояснення. Цікаве також те, що там знаходимо теж цитати св. Письма, особливо в „силі” останньої байки^{25в)}.

Сковорода теж дуже виразно розрізняє між природним і надприродним способом пізнання, тобто між дією розуму і дією віри. Напр. у творі „Начальная дверь ко христіанскому добронравію” у Главі 2-ій „О вѣрѣ вселенной” Сковорода пише²⁶⁾: „Однако же в том всѣ вѣки и народы всегда согласно вѣрили, что есть тайная нѣкая, по всему разлившаяся и всѣм владѣющая сила”. Знову ж у Главі 6-ій „О истиннѣй вѣрѣ” Сковорода пише²⁷⁾: „Она (тобто віра) закрытое всѣм совѣтом блаженство, будто издали в зрительную просматривает трубку, с которою и представляется”. Теж чистість серця — це не природна набута якість, але „...спокойное в душѣ дыханіе и вѣяніе Святаго Духа”²⁸⁾, тобто надприродний дар чи харизма.

Останнє зауваження уводить нас у новий цикл питань пов'язаних з його славною „філософією серця”. До речі, деякі вчені уважають його: „основником т. зв. філософії серця”²⁹⁾.

Найславніший вислів Сковороди відносно серця людини

24) Там же II, 101 — 150.

25) Там же II, 102 — 103. „Самое солнце всѣх планет и царица біблія из тайнообразующих фігур, притчей и подобій есть богозданна. Вся она вылѣплена из глинки и называется у Павла буйством. Но в сю глинку водхнен дух жизни, а в сем буйствѣ кроется мудрѣе всего смертнаго. Изобразить, приточить, уподобить значит то же”.

25в) Там же II, 145 — 150. Там знаходимо 14 Біблійних цитатів.

26) Там же I, 17. 27) Там же I, 24. 28) Там же I, 26.

29) Див. замітка 1.

знаходиться на початку твору „Начальная дверь ко христiянскому добронравiю”. Разом з безпосереднiм контекстом цей текст (пiдчеркнений) звучить³⁰⁾:

„Благодаренiе блаженному Богу о том, что нужное здѣлал нетрудным, а трудное ненужным.

Нѣт слаже для человекѣ и нѣт нужнѣе, как щастiе; нѣт же ничего и легоче сего. Благодаренiе блаженному Богу.

Царствiе Божiе внутрь нас. Щастiе в сердцѣ, сердце в любви, любовь же в законѣ вѣчнаго.

Сiе есть непрестающее вѣдро и незаходящее солнце, тму сердечныя бездны просвѣщающее. Благодаренiе блажен[ному] Богу.”

Мислення Сковорода про людське серце ще виразнiше вiведено у творi „Наркiсс”. В одному з дiялогiв Клеопи з Другом читаемо³¹⁾:

„Друг. ...Слово Божiе, совѣты и мысли Его — сей есть план, по всему матерiалу во вoвсеселенной не чувствительно прoстершiйся, все содержащiй и исполняющiй. Сiя есть глубина богатства и премудрости Его. И что может обширнѣе разлитися⁵³⁾, как мысли? О сердце, бездно всѣх вод и небес ширшая!... Коль ты глубока! Все объемишь и содержишь, а тебе ничто не вмѣщает.

Клеопа. Правду сказать, помню слово Иеремiино сiе: „Глубоко сердце человекѣ, паче всѣх⁵⁴⁾, и человекѣ есть...”

Друг. Вот сей же то человекѣ содержит все! Он-то утверждает плотскiя твои руки и ноги. Он голова и сила очей твоих и ушей. А если ему вѣрить можешь, „не отемнѣют⁵⁵⁾ очи твои, // и не истлѣют уста твоя во вѣки вѣков”.

Клеопа. Вѣрую и понуждаю сердце мое в послушанiе вѣры. Но не можно ли хотя мѣленько мене подкрѣпить? Прошу не гнѣваться. Чем вышше в понятiе невидимости взйду, тѣм крѣпша будет вѣра моя.

Друг. Праведно⁵⁶⁾ требуешь, для того что Бог от нас ни молитов, ни жертв принять не может, если мы Его не узнали. Люби Его и приближайся к Нему всегда, сердцем и познанием приближайся, не внѣшними ногами и устнами⁵⁷⁾. Сердце твое есть голова внѣшностей твоих. А когда голова, то сам ты еси твое сердце. Но если не приближишься и не сопряжешься с тѣм, кой есть твоей головѣ головою, то останешься мертвою тѣнью и трупом. Если есть тѣло над тѣлом, тогда⁵⁸⁾ есть и голова над

30) Григорiй Сковорода. Твори в двох томах (Киiв 1961) I, 14.

31) Там же I, 42.

головою и вышше старого *новое сердце*. Ах, не стыдно ли нам и не жалко ли, что Бог суда себѣ от нас просит, да и не получает?”

На підставі цих двох текстів можливо накреслити коротку синтезу вчення Сквороди про людське серце.

Серце — це впершу чергу чуттєвий орган людини, чи місце осідку почувань і щастя. Словом — це внутрішній вимір чи аспект людини, чи людської особи. Але так як людина (що згідно з вченням Сквороди є мікрокосмосом) є непойнятною і невимірною містерією, так і її серце — це невимірна і всеобіймаюча містерія. Таке поняття серця, річ ясна, тісно пов'язане з інтелектуальним аспектом людини і її думками. Можна сказати, що серце — це інтелектуальний, вольовий і чуттєвий центр або „голова” людської особи, а як таке воно репрезентує осідок морального життя людини і внаслідок цього є осідком щастя. Серце теж є осідком „Божого Царства внутрі нас”, тобто воно є першим об'єктом освячення людини під впливом божественної і надприродної ласки - благодаті. Тому-то Скворода говорить про „старе” і про „нове” серце, тобто про освячену Богом людину. Серце, отже, у вченні Сквороди — це не фізично-біологічний орган, що виконує важливі фізіологічні функції, а лише старинний і реальний символ деяких аспектів многогранної людської істоти. Більш цього — воно є тим динамічним фундаментом існування людини, з якого вона постійно черпає самопізнання, бо його лише там може знайти, хоча його ніколи задовільно і вповні охопити не може. У Сквороди серце часом наближається своїм значенням до поняття сумління і до того місця, де відбувається зустріч людини з Богом.

Але чи це вчення про серце дійсно оригінальне і чи тому можна Григорія Сквороду назвати „основником т. зв. філософії серця”? Біблійний цитат з книги пророка Єремії вказує на те, що Скворода свідомо черпав вчення про серце зі Святого Письма, а тим самим опирався у своїх міркуваннях на стару єврейську і біблійну метафізику. В той же час його мислення про метафізичні часті людини і теорію пізнання дуже нагадує неоплатонічні та геленістичні теорії, які поширював Плотин, перекручуючи думки філософа Платона.

Про значіння поняття „серце” у Біблії і богословії існує цілий ряд дуже поважних наукових творів, а тому одним з перших завдань дослідників літературної спадщини Сквороди було б прослідження творів сучасної йому богословської та біблійної літератури і визначення її впливу на нашого мислителя.

Вже коротенька синтеза біблійного вчення про серце кидає нове світло на творчість Сковороди. Ось вона³²): Єврейське слово „лев” (новіша форма „левав”), річ ясна означає серце впершу чергу як орган людського тіла (напр. Осія 13, 8), або осідок фізичного життя (Ісаія 1, 6). В абсолютній більшості випадків „серце” вживається у Біблії в переносному значенні як внутрішній аспект людини, центр її ества, осідок наставлення до життя і морального діяння. Тому то єврейський спосіб думання приписував серцю не лише почування (Числа 15, 39; Втор. 28, 47; Псал. 76, 6; Ос. 11, 8 і т. д.), але також дії думання і бажання. І так думки підносяться до серця (Ісаія 65, 17; Єремія 3, 16; 7, 31). Злі і добрі думки мешкають у серці (Псал. 73, 7; Дан. 2, 30; Ездра 38, 10). В серці людина говорить сама до себе (Буття 17, 17; Втор. 7, 17). У серце кладе Господь мудрість (1 Цар. 10, 24; Псал. 90, 12), що є початком плянування і рішення (Вих. 35, 5; 36, 2; 1 Сам. 14, 7; Ест. 7, 5). В серці закорене релігійне наставлення людини (1 Сам. 12, 25; Єр. 32, 40; Припов. 3, 5; Негем. 9, 8). У ньому відбувається навернення людини до Бога (Йоель 2, 12; 1 Цар. 8, 47), у ньому промовляє сумління (1 Сам. 25, 31).

Цю синтезу можна б розвивати і продовжувати та порівнювати у більших подробицях біблійне вчення з мисленням Сковороди, але вже цих кілька вказівок видвигає виразно дійсне джерело вчення Сковороди про серце. Тим самим немає у Сковороди стисло філософічного вчення про серце, а лише дискурсивно-богословське розроблення біблійного вчення з домішкою філософських елементів запозичених головню з античних філософських вчень стоїків.

В заключенні треба ствердити, що Григорій Сковорода — це ще майже вповні „недосліджена земля”, одначе за досліди якої треба братись у першу чергу науковцям - богословам, бо Сковорода не стисло філософ, а таки богослов - мораліст, або християнський мислитель. Дослідники з виключно філософським та літературним потенціалами або стоятимуть безрадні перед цією великою постаттю, або блукатимуть, так як блукають до сьогодні...

32) Про серце у Святому Письмі і богословії див.: P. Hoffmann — K. Rahner, Herz, in: Handbuch theologischer Grundbegriffe, herausgegeben von H. Fries (München 1962) I, 687 - 697. O. Schroeder — N. Adler — A. Maxsein, Herz, LThK², V, 285 - 287. W. E. Lynch, Heart (in the Bible) in: New Catholic Encyclopedia (New York, etc, 1967) VI, 965. В усіх цих творах подані бібліографії.

**ПРИЗАБУТИЙ ПОПЕРЕДНИК ШАШКЕВИЧА
о. ЮЛІЯН ДОБРИЛОВСЬКИЙ ЧСВВ
(1760 - 1825)**

Ще 1794 року появилися в Почаєві „Науки парохіяльня”, перекладені о. Юліяном Добриловським ЧСВВ з „славеноруського на простий і посполитий язик руській для латвійшого простих людей і неуков виrozumлення і спасеннаго оних пожитку”. Перший, що звернув увагу на згадані проповіді, був український письменник і етнограф, член „Руської Трійці” — о. Іван Вагилевич у своїх „Замітках о руській літературі” з 1848 р.¹⁾ Про автора тих проповідей Вагилевич писав так: „Окремо того он писал дробни сочиненія в вершах. Дві его пісні помістил в своем сборнику Вячеслав із Олеска на стор. 90-91: „Дай нам, Боже, добрий час” і „Станьмо, браття в коло”.²⁾

Хоч пізніше всякого, мало помітного попередника Котляревського чи Шашкевича оцінювали справедливіше, ніж у 1848 р., то про Юліяна Добриловського годі було сказати щось більше, ніж умів сказати І. Вагилевич. Аж 1906 р. Василь Щурат написав справді коротку, але цінну й майже ревеляційну статтю про Добриловського п. н. „Український проповідник і поет з кінця XVIII ст.”.³⁾ Цю статтю перевидало минулого року Видавництво Академії Наук УРСР, Київ 1963, у збірнику в честь В. Щурата п. н. „В. Г. Щурат. Вибрані праці з історії літератури” ст. 101-103.

Року 1906 Щурат перебував у монастирі ОО. Василян у Підгірцях на Пліснеську, де переводив топографічні студії й частинно археологічні, вислідом яких була цінна його праця

1) Див. „*Dziennik ruski*” — орган „Руського собору” 1848, ред. І. Вагилевич. З 9-ти номерів цього часопису 1 - 5 і 9 були надруковані по польськи, а решта кирилицею.

2) Waclaw z Oleska — псевдонім польського фольклориста Вацлава Залеського (1800-1849), який видав фольклористичну збірку: „*Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*”, 1838 г.

3) „Світ”, 1906, ч. 4 з 9 квітня, ст. 58-60.

п. н. „Вид Пліснеська в »Словѣ о полку Игоревѣ«”.) Тоді на просьбу Щурата, ігумен підгорецького монастиря о. Григорій Залуцький ЧСВВ дозволив йому покористуватися монастирською хронікою. У другій половині тієї хроніки (1763-1802) Щурат стрінувся кілька разів з прізвищем о. Юліяна Добриловського ЧСВВ між роками 1796 і 1800.

Під датою 18 січня 1769 р. читаємо: “Przybyło tu dwóch Zakonników naszych Missyonarzów z Krzemienia y udali się do Lwowa o przyjęcie do tutejszej Prowincyi, y przyjetemi zostali, — ieden Jx. Wawrzyniec Berezynski, odebrał instrument z Konsystorza na mieszkanie w tutejszym Monasterze, drugi, Jx. Julian Dobryłowski na kooperaturę do Farnego kościoła w Brodach”.

В першому записі, з січня 1797 р., після поіменного перерахування осіб, які замешкують монастир, сказано: “Opócz tych należał do tego klasztoru Jx. Julian Dobryłowski w Brodach, kaznodzieja przy kościele Farnym”
Подібне зазначування приналежності о. Юліяна Добриловського до монастиря в Підгірцях на Пліснеську повторюється і в двох дальших роках, і навіть під датою 1 січня 1800 р.

Під датою 5 січня 1800 р. в монастирській хроніці записано: “Jx. Julian Dobryłowski, bywszy dotąd kaznodzieja w kościele Farnym Brodzkim, do Lwowa wyjechał za Obedyencya do klasztoru S. Jerzego na kaznodziejstwo, jako sam sobie zyczył, — ktoremu z tutejszego klasztoru dano się zł. 100 jako iest lepiej zanotowano w Regestrach expensowych”.

З наведених записок підгорецької хроніки, зроблених рукою ігумена о. Ігнатія Филиповича ЧСВВ, як теж і з факту надрукування „Наук парохіяльних” 1794 р. у Почаєві, Щурат зовсім правильно заключає, що о. Добриловський був греко-католицьким Василіянином, що працював на користь з’єдинення на Волині.⁴ А відзначаючись не тільки проповідницьким, але й поетичним талантом, Добриловський належав, за всякою правдоподібністю, до тієї групи почаївських ченців, якій завдячуємо видання „Богогласника”.⁵ Його переїзд із Крем’янца до Галичини — як каже Щурат — можна легко пояснити. Вже після другого поділу Польщі, цариця Катерина II, не зважаючи на гарантії, дані в 8-му пункті Городненського трактату 1793 р.,

4) „Записки НТШ”, т. СХХVIII, р. 1919, ст. 21-38.

5) В. Г. Щурат, *Вибрані праці з історії літератури*, АН УРСР, Київ, 1963, ст. 102.

6) Перше видання „Богогласника” (збірника українських релігійних пісень) вийшло в Почаєві 1790 р.; передруки 1805 і 1825.

почала притіснити з'єдинених, доручаючи пинському архієпископові Вікторові Садковському повернути до православ'я тих, що за Польщі перейшли на унію.⁷ Внаслідок пастирського листа Садковського з 26 травня 1794 р., щораз більше обмежувано свободу з'єдинених і місіонерську діяльність католицьких Василіян і на Волині, де окремим циркулярем з 4 травня 1796 р. закликувано населення до повороту на лоно православної Церкви.⁸ Щож залишалося почати з'єдиненим Василіянам, а передовсім їх діяльним місіонерам? Або сісти тихо, або шукати іншого поля праці. Добриловський із своїм товаришем вибрав це друге: він емігрував до Галичини, де завдяки своєму проповідницькому талантові, став проповідником при парафіяльній церкві в Бродах, а відсіля, як проповідник, був перенесений до митрополичого собору св. Юра у Львові. Щурат запитує: „Як проповідував Добриловський у Львові? Чи понародному? Це було б дуже цікаво знати”.⁹

Ось такі скупі дані з життєпису українського проповідника й поета з кінця XVIII століття — о. Юліана Добриловського ЧСВВ, подав Щурат.

Натомість незабутньої пам'яті о. д-р Йосафат Скрутень ЧСВВ перший редактор і основник „Записок ЧСВВ” на основі старих монастирських хронік, що зберігалися у Львові, доповнив біографію о. Юліана Добриловського ЧСВВ такими цінними даними:¹⁰

„Добриловський Юліан, Йосиф, народився 1758 або 1760 р., помер 1825 р. Священик-василіянин поліської, а від 1796 р. галицької провінції. Народився в містечку Зінкові на Поділлі. Батько його Михайло був місцевим греко-католицьким священиком і деканом. Мати називалася Тетяна. До Чина св. Василя В. вступив 19 липня 1778 р., чернечі обіти склав 20 липня 1779 р., висвячений на священика 1784 р. Відтак продовж двох років навчав фізики у василіянській школі в Шаргороді, а згодом цілком посвятився проповідництву й місійній праці. Перебував у головних місійних осередках, як Замость (1786 і 1787), Тригорі (1788) і Крем'янець (1789 - 1795). Звідси виїздив як місіонер на працю до епархій Львівсько-Галицько-Каменецької,

7) Див. А. Welykyj OSBM, *Litterae S. C. de Propaganda Fide*, vol. VII, 1790-1862, Romae 1957, p. 91 і 94.

8) Z. Likowski, *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, Poznan 1880, s. 207-218.

9) В. Щурат, *твір. цит.*, ст. 103.

10) Ks. Jozefat Skruten ZSBW: „*Dobrylowski*”, *Polski Słownik Biograficzny*, t. V., Krakow 1939-1946, s. 263-264.

Луцької і Київської. Під час переслідування уніятів виїхав з Крем'янця до Галичини. Задержався в Підгірцях, а потім переїхав до Львова, де його прийнято до тамошньої провінції і до зв'язку з клиром Львівської архієпархії. Чернеча влада приділила його до Підгорець, а митрополит дав йому декрет на сотрудника головної Церкви в Бродах. Тут Добриловський заблистів, як світлий і ревний слуга Божого слова серед вірних обох обрядів тих околиць. Дня 5 січня 1800 р. на власну просьбу був перенесений до монастиря св. Юра у Львові в характері проповідника, але вже 1 січня 1801 р. вернувся до Підгорець, де перейняв заряд монастиря і провадив його до 1 вересня 1803 р. Дня 7 вересня 1803 р. виїхав до Угорник (Баб'янки) на настоятеля монастиря, що підпадав касаті і на душпастирську працю там же. З Угорник 1810 р. відійшов до Жовкви на проповідника, звідси 1812 р. до Крехова, а вкінці 1815 р. до Бучача на ректора школи й монастиря.

Від 1818 р. Добриловський був одночасно настоятелем і управителем монастирів у Соکیلці, Задарові й Баб'янці, сконцентрованих через австрійський уряд в один монастир і відданих разом з маетком монастиреві бучацькому. Як ректор, Добриловський багато вчинив для василіянського Бучача, м. ін. зачав раціональну господарку огородову на т. зв. Леваді, збудував естетичну й вигідну галерію і подвір'я перед церквою та монастирем, зреставрував церкву, розбудував школу, поставив статую Божої Матері і св. Онуфрія. З вдячності і за признання заслуг чернеча влада запропонувала Добриловського на архимандрію в Жовкві і сильно підпирала його кандидатуру. На жаль, 26 лютого 1821 р. Добриловський, поражений параліжем, зрезигнував з титулу ректора, а згодом звільнений з усіх обов'язків, пішов на лікування до чернечого маєтку в Зелений (к. Бучача), де й помер 13 березня 1825 р." Стільки подає о. Й. Скрутен.¹¹

Добриловський мав надзвичайні уздібнення проповідничі. Згадана хроніка підгорецького монастиря називає його "swiatlym kaznodzieja" (блискучим проповідником). Він володів поправно мовами: латинською, польською й українською. Видав друком „Науки парафіяльні" (1794), завдяки яким увійшов в історію української літератури. Їх згадає вже Й. Левицький у своїй граматиці,¹² Єп. Ю. Пелеш у своїй історії Церкви,¹³ І. Франко

11) J. Skruten, op. cit., s. 264.

12) J. Lewicki, *Grammatik der ruthenischen Sprache*, Przemysl 1834, S. XVII.

13) J. Pelesz, *Geschichte der Union*, Band II, Wien 1880, S. 1073.

в своїй історії літератури,¹⁴ а навіть вони дочекалися згадки у шкільних підручниках літератури¹⁵ та інших працях.¹⁶

Крім цього Ю. Добриловський займався поезією. Як поет писав поправною українською мовою ще перед Шашкевичем. Його поезії перекладено на польську мову й видано у Львові, Вильні й Кракові. До деяких уложено музику і їх співано при різних нагодах. Згаданий І. Вагилевич пише, що В'ячеслав з Олеська помістив у своєму збірнику дві пісні Добриловського: „Дай нам, Боже, добрий час” і „Станьмо, браття, в коло”. Про поетичну творчість Добриловського Вагилевич висловився неприхильно, кажучи, що Добриловський „стоїт на переді ритмомазов почаєвських, котрих творення співають сліпі лірники по праздниках і ярмарках”.¹⁷ Одначе Щурат не погоджується з Вагилевичем. Він каже: „Хто знає вже ці дві пісні Добриловського, цей не погодиться з оцінкою Вагилевича. Не гірші вони від подібних пісень інших галицьких поетів з першої половини ХІХ ст., а це вже значить багато, коли зважити, що появились бодай на чверть століття раніше. Врешті, не співали їх лише сліпі лірники, як писав Вагилевич, але й інтелігентні львов'яни і навіть товариші Вагилевича з Яковом Головацьким, від яких вони, певне, і дісталися до збірника пісень Вацлава з Олеська. Мірою популярності пісні „Станьмо, браття, в коло” може бути факт, що надруковано її навіть у Вільні у польському альманасі „Znicz” 1834 р.”¹⁸ Поезії Добриловського позитивно оцінили такі знавці, як Щурат,¹⁹ І. Франко,²⁰ М. Возняк,²¹ С. Шах²² і інші.

Повного видання поезій Добриловського не маємо. Єдиний автентичний примірник, що містив більшість його поезій, находився в рукописі в бібліотеці ОО. Василян у Львові. В. Щурат визичив собі цей примірник, перестудіював його основно і,

14) І. Франко, *Старе українське письменство*, Львів 1922, ст. 471.

15) Ол. Барвінський, *Вибір з українсько-руської літератури для учителів семінарій*, Львів 1909, ст. 58.

16) Я. Левицький, *Св. Й. Кунцевич в світлі проповідий ХVІІ і ХVІІІ ст.*, у збірнику о. Й. Сліпого „Св. свцм. Йосафат Кунцевич”, Львів 1925, ст. 103.

17) І. Вагилевич, *твір цит.*

18) Г. Онишкевич, *Руська бібліотека*, ІІІ., с. ХХІІ.

19) В. Щурат, *твір цит.*, ст. 103.

20) І. Франко, *Нарис історії українсько-руської літератури*. Львів, 1910, ст. 103.

21) М. Возняк, *З поля української духовної вірші*, „Записки ЧСВВ”, т. І, ст. 177.

22) С. Шах, *У 150-ліття уродин о. Маркіяна Шашкевича*, Мюнхен 1961, ст. 85.

мабуть, написав про це окрему статтю, але в часі другої світової війни не мав де її надрукувати. Тому приніс поезії Добриловського на початку 1941 р. тодішньому бібліотекареві о. Романові Луканеві ЧСВВ. У рукописі було около двадцять поезій в тодішній народній мові, записаних чітким письмом. На наш запит: „Чи ті поезії мають літературну вартість?” — Щурат відповів: „Поезії на той час зовсім добрі, бо Добриловський був непересічний поет”.

Отже Добриловського можна вважати попередником Шашкевича та одним з перших письменників відродженого письменства в Галицькій Україні.

МЕМОРІЯЛИ ГАЛИЦЬКИХ МИТРОПОЛИТІВ: А. АНГЕЛОВИЧА Й А. ШЕПТИЦЬКОГО ДО ВІДНЯ

1. Вступні завваги

Французька революція XVIII ст. сколихнула спокійним плесом життя людей і держав в Європі. Її хвиля докотилася до московської тюрми народів, так що новий французький імператор Наполеон I Бонапарт 1812 р. змусив царя Олександра I, унука Катерини II, покинути свою столицю Москву, де своєю ногою став французький солдат.

В часі, як уся Європа була потрясена Наполеонськими війнами, український нарід був позбавлений своїх політичних прав і поділений між двома займанщинами: Австрією та Московією. І лише рідна Церква залишилася з народом. Доля Української Католицької Церкви під московською займанщиною була незavidна. По її цілковитому розгромі Катериною II, її син Павло I, званий „католиком по серці”, дав їй деяку свободу, так що 1804 року в Київській Митрополії налічувано ще 1.388 парафій, 91 монастирів і 1,398.478 мирян, що були в молитовному єднанні з Римом. Одначе, в час палатної революції під весну 1801 року Павло I. був удушений, а його наслідником став Олександр I, що нічим не поміг нашій Церкві, а його молодший брат Микола I знищив її дорешти.

Українська Церква під Австрією, хоч опинилася в культурнішій державі, де існували справедливі закони, усе ж таки, її положення не було легке. Нарід стогнав на панщині в польських поміщиків, а духовенство було скинене на дно вбозтва й волочене поміщиками та всякими урядниками по судах і в'язнене, тому не могло багато допомогти своєму народові. Про сумний стан справ у Галичині й на Холмщині довідуємось з письм українських владик до Відня, а також і до Риму.

По ліквідації Київської митрополії москалями ще раз була видвигнена думка відновити стародавню Галицьку Митрополію.*) Владики Микола Скородинський зі Львова та Антоній

*) Цю справу видвигали владики: Йосиф Шумлянський, Лев Шептицький, Петро Білянський і Микола Рило.

Ангелович з Перемишля в червні 1803 року продовжали інтенсивні старання в тій справі. Саме того року польська латинська ієрархія домогалася від Віденського уряду, щоб українських владик підчинити польським, а по їх смерті вже не обсаджувати їх престолів, а українських мирян підчинити юрисдикції польських владик, подібно як вчинили мадяри з нашими братами на Закарпатті.

Надобавок, у травні 1805 року владика Скородинський умер, а владика Ангелович заряджував Львівською, Перемиською та Холмською епархіями, і через те загроза збільшилася. Завдяки польським впливам у Відні в лютому 1806 року на таємному засіданні уряду було схвалено іменувати нових кандидатів на владик, що були б пішли по лінії легкого опору й занастали свою Церкву.

Під сильним враженням тієї загрози владика Антоній Ангелович написав до Відня „Меморіал”, що вплинув на думку відповідальних чинників щодо потреб Української Церкви і, на нашу думку, став зворотною точкою в стараннях про віднову старовинної Галицької Митрополії. Як відомо, владика Ангелович став її першим митрополитом.

Нижче подаємо повний текст згаданого „Меморіалу”, який і досі не втратив свого значення. Він написаний гостро, але з дипломатичним хистом у дуже складному політичному положенні, вправною рукою українського владика, що любив свій нарід і свою Церкву.

2. Меморіал владика Ангеловича до Відня (3 квітня 1806)

„Ваша Ексцеленціє. Одержаний 16 листопада м. р. ввічливий лист щодо задержання і піднесення громадянського почування змушує мене вияснити В. Е. з правдивою пошаною слідуєче.

Більша частина Східньої і Західньої Галичини є греко-католицького обряду і творять Руську Націю, що різниться від польської своєю мовою і релігійними звичаями. Ця нація складається з автохтонів краю, що перед чотирьома віками мали своїх князів, які володіли Червоною Руссю, князівством Галицьким або Галицько-Володимирським. В XIV ст. ці князівства дісталися під окупацію Польщі й їх мешканці були утискані й трактовані по-мачушиному. Нетолерантне польське духовенство на всі лади переслідувало грецький обряд Руської

Нації. Духовенство ж останньої було виставлене на всякі шикани, дотація їх церков була відібрана, всі шляхи до освіти були йому замкнені, і все було спрямоване в сторону нищення греко-католицького обряду.

Ота нетерпимість і релігійний утиск доводили до заворушень і роздорів у краю та внутрішніх і зовнішніх війн. Під кінець XVI ст. було довершене поєднання в вірі дев'ятох руських епархій, у тому одної митрополії та двох архієпископств, з Римським Престолом, але воно в жадній мірі не поправило долі руських греко-католиків у Польщі. Їх трактовано, як і передтим, а польське духовенство не покинуло свого звичаю утискати й нищити греко-католиків. Тепер, щоправда, папський престол при всяких нагодах брав русинів в оборону, але ця оборона не мала великого значення, бо польське духовенство, що мало всесильний вплив на уряд, знало як усунути все, що могло б вийти греко-католикам на користь. Ця дійсність, В. Е., державному мужеві, повинна бути відома.

1772 року мешканці краю, духовні й світські, більше нічого собі не бажали, як попасти під розумну, справедливу та з ліберальними законами Австрію, що звільнила їх від утиску й нетерпимості польського духовенства, визнала справедливу рівність і привілеї обох обрядів, заснувала інституції для виховання греко-католицького духовенства, подбавши про їх удержання, щоб через духовенство впливати на серця людей і так вести цей добрий нарід дорогою чеснот і вірності.

Але ці благородні наміри не могли вповні досягнути своєї цілі, бо впливовіше польське духовенство заздрим оком гляділо на таке покращання долі греко-католиків і не залишило нічого, щоб і наймудріші запорядки уряду звести нанівець. І як у Руській Нації вдячність, вірність і прив'язання до держави були природнім наслідком доброти, так польське духовенство з свого боку не залишило нічого, щоб Руську Націю вчинити підозрілою урядові, зокрема щодо вивінування, управи й дотації греко-католицького обряду, щоб закрити інституції, немов би галицький релігійний фонд був створений виключно з майна закритих латинських монастирів і був лише власністю латинського духовенства, а не майном для покриття потреб католицької віри взагалі і немов би правительство не мало права призначувати отих залишок від потреб латинського обряду греко-католицькому обрядові; незважаючи, що численні латинські дотації були колись властністю грецького обряду, заки русини дісталися під польську владу.

„Пастирі греко-католицького обряду представляли своє

положення високому урядові, але це не мало бажаного наслідку. Для доброї інформації, В. Е., залучую два останні письма Галицьких владик Його Маєстатові з 1803 і 1804 років. В останньому з них є мова про: 1) віднову Митрополії, 2) власного референта в губернії, 3) віднову Капітули і 4) дотацію Консисторії добрами, а не платнею. Не роблено якихсь надзвичайних вимог, бо всі вони йдуть по лінії корисній державі, як і для добра релігії. Усе це мало захоронити греко-католицьке духовенство перед впливами і переслідуваннями зі сторони польського духовенства. Чи вислані Його Маєстатові постуляти одержали найвище затвердження, мої колеги з Холму і Львова ніколи не довідалися.

„Тепер обидва Владики померли й мені припала пастирська опіка над цілою Руською Нацією в Галичині (і на Холмщині). Я певен, що добре знаю думки моїх священників і народу, як і тих латинського обряду. І нераз я дав докази вірності супроти справедливого австрійського правительства, і мої духовні та нарід мають такі самі почування. Які ж є почування латинського духовенства і великої частини земельної шляхти, В. Е., добре відомо.

„Незважаючи на мій пастирський лист, ненависть і охота нам докучати віджили знову, а проти мене й моїх духовних ідуть погрози в формі анонімних листів, з яких один залучую в відписі, бо він мав спинити сповнення мого обов'язку успокоєння й потіхи.*) Я є переконаний, що відповідальні за безладдя в Польщі явно нарікають на наслідок мого пастирського листа, але він є думкою більшості краю, тому плянуючі зло були відстрашені від свого наміру.

„В. Е., треба тямити, що: 1) більша часть цього краю завоює греко-католицький обряд і є автохтонною та заслуговує на повну піддержку держави; 2) з огляду на те, що нарід стоїть за своїми священниками, добро держави вимагає піддержки симпатії духовенства та їх закріплення; 3) конче потрібно мати нагорі духовенства мужів з великими прикметами духа й серця, які мали б повне довіря священників і народу, і до цього треба змагати добрими намірами уряду щодо релігії; і, врешті, 4) як духовенство греко-католицького обряду в Галичині стане по стороні держави, то без огляду на настрої решти населення вона може не звертати уваги на безосновні й обидливі доноси, якими послуговуються польські духовні для ки-

*) Це пастирське послання владика Ангелович проголосив 25 жовтня 1805 р., закликаючи мирян вірно стояти при Австрії.

нення підозріння на вірність Руської Нації, немов би вона через свою подібність релігійних звичаїв хилилась у сторону Росії, — вони не заслуговують на увагу хоч би тому, що є за велика різниця в релігійних принципах, бо між москалями і греко-католиками є далеко більша ворожнеча, як між москалями і латинниками; це видно з переслідувань, що їх переживають греко-католики в новій Росії, а тамошньому духовенству відібрано всі приходи і власність, так що вони мусіли виїхати в Галичину.

„Я можу запевнити, В. Е., що наша батьківщина між жадною верствою не має стільки вірности й привязання, як між греко-католицьким духовенством і народом. Щоб цей зв'язок був ще сильніший і триваліший, думаю, що найкращим середником до цього буде предложити Його Маєстатові ці постуляти, які урегульовують церковні справи. Тоді а) принципи про повну рівноправність греко-католицького духовенства з латинським духовенством будуть підкреслені, і б) латинському духовенству буде поставлена сильна гать перед утисками своїх братів.

„В сучасну пору йдеться про обсадження двох епархій: Львова й Холму, і латинське духовенство хоче мати на те вплив. Я пропонував на цей пост двох мужів у переконанні, що начальник краю візьме на увагу мою пропозицію. Через різні махінації моєї думки не взято під увагу і, замість іменувати мною поручених кандидатів, піддержується знаних злими обичаями і без питання наставників про їх життя. Референти губернії належать до латинського духовенства, що досі утискало греко-католицьке духовенство і їх пропозиція Його Маєстатові збуджує в мене журбу, бо 1) вона нехтує заслужених мужів з-поміж греко-кат. духовенства, що працею здобули собі досвід, конечний державі й Церкві, а тепер знехтований; і 2) щоб уряд єпископа не занимали одиниці, яким бракує духових і моральних прикмет і ще більше конечного довіря до священників і народу, інакше не принесуть користи державі ані Церкві. Я напевно знаю, що лат. духовенство змагає до того, щоб освічених і прив'язаних до держави мужів відсунути і понизити. Чи це вийде на користь релігії й державі, залишаю до уваги мудрому урядові.

„Ідучи за звичаєм глядіти з довірям у сторону мого правительства і не маючи на оці власної користи, крім спокою сумління, що сповняю свій уряд по моїм найкращим силам, я вірю, що моя праця, моя вдячність і моя любов для найкращих володарів краю, яким я багато завдячую, мене зобов'я-

зували внести цю пропозицію в пошані до В. Е. і прошу про ласкаву піддержку, бо це є мій останній крок, який я рішився зробити цією дорогою.

Холм, 3 квітня 1806 р., „А. Ангелович, вл.р.”

* * * *

Владика Ангелович переборов труднощі на дорозі до відновлення Галицької Митрополії. Їй противилися: латинська ієрархія, головно Львівський архієпископ Ігнац Кіцкі; деякі наші василіяни та члени крайової адміністрації.

24 лютого 1807 року папа Пій VII своєю конституцією відновив цю нашу стародавню Митрополію і затвердив владика Ангеловича її першим митрополитом. Його торжественна інтронізація в св. Юрі відбулася 25 вересня 1808 року.

На жаль цей енергійний, перший Галицький митрополит нових часів, що поклав основи відродження українського народу на переломі XVIII - XIX ст., умер 9 серпня 1814 року, на п'ятдесят-восьмому році життя. Про його велику вченість свідчить факт, що свою цінну бібліотеку, 8 тисяч книг, він подарував Львівській Капітулі.

3. Вступні завваги до Меморіялу Митрополита Андрея (15 серпня 1914)

Одне сторіччя проминуло з того часу, як на Митрополитому столі у Львові сидів Митрополит Ангелович. Український нарід Галичини пережив підйом романтичної „Весни Народів” і розчарування режиму польських губернаторів Голуховського та Бадені.

І нарід поволі вчився, що ніхто, нікому й ніщо задармо не дасть. І що з народньою масою, яка ще не позбулася залишок давньої неволі й не набула нових, державницьких прикмет, — ніхто серйозно не числиться.

І треба було повного сторіччя, тобто періоду трьох людських поколінь, щоб вирости нові, українські люди, що були готові прийняти й іти баззастережно за своїм провідником величини Митрополита Андрея.

Цей величезний, стомилевий крок українського народу в напрямі здійснення своєї державно-політичної емансипації й внутрішньої консолідації можна бачити в думках меморіялу Митрополита Андрея в українській справі.

Митрополит Андрей Шептицький вийшов з надрів старо-

го, українського, боярського роду, що довгими віками плекав рідну, державну традицію й дав Україні великих провідників, головно впродовж XVIII ст. I, хоч цей стародавній рід був спенетрований поляками й на якийсь час утратив контакт із своїм природнім пнем, Митрополит Андрей відчув у своєму серці зов української крові й повернувся до свого рідного пня. Він став „Українським Мойсеєм” та одним з кількох найбільш улюблених провідників свого народу в усій його історії.

I вже цей факт, що український нарід, будучи в розгарі запеклої боротьби за свої державно-політичні права, прийняв його як дар від Бога і поклав на нього своє повне довіря, вказує на духову зрілість народу. Його меморіал, висланий до Відня в часі, коли московська армія маршувала на Галицькі землі, щоб їх прилучити до Москви і раз назавжди погребати українську іррендету, виявив його не лише великим українським патріотом, але й здібним, державним мужем.

4. Повний текст Меморіалу Митрополита Андрея до Відня

„У випадку, як побідна австрійська армія вступить на територію російської України, мусимо розв'язати потрійну проблему: мілітарну, соціально-правну і церковну організацію краю. Розв'язка цієї проблеми частинно попередить Мирову Конференцію, і її треба налагодити й закріпити не лише для підтримання дії нашої армії і можливого постання України, але для найрізкішого відділення тих земель від Росії і витиснути на населенню характер національного терену, від Росії незалежного й чужого царській державі. В тій цілі всі знищені Росією українські традиції повинні бути відновлені, щоб пам'ять про них віджила в свідомості народніх мас, так щоб жадна політична комбінація не була в силі знищити наслідків перемоги.

I

„Військова організація має бути побудована на традиціях запорозьких козаків. Ці традиції ще живуть між народом України і мають свій рідний, український характер. Донські козаки, що вважаються окремою російською установою, є лише викривленням правдивих козаків, але мимо цього викривлення ім'я козак на Україні є синонімом давніх національних ге-

роїв. Російські козаки Дону, крім імени, не мають нічого спільного з українськими козаками.

„Найвидатніший полководець нашої армії міг би по якійсь великій перемозі бути іменованим цісарем на „Гетьмана України” (це ім'я найвищого вождя давніх козаків, але стоп'ятдесят років тому, тобто 1764 року, цей титул був скасований в Росії Катериною, бо занадто нагадував давню незалежність).

„Маючи уряд вождя або фельдмаршала, він міг би в рядах нашої військової організації мати свою автономію і в самому засязі творити довірені кадри війська та знайти для них відповідне місце в новоствореній Україні. Національний характер повинен бути захований при надаванні ступенів (отамани, осаули, полковники, сотники), також в одностроях, у команді тощо.

„За гетьманом має бути залишене право проголошувати універсали (накази і заклики) до армії і народу, іменувати отаманів тощо. При його боці має бути довірений муж із знанням історії України, що писав би письма і радив йому. Така військова організація пошириться на цілий край, для налагодження й керування рухом українців.

II

„Під час воєнних дій треба мати на оці також правну і соціальну побудову краю, щоб дати населенню ясні докази, в як багатьох ділянках російське законодавство було несправедливе та кривдило населення. Крім проголошення повної свободи, толеранції (основні закони) тощо, повинні бути опубліковані: закон австрійських горожанських законів (у своїм автентично поясненім, українським перекладі) та евентуально інші австрійські збірники законів).

„Комісія австрійських і російських (українських) правників повинна підготувати сумарично-кодифікаційну працю. Перш за все, справи публічного і приватно-правного життя повинні бути налагоджені, бо під тим зглядом українські народні маси були найбільше утискані.

III

„Церковна організація мала б таку саму ціль: Церкву в Україні треба якнайскорше відділити від російської. Не порушуючи в нічому навчання, для налагодження догматичної ділянки треба цілого ряду церковних декретів (напр. відділити Церкву від Синоду в Петербурзі, заборонити молитву за царя,

молитись за цесаря тощо). Всі ці декрети, одначе, мусіли б походити від якогось церковного, а не цивільного чи військового авторитету, щоб зірвати з московсько-російською системою; навіть заснування Синоду (на взір Синоду в Петербурзі) не було б доцільне. Галицький митрополит і всієї України міг би це запорядити, і згідно з принципами Східньої Церкви й традиціями Митрополії це було б природнім і законним.

„І, як знайдуть мої запорядки послух (вони можуть бути апробовані військовою командою), тоді буде створений центрально-церковний авторитет в Україні, і Церква як монолітний організм, буде відділена від московської Церкви. Якесь число єпископів, головно великоросів за народженням, не прилучаться і вони можуть бути звільнені та заступлені іншими, приязними українцям та австрійцям.

„Східні патріярхи будуть просити правительство про милостиню й усі ці декрети й запорядки будуть ними одобрені, і також Рим їх апробує.

„Народові треба залишити всі дорогі йому обряди і звичаї, а духовенство буде звільнене від тиранії Синоду і Консисторій, від яких вони дуже багато натерпілись. По свому звільненні від дотеперішньої політично-поліційної діяльності, вони стануть на чисто церковно-християнському становищі й тоді знайдуть загальний послух (у мирян). Таким чином, єдність Української Церкви буде осягнена і впроваджена в життя, та її відділення від московської буде раз-на-завжди забезпечене.

„Канонічна основа такої процедури з католицького боку є допускаєма, а з східньо-православного боку законна, логічна і самозрозуміла. Я буду старатись у Римі про його визнання, радніше, я вже у великій мірі це підготовив.

„Щодо православного благочестя Церкви, то йому в нічому не вільно порушити. Православ'я мусить бути задержане, але має бути лише відчищене від московських впливів.

„Львів, 15 серпня 1914.

Андрей гр. Шептицький, Архиепископ, в.р.”

**

У свому короткому меморіалі Митрополит Андрей своєю вродженою інтуїцією виловив можливу розв'язку справ на Україні і подав коротку формулу. Можна сказати, що вона не втратила свого значення досьгодні, дарма, що не всі сучасники її правильно зрозуміли.

З початку 1914 року австрійський уряд робив старання, щоб одержати кількох нових кардиналів і між кандидатами був Митрополит Андрей. Австрійський амбасадор Шенбург при Ватикані мав у тій справі розмови з Секретарем стану, кардиналом Меррідалем Валем, та про дві з них писав міністрові гр. Леопольдові Берхтольдіві до Відня.

У письмі від 16 червня 1914 р. він пише, що питав кардинала Валя: що він думає про Митрополита Шептицького, і почув між іншим таке: „Львівський Архієпископ, це ідеаліст і вірить в ілюзії. Із способу його ходження, манер, постаті й довгої бороди його можна пізнати за три милі, — усе ж таки він задумав відбути до Росії подорож „інкогніто“. Коли хтось натякнув йому на те й він дізнався, що знаємо про неї в Ватикані, питав мене, звідки я довідався. І подвійним було його здивування, коли почув мою відповідь: „Від тутешнього російського амбасадора.“

Рівно один місяць потім, 16 липня 1914 р., амбасадор Шенбург писав, що знову говорив з кардиналом Валем в тій самій справі і почув таку заввагу: „Я не думаю, що Його Святість рішиться піднести Архієпископа Шептицького до кардинальської гідности. Досі було чимало клопоту втримати його в рясі, коли він зробив постанову, що ми вважали її незручною. Що ж допіру буде, коли він стане кардиналом?“

Не маємо вістки, що сам Митрополит Андрей думає про ту почесність, але вибух першої світової війни, смерть папи, арешт Митрополита Андрея, його побут в глибині Московії аж до вибуху революції, а потім вороже відношення польського уряду до нього, — не дозволили відновити тієї справи.

На всякий випадок, кардинал Валь, що був правою рукою „неполітичного“ папи св. Пія X, правник за званням, звик був глядіти на всі справи з висоти букви закону, тому важко йому було схопити ідеї, пляни й почини велетня духа, що глядів цілі сторіччя наперед.

Справи, що їх Митрополит Андрей в своєму засязі діяння впровадив у практику, знайшли своє теоретичне завершення аж на Другому Ватиканському Соборі. Його беатифікаційний процес виявив речі й справи, яких його сучасники, не виключаючи кардинала Валя, не розуміли, саме через прикмети його святої душі. І тут ще раз потверджується переконання, що народи йдуть у майбутнє з печаттю духа своїх великих синів. І такими, безсумнівно, були два Галицькі митрополити, кожний у своїй добі: Антоній Ангелович та Андрей Шептицький.

НАУКОВА ТВОРЧИСТЬ БЛАЖЕННИШОГО ЙОСИФА

Нещодавно українська спільнота в діяспорі найгідніше відзначала два світлі ювілеї в житті верховного архієпископа Української Католицької Церкви Кир Йосифа Кардинала Сліпого. Це — 75-річчя його народження і 50-річчя священства. 10 лютого 1968 р. мине 5 років від тої хвилини, коли по 18 роках каторги прибув до Риму митрополит Галицький, ісповідник Владика Йосиф.

Проф. Євген Вертипорох у своїй уважливості зробив мені особливу честь, прохаючи приготувати доповідь на академію, що її влаштовує Канадське НТШ на пошану Його Блаженства. Ця честь подвійна, бо складаю вияви глибокої поваги своєму кол. ректорові установи, в якій сам учився, а пізніше там викладав, як теж віддаю пошану найвизначнішому, між живучими під теперішню хвилину українцями.

Велич нашого первоієрарха скривається в його цілковитому відданні найвищим ідеалам на землі, саме вірному служінні Творцеві та Народові, з якого він походить. Його жертва і труд є прикладом для теперішнього і грядучого покоління. У гармонійному поєднанні служіння Богові і несплямленому цілоспаленні рідному Народові — його велич і сила.

Провідіння післало українцям Кир Йосифа у незвичайно тяжкі часи релігійного і національного горя. Його поява у вільному світі скриває його власну і нашу спільну трагедію. Ваш кардинал буде такий, як ви, говорив зворушений первоієрарх Йосиф на закінчення одного святкового концерту в Римі. Виглядає, що частина української провідної верстви у вільному світі не зрозуміла післанництва Української Католицької Церкви та її найвищого представника. Вона не сприймає гідно завдань, які історія кладе на плечі українського духовного і світського проводу. Можливо, що близька історія виявить хто правий, а хто не зрозумів завдань і обов'язків українців у діяспорі супроти Української Католицької Церкви та українського народу.

У своїй доповіді говоритиму про публікації Владика, видані окремими монографічними випусками, або поміщені в періодичній літературі. Донедавна ніхто не приготував бібліографічного показника його праць. Вперше виготовити таке зіставлення піднявся нещодавно проф. Володимир Янів із Сарселю.

Воно зрозуміло, що виготовлення такої повної і докладної бібліографії натрапляє на великі, інколи непоборні, труднощі. Багато періодичної літератури, в якій друкувався Владика, знаходиться по той бік залізної заслони. Деякі із його приготованих до друку праць пропали назавжди під час воєнних років. Про ті справи він натякнув був між рядками у листі до мене з 11 квітня 1963 р. В ньому Владика дякував за те, що, за поміччю Всевишнього, мені вдалося у Відні врятувати і зберегти машинопис його догматичної праці про Святі Тайни та пізніше видрукувати в кварталнику „Логос”. У тому листі Владика писав: „... зокрема дякую Вам за напечатання догматики. Жалую, що я не передав Вам і деяких, може, важніших рукописів”.

Кожний науковець старається проявити себе в продуктивності високоякісних друкованих праць. У друкованих працях, більших і менших, нашого Владика широко відбивається його багатогранне зацікавлення різними ділянками науки. Основи для цього він отримав під час своїх юних літ, студіюючи різні дисципліни у визначних європейських наукових осередках. Навіть пізніше, займаючи високі місця в науковому і громадсько-релігійному житті, пляново використовував свій час, щоб бути науково творчим і збільшувати бібліографічні позиції новими працями. Так було теж за большевицької і німецької займанщини під час другої світової війни. Очевидці, розказують, що в роки ісповідництва він не закладав рук, а тільки у вільний час, якого, властиво, було обмаль, поглиблював своє знання, навчав і кермував розлогою єпархією, висилаючи із заслання пастирські листи. На жаль, не маємо цих листів, тому нема змоги їх бібліографічно оформити.

Ось короткі біографічні відомості про ювілята. Склавши з відзначенням у 1911 р. іспит зрілості в українській гімназії в Тернополі, він студіював богослов'я у Львові та Інсбруку, де в 1918 р. досягнув науковий ступінь доктора теології. Того ж року виїхав до Італії, щоб там поглибити своє знання з філософії, філології і мистецтвознавства. З 1920 р. студіював у папських університетах у Римі, саме в Східньому Інституті, в університеті ім. св. Томи Аквінського т. зв. Анджелікум і в Григоріанським університеті. У 1923 р. габілітувався в Інсбруць-

кому університеті. У 1924 р. отримав науковий ступінь приват-доцента по предложенні окремої наукової праці і закінчивши дволітній курс магістерії догматики в Григоріянському університеті.

У 1922 р. він став професором догматики на богословському факультеті Духовної Академії у Львові, яку викладав до 1944 р. В 1925 р. став ректором Духовної Семінарії, а згодом Академії. Свою увагу звернув на науково-дослідні та науково-організаційні ланки. Був одним з основоположників Богословського Наукового Товариства, директором бібліотеки БНТ, редактором заснованого ним кварталника „Богословія” та розбудував Духовну Семінарію у Львові в Греко-Католицьку Богословську Академію, яку старався перетворити пізніше в український католицький університет. Тільки окупант і друга світова війна станули тому на перешкоді.

У зв'язку зі своєю діяльністю відвідав наукові осередки в Польщі, Чехословаччині, Австрії, Німеччині, Італії, Швейцарії, Франції, Бельгії, Англії та Ірландії. Брав теж участь у міжнародних унійних з'їздах. Під час своїх наукових поїздок нав'язував зв'язки з чужинецькими науковими кругами, у своїх наукових працях чи доповідях блестів своїм знанням, висував оригінальні твердження, зокрема в богословських питаннях. Тим він підносив повагу установи, яку очолював та виробляв собі ім'я, що ставало авторитетом у Західній Європі та приносило шану народові, з якого походить.

Богословська Академія, що перед вибухом другої світової війни доходила до своїх вершин і нав'язувала до традицій Києво-Могилянської Академії мала перетворитися в Український Католицький Університет.

Восени 1939 р. о. ректор д-р Йосиф Сліпий став єпископом-помічником митрополита Андрея з правом наслідства на митрополичий престіл.

Підчас воєнних років він далі працював наполегливо. З оwoчів усіх його надбань того часу не доведеться нам користати, бо на жаль частина з них пропала. В 1945 р. його арештувала большевицька влада, засудила і заслала на каторгу, де провів 18 років життя, позбавлений можливостей творчої праці. Тільки його страждання і непохитна вірність Христовому намісникові сплели йому вінець ісповідника, а українській Церкві і народові принесли честь і славу.

На старання української католицької ієрархії у вільному світі і заходи шляхетного наслідника св. Петра папи Івана

XXIII, за посередництва американського дипломата Н. Казенса, його звільнили і 9 лютого 1963 р. він прибув до Риму.

Тут під час Вселенського 2-го Ватиканського Собору звернув увагу всіх не тільки своєю присутністю як один із недавніх „великих відсутніх”, але теж заблестів глибиною ума та оригінальністю думок, виступаючи на пленарних засіданнях чи соборових комісіях.

Він відважно видвигнув справу створення окремого українського патріархату, повів старання перетворити Богословську Академію в Український католицький університет, відновити Згромадження Братів Студитів і розвинути діяльність Українського Богословського Наукового Товариства. В місяці грудні 1963 р. підписав грамоту засновання Українського Католицького Університету ім. св. Климентія, в 1964 р. відновив кварталник „Богословія” і започаткував видавничу діяльність Українського Католицького Університету, друкуючи перший том “*Monumenta Ucrainae Historica*”.

В 1965 р. св. Отець наділив Верховного Архієпископа і Галицького Митрополита Кир Йосифа кардинальською гідністю. Це був четвертий з черги кардинал Української Церкви.

Ось коротко схоплені наукові зацікавлення і діяльність нашого первоієрарха. Вона допоможе нам зрозуміти різnorodність предмету в його працях, розвідках, статтях тощо.

Письменницько-творча діяльність достойного ювілята в його науковій продукції зосереджувалася зокрема на такі ланки: *богословську, історичну із соціологічною закраскою, адміністративного плянування і філософічно-ідеологічну*. Крім праць із згаданих ланок написав теж ряд рецензій, науково-інформаційних статей тощо.

З уваги на теперішні обставини, зокрема на факт існування залізної заслони, тяжко встановити докладне число праць Владики, що появилися друком у різних видах (як окремі видання, чи як розвідки, причинки, статті тощо), чи такі, що були написані і приготовані до друку, проте пропали.

На цю обставину звернув увагу проф. Янів, виготовляючи бібліографію праць кардинала Йосифа. Знаю, що він, опрацьовуючи цю бібліографію, присвятив їй багато часу, уваги і докладного прослідження, маючи до помочі бібліотеку НТШ в Сарселі та інші бібліотеки наукових осередків у Західній Європі, зокрема в Римі. Справа куди тяжча на цьому континенті. Тут можна розчисляти більше на приватні збірки чим на колекції університетських бібліотек. Кілька років тому, працюючи над бібліографічним описанням видань БНТ і Богослов-

ської Академії, я відвідав був Конгресову Бібліотеку у Вашингтоні. Проте, на жаль, я там майже нічого не знайшов, що відносилось б до ланки, в якій був зацікавлений.

Тому моїм завданням сьогодні не буде встановити докладне число бібліографічних позицій праць Його Блаженства, бо це неможливе. Я навіть не старатимусь переходити всі ті, про які знаємо, а тільки зупинюся на деяких найбільше маркантних, щоб вказати на глибину ума і ширину зацікавлення автора.

Проф. Володимир Янів у своєму бібліографічному показнику записав 83 позицій праць Владики. Інші дослідники і біографи нашого Кардинала (о. д-р Василь Лаба, проф. Василь Ленчик, о. д-р Мелетій Соловій та інші) говорять про понад 150 позицій його праць. Як би воно не було, вклад кардинала Йосифа в українську і світову богословську науку великий, трактування матеріялу і подані розв'язки оригінальні, число написаного незвичайно поважне, теми уважливо підібрані, підхід і трактування справ та подані вирішення характеризувались свіжістю думок.

Жаль, що не появились друком його конференції для студентів Богословської Академії, що він з незвичайною педантичністю опрацьовував, кожну зокрема. Вони становили енциклопедію теоретичного і практичного знання та відзначувалися різномодністю тематики. На них то різьбилися душі молодих богословів. Доповіді, читані в серії академічних викладів, хоч призначені для ширшого загалу, проте відзначалися прикметами академічних лекцій. Конференції і доповіді — це тільки частина матеріялів Владики, до яких тепер не маємо доступу. Якщо вони збереглися, десь заховані на Рідних Землях доброю рукою, то чекають відповідної хвилини, щоб побачити денне світло.

Де друкувався Кир Йосиф? Праці нашого первоієрарха появлялися в українських і чужинецьких виданнях (німецьких, польських, чеських тощо). Частина з них виходила як оригінальні монографічні праці, деякі відбитками, а ще інші осталися розкинені в наукових журналах і інших збірниках чи серійних виданнях. З українських періодиків, в яких він друкувався були ті, які він самий зорганізував, або які вже існували давніше, а він тільки допомагав їх розбудувати, поглиблювати змістом, закріплювати і мав вплив на їхнє внутрішнє і зовнішнє обличчя. Згадати б тільки Львівські періодики. Це були „Нива”, „Богословія”, „Дзвони” і „Мета”, серійні видання „Богословії”, праці БНТ чи Богословської Академії. Він

їх розбудовував, збагачував корисним матеріалом, заохочував інших до співпраці, інколи вживаючи авторитету свого уряду. Навіть у теперішніх виданнях, що їх очолив у вільному світі у старшому віці, по стільки літах страждань каторги, видно печаті його духовости та проникливе око знавця.

Спинаючись на окремих друкованих працях Кир Йосифа, буду придержуватися предметового і хронологічного порядку.

1. Богословські праці.

Зрозуміло, що на першому місці слід поставити богословські праці Владики, бо в богословських питаннях він найплідніший, авторитетний, рівний, ба навіть вищий за фахівців предмету. Знавці у питаннях Східної Церкви як Жюжі, Бартманн, Каттербуш та інші признають слушність тезам кард. Йосифа.

1. "Die Auffassung des Lebens nach dem Evangelium und I Briefe des hl. Johannes" — це перша наукова праця, докторська дисертація, написана в 1916 р., на підставі якої в 1918 р. він отримав науковий ступінь доктора богословії в Іннсбруцькому університеті. На щастя примірник цієї праці зберігся в університетському архіві в Іннсбруці, її видруковано у „Богословії” в 1965 р. та пізніше появилася окремою відбиткою.

Наступні дві праці — це догматичні студії.

2. "Die Trinitaetslehre des byzantinischen Patriarchen Photios" (Іннсбрук, 1921) — габілітаційна праця в Іннсбруцькому університеті, і

3. "De principio spirationis in SS. Trinitate" принесла йому ступінь "magister agregatus", тобто приват-доцента в римському університеті т. зв. Грегоріанум у 1924 р. Появилася друком у серії видань БНТ у Львові в 1926 р.

Як повищі титули показують, в цих двох творах автор зайнявся трудним богословсько-догматичним питанням про походження Святого Духа.

Чергові два догматичні твори, разом із двома попередніми, ставлять кард. Йосифа на перше місце між тими, які займалися трудним питанням "Filioque" ще з часів візантійського патріарха Фотія. Воно було одно з причин догматичних розходжень між Сходом і Заходом. Згадані твори такі:

4. "De amore mutuo et reflexo in processione Spiritus Sancti explicanda" (появилася друком у серії видань „Богословії” в 1923 р.) і

5. „Num Spiritus Sanctus a Filio distinguatur, si ab eo non procederet” (вийшло окремо друком у серії видань „Богословії” у 1927 р.)

У цих чотирьох працях, які критики називають „перлинами творчо-аналітичного ума митр. Йосифа”, автор, уживаючи порівняльних текстів св. Отців, старався доказати, що Схід і Захід у навчанні про Святу Тройцю не різняться відмінним навчанням, а тільки відмінною догматичною формою.

6. „Догматика Вселенської Церкви” — це частина підручника про Святі Тайни. Цей твір був овочем мозольної праці і студій о. ректора як професора догматики в Богословській Академії. Його він приготував до друку у воєнних роках. Ця праця найперше друкувалася в кварталнику „Логос” (від 1950 р. до 1959 р.) і опісля появилася окремими відбитками (3 частини). В ньому автор виявив своє незвичайне багатство знання, проникливість ума, начитаність творів Отців Східньої і Західньої Церков тощо. Його твір наповнений цитатами авторів, яких наводить з оригіналів: грецьких, латинських чи інших. Шкода тільки, що лиха доля не дозволила авторові докінчити цього твору, і в той спосіб дати українській богословській літературі повністю закінчений твір.

Тут ще слід сказати про його богословсько-історичні розвідки, в яких він трактував ідеологічні проблеми подібностей і розбіжностей Сходу і Заходу. Такою була доповідь на 4-ому Конгресі у Велеграді в 1924 р. п. з. „De valore S. Thomae Aquinatis pro Unione eiusque influxu in theologiam orientalem” і розвідка п. з. „Св. Тома з Аквіну і схолястика”, друквана в „Богословії” в 1925 р., чи доповідь на Унійному З’їзді у Львові в 1936 р. з приводу 300-річчя смерті митр. В. Рутського п. з. „Погляд на з’єдинені і нез’єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними”.

Обрядові справи були незвичайно близькі його серцю. Він немов передбачав обрядову сваволу, що запанує, зокрема за океаном, якої ми є свідками. Він станув на становищі, що ніхто не має права на власну руку „відчищувати” українського обряду, прикриваючися плащиком повороту до традицій, чи під покришкою „кращого католицизму” запроваджувати латинські обрядові новотвори, чужі, духом і змістом, українському обрядові. Це він виложив у статті п. з. „Обрядова однообразність”, що друкувалася в „Богословії”. Вона появилася у Львові в 1943 р. і донедавна була бібліо-

графічним раритетом, доки, на щастя, кілька її примірників не помножено фотографічним способом. Цю статтю на цьому континенті передрукували були „Українські Вісті” з Едмонтону і „Наша Мета” з Торонта.

II. *Історичні праці із соціологічним забарвленням*

В історичних студіях і розвідках Верховний Архієпископ займається історією української Церкви. В них автор старається висвітлювати питання, які інколи було представлювано невірною. Подати правду — ось одне з головних завдань його праць. Історичні факти без соціологічного тла, тобто „чому” і „як”, виходять неповно і мляво. В нього того нема, бо Владика вміє находити синтезу у представлюванні фактів. В цьому розділі зачисляємо, між іншим, такі особливіші розвідки:

1. „Богословське образування і письменницька творчість св. Йосафата Кунцевича” (в „Богослові” з 1926 р.).

2. „Про молодий вік нашого Митрополита” (у „Богослові” з 1926 р.).

3. „Зі стоп’ятдесятьлітньої перспективи” — слово, виголошене з приводу „150-річчя Духовної Семінарії у Львові” (у „Ниві” з 1933 р.).

4. „Історичний огляд виховання духовенства в католицькій Церкві загалом і зокрема в Україні” — розвідка у збірнику: „Греко-католицька Духовна Семінарія у Львові”, в серії праць Богословської Академії, том 1-ий і 2-ий, Львів, 1935.

5. „Святочне обняття в посідання храму й забудовань греко-католицької Духовної Семінарії дня 13. XII. 1788 р.”, в серії праць Богословської Академії повищого збірника, том 3-ий, Львів, 1939 р. (наклад знищений большевиками восени 1939 р.).

6. „Унійні змагання в останнім півстолітті” — доповідь, виголошена на 6-ій Пінській Священничій Конференції у справі церковної унії. Пінськ, 1939 р. та інші.

III. *Праці адміністраційного планування і звіти*

Покликання до життя таких установ як Греко-Католицька Богословська Академія, Богословське Наукове Товариство, бібліотеки Академії, архіву БНТ, видавничого концерну і інших клітин, вимагали надзвичайного організаційно-адміністраційного змислу та вміння керівництва. Вони діяли справно, мали свої продумані статuti, які були дороговказами в їхній діяльності. Це були напрямні, щось в роді теперішніх посібників чи процедур, що їх сьогодні подибуємо в наукових чи торговель-

них установах, які випрацювали, до найменших подробиць, факхівці плянування і керівництва.

До цієї частини зачисляємо огляди наукового життя, статуту і звіти, саме:

1. „Богословське Наукове Товариство і його статуту”. (Львів, 1924).

2. „Значіння і устрій греко-катол. Богословської Академії”; доповідь на святочнім відкритті Академії в дні 5 жовтня 1929 р. (в „Ниві”, 1929 р.).

3. „Греко-катол. Богословська Академія і її статуту”. Львів, 1930; друге видання, Львів, 1933.

4. „Греко-катол. Богословська Академія у першім трьохліттю свого існування (1928-31)”. Львів, 1932.

5. „Греко-катол. Богословська Академія в другім трьохліттю свого існування (1932-34)”. Львів, 1935.

6. „Греко-катол. Богословська Академія в третьому трьохліттю свого існування (1934-37)”. Львів, 1941.

7. „Десять літ праці Богословської Академії” — промова, виголошена на інавгурації акад. року, 9 жовтня 1938 р. (в „Ниві”, 1938 р.).

IV. Філософічно-ідеологічні праці та мемуаристика

Декілька праць філософічно-ідеологічного характеру тісно пов'язані з його активностями як професора і ректора Академії і ректора Духовної Семінарії, як і теж як чоловіго українського католицького мислителя. Він своїми принципами світосприймання впливав на українську спільноту у формуванні її духовно-ідеологічного обличчя. Тут зокрема згадаємо дві речі:

1. „Шляхом обнови”, Львів, 1928. В цьому творі автор золоту ниткою мережить ідеї християнського солідаризму.

2. „Віра і наука”. Львів, 1935. Це була догматично-апологетична розвідка, яка найперше друкувалася в місячнику „Дзвони”.

Відбуваючи наукові подорожі по різних країнах Європи, він їх опісля відтворював у своїх споминах, які переплітав цінними філософічними думками, історичними даними і звітдоленнями про стан науки в країнах, які відвідував тощо. Тут зареєструю:

3. „Паломництво до святої Землі”. Вийшло в серії Аскетичної бібліотеки греко-катол. Духовної Семінарії у Львові в 1935 р., і

4. „Подорож по Англії”. Появилася в серії бібліотеки „Дзвонів”, Львів, 1936.

V. Рецензії і науково-інформаційні статті

Свої рецензії на наукові твори Верховний Архієпископ поміщував у виданнях „Богословії” у Львові і в Римі. Вони відносяться до питань його спеціальності в догматиці, як теж на твори із пасторальної богословії та видання соціологічно-філософського характеру.

Науково-інформаційні статті, промови і проповіді друкувалися у виданнях Львівського концерну. Від п'ятьох років, коли опинився на волі, його промови і проповіді друкують „Вісті з Риму”, видавані Українським Пресовим Бюром, які стали появлятися з 1963 р. З них користає багато українська преса у Вільному Світі.

Закінчення

Цей огляд публікацій архиєрея, хоч неповний, не був би завершеним, коли б я хоч словом не згадав про новіші видання, що його Блаженство започаткував або відновив у Римі, по повороті із каторги *). Це не значить, що всі вони походять зпід його руки, проте, якщо б не було ініціативи і керівництва первоєрарха, ці праці, деякі готові до друку довгі роки, не були б побачили денного світла. До деяких із них Владика написав вступне слово, а в деяких є його наукові студії.

Ось список серій, що появилися від 1963 р. і мають по кілька випусків, кожна зокрема, разом 38 томів.

I. Видання Українського Католицького Університету ім. св. Климентія, в яких появляються:

- a) Monumenta Ucrainae Historica (видрукувано п'ять томів).
- б) Праці Греко-Катол. Богословської Академії (появилось п'ять томів).
- в) Праці Філософічно-Гуманістичного Факультету (появилось три томи).
- г) Праці Факультету Права і Суспільних Наук (появилось дві праці).
- г) Популярні Видання Богословського Факультету Українського Католицького Університету ім. св. Климентія Папи (опубліковано одну працю).

II. Аскетична Бібліотека Української Катол. Духовної Семінарії у Львові (видрукувано два числа).

III. Праці Українського Богословського Наукового Товариства (видано одну працю).

*) Щиро дякую о. д-рові П. Качурові з Едмонтону за поради і конструктивну критику вчас опрацювання цієї доповіді, та о. д-рові І. Мончакові з Риму за доповнення списку видань, які появилися в Римі.

IV. Богословія, орган Українського Богословського Наукового Товариства. Дотепер появилось:

- а) п'ять річників, і
- б) чотири відбитки з „Богословії”.

V. Научні і Літературні Публікації „Студіон” Студитських Монастирів (видано дві публікації).

VI. Благовісник Верховного Архиепископа Візантійсько-Українського (Греко-Руського) Обряду (появилось п'ять окремих випусків).

VII. Богослужбові і Богомільні Писання Верховного Архиепископа (видрукувано два титули).

VIII. Бібліотека Наукових і Популярних Творів Монахинь Василіянок (виходить під управою Архимадрійної Ради), (видано одну працю).

**

Ось досягнення за п'ять років перебування первоієрарха у вільному світі. Спокійно можна сказати, що вони подиву і признання гідні. Знаємо наукові установи по цьому боці океану із стажем і штабом людей, які були б раді виказатися такими науковими позиціями. Можна прийняти, що коли б не було теперішніх труднощів, зокрема структурних різниць Української Католицької Церкви в діяспорі, то напевно його наукове і організаційне плянування буйно розвивалося б на благо Христової Церкви і користь Українському Народові.

75 років у житті людини — це немалий протяг часу. Три четвертих сторіччя в історії народу — це маленька частина у звені світу. Людина залишає по собі слід залежно від того чи особа, яка жила в тому часі, віддавала себе цілоспаденню чи ні.

Верховний архиепископ своєю науковою діяльністю і працями, організаційним хистом, сильною волею і енергією доказав, перебуваючи чи то в Україні, чи в роки ісповідництва, чи тепер у Вічному Місті, що небувалого можна осягнути, коли належно розуміємо і сприймаємо та совісно сповняємо завдання, вкладені на нас Божою Премудрістю.

Праці кардинала Йосифа повели його у круг світоців української і світової науки. Його ім'я записане назавжди, його праці залишаються довідковим матеріалом, з якого користають теперішні і користатимуть майбутні покоління.

University of Saskatchewan
Regina Campus.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІЯЛИ:

- Верховний архієпископ кардинал Кир Йосиф Сліпий, ювілейна книга. Чікаго, 1967.
- Казимира, Богдан, д-р: Митрополит Йосиф Сліпий в часі большевицької і німецької окупації; доповідь на науковій конференції НТШ, Нью Йорк, 17. II. 1962.
- Лаба Василь, о. д-р: Митрополит Йосиф Сліпий як науковець і науковий організатор. „Логос”, т. 7, кн. I, 1956, сторінки 7 - 10.
- Ленчик, Василь, д-р: Богословська Академія у Львові. „Логос”, т. 9, кн. 1 - 3, 1958.
- Німчук Іван, д-р: Митрополит Йосиф Сліпий. Календар Української Родина, 1950 рік, сторінки 99 - 102.
- Соловій Мелетій М., о. д-р: Митрополит Йосиф, як богослов-науковець. Доповідь на науковій конференції НТШ, Нью Йорк, 17. II. 1962. „Свобода”, ч. 49 - 52, 1962.
- Янів Володимир, д-р: Бібліографія праць кардинала Йосифа Сліпого. Записки НТШ, т. 181, 1966, сторінки XXV - XXXII.
- Богословія; тримісячник. Українське Богословське Наукове Товариство. т. 4, 1926; т. 17 - 30, 1939 - 1966.
- Видання БНТ-ва, праці Богословської Академії, праці БНТ-ва, серія видань Українського Католицького Університету ім. св. Климентія (із власного бібліографічного покажчика).
- За рідну Церкву; офіційний бюлетень Централі Комітетів Оборони Обряду, Традицій і Мови УКЦеркви у ЗДА і Канаді. Рік 2, ч. 1 - 2 і 9 - 10, 1967.

SCIENTIFIC CONTRIBUTIONS OF JOSEPH CARDINAL SLIPY

by

Bohdan Z. Kazymyra

University of Saskatchewan Regina Campus

The learned contributions of the Archbishop Major, Joseph Cardinal Slipy, may be divided into three distinct parts:

- 1) His personal scholarly works,
- 2) His achievements in the wider sense: the period when he was president of the Lwiv Academy and was developing a significant publishing activity.
- 3) His moulding of the Ukrainian intelligentsia, the leading group in Western Ukraine. This was achieved through his writings and his public lectures, as well as his foundation of a publishing house which published monographs and numerous periodicals.

The Cardinal's personal scholarly works are deep in thought and many in number. A comprehensive bibliography cannot be compiled,

for his writings are not only monographic but are also scattered in many serials and periodicals. His works appeared in Ukrainian and foreign publications. A portion of this material is not available since it is found behind the Iron Curtain. In addition, some of his writings have not been published due to hostile activities during the Second World War. There are a number of Pastoral letters written to the faithful during the Soviet confinement; none of them are at our disposal.

A list of the Cardinal's scholarly works reach the hundred mark. The theological subjects prevail. Nevertheless, writings of historical and sociological nature, of administrative management, and of philosophical field also concerned him.

His writings express a new approach to previously discussed problems and are characterized by an originality in resolving difficulties. To previously raised problematics, there is an alternate in the analysis of questions raised.

Theological subjects dominate his monographs. In them, the author analyzes many difficult questions, especially the procession of the Holy Spirit. He attempts to resolve that the Eastern and Western Churches in their teachings of the Holy Trinity are unanimous. They were different, however, in their dogmatic formula.

In historical writings, the Cardinal considered the ideological positions of similarity and distinctions of the two churches. His socio-historical studies dealt with the history of the Ukrainian Church with an attempt to portray questions which were examined inaccurately.

Administrative management and planning were also his concern, because he was responsible for the development of the Lwiw Academy, the Scientific Theological Society and the Lwiw Seminary.

His philosophical publications were a mainspring of Ukrainian thought which influenced the formation of spiritual ideologies in the Ukrainian society.

The Cardinal was imprisoned by the Soviets for eighteen years. Five years ago he was released and has made his home in Rome. Almost immediately he was involved in learned activities through the Ukrainian Catholic University which he founded. Due to his initiative, thirty-eight monographic and serial publications have been issued to date, many of which have reference value.

ДО ПРОБЛЕМИ МОВОВБИВСТВА (ЛІНГВІЦИДУ)

В мовознавчій і міжнародньо-правній літературі не було досі терміну, який міг би означати дії з боку домінантних груп чи їхніх політичних керівних чинників, скерованих на зник мови меншинних груп.

Як відомо (принайменше з часів де Соссюра), мова — явище суспільне. Живе якесь суспільство, „живе” й його мова. Перестає жити якесь суспільство, перестає „жити” й його мова. Балтійські племена прусів, чи ятвягів у східній Європі винищено в заранні історії, а з цим зникла пруська й ятвязька мови. Полабські слов'яни у висліді наступу німців, т. зв. „Дранг нах Остен”, перестали жити в XVIII сторіччі, перестала „жити” й їхня мова. Коли помре останній мовлянин одного з індіанських племен Ванкуверського острова, на наших очах „вмре” мова його племені.

Для дій, умисне скерованих проти існування якоїсь мовно-етнічної групи, для актів насильства, націлених на загибель її, модерна соціологія й міждержавне право створили тему *ґеноциду* — *народовбивства*. Все ж ґеноцид — тільки частина трагічної долі деяких модерних суспільств. В історії людства були й є випадки акцій, скерованих на залишення фізичної субстанції даної мовно-етнічної групи при одночасному знищенні її мови, перейначенні її культури, „вбитті” її окремого „я”, що віками зберігалось й надавало їй індивідуальність. Отож не „ґеноцид” заісновував у таких випадках, а щось інше.

Тернистий шлях історії української культури знає багато випадків дій панівних кол, скерованих не так на винищення українського народу, як на знищення його мови й культури, на асиміляцію його в усіх слоях суспільної структури. Ради „лакїмства нещасного” українська суспільна верхівка переходила в польський, чи російський табір і вживала однієї чи другої мови як своєї рідної. Уряди панської Польщі чи царської Росії створили умови життя такі, що впливали на мовну, культурну, а з цим політичну асиміляцію вищих сфер українського суспільства під відомими гаслами: „ґенте рутенус” —

„націоне польонус”, чи „триединство Великої, Малої й Білої Руси”.

Отже доцільне створювання умовин колективного життя, скерованих на асиміляцію груп, чи народів, — це перший крок до спричинювання зануку мов, до лінгвіциду, чи мововбивства.

Дальшим кроком є виразна заборона якоїсь мови офіційними актами.

Перша половина XVIII ст. позначилася в розвитку української мови тим, що з того часу почався нагін збоку московського уряду на тодішню українську церковно-слов'янську мову й примус вимовляти її змосковська (нпр.: г як ґ, ѣ як е, и як і й ін.) „дабы никакой розни и особаго нарѣчія не было”. Це відносилось до творів головно церковного змісту. Цар Петро I. видав у 1721 р. указ, щоб усі книги з українських друкарень „исправления ради і согласія съ великороссийскими” присилати в Синодальну Кантору, а для догляду над друкарнями встановлено цензора, „протектора типографии”, що мав стежити за тим, чи виконують постанови цього указу. А в другій половині XVIII ст. наказав уряд навчати московської мови скрізь по колегіях і семінаріях в Україні, передусім у Київській Могиллянській Академії.

Через те, що вимова богослужбових книг була московська, ставалася українська церковно-слов'янська мова щораз більше чужою мовою в Україні й це немало вплинуло на поширеність народньої мови як літературної.

Найприкріші офіційні акти того рода відомі в XIX ст. під назвами Валуєвського й Емського (Юзефинського) актів.

Перший із них „нет, не било і бить не может”) авторства Петра Валуєва (1814 - 1890), царського міністра внутрішніх справ, був виданий 20-го липня 1863 р. й забороняв видавання наукових праць і книжок для народу українською мовою; нею могли виходити тільки твори красного письменства, але й ці, розуміється, під суворою цензурою. Цікаво, що мотивуючи ці намагання не допустити до розвою української культури, Валуєв покликався на наших же таких „земляків”, ніби „більшість малоросів самі вельми ґрунтовно доводять, що ніякої малоросійської мови не було, нема і бути не може, і що діалект їхній, вживаний простолюддям, це та сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі”. В році 1866 Валуєв видав нову інструкцію цензурним комітетам, якою заборонялося пускати до друку популярну літературу українською мовою й наказано брати на попередній розгляд усі українські видання, бо всі українські книги видаються, мовляв, „не без

свого роду тенденцій"; заборонено теж друкувати й українські етнографічні матеріяли по „Губернських Ведомостях”.

Другий, іще важчий, удар в українську культуру був Емський, або Юзефовичівський указ із 18-го травня 1876 р. Був це таємний указ російського уряду за царя Олександра II виданий в Емсі, в Німеччині, про заборону друку й поширення книжок українською мовою. Ним заборонялося:

1. Довозити книжки й брошури друковані за кордонами Росії.

2. Друкувати й видавати в Росії оригінальні твори й переклади українською мовою, крім історичних пам'яток та красного письменства. Щодо останніх, то заборонялося користуватися іншим правописом крім офіційного московського („ярижки”). Крім того вони підлягали попередній цензурі.

3. Виставляти українські п'єси, відбувати публічні читання українською мовою й друкувати українські тексти до музичних нот.

Як згадано, Емський указ називають також „указом Юзефовича”, помічника попечителя київської шкільної округи; він відіграв велику ролю в виданні цього указу й дальших його актів — закриття Півд. Зах. Відділу Географічного Общества, що збило і видало дуже цінні етнографічні матеріяли; закриття прихильної українцям газети „Київський Телеграф”; усунення низки професорів з київського університету й т. д. Проти Емського указу гостро протестував у 1878 році на Міжнародному Літературному Конгресі в Парижі Михайло Драгоманів.

Вияви лінгвіциду, хоч були вони такі жорстокі для українського народу, не обмежені до української дійсності. В праці “Language Rights and Linguicide” (Вінніпег — Оттава 1968) ми навели приклади з інших національних середовищ, що ілюструють лінгвіцид (стор. 6-8).

Зокрема важна роля української мови під теперішню пору в підсоветській Україні. Правда, офіційних лінгвіцидних актів немає, але вся політика советського уряду скерована проти розвитку української мови й культури і тому методи, що їх уживають у модерних суспільствах, а зокрема в ССРСР, щодо лінгвіциду більш рафіновані, продумані, хитріш пляновані, й може, більш ефективні. Тому подаючи дефініцію мововбивства, ми включаємо три основні роди акцій скерованих на заник мов, а саме:

- 1.) убивання суспільства (геноцид), а з тим і мови;
- 2.) формальні заборони, „укази”, в справі мов, і

3.) створювання невідрадних умов, що у висліді ведуть до лінгвіциду.

Ось ця дефініція:

„Кожний із наступних актів, поповнених із наміром знищити в цілості або частинно, чи перешкодити в природному розвитку мови чи діалекту, треба вважати за лінгвіцидний (мововбивчий) акт:

а) вбиття членів суспільства, що говорять даною мовою, чи діалектом (геноцид);

б) накладання репресивних засобів із наміром запобігти природному й органічному розвитку мови чи діалекту;

в) насильне накладання на двомовне суспільство умовин культурного розвитку, калькульованих на перетворення його в одномовну групу;

г) проти волі етно-мовної групи заперечення, чи відмова права навчання мови в публічних школах і вживання мови як засобу комунікації;

г) проти домагання етно-мовної групи відмовлення моральної і матеріальної піддержки для збереження її зусиль зберегти мову й її культурних змагань.”

Як запобіжний засіб проти лінгвіциду ми пропонуємо проголошення в 1968 р. Об'єднаними Націями п'ятої свободи, а саме. *свободи від усіх проявів мовного поневолення й лінгвіциду та встановлення перманентної інституції при Об'єднаних Націях для протидії всім заходам у справі лінгвіциду.* Ось згадана дефініція та рекомендація в англійській мові:

ENGLISH SUMMARY:

The existence of language rights of majority and minority groups in the modern world is an established socio-cultural phenomenon, accepted explicitly and/or implicitly by many countries and societies. Therefore, we conclude that:

Each group within a state or a nation has an inborn right to preserve and develop its particular language and demand that this right be recognized (warranted) by constitutional and institutional-administrative provisions.

Linguicide

Any of the following acts committed with intent to destroy in whole or in part or to prevent the natural development of a language or dialect should be considered as a linguisticidal act:

- a) Killing members of a community speaking a respective language or dialect (genocide);
- b) Imposing repressive measures intended to prevent the natural, organic, development of a language or dialect;
- c) Forcibly inflicting on a bilingual (two-language) community conditions of cultural development calculated to transform in into a unilingual group;
- d) Against the will of an ethno-lingual group denying the right of a language to be taught in public schools, to be used in mass media press, radio, television, etc.);
- e) Against the demand of an ethno-lingual group refusing moral and material support for its cultural endeavours and language maintenance efforts.

Recommendation

In order to comply with the idealism of the Universal Declaration of Human Rights of 1948 and to improve the quality of cultural life of groups within states or nations of the world as regards their language rights it is recommended that:

- 1) The fifth freedom — freedom from any language suppression and linguicide be proclaimed by the United Nations General Assembly in the International Year For Human Rights In 1968, and that
- 2) A permanent body at the United Nations Human Rights Commission be established to help to safeguard language rights of the ethno-lingual groups concerned.

ПОЕЗІЯ БОГДАНА ЛЕПКОГО

(Напередодні 100-річчя з дня народження поета)

Велика й багатогранна літературна спадщина Богдана Лепкого (1872-1941) складається з поезії, прози, критичних та історико-літературних статей і нарисів.

Б. Лепкий як літературознавець був сумлінним і об'єктивним. Намагався він у двотомовому (незакінченому) *Начерку історії української літератури* (1910-1912) дати для масового читача науково-популярний нарис нашого письменства. Як на той час, Б. Лепкий свій намір виконав добре. Але не вніс нічого надзвичайного в наше літературознавство, хоч — ідучи за М. Євшаном — висував „вимогу естетичної оцінки”,¹ що було логічним наслідком його участі в „Молодій музи”. У деяких „літературних нарисах” Б. Лепкий як літературознавець розвинувся повніше. Напр., його навітлення Ф. Достоєвського в книжці *Незабутні* (1922) ще й тепер варте уваги, як і його статті про класиків українського письменства. Але Сергій Єфремов, Михайло Грушевський, Микола Зеров та інші відсунули Б. Лепкого в тінь. Можна думати, що літературознавство було для нього „побічним” заняттям, зумовленим необхідністю викладача (відомо, що він „заробляв на хліб” учительюванням і переважно викладацькою працею). На жаль, літературознавчі статті Б. Лепкого не зібрані й не видані. Час-від-часу з'являються публікації, що свідчать про його широкі знання і вміння аналізувати літературні процеси Європи — напр., „Літературний похорон і летарг” у часописі *Америка* (1962, ч. 186).

Значніший слід залишив Б. Лепкий у прозі, почавши друкувати свої оповідання ще в середині дев'яностих років минулого сторіччя. Зокрема його цикл історичних повістей про Гетьмана І. Мазепу, створений у двадцятих роках, — це справді поважний вклад в українську мазепіану, поширену в Західній Європі, в Росії та в Польщі, але нерозроблену в нас із-за тих причин, що московські займанці України викорінювали й далі

1. М. Глобенко в *Енциклопедії українознавства*, статтейна частина, 1949, т. II, стор. 728.

викорінюють усе, що стосується великого гетьмана. Ясна річ, до нас промовляє в повістях письменника більше ЩО, аніж ЯК, значність актуальної теми беремо ми ближче до серця, ніж її виконання. Як прозаїк Б. Лепкий не відкрив якогось нового літературного напрямку. Навпаки, він лише продовжував розвивати чи то запізнений імпресіонізм, напр., у повісті *Під тихий вечір*, чи національний, державно-творчий романтизм в історичних повістях. У цих останніх мало динамізму, мало того, що пориває й запалює читача. Розповідь повільна й довга, без особливих зрушень — майже як у І. Нечуя-Левицького. Тому впливова сила прозаїка Б. Лепкого, як він, мабуть, і сам усвідомлював, не завжди велика, хоч варта всебічної пошани й доброго слова. Письменник сумлінно і щедро давав добре читиво, що виконувало свою роль в літературному процесі, розвиваючи національну свідомість у нашого читача, особливо в молоді. Виховавчий елемент у прозових творах письменника природній і переконливий.

Найцінніший вклад в українське письменство зробив Б. Лепкий своєю поезією. Тут його талант розкрився найкраще й найповніше. С. Єфремов у своїй *Історії українського письменства* так схарактеризував поетичну творчість:

Лепкий — поет безнадії й сумних скарг на безталання, поет осінніх мелодій і кволого безсилля; тим то може його поезії на громадянські мотиви й більшість оповіданнів такі бліді, силувані й безсилі... неначе з повинности писані. Справжню свою мелодію має він там, де не силує себе до чужої сфери, де просто ділиться своїми настроями з читачем, відобраючи свою „симфонію краси”, що дійсно може захопити своїм настроєм. Душа поета найчастіше і найкраще озивається на ті невиразні почування смутку, що несуть із собою спомини про колишнє, пережите з його розвіяними надіями...²

Ще й тепер це визначення творчості Б. Лепкого має певну вагу, хоч С. Єфремов дуже насторожувався до естетизму взагалі, волюючи бачити й чути „громадянські мотиви” в письменників, на яких, услід за Борисом Грінченком, дивився передусім як на слуг народу.

Приналежність естетично наставленого Б. Лепкого до „Молодої музи” була, може, органічною, але не дуже наслідковою. Першу скрипку грали там Петро Карманський та Василь

2. С. Єфремов, *Історія українського письменства*, 1919, том II, стор. 262.

Пачовський. Слушно зауважив з приводу цього Микола Глобенко: „Оповита мрійною журбою поезія Лепкого... скорше здається голосом запізнілого романтика-народника, ніж модерніста”.³

До якого напряму відносити Б. Лепкого — це другорядна справа. Важливіше, нам здається, окреслити суть його поезії. На наш погляд, Б. Лепкий — вроджений лірик. Кажучи крилатими словами Гете, *er singt, wie ein Vogel singt* — без особливого втручання інтелектуальних зусиль, спонтанно, „без мого відомо їй праці”,⁴ як висловився одного разу сам поет. Попередників у нього майже немає, бо Шевченко, Франко й Леся Українка мають значну присутність раціонального (розумового) чинника у своїх ніби найбільш стихійних, безпосередніх творах. Щось подібне до Б. Лепкого можна знайти хібащо в його сучасника Олександра Олеса, в якого почуття дуже часто переважає над думкою. Своєю елегійністю подібний поет також до Миколи Філянського. Зате, на наш погляд, найбільше спільного є в Б. Лепкого й Володимира Сосюри, хоч останній — схвильованіший, нервовіший у своїй ліриці, а перший — клясично-врівноважений, як ранній Максим Рильський. Оця подібність у манері творчого письма, гадаємо, випливала не з того, що другий, мовляв, наслідував першого. Зовсім ні! Правдоподібно, В. Сосюра й не вивчав уважно Б. Лепкого, бо, як знаємо, не мав особливої прильобности читати твори інших поетів. Це „незалежна” подібність, яка може бути у двійників, що не мають між собою прямого споріднення.

З перспективи часу, найкращого критика, що відсіває все другорядне, з відстані яких 50 - 70 років треба визнати, що Б. Лепкий залишив нам справжні перлини лірики, своєрідні, неповторні, властиві лише йому. Найліпшою його поезією, на нашу думку, є „Журавлі”, написані ще 1910 р.⁵ Дванадцятирядковий вірш став широко відомий, головним чином, завдяки тому, що поетів брат, Лев Лепкий, поклав його на музику. Тепер кожен знає напам'ять цей ліричний шедевр, майже геніальний своєю простотою. Але, мабуть, не кожен усвідомлює, в чому полягає чар твору. Попробуємо насвітлити його особливості.

Перший рядок — „Видиш, брате мій”. Але в змісті збірного видання, що поданий у першому томі *Писань* (без дати, мабуть, 1921 р., найпізніше — 1922) надруковано „Бачиш, брате

3. М. Глобенко, там же, стор. 772.

4. Б. Лепкий, *Писання*, Київ - Ляйпціг, 1921 (?), том I, стор. 387.

5. Там же.

мій". Що ж зумовило цю зміну? Недогляд? Припускаємо, це була поправка самого автора, що наглядав над коректою і, мабуть, над друком, бо жив тоді у Вецлярі, „де був табір українських полонених", у якому навчав мови й літератури „від зими 1915 р. до літа 1919".⁶ Адже це було „таборове" видання автора, присвячене 25-річчю його творчості (перший вірш надруковано 1895 р.). Пізніше галицьке говіркове слово „видиш", яке нагадувало російське літературне „видишь", а також наявне у змісті „бачиш", можна думати, було виконавцями пісні змінене — так з'явилося в першому рядку „чуеш".

Перейдімо тепер до розгляду „Журавлів". Перша строфа подає виразний зоровий образ. Оскільки слово „бачиш", на наш погляд, тут підходить найкраще, ми даємо йому перевагу, залишаючи на боці „чуеш" (також добре!) і первісне „видиш":

*Бачиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій.*

В уяві читача або слухача відразу постає картина, опукла своєю пластичністю, гостротою бачення. Сірий шнурок журавлиного ключа — вдала знахідка автора, метафора, що вражає рельєфністю і простотою.

Друга строфа, немовби в пляні розгортання метафори, створює звуковий образ:

*Чути: кру! кру! кру!
В чужині умру.
Заки море перелечу,
Крилонька зітру.*

Звукопис в українській поезії яскраво виявився ще в Т. Шевченка,⁷ який попередив французьких модерністів, звукописців Верлена й Маллярме, щонайменше на півсторіччя. У Б. Лепкого в поезії „Журавлі" не випадково так часто вжито звук У, звук сумний, елегійний, що наводить природній настрій журби, який, до речі, чується і в самому слові „журба". Отже, звук У вжито чотири рази в першому рядку другої строфи, тричі в другому та по одному разу в третьому й четвертому рядках. У сполучі з приголосними, маємо три ЧУ (чути, чужині, перелечу) і п'ять РУ (кру, умру, зітру), які ще тричі підсилюються звуком Р у словах „море перелечу, кри-

6. Там же, стор. 373.

7. Див. нашу розвідку *Шевченкова поетика*, Едмонтон, „Славути", 1964.

лонька". Підготовою до цього служать два звукосполучення ІР (ІР) і два УР у таких рядках: „відлітають сірим шнурком журавлі в вирій". Крім того, звукосполучення ЛІ у вислові „відлітають... журавлі" також доповнює звукопис.

Хтось може сказати, що це випадковий збіг згаданих звуків. Таке буває. Дуже часто. Несподівано. Але все таки якийсь елемент раціо був присутній при народженні поезії „Журавлі". Може навіть навмисний добір певних звуків, як звичайно буває в музиці навмисний добір чи повторення певних нот для створення мелодії.

Третя (остання) строфа „Журавлів" подає синтезу зорового та звукового образів:

*Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях.⁸*

„Прекрасна пластика", як висловився М. Зеров з іншого приводу, і чарівний — орфеївський — звукопис тут себе взаємно доповнюють. Лише нечутливе вухо не вловить три ІН у словах „гине, гине в синіх" і чотири АХ, що передають розпучливий настрій і жаль „по журавлях".

Звукопис Б. Лепкого — не самоціль заради гарних звуків, як це бувало, наприклад, у російських символістів, зокрема в банального Бальмонта чи в культурнішого за нього Блока. Пластика й звукопис — органічні складники форми для висловлення змісту, донесення його до читача. У талановитих поетів, що помножують хист на майстерність, форма виступає в повній єдності зі змістом. Саме тому твір „Журавлі" став

8. Б. Лепкий, *Писання*, том I, стор. 59. Звертаємо увагу на те, що Лев Лепкий, поетів брат, у своїй статті „Про походження пісні »Журавлі«" помилково зацітував передостанній рядок, подаючи „в сірих хмарах" — див. часопис *Америка* (1967, ч. 75) і передрук у часописі *Український голос* (якесь вересневе число того ж року). У першому томі *Писань*, що є в нашому посіданні, надруковано саме „в синіх хмарах". До речі, є більше варіантів цього й наступного рядків:

*Гине, гине в сірій мряці
Шлях по журавлях.*

(М. Дейко, *Про що тирса шелестіла*, стор. 149).

На жаль, не знаємо, хто робив ці зміни: сам поет чи залюблений читач і виконавець пісні. Лев Лепкий наводить свідчення кубанських козаків, що краснодарці називали „Журавлі" „Кубанською піснею", виконуючи її вже 1915 р. Так пододала пісня фронти й кордони двох імперій!

таким популярним; його виконують на багатьох урочистостях і похоронах. Між іншим, Головний Отаман Симон Петлюра, як переказують, дуже любив цей вірш, який, можна думати, любить кожен, хто має ніжну, ліричну вдачу.

Подібних перлин у творчості Б. Лепкого немало, а серед них — „Над полем зимний вітер віє”, „Намалюй мені, друже, картину”, „Прийди до мене”, вміщені, до речі, в антології української поезії *Струни*, яку склав сам поет, що був також добрим упорядником (за його редакцією свого часу з'явилося чотиритомове видання *Кобзаря Шевченка*).

Особливість таланту Б. Лепкого полягає в ліричному малярстві. Не випадково поет справді малював — про його образотворчу спадщину ще мають сказати своє слово знавці мистецтва. Ось колоритний уривок із твору „На святий вечір”:

*Сніжок паде, як мокрий пух,
Мороз малює квіти,
Накритий стіл, в куті дідух,
Пустують в сіні діти.⁹*

Яка гранична допасованість слова і точність пильного спостереження! І все це подане простими словами, без нагромодження ускладнених троп, таких властивих сучасній, не лише українській, поезії. Єдина метафора „мороз малює квіти” цілком вистачальна для поета в даному випадку.

Було вже сказано, що Б. Лепкий — „поет сумних скарг на безталання”, складом своєї душі песиміст. Безпросвітній смуток, майстерно вилитий на папір, діє в нього з великою силою магії, владно бере в облогу читача, затулює в себе — як бездонний мочар — і кидає в розпуку. Людина, що попадає під магічний вплив такої лірики, опиняється в безвихідному становищі, стає майже на грані самогубства. Проф. В. Сімович говорив мені у Львові 1943 р., що дівчата, які не зазнали щасливого кохання, ридали в розпачі над віршами Б. Лепкого. Так зворушував їх поет своєю лірикою.

У зображенні розпуки Б. Лепкий — великий майстер. Про осінь він говорить такими словами:

*Білі руки заломила,
Понад поле йде і вє.¹⁰*

Голод у віршах Б. Лепкого постає неминучим гостем нашого, земного світу. В навітленні злиднів ще видко залишки народницького напрямку:

9. Б. Лепкий, *Писання*, том I, стор. 319. 10. Там же, стор. 52.

*Погасло світло. Зачинились
На засув двері. Вірні пси
В соломі з вухами зарились.
Лиш блуд блукає по межі.
Лиш стежкою попід плотами
Йде голод, — сіл щорічний гість.
Держить в руках мужицьку кість
І грізно зиркає очами.¹¹*

Знову ж таки не можна не звернути уваги на виняткову пластичність поета, властиву дуже небагатьом.

Громадянські мотиви в поезії Б. Лепкого не справляють того враження, що створює його інтимна лірика. В. Верниволя (В. Сімович) відзначив, що наш поет — „небоева натура”, він „не буде боротися з сучасним ладом, не протестуватиме проти його несправедливості”.¹² Хоч цю думку треба трохи поправити, бо автор „Журавлів” таки боровся проти несправедливості, напр., у „Ноктюрні”, де показав жах війни, але його голос не завжди досягав сподіваної мети. Як слушно зауважив той же В. Верниволя, деякі т. зв. „стрілецькі” вірші Б. Лепкого — це „неглибока й прикра деклямація”.¹³

Однак треба сказати, що і в ділянці громадянської лірики поет іноді творив не такі то вже й слабкі, зовсім не погані вірші. „Наш Міньйон”, написаний у Вецлярі 1920 р. на взір відомого твору Гете, має немало рядків, що звучать дуже переконливо. Наводимо цей твір повністю:

*Чи знаєш край, де кров, як море ллється,
Куди не глянь, — стоїть при гробі гріб.
Дитина, ніби квіт, нім розів'ється,
Змарніє з зимна, голоду, хворіб —
Чи знаєш край цей? О, туди, туди
Хотіла б я з тобою, милий, йти!*

*Чи знаєш дім? Давно в нім не палиться
Вогонь в печі; посеред білих стін
Давно ніхто не плаче й не сміється,
Як гріб німий стоїть у полі він.
Чи знаєш дім цей? О, туди, туди
Хотіла б я з тобою, милий, йти!*

11. Там же, стор. 57. 12. Там же, (вступна стаття), стор. XLIV. 13. Там же, стор. XXXII.

*Чи знаєш храм? Сторощені ікони,
Осквернений, сплюгавлений престіл.
Мовчить дзвінниця, бо забрали дзвони,
А з бані хрест впав у траву, на діл.
Чи знаєш храм цей? О, туди, туди
Хотіла б я з тобою, милий, йти!*

*Чи знаєш школу? Діти, пташенята
Тиняються попід чужі плоти,
Бо школа ворогом тепер зайнята,
А вчительку замучили кати.
Чи знаєш школу? О, туди, туди
Хотіла б я з тобою, милий, йти!*

*Чи знаєш полк? В рушницях куль немає,
Немає хліба, одягу, кобїт.
Та що йому? Він край обороняє
Від ворогів, а ворогом весь світ.
Чи знаєш полк цей? О, туди, туди
Хотіла б я з тобою, милий, йти!¹⁴*

Ще й сьогодні вірш цей актуальний, бо тогочасна дійсність у Галичині та й по всій Україні дуже нагадує радянське сьогодні.

Форма поезії Б. Лепкого традиційна, канонічна. Немає в нього звихрених ритмів Григорія Чупринки чи Павла Тичини, його сучасників-новаторів. Зрештою, не всім же бути новаторами й трибунами — як Євген Маланюк! Правдива поезія, негучна й сумирна, поезія типу Б. Лепкого чи Володимира Свідзинського, завжди існувала поряд бойової, виконуючи свою роллю в суспільстві з не меншим успіхом.

Під радянським ладом Б. Лепкого вперто замовчували. Принагідно лаяли. Лише останнім часом про нього заговорили — у п'ятому томі *Історії української літератури* (1968). Можна погодитися з П. Колесником, що

лірика Лепкого зводиться до чотирьох головних тем: природа з філософськими медитаціями, тема кохання..., соціальна тема... і, нарешті, тема особистих спогадів.¹⁵

Відповідає правді й те, що поет — „гордий самотник в (у— Я. С.) ліриці”, але київський літературознавець не має жодної слухности, твердячи, мовляв, „трилогія *Мазепа* (1926)... була чи не найяскравішим свідченням того, що Лепкий як худож-

14. Там же, стор. 341-2. 15. *Історія української літератури*, Київ, „Наукова думка”, 1968, том. 5, стор. 441-2.

ник вмер (помер — Я. С.) для української літератури”.¹⁶ Українці на Заході, в Америці й Канаді, читають повісті про Гетьмана І. Мазепу з більшим зацікавленням, аніж соцреалістичні твори, для прикладу взявши, Рибак, Собка чи графомана Шеремета. Ні, Б. Лепкий не „вмер”, навпаки, живе повним життям, доказом чого можуть бути недавні два видання його творів про великого гетьмана, перевидання інших повістей (напр., *Крутіж, Під тихий вечір*) тощо.

На закінчення треба зупинитися на мові творів Б. Лепкого. Поет залишив нам цікаве свідчення з приводу цього:

Як галицький письменник намагався писати по-наддніпрянському, то читачі не купували книжки, а коли писав, „як мамуня його навчила”, то рецензенти мили йому голову за неграмотність, паламарщину й Бог зна за що. Це мусіло бути і буде так довго, поки ми не переломимо не тільки політичного, а й національно-культурного кордону, поки в нас не витвориться одна спільна літературна мова, в якій буде все, що гарного й доброго має наше рідне слово від Сяну по Кубань.¹⁷

Ідучи слідами великого І. Франка, Б. Лепкий виразно маніфестує соборність у своїх поглядах на українську мову та її розвиток. Саме тому мова його творів, особливо в післявоєнний період, літературна — з орієнтацією на мову осередніх земель України, але з певним додатком т. зв. галицизмів — у доборі лексики (заки, нім . . .) та в наголошуванні (шнУрком, вирІй . . .), оскільки поет мав за стимул до творчості передусім галицьке оточення. В. Сімович у вступній статті до *Писань* слушно картав поета за деякі полонізми й русизми, але вони були незначними винятками. У творчості останніх двох десятиріч поет позбувся сторонніх нашарувань і писав значно кращою мовою, ніж на початку.

Поезія Б. Лепкого заслужено увійшла в золотий фонд українського письменства. Тихий, елегійний, занурений у спогади, світоглядно песиміст, поет був сумирним Орфеєм у нашій літературі. Магічний чар його поезії, естетичність вислову, значною мірою наявна в кращих віршах, і шляхетна постава людської гідності — це ті якості, що зробили Богдана Лепкого одним із найкращих ліриків за весь час існування української літератури. З нагоди 100-річчя з дня народження поета варто б видати його кращі ліричні твори.

16. Там же, стор. 443.

17. Б. Лепкий, *Писання*, том I, стор. 396.

ХУДОЖНІ НЕДОМОВЛЕННЯ В ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА

Шевченкова поезія — це сила. Це сила ідей, сила думки, безприкладна в нашій, а мабуть і в світовій літературі. Український нарід прийняв Шевченкові думки, Шевченкову науку безапеляційно. Слово Шевченка стало законом. Його ідеї ступаються, аналізуються, зглиблюються. На Шевченкових словах можна будувати філософічні трактати. Шевченкові думки використовуються при національному, релігійному, суспільному та інтимно-родинному вихованню.

Шевченкова поетична форма не менше цікава як її зміст. Студії в напрямі аналізу Шевченкової форми вже почалися,¹⁾

1) Піонером в дослідях художньої форми Шевченкової поезії можна назвати Івана Франка, на думки якого покликаються дослідники до сьогодні. Франко користується віршом Шевченка, говорячи про форму поезії в творі *Із секретів поетичної творчості*, В-во Львівського У-ту, 1961, стор. 61. В своїй праці *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.*, виданої Українсько-руською видавничою спілкою у Львові 1910 р., Франко звертає увагу на суб'єктивізм Шевченкової поезії.

Із видатніших дослідників слід згадати М. Богдановича, С. Смал-Стоцького, Б. Якубського, Ф. Колессу і М. Рильського, статті якого розсіпані по різних виданнях. Статтю Рильського „*Поетика Шевченка*” поміщено в *Повному виданні творів Т. Шевченка, т. XIII, Шевченко і його творчість, Збірник праць і статей*, за ред. Б. Кравцева, Вид. М. Денисюка, Чикаго 1963, стор. 190-201. В цьому ж збірнику поміщені ще інші статті на цю тему: Бориса Навроцького „*Проблеми інтонаційно-композиційної аналізу Шевченкового віршу*”, стор. 152-179, і Філарета Колесси „*Зв'язок Шевченкового віршування з українською літературною традицією*”, стор. 180-189.

Дуже мало поміщено завваг про поетику в розділі, призначеному творчості Т. Ш. (розділ 6), автором якого є З. П. Мороз, в *Історії української літератури, том перший, дожовтнева література*, вид. АН УРСР, Київ, 1955, стор. 218-279. Відносно небагато уваги призначено формі поезії Шевченка і в новішій *Історії української літератури, том III, література 40 - 60 р. XIX ст.*, вид. „Наукова думка”, Київ, 1968. Автором розділу про Шевченка є Є. П. Кирилук, стор. 112-253. Формі призначені сторінки 140-143. Видання під редакцією Леоніда Білецького, Тарас Шевченко Кобзар, УВАН, Вінніпег, 1954 має докладні аналізи змістів окремих творів, але формі не дано ніякої уваги. Одинокую, багату на аналізу форми поезії

але більшість ділянок поезики Шевченка ще жде свого дослідника.

В окремих аналітичних працях поодиноких творів з'являються замітки про жанри в Шевченковій творчості.

Піонерською працею в ділянці жанрів Шевченкової поезії є нещодавноопублікована стаття Ф. Пустової, яка дає нове наświetлення жанрів балади й поеми в Шевченка, продискутує жанрову побудову його лірики, звертає увагу на типове шевченківське синтезування різнотипних форм, на ораторське повчання, політичну інвективу, медитацію, спогад, повчальну проповідь, форму думки, думи, навіть патерика.²⁾ Праця Пустової є великим кроком вперед у цій ділянці шевченкознавства, але, самозрозуміло, не вичерпує теми повністю, і має деякі пункти, над якими можна дискутувати. Звернено теж увагу на астрофічну в основі будову Шевченкових віршів. Однак Шевченко і в цьому такий різноманітний, що попри прозові вставки, напр. в „Гайдамаках” чи „Сотнику”, в окремих творах знаходяться частини з виразною строфічною будовою, як пісні в „Гамалії”, початок „Причинної”, чи інших поем, а окремі пісні з дівочою тематикою доходять до перфекції в строфіці, завершивши шедевром, строфічно побудованим віршем „Косар”. Окрема ділянка — це Шевченкова ритміка,

Шевченка є *Історія Української літератури від початків до доби реалізму* Дмитра Чижевського, вид. УВАН, в ЗСА, Нью Йорк 1956, стор. 425-443, але і в ній наголос положений на розроблену вже іншими дослідниками систему Шевченкової ритміки і римування, подекуди на евфонічні засоби, а не на образність стилю.

Дуже цікавою працею, що науково розпрацьовує один поетичний засіб, є стаття О. К. Клименка „Смислове й стильове значення синонімічних повторів та близькозначних слів і виразів у поезії Шевченка”, поміщена в *Збірнику праць дванадцятої наукової шевченківської конференції*, вид. „Наукова думка”, Київ, 1964. Окремої уваги заслуговує книжка Семена Шаховського, *Огонь в одежі слова, питання майстерності і стилю поезії Тараса Шевченка*, Державне видавництво Художньої літератури, Київ, 1964. Автор трактує поезику Шевченка дуже многобічно, а смілістю і глибиною помічень перевищує в значній мірі широкодискутовані завгаги на цю тему Марієтти Шагінян, в її праці *Тарас Шевченко*, розділ I, *Поетика Кобзаря*, переклад І. Іванисенко, Вид. художньої літератури, „Дніпро”, Київ 1970, яка була її докторською дисертацією, обороненою в 1944 р. Окремі праці над редакційною роботою Шевченка, розміщені в різних збірниках також дають вклад в студію Шевченкової поезики.

2) Ф. Пустова, „Жанрове багатство „Кобзаря”,” *Збірник праць сімнадцятої наукової шевченківської конференції*, „Наукова думка”, АНУРСР, Київ, 1970, стор. 104-140.

яка вже дістала більше дослідників.³⁾ Одначе може найменше дослідженою, бо найбагатшою, є ділянка поезиї Шевченка: образність, орудування поодинокими тропами та фігурами і їх комбінаціями.

Шевченко часто є проповідником у своїй поезії.⁴⁾ Щоб переконувати, він часто користується риторичними зверненнями, вигуками, запитами. Рівнож, як ораторство цього вимагає,⁵⁾ в

3) Крім попередньо згаданих видатних шевченкознавців можна тут назвати А. Шамрай, К. Чеховича та М. Плісецького. Між новішими вирізняються досліди Галини Сидоренко, а є їх значна скількість. Окремою книгою вийшла *Ритміка Шевченка*, вид. Київського унів., 1967 р. Авторка крім проблем ритміки обговорює і зв'язану з ритмікою систему римування і строфіку Шевченка. Окремі статті цієї авторки є розміщені в *Збірниках праць наукових шевченківських конференцій*, напр. „Ритміка Шевченка” — з дев'ятої, 1961, стор. 83-101, „Про методологічні й методичні основи вивчення Шевченківського вірша” (До історії питання) — з п'ятнадцятої, 1968, стор. 66-75, „Про „вільний вірш” у поезії Шевченка” — з сімнадцятої, стор. 163-213. В цьому ж збірнику поміщена стаття Р. Мікшіте „Деякі питання формування литовського силабо-тонічного віршування і вірш Шевченка”. Окрему увагу одержала система Шевченкової рими. Сюди належить стаття Л. Ф. Стеценка „Із спостережень над римою в ранній творчості Шевченка” в *Збірнику праць п'ятої наукової шевченківської конференції*, Київ, 1957, стор. 30-37, стаття В. В. Копітолова „Майстерність римування в поезіях Т. Г. Шевченка останнього періоду творчості”, в книзі *Джерела майстерності Т. Г. Шевченка*, Вид. АНУРСР, Київ, 1964, стор. 155-162, а Володимир Ковалевський у творі *Рима, ритмічні засоби українського вірша*, вид. „Радянський письменник”, Київ, 1965, користується прикладами Шевченкового вірша на стор. 18, 30 і 32-33.

4) Обговорюючи риторичні фігури, покористувалася прикладами з поезії Шевченка О. М. Бандура, в творі *Теорія літератури, посібник для вчителів*, вид. „Радянська школа”, Київ, 1969, на стор. 126, та в інших місцях. Одному з риторичних засобів Шевченка окрему працю присвятив Леонід Булаховський: „Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка”. Стаття появилася оригінально в „Наукових записках” Інституту мови і літератури при АНУРСР, том II, Київ, 1946, стор. 30-53. Статтю з незначними змінами передруковано в попередньо згаданому *Повному виданні творів Тараса Шевченка*, видавництва Миколи Денисюка, том XIII, стор. 202-236.

5) Один з найцікавіших теоретиків риторики це „Великий Невідомий” або Псевдо-Лонгін, автор твору *Про високе*. В українській мові цей твір ще не появилася, існує він в перекладах з грецької на західноєвропейські мови і на російську: *О возвышеном*, перевод, статьи и примечания Н. А. Чистяковой, „Наука”, М.-Л. 1966. Продискутовуючи ампліфікацію в риториці, автор каже: „Як морська глибінь, розливається Платон у всі сторони з постійно наростаючою величчю... Демостенові, ... притаманний великий і яркий вогонь... Демостен — це суворя величчя. Цицерон — широкий потік” (з перекладу Чистякової, стор. 27, 28).

Шевченка ми стрічаємо обильність ампліфікуючих тропів та фігур. Сюди належать розвинуті, хоч несподівані, такі як в „Гамалії”, метафори, порівняння, синоніми і перифрази, а надусе риторичні тиради, підбудовані анафорою, як уривок з „Неофітів”:

Горе з вами!
Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячі! Кого?
Кого благаєте, благії,
Раби незрячі, сліпі!
Чи ж кат помилує кого?

та багато інших.

У вищенаведеному уривку ми бачимо, окрім численних повторень, виділення слова „кого”, яке стоїть самостійно, в окремій синтаксичній одиниці, перенесене із початку рядка, де воно є застосоване анафорично на кінець, і римоване тим же самим словом в іншому значенні. В цьому уривку виступає це слово в контексті, де думка є доказана до кінця, і недоказана. Це недосказання підкреслює слово „кого”, надаючи йому особливої ваги в змісті. В Шевченка пропуски поодиноких слів, для надбання особливого значення іншим словам, є доволі частими. В ранній творчості Шевченка, аж до його арешту, трапляється особливий пропуск пов’язаний з епітетом, а саме використаною є лише прикметникова частина епітету, з пропуском іменника. В пізнішій творчості Шевченка цей пропуск дуже рідкий. Трапляються також скорочено або сконденсовано сказані думки для підкреслення емоційности моменту. Інші пропуски виділяють, якесь поодиноке слово повторене в іншій моменті, як у вищенаведеному цитаті. Є також пропуски, застосовані енігмантично. Вони є найчастішими в творах з політичною тематикою.

Риторична фігура „еліпсис” в грецькій термінології, а „не-статък” в старослов’янській, була широко вживана великими проповідниками раннього християнства, входила в теорію риторики, як один із засобів, вичислюваних в підручниках. „Не-статък” знайшов собі місце і в трактаті Хоробоска, а із змодифікованими прикладами дістався він з тим трактатом в „Ізборник Святославів” з 1073 р. В нашому збірнику, так як і в оригіналі, ця фігура має порядкове число 15, тільки в трактаті „О образѣхъ” приклади є дещо більше поширені в порівнянні з грецьким оригіналом. Наш літературний шедевр,

„Слово о полку Ігореві”, має цю конденсуючу фігуру широко застосовану, так як інші фігури цього роду, для прискіпшення темпа чи для піднесення емоційності. Наукові досліді знаходять „еліпсис” в „Слові о полку” пов’язаний з метафорою, порівнянням, інверсією.⁶⁾ Схожість образности „Слова о полку” та Шевченкової поезії була вже помічена українськими та чужими вченими,⁷⁾ детальні опрацювання порівняльною методою є ще одна справа майбутнього.

Автор трактату „Про високе”, Псевдо-Лонгін, виразно зазначає, що для риторики основною прикметою є „розтягненість” думки та її ампліфікація, а для поезії її влучність і блискуче скорочення.⁸⁾ Це помічення ставить наш героїчний епос з XII ст. дефінітивно в рамці поезії, а не риторики, че-

6) Цікаві досліді над образністю „Слова про Ігорів похід” перевела Юстінія Бешаров, у своїй докторській праці, опублікованій в Бельгії під керівництвом Гарвардського університету: *Justina Besharov, Imagery of the Igor Tale, in the Light of Byzantino-Slavic Poetic Theory*, E. J. Brill, Leiden, 1956.

Авторка переводить аналізу тропів та фігур „Слова про Ігорів похід” користуючись системою художніх образів Хоробоска, з грецького оригіналу і київської копії з *Ізборника Святослава 1073 р.* Про „еліпсис” в тексті говорить вона на стор. 88-90.

7) Найдокладніше дослідженою є праця Шевченка над перекладом чи переспівом „Слова о полку Ігореві”. Сюди належать такі праці: П. М. Попов, „Шевченко й „Слово о полку Ігоревім” *Літературна критика*, 1937, No. 4); „Слово о полку Ігореве” в перекладі Т. Шевченка” („Слово о полку Ігореве”, *Сборник исследований и статей под редакцией В. П. Адриановой-Перетц*, М.-Л., 1950); И. Айзеншток, „Работа Шевченко над переводом „Слова о полку Ігореве” *Літературная учеба*, 1939, no. 2); Л. Є. Махновець, „Слово о полку Ігоревім” в українській поезії (*Література в школі*, 1952, no. 5); Леонід Білецький, примітки до переспівів Шевченка, Тарас Шевченко, *Кобзар, том четвертий*, вид. УВАН, Вінніпег, Канада, 1954, „Тризуб”, стор. 328-336, та інші. Загально зв’язком творчости Шевченка з давньою добою української історії і літератури цікавились вчені: Володимир Микитась, „До питання про традиції давньої української літератури в творчості Шевченка”, *Збірник праць восьмої наукової шевченківської конференції*, АНУРСР, Київ, 1960, стор. 33; Л. Є. Махновець, „Київська Русь у творчості Шевченка”, *Питання шевченкознавства*, I, АНУРСР, Київ, 1958, стор. 107. В попередньо згаданій праці „Жанрове багатство „Кобзаря”, Ф. Пустова звертає увагу на Шевченкову форму ораторського повчання (стор. 120) і житійну (стор. 133). Про спорідненість поезії Шевченка зі „Словом о полку...” говорив О. Толстой (*Світова велич Шевченка*, т. 2, Київ 1964, стор. 75).

8) „Великий Невідомий” відноситься з великою пошаною до лірики Сафо, з якої наводить приклади поезії досконалої своєю влучністю і конденсованістю думки (стор. 23-24, з перекладу Чістякової), і до Гомера, особливо Іліяди (стор. 21), з якого то твору наводить приклад динамічного опису бурі (стор. 25).

рез обильність власне тих художніх скорочень і сконденсованої думки. Виняток творить тільки „Плач Ярославни”, розтягнутий, так як розтягнутим є час очікування княгинєю любого князя. В Шевченка ми зустрічаємо, як це вже було згадане, багато таких риторично-розтягнутих місць. Шевченко — поет використовує одначе усі засоби риторики і поетики, в залежності від думки, яку хоче поетично віддати. Геніяльне вичуття форми в Шевченка, так музичної, як малярської, творить в нього асонанси, внутрішні рими, алітерації, ономатопеї, підбирає слова, що віддають думку в найбільше барвних і динамічних образах. Таку малярсько-психологічну функцію має часто в Шевченка еліпсис пов'язаний з епітетом.

Пропуск слова, в даному випадку іменника, не є лише вживанням прикметника в іменниковому значенні. Таке розуміння пропуску могло б бути прийнятим в тих випадках, коли Шевченко вживає той самий прикметник без іменника більшу скількість разів. Це в нього трапляється часто в „Гайдамаках”, де слово „свячений”, саме собою означає „свячений ніж”, напр. „з свяченим в руках”, „свячений виймає” і т. п. або „білолиций” означає „білолиций місяць”, також в „Гайдамаках”, напр. „і ти, білолиций”, „світить білолиций” і т. д. Тут маємо до діла з частинкою постійного епітету, який не є несподіванкою для читача. Одначе ці пропуски мають свою особливу емоційну функцію, так як і пропуски іменників у народніх постійних епітетах, таких як „сине море”, чи „вороні коні”. Приклади вжиття цих прикметників у іменниковому значенні, але для підкреслення кольорів у мальованій Шевченком — поетом картині знаходяться і в „Гайдамаках”. Ми читаємо: „Як гуляли по синьому”, „отамани на вороних” і т. д.

Та ця художня конденсація Шевченкової думки, така дуже йому притаманна, є часто несподіванкою, емоційно побуджуючою. Можна сказати це навіть у випадках, коли Шевченко орудує постійним епітетом, напр.: „червонив ти сине, та не напоїв”, пов'язавши його з кольористичним образом і дуже сильною метафорою. В цьому контексті не важним є слово „море”, але колір того моря. Воно є сине, а Дніпро аж мінняв цю краску на червону, доливаючи до неї ворожої червоної крові. Виділення краски синьої і червоної є одначе невислачаюче для поета. Він, підбираючи тепер систему ампліфікації, переходить у метафоричні звороти: „напоїв” і „уп'єшся”, завершивши епітетом: „пекельнее свято” і таки вжиттям слова „кров”, заступленого на початку поняттям „червонив”, але те-

пер з повторенням слова „багато, багато, багато”, по відношенні до шляхетської крові. Така позиція пропуску на самому початку думки про кров ворожу і море, цілковито стирає вражіння про „козацьку кров” згадану на самому початку піснідуми молодого Яреми над Дніпром.

Цей образ, дуже динамічний, стоїть в повному контрасті до іншого кольористичного образу із самого початку „Гайдамаків”. Шевченко каже: „І ти білолиций, по синьому небу вийдеш погулять”. Тут також колір є важним, в даному випадку місяця, для відбиття на синьому небі. Шевченко-малює дає тут свою печать на поетові. Якби він сказав „місяць по синьому небу”, не дав би повної картини ночі, так само, як не було б ефекту зміни краски від крові, якби Шевченко сказав „червонив ти море”, або навіть „червонив ти сине море”, що послабило б слово „сине”.

Досить простенький, на перший погляд епітет „дрібні сльози”, також у Шевченка в скороченому вигляді має особливе звучання. Коли він каже: „дивлюся, сміюся, дрібні утираю”, — дає настрій не горя, а радости, бо тільки радість може дати дрібні сльози, а не ріки їх. Пропуск саме цього слова також має свій сенс: Шевченкові не те було важне, що „сльози” були тут на виду. „Сльози” як такі, були важні в козаків, що плакали в турецькій неволі („Гамалія”), „... а сльози лились; лилися козацькі...”. Тут те, що вони „лилися”, є повторене двічі, а те, що були це сльози, сказано тільки раз, другий раз їх заступлено прикметником „козацькі”, і цей пропуск є виправданий, бо те, що вони „козацькі”, і що вони „лилися” творить найбільш хвилюючий момент розповіді. У випадку „дрібних” момент був такої великої радости, що слово „сльоза” могло б її порушити.

Постійний епітет „буйний вітер” також знаходить у Шевченка таку скорочену розв’язку в емоційному контексті. Для прикладу можна навести уривок із „Тарасової ночі”:

„Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують.
Грай же, море, мовчіть гори,
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькіі, —
Така ваша доля!”

В цьому випадку Шевченко не пропускає слова „вітер”, щоб не повторюватись, хоч такі випадки в його поезії часті,

але для підкреслення власне буйности вітру, а не його наявности, яка ще не підтримувала б загального настрою трагедії в цьому малюнку. Цілком інакше звучить цей сам епітет у скороченому, але теж і поменшеному вигляді, бо настрої природи тут інший. У вірші „Н. Маркевичу” Шевченко згадує той самий „буйний вітер”, такий дуже притаманний для степової України, але він за ним тужить, і говорить з ніжністю: „Там повіє *буйнесенький*, Як брат заговорить, Там в широкім полі воля; . . .”. Шевченко, давши ніжність слову „буйнесенький”, тим його витягнув із контексту, надав йому важности, розширив простір піль, зблизивши їх заразом до себе, через порівняння: „як брат”.

Більш несподіваним є пропуск слова „крила” в „Перебенді”. Шевченко каже про думку кобзаря: „Орлом сизокрилим літає, ширяє, Аж небо блакитне *широкими б’є*”. Звернення уваги читача на ширину крил, а не на самі крила, відтягає від анатомічного вигляду орла, як символу, а дає йому настрої самої творчої, широкої думки.

Про тополя в одноіменній поемі Шевченко говорить безпосередньо без епітету. Сказане є тільки те, що з нею робиться:

„По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.”

Далі є подана характеристика тополі у її деталях „Стан високий, лист широкий — нащо зеленіє?” Тополя описана: її висота, краса і колір її листя. Та це не важне. Важнішим від усього є те, що вітер гне її до самого долу, що вона не має чим поставити опору вітрові. І ці її прикмети Шевченко підкреслює у двох неповних епітетах:

„Хто ж викохав тонку, гнучку,
В степу погибати?”

Тому тополя гине, бо „тонка і гнучка”, бо гнеться перед вітром. В цих двох прикметниках є вся експозиція трагедії: тополя гнеться під вітром, а дівчина улягла, як вітрові, злій долі.

Цей уривок показує, як Шевченко такими неповними епітетами будує настрої і приготує до трагічних подій. Є одначе пропуски подібного характеру, ще сильніші. Сюди можна зарахувати дуже несподіваний епітет, даний грошеві в „Катерині”:

... Христа ради,
Дайте на дорогу!"
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!...
.....
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварах спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила."

Тому, що Шевченко підкреслив тут „гіркого”, а „шага” цілком пропустив, він віддав виключно психологічну, а не матеріальну вагу монети.

Такою ж психологічною силою звучить пропуск пов'язаний з несподіваним епітетом у „Гайдамаках”, в найбільш трагічному моменті поеми. Коли Гонта каже гайдамакам:

„Убийте пса! а собачат
Своею заріжу."

— він виразно відтягає від фізичного, анатомічного вигляду руки, а звертає увагу читача на інший аспект цього страшного вбивства, яке є вияснене в дальших рядках:

„Я присягав, брав *свячений*
.....
.....
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга..."

І тут видно важність цих власне скорочених висловів „своею” і „свячений” в контексті.

Побільшена функція займенника „своя” є помітна і в поемі „Невольник” („Сліпий”), як старий козак каже: „... нехай по світу поблукає та сам своєї пошукає...”. „Своєї”, тут очевидно значить „своєї долі”, а значення слова у контексті подвійне: і психологічне і музичне, через інструментацію звуком „С”.

Кольористична функція епітету „руда кров” є пов'язана з великою емоційністю уривка з вірша „Чигирине, Чигирине...”, підкресленою потрясаючими метафорами:

„За що скородили списками
Московські ребра?, засівали,
І рудою поливали...
І шаблями скородили.
.....”

Неповні епітети, побудовані на старослов'янських здебільша словах, трапляються в Шевченка в моментах молитовних, чи творах з релігійною тематикою. Такої релігійної закраски набирає і „хліб” тяжко зароблений, згаданий у поемі „Сон”:

Думаю, гадаю,
Як то тяжко той насущний
Люди зарболяють.

Замінивши слово „хліб” „насуцним”, Шевченко підкреслює і його необхідність і, вживши слово з сакральної мови, дає йому психічне, не матеріальне звучання.

В своєму психологічно-філософічному шедеврї, — вірші „Минають дні...”, Шевченко дає особливу функцію слову „ходячому”, як заступає ним слово „чоловікові”. Людина має бути активною „ходячою”, а не сплячою „гнилою колодою”.

Пропуски окремих слів для того, щоб їх не повторювати, як сказаних у попередньому реченні, чи іншій частині речення, знаходяться в Шевченка в різних моментах, а пропуски ці знов, у основному, служать підкресленню якогось іншого слова. До них належить уривок, який до тої міри нашим суворим „граматикам” виглядає нелогічно побудованим, що в текстах, подаваних молоді, Шевченка „поправляється”, додавши в дужках бракуюче слово. Це уривок з Послання (І мертвим і живим...):

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
.....

Правда, треба бути цілком позбавленим поетичного вичуття, щоб побоятися на таке розуміння тексту, що взагалі нема України. Одначе пропуск слова „другої” перед „України” дає більшу вагу слову „нема” чи „немає”, а повторення числівника „другий” чи „друга”, звернула б увагу читача саме на поняття вторичности, що затьмарило б сенс.

Скорочені вислови в моментах великої драматичної напруги знаходять в Шевченка особливе місце в переломових чи фінальних моментах дії в його поемах. Сюди належить один з найсильніших під оглядом психологічного напруження фінал „Наймички”:

„Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала!”

На силу цього уривка власне в дуже великій конденсації думки і підборі відповідних слів звернув увагу в своїх викладах про переклади Шевченка на чужі мови проф. Богдан Лепкий у Кракові.⁵⁾ Художність таких поетичних пропусків у Шевченка може творити свою особливу трудність для перекладачів, у залежності від законів кожної мови, що толерують ті чи інші пропуски.

Такі недосказання з'являються в Шевченка і в моментах любовного схвилювання його героїв, як напр. Настусі, з поеми „Сотник”:

„Моє серце!... Увечері?...
За царину?... Буду!
.....”

чи теж в моментах, де автор хоче над героєм насміятися, таки сотником з цієї ж поеми:

„А ми!... хе! хе! а ми жонаті!
А ми!...”

Енігматичне примінення пропуску в Шевченка особливо звучить в поемі-„комедії” „Сон”. Тут висловами „Первому вторая” і далі „Це той первый...”. „А вторая...” не лишень ховається перед читачами, аби прямо не говорити про царів, про яких в іншому місці каже „самих” замість „самих царів”:

щоб то ближче стати
Коло САМИХ: може вдарять
.....

— але підкреслює психологічну чи історичну вагу даного слова. „Коло самих” має значення для підлизників царських, більш психологічне. Слово „первий” чи „вторая” підкреслює градацію в руйнуванні України, що є вияснене зараз же в нижчих рядках і далі в монологові Полуботка.

Особливе місце в Шевченковій поезії займає вірш, один з останніх (Грудень 1860), цілий побудований на недосказанні і

9) Опінія Лепкого взята з живого викладу на Ягайлонському Університеті в академічному році 1937-38. Богдан Лепкий редагував переклади Шевченкової поезії на польську мову до XIV тому *Повного видання творів Шевченка в XIV томах*, видання Варшавського Українського Наукового Інституту, том XIV, Варшава, 1936. За редакцією Богдана Кравцева, в *XII-тім томі Творів Тараса Шевченка*, попередньо згаданого видавництва Миколи Денисюка, Чикаго, 1963, поміщено переклади Богдана Лепкого на польську мову: „До Гоголя” (стор. 237) і „Вшистка мі едно” (стор. 243).

на енімі. Цей вірш звучить дуже модерно, і його для прикладу Шевченкового художнього недосказання варто навести в цілості:

„Кума моя і я
В Петрополіськiм лябіринті
Блукали ми — і тьма, і тьма...
„Ходімо, куме, в піраміду,
Засвітим світоч”. І зайшли,
Слей і миро принесли,
І чепурненький жрець Ізиди,
Чорнявенький і кавалер,
Скромненько длань свою простер,
І хор по манію лакея,
Чи то жерця: „Во Іудеї
Бисть цар Саул”. Потім хор
Ревнув з Бортнянського:
„О скорбь,
О скорбь моя! О скорбь велика!”.

Якщо в „Сні” Шевченко ще не вживає повної еніми в тексті, тут вона є дійсно наявною. І нічим іншим, як тим усім недосказаним у цьому вірші Шевченко каже усю правду про свою, і свого народу, і навіть Божої Церкви, контрольованої лакеями Диявола, чи „Царя Саула”, трагічну дійсність.

Ми спробували перевести аналізу одного Шевченкового засобу, користуючись лише частиною його творів.

Докладна аналіза усіх тропів та фігур, якими користувався Шевченко, хоча б за схемою трактату Хоробоска, виказала б величезне багатство Шевченкової образности стилю.

ПОЯВА ДРУКОВАНОЇ КНИГИ В УКРАЇНІ

(Уривок з Історії українського мистецтва)

Ренесанс (Відродження), що постав і буйно розвинувся в Італії в 1420 — 1560 рр. і заволодів європейськими країнами в 1500 — 1600 рр., не оминув теж України, де знайшов дуже пригожий ґрунт для свого розвитку і залишив у нашій образотворчості прекрасні здобутки. Ренесанс в Україні був надзвичайною й знаменною подією, бо збігся (може й випадково) на наших землях з культурно-національним і політичним відродженням, бо тоді якраз формувалася козацька верства, яка вневдовзі, зі зброєю в руках відстоювала незалежність України. До цього ще слід додати одне важливе явище — появу новітньої української книги, завдяки друкарській штуці. Вона була справжньою революцією в історії нашої книги і спрямувала нашу книгу на зовсім нові рейки. В парі з друкованою книгою мусіло теж до самих основ змінитися й її оформлення.

Друкарство — це дуже старий засіб і спершу був нерозривно пов'язаний з гравюрою на дереві й металі. Вже на початку I ст. по Христі, за римського цісаря Августа появилися в Римі відбитки на пергамені з дерев'яних клішів, рисунки з відповідними написами — текстами. В Китаї 1041 р. вже були металеві кліші, що їх виконував коваль Пі-Шенг. В другій половині XIV ст. такий спосіб розмножування рисунків з відповідними текстами був поширений в Західній Європі. Одначе всі тодішні публікації були друковані з одної кліші, дерев'яної або металевої, аж геніяльний винахід рухомих літер німецького ченця Йогана Гутенберґа зробив велику революцію в друкарстві. Одначе деякі дослідники думають, що рухомі черенки винайшов голляндець з Гарлему Лаврентій Костер, а Гутенберґ удосконалив спосіб друкування винайденням ручного приладу до відливання літер, тобто металеву матрицю, що її згодом удосконалив співробітник Гутенберґа, Шефер. З перших друків Гутенберґа збереглася Біблія т. зв. 42-рядкова, з 1445 р. та ще деякі уривки. В другій половині XV ст. друкована книга

поширюється по всій Німеччині, а перша книга з ілюстраціями - дереворізами появилася в Бамбергу коло 1460 р. В короткому часі друкарство поширилося по всій Європі: в Італії 1465 року, у Швейцарії 1468 р., у Франції 1470 р., в Англії й Іспанії 1474 р., в Чехії 1475 р., в Швеції 1483 р., в Португалії 1484 р., в Данії і Туреччині 1490 р., а в Україні першою друкованою книгою було „Євангеліє Учительне” Тяпинського з церковнослов'янським і рівнобіжним українським текстами. Найбільша друкарня була в Нюрнбергу, що її вів А. Кобергер в 1473 — 1513 рр. і видав капітальну хроніку Шеделя з 2000 дереворізами і вона мала велетенський вплив на розвиток західноєвропейської та української друкованої книги. Перша друкована книга на території слов'янських країн у латинській мові була надрукована в Кракові 1473 р., а книга чеською мовою була надрукована в Пільзені 1475 р. Хоча друкарська штука в Україні появилася розмірно пізно, все ж перші видання друковані кирилицею і старослов'янською мовою, що поширилися, в першу чергу в Україні, були видання Швайпольда Фіоля, німця родом з Нойштадту, видав у Кракові „Октоїх-Шестиднев” і „Часослов” 1491 р., а дослідники догадуються на підставі подібності шрифтів, що ще дві книги — „Тріюдь Постна” і „Цвітна” належать продукції Фіоля.

Ці першодруки ще близько споріднені з рукописною книгою характером літер (пів-установ), а перша ілюстрація - дереворіз в Октоїху, що зображує Розп'яття, хоча не надто майстерно виконана під технічним оглядом, все ж Ісус на хресті та пристоящі добре виконані в композиції, а ренесансова будівля на тлі робить виразно ренесансовий характер і нагадують тодішні німецькі дереворізи. Перші друковані видання південних слов'ян, зокрема „Осмогласник” виданий в столиці Чорногори Цетинії 1494 р., що вийшов заходами воеводи Юрія Черноевича, гарно оформлений і під мистецьким оглядом стильовий, з добре розміщеними шрифтами, з естетичними заставками й орнаментикою виразно ренесансовою і майстерна техніка виконання все це нагадує близьке сусідство Венеції. Це не мало помітного впливу на розвиток друкарства України, як не мали теж видання Б. Вуковича (1519 — 1560), зате далеко більші впливи мали видання д-ра Франціска Скорини, білоруського патріота, що надрукував у Празі в 1517 - 1519 рр. 22 книги біблійного кодексу і Псалтир, а від 1525 р. у Вільні видав „Апостола” й „Малу книжницю” (Молитовник), в перекладі на тодішню білорусько-українську мову. Видання Скорини були вже на належній мистецькій висоті, як прекрасним

стилем літер, основаними на латинській „антіква”, так і титульною сторінкою, наголовними сторінками та численними й гарно виконаними дереворізами, а між ними й портретом Скорини — видавця й перекладача. Зокрема прекрасно оформлена празька Біблія орнаментикою в дусі раннього Ренесансу (з помітними німецькими впливами), з цікавими й оригінальними ініціалами з використанням різних символів, з рослинними й людськими мотивами на чорному і білому тлі.

Черенками видань Ф. Скорини в 1562 р., в друкарні князя Радивиля в Несвіжі (білоруська територія) появився „Катехизис” Симеона Будного, в тодішній живій народній мові „для простих людей язика руского”, що про його мистецьке оформлення, на жаль, не маємо ближчого уявлення.

Наші дослідники української друкованої книги, спираючись на московських джерелах, виводили початок друкарства в Україні від появи „Львівського Апостола” Івана Федоровича з 1574 р., що не відповідає правді, бо первопочатків нашого друкарства слід шукати від появи „Євангелія Учительного”, українського патріота Василя Тяпинського, що у своїй „убогій друкарні” видав 1562 р. „Євангеліє” та короткий „Катехизм” для дітей, з паралельними старослов’янським та українським текстами, що, як на той час, стало надзвичайною подією. Можливо, ці видання своїм провінційним характером були занадто скромні, щоб їх відмічувати як небуденну мистецьку подію. Але все ж, не зважаючи на скромність, з друкарського погляду „Євангеліє” Тяпинського має велику вартість з огляду на прекрасний друкарський шрифт, що естетично розміщений в двох колонах сторінки (зліва — старослов’янський, справа — український тексти). Титульна сторінка „Євангелія”, що збереглася і то пошкоджена, надзвичайно скромна і майже без прикрас (за винятком маленьких рослинних гілок), а в тексті фігуральні ініціали більшого розміру й багато малих ініціалів на тлі рослинної орнаментики, виконаної з великим мистецьким смаком, що свідчить про високу культуру видавця. Кожна колона обведена лініями по обох боках. В цьому оформленні виразно видно подих Ренесансу і це перше, хоча скромне видання зробило справжню революцію в оформленні нашої друкованої книги, що в дуже короткому часі дійшла до мистецького верхів’я. Дослідники (проф. Д. Антонович) догадуються, що заки прибув до Львова друкар Іван Федорович, там вже були друковані українські видання, що не збереглися до наших часів.

В 1568 р. появився на українській території фаховий друкар Іван Федорович (москалі назвали його — Федоров), що

втік разом зі своїм співробітником Петром Мстиславцем з Москви під покров коронного гетьмана Григорія Ходкевича в Заблудові, що велів йому „учинити варстат друкарський”. Годі докладно встановити походження Федоровича, але, в кожному випадку, він не був москаль; приїхав з Заходу, з України або Білорусії, а його помічник Петро Мстиславець походив зі Смоленська, на Білорусії. Федоровича лучило з Москвою тільки те, що там він від 1560 р. виявлявся як першорядний друкар, надрукував „Апостола”, малий „Часослов” і „Псалтир”. Одначе, по кількох роках він мусів втікати з Московщини тільки з душею. Темне московське суспільство й напів-темне духовенство виступило проти Федоровича за „еретичний зміст його книг”, за „зламання традиції” рукописних книг, за чари й „зносини з нечистою силою”, що грозило не тільки знищенню його друкарні, але й загрожувало життю Федоровича. Мабуть в жодній країні не було такого фанатичного спротиву друкарській штуці, як в Московщині. Правда, в Україні (як і всюди) друкарство сприйняли з великою нехиттю й презирством, як і кожна інновацію, все ж не було такої фанатичної кампанії, як в Московщині і дуже довго побіч друкваної книги розвивалася рукописна книга і часто навіть одна від другої засвоювала мотиви в мистецькому оформленні. В 1569 — 1569 рр. Федорович надрукував у Заблудові „Євангеліє Учительне”, а в 1569 — 1570 рр. Псалтир з Часословцем. Заставка „Євангелія Учительного” скомпонована з акантних листків, що в центрі обвиняють вазу, чи амфору, виразно ренесансового характеру, а куди виразніше цей стиль в наголовній ілюстрації Псалтиря, що зображує царя Давида на троні з книгою в руках, а біля нього лева на тлі котари. Композиція зображена в багатій і вибагливій, ренесансовій арці з йонсько-коринтійськими колонами, з вибагливим півкруглим завершенням з рослинних мотивів і мушлею в центрі. Композиція надто перевантажена всякими декоративними елементами, одначе видно майстерність автора дереворізу.

Справжнім зразком ренесансової книги був львівський „Апостол”, що його Федорович надрукував 1574 р. на зразок чисто-європейської друкваної книги. Титульна сторінка „Апостола” це — розкішний ренесансовий портал з вибагливими йонськими колонами по боках і чисто ренесансовою орнаментикою. Посередині — зображення євангелиста Луки, в сидячій поставі, що похилений над пергаменом, при праці. Тут ще мало українського характеру, бо це ще ремінісценції невіджилого готику, зокрема німецького. Все ж оформлення Федоро-

вича підходило до української духовости, що його легко сприйняла, коли ця титульна сторінка в московському „Апостолі” зустрінулася з завзятим спротивом, бо для москалів це була чужа й ворожа, імпортована річ, що ніяк не вкладалася в їх азійську духовість. Титульна сторінка „Апостола” й інших видань Федоровича, це зразки раннього Ренесансу (або й невіджилого готику) і, безперечно, автор їх мусів походити з Західньої Європи, або й України, що сприйняв до глибини не тільки мистецтво дереворізу, але й духа Ренесансу. На жаль, автора не знаємо. Особливо цікавим і вартісним з композиційного, декоративного й технічного аспектів це марка Федоровича, що її він вживав у своїх виданнях. Вона скомпонована з буйною помисловістю та устилізована прекрасно з рослинних мотивів, очевидно в дусі Ренесансу, і зраджує високу майстерність автора - гравера.

З поміж друкарських праць Івана Федоровича найвартіснішими були Острозькі видання з 1579 — 1581 рр., зокрема „Острозька Біблія”, що її видав Федорович в 1581 р. Видання цієї книги було надзвичайною друкарською подією в Україні, як теж в цілому слов'янському світі. Вже сам тільки друкарський шрифт Біблії говорить про високу графічну культуру. Він легкий, елегантний та зближений до модерного курсиву, надає книзі особливої вартости естетичним розміщенням на сторінках Біблії, а досконала пропорція піль кожної сторінки робить книгу дуже сприйнятною й принадою. Титульна сторінка, це та ж сама архітектурна рамка, що і в „Львівському Апостолі”, тільки замість євангелиста Луки, вкомпонований наголовок книги й частина тексту. З великою майстерністю виконані заставки, на чорному тлі, з прекрасно стилізованими рослинними мотивами, з великим композиційним хистом і вибагливим естетичним смаком. В такому ж характері виконані ініціали у видовженій прямокутній формі, що органічно пов'язані з текстом книги і характером та стилем друкарських шрифтів. „Острозька Біблія” це вже зразок чистого Ренесансу, з виразним українським забарвленням, тому дуже влучно відмітив дослідник П. Клименко (Графіка шрифту в „Острозькій Біблії”, Київ, 1925 р.), що ця перша пам'ятка — графічно-український твір „являє собою пам'ятку графічну суто-українську”. Це капітальне видання, що вимагало колосальних коштів, міг зреалізувати тільки такий великий меценат і щирий український патріот, як князь Костянтин Острозький, що був подвижником і захисником української культури, засновником та опікуном Острозької Колегії. Загально сказавши, оформлен-

ня „Острозької Біблії” позначене притаманними рисами Ренесансу і її характеризує, передусім шляхетна стриманість, естетичність, без зайвого перевантаження. Заставки скомпоновані з листків аканту (дещо готичного характеру) прекрасно стилізовані й знаменито розміщені композиційно на площках; овочі, квіти і т. п., не затрачуючи природного характеру, а коли йдеться про технічну сторінку, мусів їх виконувати першорядний гравер, обізнаний не тільки з технікою дереворізу, але й стилю — Ренесансу, що його виніс з Західньої Європи. Крім цього, мистець цей був глибоко вдумливий, бо зумів поєднати ренесансові прикмети з українськими елементами. Про це свідчить хоч би й це, що ініціали „Острозької Біблії” мають деякі спільні прикмети з ініціалами рукописного „Пересопницького Євангелія” та „Євангелія” В. Тяпинського.

Крім згаданої „Біблії” — велетенського твору на 628 карток великого формату, Острозька друкарня видала ще книгу „О постничестві св. Василя Великого” в 1594 р., книгу „Св. Йоана Златоуста” в 1596 р., „Правило истиннаго живота христіянскаго”, Псалтир і три Часослови, „Лікарство на оспалий умисл” в 1607 р., з писань св. Йоана Златоуста, „Тестамент царя Василя сину своєму Льву Философу” та низку полемічних творів. Бачимо з цього, які великі задуми й широкий розмах мав князь Констянтин Острозький, що виявився на всю ширинь свого духа, тому заслуги для нашої культури він має вийняткові. Беручи до уваги ті часи й технічні спроможності продукції книги й виконання оформлення дереворізною технікою, можна тільки висловити безмежний подив.

Не маючи, на жаль, переємників цього великого діла, князь Констянтин Острозький (його єдиний син Януш перейшов повністю до польського табору) передав свою друкарню Дерманському монастиреві, що в 1603 р. під кермою о Дамяна Наливайка (брата славного Северина — козацького отамана) був надрукований прекрасний „Октоїх - Осмогласник”, та ще декілька видань богословського й полемічного змісту до 1605 р. І так закінчила своє завдання Острозька друкарня.

Згодом постали друкарні в Почаєві (1618), Крем’янци (1638) та в Луцьку (1640), а вкінці почала свою блискучу видавничу і друкарську діяльність друкарня Києво-Печерської Лаври, що поставила нашу друковану книгу на верхів’я.

На терені Галичини, крім львівської друкарні, що припинила свою працю в 1591 р., постало декілька друкарень на провінції: в Стратині, Рогатинського повіту, під покровом львівського єпископа Гедеона Балабана і за допомогою його брата-

нича Федора Балабана, людей виїняткової культури, освіти та енергії, що зуміли поставити друкарню на найвищий щабель. Була теж друкарня в Крилосі біля Галича (1605 р.), в Уневі біля Перемишлян та в Угерцях (Самбірщина), що її заснував мандрівний друкар, енергійний і підприємливий монах Павло Домжив Люткович - Телиця, мабуть шляхтич з Закарпаття. Він переїжджав з місця на місце і друкував книги в Луцьку, Мінську, в Четвертній, Чорній та інших місцевостях на Волині й Білорусії.

Найблискучіше виявилася таки Стратинська друкарня, що була під вмілою кермою Памви Беринди, видатного письменника, вченого, мистця й друкаря, обдарованого надзвичайною рухливістю, підприємливістю й винахідливістю — цими найважливішими прикметами людини Ренесансу. Мистецькі оформлення виконував Тарас Земка — талановитий гравер з великим досвідом. Стратинські видання, зокрема „Службник” з 1604 р. та „Требник” з 1606 р., як теж інші видання своїм конгеніальним оформленням можуть служити за найкращі зразки нашої книги доби Ренесансу. Взяти б хоча титульну сторінку — „форту” із „Службника” — „Божественна Літургія”. Наголовок виконаний прекрасним та оригінальним шрифтом, чорним і червоним кольорами та майстерно вкомпонований в ренесансову арку, з багато вдєкорованими колонами листками аканту, чудово стилізованими та з високомистецьким технічним виконанням. Ця ренесансова архітектурна арка була застосована в титульних сторінках українських книг, почавши від Острозької Біблії, аж майже до кінця XVIII сторіччя. На пілястрах бачимо вази з акантами, що в’ються гармонійно й закомпонують площі над пишним луком, а в центрі бачимо голову ангела. Тут вже лагідні й заокруглені ренесансові форми, без гострих готичних ліній та різких переходів. В текстах „Службника” й „Требника” багато прекрасних гравюр - дереворізів, зображення отців Церкви на цілі сторінки, що закомпоновані в подібних ренесансових арках, а св. Василь Великий, св. Григорій та інші, виконані зі справжньою мистецькою рутинною. Заставки з рослинними мотивами й частинно тератологічними, або й фігурними зображеннями, часто з місцевими елементами, надихані буйною помисловістю, а самі літери чудово стилізовані, читкі, модерні й суто-українські. Вони й сьогодні можуть служити як прекрасні зразки й як джерело надхнення для мистців книги. Автором цих оформлень був Тарас Земка. Не на гіршому рівні стояли видання Крилоської друкарні, коли зуміла видати виїняткової

вартости „Євангеліє Учительне” 1606 р., що його титульна сторінка - арка з оригінальними колонами, над луком орнаменти з акантових листків, серед буйного орнаменту зображено двох ангелів по боках фігуральні зображення маємо теж на капітелях колон, а внизу, в центрі герб єпископа Г. Балабана. Зустрічаємо тут розкішний дереворіз, зображення св. Каліста на цілу сторінку, що походить з серії Стратинських видань і, мабуть, його автором був Тарас Земка, що теж мав бути автором високомистецького дереворізу „Блудний син” з „Крилоського Євангелія”. Стратинські видання служили зразком для видавців та оформлювачів книг впродовж XVII ст. аж до XIX ст., що є доказом високої мистецької неповторності їх авторів.

Коли в 1617 р. архимандрит Києво-Печерської Лаври Єлисей Плетенецький зорганізував друкарню, вона стала в короткому часі видавничим центром та вогнищем культури всієї України. Енергійний керівник Києво-Печерської друкарні Йов Борецький придбав для Лаври Стратинську й Дерманську друкарні й тоді переїхав до Києва теж Памва Беринда й Тарас Земка, тому, без найменшого сумніву, лаврські видання від самого початку тішилися великими успіхами. А славний „Анфологійон” з 1618 р. чи „Тіодь постна” з 1627 р. були прямо безконкурентні під оглядом оформлення і сторіччями служили найкращими зразками. Крім пишних „форта” — тобто титульних сторінок і таких же заставок, „Анфологійон” мав цілу низку добрих ілюстрацій - дереворізів, переважно з життя Ісуса Христа й Діви Марії, дуже субгельно виконаних: „Введення в храм”, „Благовіщення”, „Роздество Господне”, „Хрищення”, „Переображення”, „Успення Пресв. Богородиці”, крім цього зображення Антонія й Теодосія Печерських, а „Тріодь постна” оздоблена численними дереворізами, вже кращого куншту, з виразнішими світлотіневими вальорами, з великим композиційним вмінням та оригінальністю. Великої композиційної міри є „Ліствиця св. Івана”, „Лик преподобних і благочестивих”, „Гріхопадєнія прародитєлів”, „Страшний Суд”, „Притча про блудного сина”, „Історія Антонія Великого” й ряд інших, що надають книзі виїняткової вартости. Надзвичайно вартісні з мистецького погляду ініціали в модерній, західньо-європейській стилізації, що нагадують латинську „антікву” на тлі буйної рослинної й тератологічної орнаментики, зображення цілої релігійної композиції та християнських символів, з яких поодинокі літери рельєфно виступають і гармонізують прекрасно з текстом книги.

Особливо за архімандрита Захарія Копистенського, що був душею Києво-Печерської друкарні, мистецьке оформлення книг було на верхів'ях. На особливу увагу заслуговують „Бесіди Йоана Златоуста” з 1623 р., зокрема їх титульна сторінка, надзвичайно багатою композиційними елементами. В пів-круглій арці прекрасно вкомпонований наголовок, зверху зображення Сошествія Св. Духа, по боках чотири євангелисти, нижче святі Антоній і Теодосій Печерські, внизу по боках їхні печери, а в центрі під сподом Успенська церква Лаври. Ця титульна сторінка з прикметами вже пізнього Ренесансу, дуже імпонуюча композиційною помисловістю й технічною майстерністю. В цьому ж дусі було оформлене „Знаменіє” Печерської Лаври, з дуже субтельними дереворізами та „Главизна Агапіта” з 1628 р., зокрема її титуальна сторінка. В прекрасній ренесансовій арці вкомпонований по-майстерному наголовок зі стильовими літерами різної величини, на полях колон вкомпоновані цікаво портрети св. Володимира й Ольги, святих Бориса і Гліба та Антонія й Теодосія Печерських. В центрі лука арки, що її завершує голова ангела й по боках, на полях знову постаті ангелів, що тримають риг і рослинні гірлянди. З луку арки звисають обильні гірлянди овочів і квітів, що нагадує пізній Ренесанс в переході до барокко. Під сподом, в центрі зображена Печерська Лавра, а по боках печери угодників. Це оформлення належить до найвищих мистецьких досягнень пізнього Ренесансу і не кожний нарід може похвалитися такими перлинами. А таких мистецьких перлин друкарня Києво-Печерської Лаври, що стала природно культурним центром України й цілого слов'янського Сходу, мала дуже багато в тому періоді. Незрівняні ініціали зі „Службника” (з 1629 р.), характеристичне „Розпяття”, а особливо багате ілюстраціями-дереворізами „Євангеліє Учительне” (з 1637 р.) з життя Христа, в дуже широко закроених композиціях, де кожна подія докладно зображена, з великим реалізмом, переконливістю й технічною майстерністю, це білі круки між книгами не тільки України, але і всієї тодішньої Європи. Пізнім Ренесансом пригаманні теж тодішні львівські видання, зокрема „Апостол” з 1639 р., що його дереворізні ілюстрації ще з більшим реалізмом виконані, впевненою рукою знаменитого майстра і нагадують дереворізи Гольбайна, хоча вони з виразними українськими рисами. Львів, хоча тоді уступав місце Києву — духовій столиці України, все ж не відставав і його видання: „Апостол”, „Адельфотес”, „О тайнах церковних”, „Тріодь цвітна”, „Часослов”, „Октоїх”, а зокрема незрівняне „Євангеліє”

з 1644 р. Можна сміливо сказати, що титульна сторінка цього „Евангелія” є справжнім шедевром стилем і виконанням та з гравюрою евангелиста Марка. Вона вже позначена пізнім Ренесансом, що майже еднається з барокком, а численні гравюри в тексті, з життя Христа так майстерно виконані, що й сьогодні не знайшли б гідного конкурента. Це справжня гордість нашого графічного мистецтва, що є унікатом серед видань середньо-східньої Європи.

Ще були дуже вартісні видання Кирила Транквіліона Ставровецького, а то „Зерцало богословія” з 1618 р. видане в Почаївській друкарні, з оригінальною титульною сторінкою; прямокутна арка з упрощеними колонами обвинутими рослинними гірляндами та з орнаментами з місцевими мотивами, як теж сторінка з його твору „Перло многоцінне” надруковане в Чернігові 1646 р. Оформлення досить скромне: заставка та ініціали з мотивами української фльори.

Ще скромніше було оформлення видань згаданого вже Павла Домжив Лютковича — мандрівного друкаря, що друкував книги в Угерцях („Казання пам'яті Олександра Шептицького” з 1622 р.), в Луцьку („Лямент” з 1628 р., „Апостол” та „Евангеліє” з 1640 р.) та інші, з дуже гарним шрифтом і мережкою довкруги кожної сторінки. Одним з найзаметніших видань друкарні в Кутеїні, це „Історія Варлаама і Йоасафа” з вартісною ілюстрацією - дереворізом, гарним і добірним шрифтом та ініціалами, до речі це оформлення дуже культурно виглядає.

Єдиною публікацією з доби Ренесансу в Україні зі світською тематикою, за часів Єлисея Плетенецького, це „Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного, гетьмана войска запорозкого”, що їх автором був видатний поет, вчений та ректор Братської школи в Києві на Подолі, Касіян Сакович. Цей панегірик був надрукований з нагоди смерті гетьмана 1622 р. Титульна сторінка прикрашена дрібним рослинним орнаментом - мережкою, на полі наголовок з прекрасних шрифтів різної величини, а в тексті книги ілюстрації - дереворізи. Найзаметніша з них, це зображення гетьмана Сагайдачного на коні в повному бойовому виряді та з булавою в правій руці, вгорі напис, а праворуч герб гетьмана. Між дереворізами в тексті є ілюстрація „Здобуття Кафи” та знаменитий герб Війська Запорозького, прекрасно скомпонований. Книга ця є справжнім унікатом нашої тодішньої світської літератури, бо в добі Ренесансу світської тематики майже

не зустрічаємо в Україні. А коли йдеться про гравюри, то були хіба друкарські знаки й герби (друкарський знак І. Федорovichа) покровителів, ктиторів і благодітелів друкарень чи видань (прекрасний герб Львівського єпископа Гедеона Балабана, Константина Острозького й інших).

Українська книга доби Ренесансу, це був конгеніальний твір друкарського куншту з дереворізами - ілюстраціями, що становили органічну цілість. Не дивно, отже, що наші тодішні друковані книги були прямо безконкурентнім змістом та високомистецьким оформленням, мали колосальний вплив і попит не тільки на українській території, але на всіх майже просторах слов'янського світу.

Звичайно, розвиток мистецьких стилів мусить мати безперервну тяглість, тому не було випадку в історії мистецтв, щоб сьогодні кінчався один стиль, а завтра починався новий. Стили розвиваються еволюційно і між одним і другим стилем завжди буває довша чи коротша переходова доба, заки елементи нового стилю завоюють собі місце, щоб повністю розвинутися, а потім знову, зустрінувшись з новою мистецькою дійсністю, клонитися до упадку чи зливатися непомітно з цією ж новою дійсністю. Таку переходову добу від Ренесансу до барокко переживала теж наша книга. Ця доба панувала за часів митрополита Петра Могили.

Вже за часів архимандрита Захарія Копистенського (1624 — 1627) у виданнях Києво-Печерської друкарні помітні були впливи барокко і зразком його була „Тріюдь постна” з 1627 р., великого формату, (in folio) на 800 сторінок друку й вибагливо оформлена, та з великою кількістю ілюстрацій, заставок і кінцівок. В дереворізних ілюстраціях зустрічаємо картини з українського побуту, що дає уявлення про тодішнє життя, про архітектуру, одяги і т. п., що сьогодні має виїняткову вартість для дослідників. По смерті Копистенського, митрополит П. Могила продовжує видавничу діяльність і тоді появились друком такі монументальні твори як: „Служебник” (1629 р.), „Требник” (1646 р.) та „Учительне Євангеліє”. „Служебник” мав 600 ст. друку, з численними гравюрами на цілу сторінку, що в них вже помітні впливи барокко. Заставки й кінцівки взяті з попередніх видань, вже збагачені друкарськими рамками. З барокковими прикметами були книги цього ж видання часів Петра Могили, а це „Тріюдь цвітна”, а особливо „Требник” — колосальна книга понад 1000 сторін друку, великого формату. І хоча в його оформленні: орнаментах, заставках, кінцівках та

ініціялах помітні впливи італійського, німецького й голяндського мистецтва, вони так надихані українським характером, що сміливо можемо їх уважати за оригінальні українські твори. Ілюстрації - гравюри виконані з незрівняною перфектністю, а в сполучі з прекрасним і стильовим шрифтом, дає твір високомистецької вартости і можна сказати, мистецьким верхів'ям, що збуджує в нас сьогодні тільки глибокий подив і національну гордість. На превеликий жаль, ми дуже мало знаємо про авторів цих шедеврів, бо тоді ще, згідно зі східньою християнською традицією, автори не підписувалися під своїми творами, бо виконували це завдання для Бога, не для людей. Отже ці старі традиції були занадто сильні, щоб навіть в добу Ренесансу від них відступати. Українське друкарство, що якомось натурально зв'язалося з Ренесансом, сповнило блискуче свою ролю.

ПІСНЯ ПРО НІБЕЛЮНГІВ В ПЕРЕКЛАДІ ІВАНА ФРАНКА

Зацікавлення Франка найславнішим епосом німецької літератури середніх віків, епопеєю *Das Nibelungenlied* (с. 1200) сягає ще його гімназійних часів. З Франкового автобіографічного нарису *В поті чола* (1890), довідуємося, що він, будучи ще учнем Дрогобицької гімназії, переклав „кілька пісень Нібелюнгів” і привіз їх з собою до Львова.¹⁾ Із тих перекладів, яким Франко надав заголовок „Із співу про Нібелюнгів”, зберігаються два уривки: „Пісня про Кримгільду” з першої частини твору і „Як Гаген і Фолькер сторожу держали” з другої. При кінці перекладу Франко дописав „У слідуючих випусках далше буде” (*Твори*, XV, 573), що свідчить про намір молодого поета-перекладача подати як не цілий епос, то бодай більше число його кращих частин в українській мові. Та на жаль Франко свого молодечого наміру не довершив, хоча у наступних роках він не раз брався за працю над перекладом *Пісні*. Однак всі ці спроби затратилися. Аж по багатьох літах (1891) він знову серйозно взявся за її переклад, про що довідуємося з його передмови до збірки перекладів, яку він готував до друку рік перед своєю смертю. Та передмова, писана 5-го травня 1915 р., вказує на всі ці, вище згадані, затрачені спроби перекладу *Пісні* і рівночасно виявляє Франковий підхід до перекладу з 1891 року:

Знайомий іще з гімназіяльних часів зі старонімецькою рицарською епопеєю *Das Nibelungenlied*, я не раз пробував перекладати дещо з неї на нашу мову. Ті проби з літами розгубилися, та в р. 1891, зробивши пробу з переробкою старонімецької поеми Гартмана фон дер Ауе „*Дер арме Гайнріх*” у коротшій формі, ... я подумав про можливість переробити так само й *Пісню про Нібелунгів*, подаючи епіч-

1) Іван Франко, *Твори* (Нью-Йорк, 1957-1962), I, 165. Далше подаємо скорочено КН., том, сторінка. Користуємося теж виданням Іван Франко, *Твори в двадцяти томах* (Київ, 1950-1956), далше у скороченню *Твори*, том, сторінка.

ну основу в коротшій та свобіднішій формі. (*Твори*, XV, 573).

Дивно, що у цій передмові Франко ні словом не згадує про свої переклади з гімназійних часів і лише говорить про фрагменти перекладу з 1891 р. Вже цей факт вказує на радикальну зміну в поетовому підході до перекладання. Як молодий гімназист — Франко мав замір перекласти цілий епос і як мога дотриматись форми оригіналу в перекладі на українську мову, про що свідчать згадані фрагменти, які переховуються у його архіві між неопублікованими дрогобицькими матеріялами. В 1891 році, вже дозрілий поет відчуває неможливість здійснити свій задум і тому його підхід до перекладу пісні цілком міняється. Він не має вже на увазі самого перекладу, тільки перерібку твору. У Франка виникає плян переробити пісню, „подаючи епічну основу в коротшій та свобіднішій формі”, подібно, як це було напр. з перерібкою Гартманового епосу й ін.

Згадані гімназійні спроби показують, як перекладач, ідучи слово в слово за текстом оригіналу, намагався зберегти розмір і відтворити українською мовою своерідну для оригіналу строфу (т. зв. „Нібелюнгенштрофе”), яка складається з чотирьох рядків з цезурою, римованих попарно (а : а б : б). Три перші мають шість наголошених складів (перша половина рядка три і друга три), останній рядок має сім наголошених складів, перша половина три, а друга чотири.

З уваги на те, що рукописи в архіві Франка нам недоступні, користаємося уривком цитованим у творі І. Журавської, *Іван Франко і зарубіжні літератури*, зазначаючи згори, що — на нашу думку — Журавська, здогадно, не розглянула точно оригіналу і цитує рядки не в такому порядку, як вони появляються в рукописі Франка, а просто наводить кілька рядків як приклад Франкового перекладу. Це видно вже з числа наведених рядків; у т. зв. нібелюнгівській строфі завжди по чотири рядки, а в Журавської їх п'ять. Ось фрагмент Журавської:

І під дверима дому на камінь він усів...
І як із струн солодко розляглись звуки милі...
І задзвеніли струни аж в домі шла луна,
І штука і сила рівно в його руках була,
І легше все, миліше, солодкі звуки слав.²⁾

2) І. Ю. Журавська, *Іван Франко і зарубіжні літератури* (Київ, 1961), ст. 59.

Із цих рядків, на жаль, не можна склеїти однієї цілої нібелюнгівської строфи. Перші два не римуються і тому вони, як це видно зазначує Журавська, трьома крапками, не в тому порядку виступають в рукописі. Слово „як” у другім рядку вимагає пояснення в наступних, але останні три його не дають; теж кінцеве слово „слав” не має відповідної рими і тому не може бути закінченням строфи. Ясно, що йде в цім випадку про дві строфи, з яких наведено тут поодинокі рядки. При допомозі оригіналу можна легко устійнити, з якої строфи взяті ці рядки; а їх порівняння з відповідними рядками оригіналу, показує саме як точно й дослівно виконав цей переклад молодий Франко.

Так строфа число 1834 стандартного німецького видання³ *Пісні* показує, що перші два рядки цього фрагменту відносять-ся до її першого і третього рядка:

Under die tuer des huses saz er uf den stein.
 kuener videlaere wart nie dehein.
 do im der seiten doenen so suezlich erklanc,
 die stolzen ellenden sagtens Volkeren danc. (1834)

Підставляючи переклад під відповідні рядки оригіналу, бачимо як докладно віддає він зміст і форму, так, що всякий коментар зайвий:

Under die tuer des huses saz er uf den stein.
 І під дверима дому на камінь він усів

і рівнож:

do im der seiten doenen so suezlich erklanc,

І як із струн солодко розляглись звуки милі
 Наступні три рядки фрагменту, це перші три рядки строфи

3) *Das Nibelungenlied*. Nach der Ausgabe von Karl Bartsch. herausg. von Helmut De Boor (Wiesbaden. 1957).

Всі цитати оригіналу наведені з того видання; число строфи подаємо у тексті. Наше видання є за т. зв. рукописом В і було вперше надруковане 1870-1880 р. у Ляйпцігу. Існує можливість, що Франко користувався виданням твору К. Ляхмана за т. зв. рукописом А (Берлін, 1826) або виданням Ф. Царнке за т. зв. рукописом С (Ляйпціг, 1856), але з уваги на те, що всі три видання не виявляють жодних суттєвих різниць щодо тих частин, які Франко переклав, користуємося виданням Барча — Де Бора, яке під цю пору вважається найкращим. Цитовані наші строфи (1834 і 1835) знаходяться у виданнях за рукописами А і В в слідуючих місцях: *Der Nibelungen Noth und die Klage*, hrsg. v. K. Lachmann. 3. Aufl. (Berlin, 1851), строфи 1772 і 1773; і *Das Nibelungenlied*, hrsg. v. Fr. Zarncke, 6. Aufl. (Leipzig, 1887), S. 280.

число 1835; знову бачимо дослівність перекладу та строге дотримання форми:

Do klungen sine seiten	daz al daz hus erdoz.
sin ellen zuo der fuoge	diu beidiu waren groz.
suezer unde senfter	videlen er began:
do entswebte er an den betten	vil manegen sorgenden man.

..(1835)

Куплет (erdoz...groz) добре віддано українським (луна... була) щодо форми і рими. Зміст перекладу теж дуже близький оригіналові, за виїмком хіба слова „штука”, яке не цілком докладно віддає середньо-горішньо-німецьке (Mittelhochdeutsch) слово “fuoge”. Значення цього слова, так як воно вжите тут, більш загальне, і у сучасній німецькій мові його найкраще передається словом “Zucht” або “Bildung”. Так в сучасній німецькій мові рядок “sin ellen zuo der fuoge” значить “seine Kraft ebenso wie seine Bildung”, а музика („штука” у Франка), як завважає Барч, належить до складників т. зв. „двірської освіти” (“hoefischer Bildung”).⁴⁾ Звісно, що така неточність ніяк не порушує досконалости перекладу.

Переклади з 1891 року не виявляють такого совісного намагання зберегти форму та передати вповні та дослівно зміст, на що вказує згадана передмова. Та помимо того, при ближчій аналізі перекладу та при порівнянні його з оригіналом бачимо, що Франко, ради того, щоб надати пісні коротшої форми, пропускав тільки т. зв. „вірші-вставки”, інтерполяції, чи то рядки, які звичайно були вжиті з уваги на дотримання рими,⁵⁾ як і подрібні описи дієвих осіб.⁶⁾ Тому переклад Франка, який, до речі, відноситься тільки до пісень, т. зв. „авентюр” I - III оригіналу (хоча сам переклад поділений на чотири глави, з чого четверта нескінчена), нічого змістово-суттєвого не затратив. Та слід зазначити, що перекладач не зберіг поетичної форми оригіналу, тобто т. зв. нібелюнгівської строфи, а передав зміст здебільша неримованим п'ятистоповим ямбом, тобто т. зв. білим

4) *Das Nibelungenlied*. Nach der Ausgabe von Karl Bartsch, hrsg. von Helmut De Boor, S. 289, примітка.

5) “Die vierte Langzeile (der Nibelungenstrophe) ist, oft ohne den Inhalt zu bereichern, eigentlich nur nachgeflickt, um die Strophe vollstaendig zu machen.” Gustav Ehrismann, *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*. Zweiter Teil: *Die Mittelhochdeutsche Literatur* (Muenchen, 1935), S. 42.

6) Особливо скорочені описи краси Крімгільди та опис Зіґфріда і його ранньої молодости.

віршем, в ритмі української народньої пісні. Будова *Пісні* у перекладі Франка нестрофічна.

Проте передача твору у коротшій та зміненій формі часто причиняється до затрачання певних стилістичних засобів, які характеризують оригінал. Вже перша, ввідна строфа першої глави *Пісні*, яку Франко старається віддати якнайточніше щодо форми, виявляє в перекладі затрачання одного важного мистецького засобу, який надає оригіналові певної стилістичної єдності.

Uns ist in alten maeren wunders vil geseit
von helden lobebaeren, von grozer arebeit,
von froeuden, hochgeziten, von weinen und von klagen,
von kuener recken striten muget ir nu wunder hoeren sagen. (1)

У перекладі:

В старих казках про всяке диво кажуть:
Про годних лицарів, їх вчинки смілі,
Про втіхи й радощі, про сльози й горе,
Про бої лютії. Послухайте ж і нас! (КН., XVIII, 96)

Тут відразу відчувається намагання Франка відтворити, якнайточніше, цю ввідну строфу, функція якої є зацікавити читача. Останній рядок у перекладі переданий шестистоповим ямбом, що робить його близьким своєю довжиною до оригіналу, де в четвертому рядку сім, а не шість наголошених складів. Цим, подібно як в оригіналі, досягається у даній строфі заокруглення і закінчення вислову; при тім в кінці вступу і початку оповідання зберігається форма *per se*.

Негативно натомість відбивається на перекладі не передавання слова “von” в другій половині другого рядка (“von grozer arebeit”), через що затрачується антоніміка оригіналу, хоча у третьому рядку віддано її бездоганно (“von froeuden, hochgeziten, von weinen und von klagen” — „Про втіхи й радощі, про сльози й горе”). Через це непередавання слова “von”, як і через неточне передання кінцевого піврядка оригіналу, переклад затратив один характерний мистецько-стилістичний засіб оригіналу, дуже поширений в німецькій літературі середньої доби, а саме т. зв. апокойну. Цей засіб полягає на однаковому відношенні означеної частини речення до двох інших, які звичайно, так як у цитованій строфі, є розділені цією частиною. Так і у даній строфі слова “von helden lobebaeren, von grozer arebeit,/ von froeuden, hochgeziten, von weinen und von klagen,/ von kuener recken striten” стоять між першим рядком (“Uns ist in alten

maeren wonders vil geseit”) і другою половиною останнього (“mu-
get ir nu wunder hoeren sagen”) і відносяться однаково до обох.
В перекладі, як ми вже вище зазначили, цього засобу не пе-
редано.

Значним недотягненням Франкового перекладу є випуск
трьох рядків першої глави, що в оригіналі віщують неминучу
загибель лицарям і тим надають *Пісні* трагічний тон вже на
самому початку. Згадані рядки досить симетрично розкладені
у першій главі. Вже у другій строфі читаємо про Крїмгільду,
що вона була “ein scoene wip” і що “dar umbe muosen degene vil
verliesen den lip” (2). Трошки дальше, майже у половині тої
самої глави, пишучи про братів Крїмгільди, завважує незнаний
автор *Пісні*, що “si sturben sit jaemerliche von zweier edelen frouwen
nit” (7). Кінчаючи цю першу пісню, автор стверджує, що герой
сну Крїмгільди (Зіґфрїд) загине, і через його смерть загине
багато людей: “durch sin eines sterben starp vil maneger muoter
kint” (19).

Франко ні одного разу не натякає на цю неминучу заги-
бель Бургундів у своїм перекладі першої глави, і тому пере-
клад не передає риси глибокого трагізму так характерного для
Пісні як і для німецького героїчного епосу назагал. Подібне
віщування знаходимо у Франковому перекладі аж на кінці
третьої глави, до того ж переклад не виявляє жодного трагіч-
ного забарвлення. Дану строфу Франко переклав бездоганно,
кінчаючи нею главу. В оригіналі ця строфа є в першій частині
третьої пісні. Ось оригінал і переклад для порівняння:

Ez was leit den reken,	ez weinte ouch manec meit.	
ich waen' in het ir herze	rehte daz geseit,	
daz in so vil der friwende	da von gelaege tot.	
von sculden si do klageten:	des gie in waerliche not.	(70)

Засумувались і борці, що з ним
В дорогу їхали; дівчат чимало
Заплакало; мабуть, наперед серце
Їх віщувало, що мужів багато
Погине на чужині! Ой, недаром
Лилися сльози з молодих очей! (КН., XVIII, 101)

Дуже вдало переклав Франко образ сну Крїмгільди, пере-

даючи яскраво цей типовий образ німецької героїчної епіки⁷⁾ при допомозі української фолкльорної лексики. Строфу сну та його інтерпретацію Ути, матері Крїмгільди, як і розмову між матір'ю і донькою, Франко передав повністю без жодних скорочень у дусі двірського епосу:

In disen hohen eren troumte Kriemhilde,
wie si zuege einen valken, starc scoen' und wilde,
den ir zwene arm erkrummen. daz si daz muoste sehen:
ir enkunde in dirre werlde leider nimmer gescehen.

Den troum si do sagete ir muoter Uoten.
sine kundes niht besceiden baz der guoten:
"der valke den du ziuhest, daz ist ein del man.
in welle got behueten, du muost in sciere vloren han."

"Waz saget ir mir von manne, viel liebiu muoter min?
ane recken minne so wil ich immer sin.
sus scoen' ich wil beliben unz an minen tot,
daz ich von mannes minne sol gewinnen nimmer not."

"Nu versprich ez niht ze sere", sprach aber ir muoter do.
"soltu immer herzenliche zer werlde werden vro,
daz gesciht von mannes minne. du wirst ein scoene wip,
ob dir noch got gefueget eins rehte guoten ritters lip." (13 - 16)

В перекладі:

В такій високій честі снівся сон
Крїмгільді: мовби в неї сокіл був
Прекрасний, бистрий. І ось два орли
Ударили на нього. Се таким
Її проймило горем, що на світі
Ніщо б так не могло її діткнути.

7) Критик З. Березинська в цитованій статті хибно стверджує, що „це місце (сон Крїмгільди) вважається одним з найбільш старовинних у творі” (Іван Франко. Статті і матеріали, VIII, ст. 138). Німецький учений знавець „Пісні” Фрїдріх Панцер пише:

“Traum einer Frau von einem Kampfe in der Luft, dem sie zusah, zwischen zwei Adlern und einem von ihr selbst aufgezogenem Falken: das ist ein Bild, das *nur in ritterlicher Zeit und Umwelt entworfen werden konnte*, wo man ueberall auf ‘Vogelweiden’ Falken abrichtete zur Reiherjagd, einem Vergnuegen, das als leichteste Form der Jagd vorzueglich von ihr adeligen Jugend, von Geistlichen und Frauen gesucht wurde.” Friedrich Panzer, *Das Nibelungenlied. Entstehung und Gestalt* (Stuttgart, 1955), S. 280-281; підкреслення моє.

Про сон сей мамі Уті розповіла,
А мама, звісно, на добро його
Розтолкувала. „Сокіл твій — се рицар,
Котрого ти полюбиш. Та хай Бог
Його хоронить, а то він пропаде”.

„Що се, матусю, ви про рицаря
Мені говорите і про любов?
Волю до смерти дівкою сидіти,
Ніж горя через ту любов нажити”.

„Не зарікайся, доню, — каже мати. —
Нема на світі радощів і щастя
Понад любов мужчини. Знать, судилось
Тобі вже замож вийти, Бог пошле
Тобі оцього рицаря міцного.” (КН., XVIII, 97)

Як бачимо, переклад майже дослівний. Українська фолк-льорна лексика вдало передає тонкі німецькі відтінки і рівночасно, як це часто буває у Франкових перекладах, надає творові українського забарвлення. Вислови й слова як „матусю”, „дівкою сидіти”, „не зарікайся, доню”, „замож вийти” як і інші, які знаходимо далше у перекладі (наприклад зворот „синку” і вислів „Лаштуйте одіж.../ Аби було в чім людям показаться” (КН., XVIII, 100), є типово українські, одначе українщення того роду не відбивається на перекладі негативно, бо йде тут не про діалектні форми чи полонізми, а про вислови з мовної фолкльорної скарбниці.

Дуже вдало теж відтворена в сцені турніру динаміка акції, хоча треба зазначити, що передання змісту цієї сцени не таке точне та дослівне, як у інших випадках; тут зразу ж пізнати, що Франків твір — перерібка, а не переклад:

Got man do zen eren	eine messe sanc.
do huop sih von den liuten	vil michel der gedranc,
da si ze riter wurden	nah riterlicher e
mit also grozen eren,	daz waetlich immer mer erge.

Si liefen da si funden	gesatelt manec marc.
in hove Sigmundes	der buhurt wart so starc,
daz man erdiezen horte	palas unde sal.
die hohgemuoten degene	die heten groezlich scal.

Von wisen und von tumben	man horte manegen stoz,	
daz der scefte brechen	gein den lueften doz.	
trunzune sach man vliegen	fuer den palas dan,	
von maneges recken hende:	daz wart mit vlize getan.	(33 - 35)

Франко переспівує ці німецькі рядки зв'язким способом і динамізує акцію вичисленням поодиноких подій:

. По відправі
 В дворі Зіґмунда почались турніри:
 Се новаки з старими рицарями
 Сил своїх перший раз тут трібували.
 Ламались копії, тріщали, й жужмом
 По всім дворищі пирскали обломки;
 Від стукоту копит і брязку зброї
 Аж двір дрижав . . . (КН., XVIII, 98) ⁸⁾

Назагал спосіб перекладу глав II - III характеризує Франкове намагання відтворити атмосферу німецької двірської епіки при допомозі словесного матеріялу з українського фолкльору. Особливу ролю грають тут слова і вислови, що відносяться до елементів з Княжої Доби. Так, що і тут повстає подібне українщення як при перекладі сцени сну Крїмгільди з першої пісні, і його ефект тут такий самий. Конкретно йде тут про слова та вислови як „пир” (КН., XVIII, 98), „вїтязь”, „князевич” (КН., XVIII, 99), „панцирі . . . кувати”, „шоломи й щити” (КН., XVIII, 101), „джури” й „бояр(и)” (КН., XVIII, 102), що їх Франко вжив дуже до речі, передаючи лицарські подвиги та звичаї з описів старовинного німецького твору.

Вдало віддано теж переклад сцени з III-ої „авентюри”, у якій Гаґен пізнає, що прибулий невідомий лицар це Зіґфрїд,

8) Талант витворити такий динамізм в поетичній формі, проявлявся у Франка вже у його ранніх роках. В Франковому поетичному переспіві епосу *Слово о полку Ігореві*, тобто у його поемі *Слово про похід Ігоря* (1873), відчуваємо подібний динамізм акції особливо у розділі VII („Поразенне русинів”); ось відповідні рядки:

Гей, від рана до вечора-змроку,
 Від вечірної зорі аж до світу
 Летять стріли з каленої сталі,
 Гримлять шаблі об шоломи ясні,
 Трищать списи тверді-харалужні
 На степу поганськім, незнаємім
 Та посеред землі Половецької.

у *Слово о полку Ігореві* (Київ, 1955), ст. 168

та, на жаль, вже по вступних його словах переклад обривається.

Наші висновки з аналізу Франкового перекладу уривків твору „Дас Нібелюнґенлід” згідні до певної міри з вислідом студії З. Березинської,⁹⁾ хоча наша оцінка цієї праці Франка й не у всьому позитивна. Однак беручи до уваги наведену передмову Франка до його уривків *Лісні*, мусимо ствердити, що Франко досить вдало та послідовно передав деякі епізоди *Лісні* згідно з своїм задумом, хоча затратив при тому, як ми вже це ствердили вище, чимало мистецьких засобів оригіналу. Ідейний задум твору, як і його двірський дух бездоганно віддані в українській мові; жаль тільки, що брак часу та обставини змусили перекладача зректись свого наміру дати українському суспільству цей архитвір німецької літератури середніх віків в цілості, в коротшій та більш приступній формі.

9) Іван Франко. *Статті і матеріали* (Львів, 1960), VIII, ст. 140.

ЕСТЕТИКА ШЕВЧЕНКА

Творчість Шевченка припадає на час домінування академізму в класицистичному стилі. Студії Шевченка в Петербурзі дають йому нагоду зв'язатися ближче з мистецьким середовищем, що мало, чи могло мати вплив на його естетику. Формування естетичних смаків та його світогляду, мистецької філософії, найкраще просліджувати, досліджуючи його власну творчість. Вона ж бо найвимовніше показує розвиток і напрямні, за якими йшов мистець-маляр і гравер Тарас Шевченко.

Ми не будемо сперечатися, що Шевченко, як кожен мистець, несе у своєму мистецтві наслідки впливів оточення, у якому формувався його талант, віддзеркалює свій час, ідеї і ту данину, що її складає кожен мистець своїм найбільшим сучасникам, поки знайде свою власну дорогу. Та складним питанням стає та хвилина, коли ми приступаємо до визначення властивих Шевченкові рис його мистецтва, того мистецтва, що свідчить про його власні смаки, його власний світогляд, його філософію та естетику, а у висліді — його власний стиль. Розв'язати це питання старалися українські історики та дослідники Шевченкової творчості. Найкращі праці в цій ділянці належать О. Новицькому і Д. Антоновичеві. Дещо нового приносить С. Гординський та І. Кейван. З підсоветських авторів, висновки яких дуже тенденційні і ненаукові, помітна праця М. Шагінян, що естетиці Шевченка присвятила одну частину своєї студії „Тарас Шевченко”.

Більшість авторів спирається у своїй оцінці мистецької спадщини Шевченка не так на його творах та їх аналізі, як на судженнях авторитетних сучасників і самого ж Шевченка. Переводять порівняльною методою оцінку його творчості найчастіше з творчістю тих мистців, що безпосередньо з ними Шевченко контактувався, або існують згадки у біографічній літературі. Мало було зроблених аналіз самої доби, в якій появився Шевченко, порівнюючи найвидатніші постаті тогочасного російського центру — Петербурга та європейських центрів,

що мали вплив на Петербург, а посередньо і на Шевченка. Пам'ятати постійно доведеться той факт, що на Петербург впливали різні центри. В той час Париж для Петербурга не був тим, чим він сьогодні є для Заходу. Головними центрами впливів були Італія і Німеччина. Особливо остання сильно впливала на Петербург, пересяклий німецьким елементом, що відігравав поважну роль в адміністративно-культурному формуванні обличчя тогочасної російської імперії.

В тому часі закінчується формування „європейського” обличчя Петербургу в архітектурі його будов, його прикрашення пам'ятниками та скульптурними спорудами. Німецька філософія полонює навіть Белінського. Є час, коли він всеціло улягає гегеліянській естетиці. У Петербурзі Шевченко оглядає не тільки архітектуру, відвідує музеї і виставки, роками живе в творчій атмосфері найбільших представників свого часу російського малярства, але ходить постійно до театру на кращі твори європейських авторів. Слухає музику найкращих композиторів. Він їх вміє оцінювати, давати свої осуди про них. Постійно читає книги різних авторів у російських перекладах. Вивчає французьку мову, щоб читати оригінали.

Режим найвищої напруги студій у Шевченка не слабне продовж цілих років. Його літературні зацікавлення і знайомство з клясичною, англійською, французькою і німецькою літературами допомагають в оцінці та добиранні літератури про образотворче мистецтво.

Два джерела служать дослідникам Шевченкової естетики визбирати розсіпані думки його суджень про мистецтво та його філософію. Одним є автобіографічна повість — „Художник”, другим — його „Журнал”.

В першому дослідник може слідити процес розвитку Шевченкової освіти, знайомства з мистецтвом і літературою. Шевченко найточніше описує і називає книжки, які він читає. При тому він подає назви творів, що їх читає разом з Брюловим і тих книжок, що їх читає сам для себе. Ми можемо стежити за назвами творів, їх сюжетами, що Шевченко виконує, як задачі для Брюлова і академії, а рівночасно назви та сюжети творів, що їх робить для себе, з власної спонуки. Ми можемо слідкувати за осудами та судженнями Шевченка про мистецтво окремих мистців, що нам дозволяє робити висновки про його власні смаки та погляди.

В другому дослідник стежить за осудами дозрілої людини, що скристалізувала свої погляди ще глибше і в своєму „Журналі” відмічує враження від баченого чи заслуханого. Він дає

там оцінку філософії мистецтва, оцінки окремих майстрів малярства, літератури, театру і музики. Там є судження про архітектуру. Шевченко ніколи не лишав читача, коли ділився з ним пережитим, в неясній ситуації. Все дуже суб'єктивно висловлювався про свої зустрічі, розмови і бачене, прочитане, чи про події.

Та, не зважаючи на цю щирість судження Шевченка, майже всі дослідники падали жертвою його дослівних висловлювань в окремих місцях, які в наступних заперечують перші, або коли захоплення Шевченка в одному напрямі (нпр. творчістю Брюлова) було висловом різних інших спонук і причин попри стисло естетичні причини. Спонтанність Шевченкової вдачі, щирість і вибуховість почувань, його стан піднесення у певні хвилини життя, його виїмкове, трагічними елементами насичене, життя створювало в цілому ситуації, що особи йому милі, які вирішували його долю до кращого, були наділювані такими епітетами, що могли б виключати в подібній оцінці інших осіб, не менше дорогих поетові. Такі висловлювання, як „геніяльний” чи „великий” Карло (про Брюлова), чи „свята заступниця” (про княгиню Толсту), або „мій єдиний друг” (про князя Толстого) не можуть бути ніяким аргументом про дослівність такого твердження. Твердимо тому, що знаходимо таких висловів про геніяльність навіть відносно дуже невизначних людей, як акторка Піумова, знаємо, що справді „єдиним” приятелем міг бути у нього Щепкін, хоч тим титулом було нагороджено чимало близьких йому людей.

Обережно треба теж трактувати його висловлювання про „ідеалізм” в розумінні філософської системи оцінок життя, а мистецтва зокрема, коли Шевченко цього терміну вживав зовсім довільно і ним окреслював стилізацію форми в мистецтві німецькими представниками класицистичного академізму, як теж стиль тих авторів, що не вмiли прецизно, талановито та ясно висловлювати свою думку і, замість теорією наближувати творчість мистців до глядачів, нею тільки затемнюють безпосереднє враження від мистецьких творів. Інтелектуальну спекуляцію, що нічого не вияснювала і відбігала від наочних правд природи, Шевченко не любив.

Сам він признається, що „я, помимо своєї щирої любови до прекрасного в мистецтві та в природі, почуваю непоборну антипатію до філософії та естетик.” Шевченко ані трохи не перебільшує. Ми маємо нагоду переконатися в тому не лише на основі його літературної творчости і листів, але й повістей та його щоденника.

Мистецтвознавці доказали, що Шевченко, не зважаючи на своє мистецьке оточення в цілому, на особисту адорацію клясициста Брюлова, на вивчання засобів вислову у цього майстра, виломився з атмосфери клясицизму, його тематики та стилю, і пішов власною стежкою, що йшла рівнобіжно до розвитку на Заході, до романтизму і реалізму, а навіть до його остаточної форми — імпресіонізму. Мусить бути якась незакономірність поміж словами похвали мистецтву Брюлова та тим всім, що заперечувало це мистецтво Брюлова, йшло в повний з ним розріз і, рівночасно, було змістом Шевченкової творчости. Вияснити цю обставину можна тільки повним вивченням усіх умов і самого життя Шевченка, його вдачі, його характеру і філософії. Потреба в цьому велика тому, що досліди творчости Шевченка як поета так і маляра та гравера мусять йти в напрямі об'єктивної правди, а не правд поставлених в початку дослідів, до яких всі факти натягається. Одною з таких лже-правд є, що Шевченко як маляр — це виключний продукт Петербурзької академії, Брюлова, клясицизму і академізму, другою ж інше твердження, що Шевченко один із надхненників пізніших предвижників, батьків сучасного советського натуралізму, що офіційно називається соціалістичним реалізмом. Тому, що обі ці півпрауди, чи лже-прауди, поменшують Шевченка і кидають фальшиве насвітлення на естетику Шевченка, вони теж і перекручують факти, що їх можна різно інтерпретувати. У висліді цих інтерпретацій, підсоветські мистецтвознавці приписують Шевченкові маляреві — матеріалізм і натуралізм, як в іншому місці, поетові — матеріалізм і атеїзм. Усі висновки створені переважно на діалектиці оперування фактами, а подекуди на основі самого голослів'я.

Що подив для Брюлова у Шевченка не з спонук самої естетики а з надлюдського щастя і радості волею вчорашнього невільника, безмежної вдячності тому, хто не тільки купив його, але й відкрив вікно в недосяжні ще вчора стежки справжнього мистця і людини, що досягає, або може досягти, цілі свого життя, показує таке місце з повісті „Художник”:

„Все прекрасне! Кімната прекрасна, диван чудовий, занавіси на вікнах прекрасні, халат чудовий і рисунок чудовий — все чудове! Побачу я його ще колинебудь так близько?”

Вже учнем Брюлова, Шевченко разом з учителем оглядає його твір „Розп'яття Христа” в Петропавловській церкві, який там щойно приміщено. Про нього Шевченко каже найвищу похвалу: „І яка це картина! Миколи Пуссена „Розп'яття” — просто суздальщина, а про Мартена шкода й говорити!”

Літературу та сюжети для себе Шевченко підбирав сам, байдуже, що його учитель мав протилежні смаки і спрямовував його в іншому напрямі. Ось приклад:

„Я прочитав вже майже всі романи Вальтера Скотта і тепер читаю „Історію хрестоносних походів” Мішо. Вона мені подобається більше від усіх романів... Я намалював шкіц, як Петро Пустельник веде товпу перших хрестоносців через одне з німецьких міст, придержуючись манери і костюмів Реча. Показав Карлові Павловичу і він мені найгостріше заборонив брати сюжети з чого би то й не було, крім біблії, давньої грецької і римської історії. Там — казав він — все простота і краса, а в середньовічній історії — нечисть і погань. І в мене тепер в кімнаті, крім біблії, ніякої іншої книги немає. „Подорожі Анахарса” Гіліса я читаю у Карла і для Карла Павловича, і все слухає з однаковим вдовolenням.”

Для Брюлова Шевченко має найкращі слова похвали, він свідомо хвалить його творчість; а копії, що їх він виконує з творів великих майстрів — називає нудними. Про оригінал Доменікіно Шевченко висловлюється негативно: „Мені хочеться, щоб скоро вже винесли оригінал.” Що похвали Брюлову — це похвали людині, хоч спрямовані на адресу його мистецтва, свідчить така фраза з „Художника”: „Карло Павлович для мене величезний і, не дивлячись на його доброту і ласки, мені видається, що я самотній.”

Не зважаючи на заборону Брюлова читати та малювати щось поза римською і грецькою класикою, Шевченко, живучи з Штернбергом, читає вголос заборонену літературу: „Недавно ми прочитали »Вудсток« Вальтера Скотта. Купуючи для Брюлова книжки в книгарні, собі вибирає Шевченко твори Діккенса і читає їх вголос із Штернбергом. Особливо вивчає французьку мову, щоб пізнати сучасну йому літературу, недоступну в перекладах.

З кількох тільки цитат ми виразно бачимо, що Шевченко йде своїм власним шляхом, не тільки в доборі літератури, авторів і сюжетів для власної творчої праці, але й стилю, не залишаючи свого сентименту для Брюлова, якому з людських чисто спонук вдячності і вірності в дружбі, віддає найбільше похвал як мистцеві рівночасно.

Подібно можемо прослідити ставлення Шевченка до мистецтва та ствердити його смаки — філософію естетики, коли переаналізуємо висловлювання в часі читання подарованої йому Пшевлотьким, що виїздив на волю з Уральщини, книжку Кароля Лібельта „Естетика, чилі умніцтво пенкне”. Вже сам

наголовок книжки може чинити застереження. Автор спирає свою естетику на філософії Гегеля. Не є оригінальним. Отже в руки Шевченка попалася книжка другорядної класи автора, який ледве чи міг заімпонувати Шевченкові. Але вона попалася йому в руки в обставинах такого духового осамотнення, що він — мистець, практик, залишає цю працю для читання її на час своєї поворотної подорожі з заслання.

„З Лібельтом — пише Шевченко — я трохи знайомий з його »Орлеанської діви« та з його критики та філософії. З першого погляду він мені видався містиком і не практиком у мистецтві. Побачимо, що далі буде. Боюсь, коли б зовсім не роззнайомитись”.

Це судження, як бачимо, виявляє нехіть нашого мистця до містицизму в малярстві, до стилізації, що Шевченкові як практикові, звеличникові природи не словами тільки, було чужим. Він погоджується з своїми учителями і покликається на платонівську систему думання: „І це почуття я завдячую спочатку Галічеві й остаточно — шановному Василеві Івановичу Григоровичу, що читав нам колись лекції з теорії красних мистецтв, гасло яких було: якнайбільше міркувати й якнайменше критикувати. Чисто платонівська сентенція.”

Опії Шевченка відносно „Естетики” Лібельта різні. Подекуди вони відносяться до певних суджень автора. Часами вони є вислідом настроїв. Про те пише сам Шевченко:

„У такому поганому настрої зажуреної душі згадав я про „Умніцтво пенкне” Лібельта й почав жувати — жорстоко, кисло, нудно. Справжній, німецький суп-вассер. Як, наприклад, людина, що так поважно трактує про надхнення, простосердно вірить, що Йосип Верне звелів себе під час бурі прив’язувати на марсах до щогли, щоб викликати надхнення. Яке мужицьке розуміння цього невимовно божественного почуття. І в це вірить людина, що пише естетику, трактує про ідеальне, високопрекрасне в духовій природі людини! Ні, естетика нині мені не вдалася. Лібельт — він тільки пише по-польському, а почуваче (чого я не певен) і думає по-німецькому, або, принаймні, просякнув німецьким ідеалізмом (колишнім, — не знаю як тепер). Він скидається на нашого В. А. Жуковського в прозі. Він так само вірить у позбавлену життя красу німецького кволого і довготелесого ідеалу, як і покійний В. А. Жуковський.”

Це місце служить тим, що намагаються пришити Шевченкові титул матеріяліста і ворога ідеалізму як філософської системи в цілому. До чого воно відноситься, показує сам Шевченко в наступному абзаці:

„1838 року Жуковський, вернувшись з Німеччини, з величезним портфелем, начиненим творами Корнеліюса, Гессе та інших світил мюнхенської школи малярства, признав, що твори Брюлова занадто матеріальні та що вони пригнітають до грішної землі божественне, високе мистецтво. І, звертаючись до мене й покійного Штернберґа, що саме був у майстерні Брюлова, запропонував зайти до нього полюбуватись і повчитися у великих учителів Німеччини. Ми не занехали скористатися цим щасливим випадком і другого ж таки дня з'явилися в кабінеті германофіла. Та, Боже! що ми побачили в цьому величезному портфелі, що розгорнувся перед нами? — Довготелесих, мертвих мадон, оточених готицькими худими херувимами та інших справжніх мучеників — і то мучеників живого усміненого мистецтва. Побачили Гольбайна, Дюрера, але ніяк не представників ХІХ ст. До якої міри, одначе, з глузду з'їхали ці німецькі ідеалісти-живописці! Вони не помітили, що в архітектурі Кленце, для якої вони творили, і тіні немає того, що нагадувало б готицьку архітектуру.”

В цьому ствердженні Шевченко виразно боронить справжній готицький стиль, отже і справжній ідеалізм перед його імітацією у формах неспівзвучних ідеям ХІХ ст. Шевченко ідеаліст в своїй самій основі і його прямо нервують ті, що намагаються цей „ідеалізм” йому доводити:

„Сьогодні й Лібельт мені видався поміркованим ідеалістом і більше схожим на людину, з тілом, ніж на безтелесого німця. В одному місці він (звичайно обережно) доводить, що воля й сила духа не може проявитися без матерії. Він пренаївно доводить наявність всемогутнього Творця всесвіту у всьому видимому і невидимому нами світі. І так клопочеться про цю стару, як світ, істину, немов би це його власний винахід.”

Шевченко читає книжку в різних психічних настроях і різно її судить. Часом з пересердя, часом мов з дитиною розмовляючи, а подекуди мов із старим приятелем:

„... Він сьогодні мені зовсім подобається. Або він справді хороший, або він мені тільки здається таким через те, що мені ось уже другий день навіть зовсім непривабливі речі видаються привабливими. Блаженний стан! Лібельт, наприклад, дуже справедливо завважує і коротко, артистично і ясно висловлює цю, що правда, не так уже молоду на вигляд істину, що релігія у стародавніх народів завжди була джерелом і двигуном красних мистецтв. Це правда. А ось це вже не зовсім: він, наприклад, людину творця в ділі красних мистецтв взагалі, зокрема й у малярстві, ставить вище за натуру. Тому,

мовляв, що природа діє у визначених їй незмінних межах. А людина творець нічим не обмежена у своїй творчості. Чи не так? Мені здається, що вільний артист остільки ж обмежений природою, що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними, незмінними законами. А нехай спробує цей свобідний творець, на волосинку відступити від вічної красуні-природи, то він стає боговідступником, моральним виродком, подібним до Корнеліуса й Бруні. Я не кажу про дагеротипне наслідування природи. Тоді б не було мистецтва, творчости, не було б справжніх малярів, а були б тільки портретисти на зразок Зарянка.”

З наведеного бачимо, що Шевченко осуджує тих, які відриваються поза межі контролю природних форм у формах мистецтва, або правди природи в мистецтві. Названий Бруні, це найвище досягнення клясицизму часів Шевченка в Росії і епітет морального виродка в його бік означає осудження того академізму, в якому ріс Шевченко, яким виховувався у Брюлова і якого прийняти не міг, маючи власні засади естетики і свої закони мистецької природи та її правди.

Любов природи притаманна не тільки Шевченкові. Він твердить, що це прикмета цілого народу. Призадумуючись над етнопсихологією москвинів і українців, Шевченко записує таке: „... москаль має природжену антипатію до зелені, до цієї живої блискучої ризи усміхненої матері-природи. Московське село — це, як висловився Гоголь, навалені купи сірих колод із чорними дірами замість вікон. Вічна грязюка, вічна зима! Ніде притулочка зеленого не побачиш, а побіч непрохідні ліси зеленіють. А село ніби навмисне вирубилося на великий шлях з-під тіні цього непрохідного саду, простяглося у два ряди біля великого шляху, вибудувало заїзди, а на відшибі — каплицю й шиночок, і йому більш нічого не треба. Незрозуміла антипатія до краси природи.

На Україні зовсім не те. Там село й навіть місто сховали свої білі привітні хатки в тіні черешневих і вишневих садків... О, мій бідний, мій прекрасний, мій любий рідний краю! Чи скоро я зідхну твоїм цілющим, солодким повітрям? Милосердний Бог — моя нетлінна надія.”

Про книжку Лібельта Шевченко висловлюється різно. Раз поважно диспутує, часом хвалить як в доброму настрої або гудить коли гумор псується а то й жартує і кепкує. Але є в нього один вислів, що його треба вважати найбільше зрівноваженим і синтетичним. Він каже таке: „Для матеріяліста, що йому Бог відмовив святого радісного почуття розуміння

його благодаті, його нетлінної краси, для такої напівлюдини кожна теорія краси ніщо більше, як дурне базікання. Для людини ж, наділеної цим божественним розумом-чуттям, така теорія теж порожня балаканина та ще гірше — дурисвітство. Коли б ці бездушні вчені-естети, ці хірурги прекрасного, замість теорії писали історію красних мистецтв, у цьому була б очевидна користь. Вазарі пережив цілі легіони Лібельтів.”

Шевченко осудив не тільки клясициста Бруні, але теж Іванова з нотками релігійного містицизму. Цей фальшивий, як його називає Шевченко „ідеалізм”, або просто брехня, заперечення життя і його правди, що виявляється у Іванова, відкидає. Це він предтеча натуралізму і брехні, що його підніме сучасний соціалістичний реалізм: „Який би я був радий, коли б картина Іванова збила мое упередження”.

Про московське візантійське мистецтво Шевченко не висловлювався з похвалою. В Новгороді Нижньому в церкві приглядався Службі Божій. У щоденнику нотує:

„... в архиерейській Службі Божій з її обстановою та взагалі в декорації, я побачив щось тибетське або японське. І під час цієї лялькової комедії читають Євангелію. Найпідліша суперечність.

Нерукотворний потворний образ, копія якого мене колись перелякала в церкві св. Юрія. Оригінал цієї індійської брідоти знаходиться в соборі і має славу, як старовина. Його переніс із Суздаля князь Костянтин Василевич 1351 р. Дуже можливо, що це оригінальна візантійська потвора.”

Шевченко був свідомий факту, що він як маляр український мусів би бути і жити в Україні. Його твори вільні від академізму і клясицизму, справді твори з власним стилем постали на Україні в часі його поїздок. На пропозицію Куліша, щоб зайнятися історичним українським малярством, яку він висловив у листі до мистця, Шевченко записує:

„Прекрасна благородна думка. Але здійснити її можна тільки маючи великі гроші... Тепер я не можу взятися до такої роботи. Для того треба весь час жити на Україні, щоб була різниця між моїми рисунками та суздальськими.”

Чи наступила зміна в світогляді, у естетичній філософії Шевченка після заслання? Можемо ствердити, що ні, що ніяка зміна не наступила, він продовжує свою філософію життя і мистецтва однаково як раніше, тільки вже резигнує бути малярем. Постановляє стати ґравером, щоб популяризувати добре мистецтво копіями в графічних формах.

Естетику Шевченка найкраще ілюструють нам твори самого Шевченка. Вони сьогодні дістають нову класифікацію. Шевченко постійно росте як маляр, Його місце поважне і визначне не лише в українському мистецтві, але й не без значення для розвитку в мистецтві російському, особливо в ділянці граверства.

Шевченко, оглядаючись на кращі зразки світового мистецтва, особливо часів барокко, відвернув розвиток українського мистецтва від сухих шаблонів московського петербурзького класицизму та академізму, нав'язав нитку традиції портретного малярства часів Левицького і Боровиковського через романтизм до сучасного реалізму. Він виминув всі невластиві справжньому мистецтву школи декоративізму і стилізації і, придержуючись здорового реалізму, приніс подих імпресіонізму, що розв'язав проблему повітря і світла в образі. Шевченко був тим носієм традицій великого мистецтва барокко, що розвинуло проблему третього виміру, композиції, кольору в світлі і тіні, завжди вдержуючи рівновагу між природою візії мистця і природою натури, про яку постійно пам'ятав Шевченко і доніс її сучасному мистецтву. Шевченко одним з перших впровадив проблему залежності рисунку від кольору та світляної деформації. Він сюжетом звернувся до тематики, яка була диктована життям.

Сучасне мистецтво, що відбилося ногами від ґрунту природи і зависло в абстракціонізмі форм та кольорів, щоб знову стати на ноги зрівноваженого мистецтва, повернеться до правд естетики мистецтва Шевченка, який твердив, що вільний артист остільки обмежений природою, що його оточує, оскільки природа обмежена своїми вічними, незмінними законами.

НАУКОВІ ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА”

Засноване в 1868 році у Львові Товариство „Просвіта” з метою видавати літературні твори, українські і чужі в перекладах, щоб заспокоїти потребу й бажання українського суспільства — постачати йому лектуру творів рідного й чужого письменства, змінило свою статутову програму, коли в 1872 р. засновано у Львові літературне „Товариство ім. Шевченка”, перетворене в 1893 р. на „Наукове Товариство ім. Шевченка”. Тоді „Просвіта” піднялася завдання ширити освіту серед широких мас народу, передусім селян-хліборобів, міщан і ремісників. Видаванням літературних творів занялося „Товариство ім. Шевченка”. Обидва товариства старалися протидіяти жорстоким указам царату в підросійській Україні з рр. 1863 і 1876.

„Просвіта” стала видавати в різних серіях популярні белетристичні твори для широких мас народу, різного роду повчальні розвідки, статті, нариси про сільське домашнє і польове господарство, про спосіб господарювання в чужих країнах, поради для господарів і просвітянських товариств, поради для організування сільських товариств, організацій і кооператив. Зчасом „Просвіта” видавала деколи й поважніші літературні й наукові твори, також призначені для народніх мас, коли Наукове Товариство ім. Шевченка стало публікувати тільки літературні і наукові твори.

Щоб відтяжити Наукове Товариство ім. Шевченка й „Українську Видавничу Спілку” від завдання друкувати літературні твори, заплянувала „Просвіта” з початком ХХ ст. видати повністю твори красного письменства. Зредагуванням до друку цих творів зайнявся Юліян Романчук, відомий громадський діяч, політик, парламентарист і науковець. Розпочав творами клясиків нового українського письменства. Продовж майже сорока років „Просвіта” видала під редакцією Юліяна Романчука і його наслідників твори наших клясиків ХІХ ст. Товариство старалося видати й такі твори, що їх забороняла в східній Україні царська Росія.

Юліян Романчук, редактор цих творів, названих „Руська”, а згодом „Українська Письменність”, дбайливо приготував до друку твори кожного письменника. Вони появлялися книжками формату малої 16-ки (11x16 см.) около 500 — 600 сторінок. В одному томі були часом твори кількох письменників, то знову твори одного письменника друковано в кількох томах. Деякі твори видавано кількома накладами. Тексти поодиноких творів, зібраних у повне видання, що здебільша появлялися повністю перший раз, приготував редактор на основі попередніх критичних видань творів даного письменника, друкованих у різних журналах, альманахах або окремими книжечками, на той час майже недоступних загалом; переважно тих творів, що їх друковано під Росією. Якщо який твір появился до того часу кількома виданнями, Романчук покористувався найкраще виданим твором. До того при кінці книжки чи творів одного письменника подавав у „Приписках” (коментарях) варіанти окремих слів або фраз і критичне пояснення до варіантів. Перед творами кожного письменника подав редактор основну біографію і характеристику творчости автора та його фотографію і зокрема критичний впровід до кожного більшого твору. В міру потреби більшій прозові твори поділив він на частини (розділи).

Плян видання всіх творів поданий у загальному вясняльному вступі до „Руської Письменности”: „Твори нашої письменности, навіть найкрасші, все ще мало знані загаломі нашої суспільности: ми самі й не знаємо добре, що посідаємо, а се для того, що або не маємо збірних чи окремих видань навіть дуже визначних писателів, або ті видання дорогі, або мало доступні, або недогідні. Для того я постановив видати твори наших найзнаменитших писателів після отсих засад: 1) Твори будуть виходити книжками в 16 до 19 подвійних аркушів, або 500 до 600 сторін, а друкуватися в 3000 до 5000 примірників; формат, оправа, черенки і весь уклад такі, як в отсій книжці; 2) При кождім писателю буде поданий его портрет, коротка житепись і деякі пояснення; 3) Видання поодиноких писателів будуть по можности повні, з узглядненем головної ціли сего видавництва: популяризованя нашої письменности; кожда книжка буде коштувати в звичайній оправі 1 К*, в красшій 1½ К (ся безпримірно низька ціна можлива тільки через те, що Товариство „Просвіта”, котре дає наклад, не рахує ні на найменший зиск); 5) Текст кожного автора буде оскільки мож

*) К — австрійська корона.

провірених, розклад пляновий, а коректа старанна. Взагалі повинні се бути видання найдешевші, до звичайного ужитку найдогідніші, а при тім найпоправніші.” — „В першій книжці видані всі твори Котляревського, всі визначніші твори Артемовського-Гулака і всі українсько-руські твори Гребінки. Твори Артемовського-Гулака вийшли перший раз в такій повноті; їх тут втрое більше як в дотеперішних виданнях, і поміщені також твори доси зовсім незнані, а пропущені лише ті, які не мають ні найменшої літературної вартости і хіба для спеціалістів суть цікаві”... „Додаю, що се видання призначене передусім для австрійських русинів, отже і приложене найбільше до їх потреб і вимагань”. У Львові, 28 (н. ст.) грудня 1904. Юл. Романчук. (Див.: Руська Письменність, Твори Г. Квітки-Основ'яненка, т. II, — при кінці книжки, без подання сторінок. — Мову впорядника збережено, справлено тільки правопис).

Як видно з цього пояснення, редактор „Руської Письменности” помістив у ній твори наших письменників повністю, пропускаючи тільки такі, що противилися українській національній ідеї, як напр. цареславні твори Артемовського-Гулака, або писані російською мовою, як деякі повісті Квітки-Основ'яненка або повість Гребінки „Чайковський”, або й такі, що в той час не були ніким опубліковані. Щойно з упадком царату після першої світової війни вперше друковано деякі твори східних письменників.

Примітка Романчука про приготування видань „Руської Письменности” головно для українців з-під Австрії стосується до західноукраїнського фонетичного правопису під Австрією. Мову східноукраїнських письменників з-під Росії редактор не зміняв, застосував тільки галицький фонетичний правопис, недопускальний тоді в Росії. Незрозумілі, головно для галичан, слова, пояснював він, збагачуючи в такий спосіб західноукраїнську літературну мову східноукраїнським словництвом. Після першої світової війни майже всі ці східноукраїнські слова, хоч рідше вживані, стали знані і зрозумілі пересічному українському читачеві з-під колишньої Австрії.

В такий спосіб завдяки наполегливій і кропіткій праці Юліяна Романчука, а пізніше після першої світової війни Василя Лукича (Володимира Левицького) і Михайла Возняка, Товариство „Просвіта” видало твори І. Котляревського („Перелицьована Енеїда”, „Наталка Полтавка”, „Москаль чарівник”, „Ода до кн. Куракіна” і ін.), П. Артемовського-Гулака („Пан та собака”, оригінальні поезії, оди та переспіви), Є. Гребінки

(„Приказки”, „Передмова до „Ластівки” тощо)¹), Г. Квітки-Основ'яненка (I: „Салдатський патрет”, „Маруся”, „Козир-дівка”, „Мертвецький Великдень”, „Добре роби, добре буде”, „Конотопська відьма”, „От тобі скарб”, „Сердешна Оксана”, II: „Перекотиполо”, „Щира любов”, „Сватання на Гончарівці”, „Шельменко волостний писар”, „Шельменко денщик”, „Листи до любезних приятелів”)²), М. Шашкевича (Поезії: первотвори і переклади, оповідання, „Олена”, повісті і байки), Я. Головацького (Поезії, народні казки, статті), М. Устияновича (Поезії ліричні, епічні, бесіди, повісті — „Месьť верховинця”, „Страстний Четвер” і ін. — казки), А. Могильницького (поезії ліричні та описові, „Русин вояк”, „Скит Манявський”, оповідання), І. Вагилевича (поєми: „Мадей”, переклад „Слова о полку Ігоревім” і ін.), Т. Падури (оригінальні і фолклорні поезії)³), М. Костомарова (поезії, драми — „Сава Чалий”, „Переяславська ніч”, статті), і А. Метлинського (думи і співанки, переклади)⁴), Т. Шевченка (I: Кобзар, 1838-1847, II: Кобзар, 1848-1861, Дневник)⁵), П. Куліша (I: поезії ліричні та епічні, Хуторна поезія, II: поєми — „Маруся Богуславка”, „Грицько Сковорода”, „Магомед і Хадиза” і ін., III: переклади і переспіви, IV: драматичні твори — „Колії”, „Хуторянка”, „Сагайдачний” і ін., V: повісті й оповідання — „Циган”, „Орися”, „Чорна рада”, „Січові гості” і ін.), VI: (історія, література, критика, статті,

1) Твори Івана Котляревського, Петра Артемовського-Гулака та Євгена Гребінки. „Руська Письменність” (далі в скороченні: РП, Львів: Л) I. Л. 1904, 16^о, 533 + (3) стор. 3000 прим. II-ий наклад — Л, 1908, 536 ст. 4000 прим.

2) Твори Григорія Квітки-Основ'яненка, т. I. РП II, 1. Л, 1904, 539 + 4 ст. 4000 прим. II-ий наклад: РП II, 1. Л. 1911, 544 + 1 портр. 4000 прим. т. II, 2. Л, 1905, 552 стор. 4000 прим. II-ий накл.: Л. 1913, 552 стор. 5000 прим.

3) Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Миколи Устияновича і Антона Могильницького. РП III, Л. 1906, 623 + 1 стор. 4000 прим. II-е видання: Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького. (З додатком творів Івана Вагилевича і Тимка Падури). РП III, 1. Л. 1913, 456 стор. 5000 прим. Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. РП III, 2, 1913, 512 стор. 5000 прим.

4) Твори Миколи Костомарова і Амброзія Метлинського. РП IV. Л. 1906, 492 + (3) стор. 4000 прим. Вид. II-е: Л. 1914, 512 стор. 5000 прим. Сюди не ввійшли повісті М. Костомарова.

5) Твори Тараса Шевченка, т. I. РП V, 1, Л. 1908. 544 стор. 5000 прим. II-ге вид. 9 РП, V, 1, Л. 1912, 552 стор. 10000 прим. РП V, 2. Л. 1908. 532 стор. 5000 прим. II-ге вид.: РП V, 2. Л. 1912, 544 стор. 10000 прим.; РП V, 2. 1908. 532 стор. 5000 прим. II-ге вид.: РП V, 2. Л. 1912, 544 стор. 10000 прим.

нариса)⁶⁾, Л. Глібова (байки, загадки і жарти), К. Климковича (поезії і статті), В. Шашкевича (поезії, переспіви і статті)⁷⁾, О. Стороженка (гумористичні оповідання, приказки і казки, історичні перекази, „Марко Проклятий” і ін.)⁸⁾, С. Руданського (I: поезії ліричні та епічні, легенди і перекази, історичні поеми, II: легенди, Співомовки, III: „Омирова Ільйонянка”, „Омирова війна жаб з мишами”)⁹⁾, О. Ю. Федьковича (Поезії, Думки і співанки, баляди й оповідання, дитячі вірші)¹⁰⁾, С. Воробкевича (I: поезії, думи й пісні, баляди й оповідання, II: історичні оповідання — „Мєсть чорногорця”, „Турецькі бранці”, „Черниця Ксеня” і ін., III: драматичні твори — „Гнат приблууда”, „Убога Марта”, „Блудний син” і ін.)¹¹⁾, І. Левицького-Нечуя (I: „Микола Джеря”, „Запорожці”, „Бурлачка”, „Баба Параска та баба Палажка” і ін.)¹²⁾, Марка Вовчка (I: Народні оповідання — „Сестра”, „Одарка”, „Сон”, „Викуп”, „Три долі”, „Від себе не втечеш” і ін.)¹³⁾.

В наслідок матеріяльних недостач під час першої світової війни і після неї під Польщею „Просвіта” не змогла успішно видавати більше творів „Української Письменности” і продовжувати видання творів М. Вовчка, І. Нечуя, а далі Мирного, А. Свидницького, Б. Грінченка, М. Коцюбинського і інших. Не встигла видати запланованих 10-го і 13-го томів з рештою творів О. Ю. Федьковича і Марка Вовчка*. В цілому видала „Просвіта” 26 томів творів українських поетів і письменників ХІХ ст., між ними східноукраїнських і буковинських.

Хоч. на перший погляд, Ю. Романчук нерівномірно при-

6) Твори Пантелеймона Куліша. РП VI, 1, Л. 1908, 496 стор., 5000 прим. РП VI, 2, Л. 1909, 559+(1) стор., 5000 прим. РП VI, 3, Л. 1909, 575+(1) стор., 5000 прим. РП VI, 4, Л. 1909, 528 стор., 5000 прим. РП VI, 5, Л. 1910, 560 стор., 5000 прим. РП VI, 6, Л. 1910, 700 стор., 5000 прим.

7) Твори Леоніда Глібова, Ксенофонта Климковича, Володимира Шашкевича. РП VII, Л. 1911. 580 стор., 5000 прим.

8) Твори Олексі Стороженка. РП VIII, Л. 1911, 580 стор., 5000 прим.

9) Твори Степана Руданського. РП IX, 1, Л. 1912, 456 стор., 5000 прим. РП IX, 2, Л. 1913. 456 стор., 5000 прим. РП IX, 3, Л. 1914. 478 стор., 5000 прим.

10) Твори Йосифа Юрія Федьковича. РП XI, 1, Л. 1914, 510 + (2) стор., 5000 прим. Видано щойно в 1918 р.

11) Твори Ізидора Воробкевича. РП XII, 1, Л. 1909, 420 стор., 5000 прим. РП XII, 2, Л. 1911. 412 стор., 5000 прим. РП XII, 3, Л. 1911. 420 стор., 5000 прим. (Вийшов з друку в 1920 р.)

12) Твори Івана Нечуя-Левицького. Зредагував Василь Лукіч. РП XIV, 1, Л. 1920, VIII + 544 стор. + портрет. 5000 прим.

13) Твори Марка Вовчка. УП XV, 1, Л. 1923, VIII + 416 стор., 5099 пр.

*) До речі: Твори Марка Вовчка вийшли друком на початку 20-их рр. у Ляйпцігу в „Українській Накладні” під редакцією Богдана Лепкого.

значив кількість сторінок чи томів кожному письменникові, то дав він повну картину розвитку української літератури XIX ст. в її найважливіших представниках. Видані, напр., твори Куліша в 6 томах дали змогу вповні пізнати цього оригінального українського письменника.

Не маючи змоги далі видавати повних видань творів української літератури, „Просвіта” видавала окремими книжечками окремі твори виданих уже письменників і пізніших, у популярній формі. Після першої світової війни стала також видавати науково опрацьовані праці з літературознавства, історії України, української культури, йдучи з допомогою Науковому Товариству ім. Шевченка й іншим засновуваним видавництвам.

Невдовзі після війни видано тритомову „Історію української літератури” Михайла Возняка, що обіймає часи від початків нашого письменства до кінця XVIII ст.¹⁴). Праця Возняка, відомого вже тоді науковця, це другий (після Омеляна Огоновського) написаний українською мовою академічний підручник, витриманий в точно науковому тоні, з критичним поділом і розглядом літературного предмету, з відкликами до численних рукописних і друкованих джерел. В порівнянні з п'ятитомовою „Історією літератури руської” Омеляна Огоновського Вознякова метода опрацювання (трактування) матеріялу історично-порівняльна, сперта на новіші джерела; метода Огоновського — історично-описова. Спільне обидвом ученим — чітке й наукове підкреслення та наукове обґрунтування ідеї самостійності української літератури серед інших слов'янських літератур.

Після першої світової війни видавничий сектор „Просвіти” заснував науково-популярні серії видань: „Загальна Бібліотека Просвіти”, „Історична Бібліотека Просвіти” і Фонд „Учітеся, брати мої”, в яких видруковано низку популярних, а також і наукових праць з історії України, української культури, літератури, мистецтва, географії тощо. Тут треба відмітити праці Возняка про Галицьке відродження¹⁵) і Кирило-Методіївське

14) Михайло Возняк: Історія української літератури. Т. I (До кінця XV віку). „Загальна Бібліотека „Просвіти”, ч. I. Л. 1920, 8°. (IV) + 344 стор., 53 ілюстр. в тексті. Т. II. (Віки XVI - XVIII). Перша частина. „Загальна Бібліотека „Просвіти”, ч. 4. Л. 1921, 8°. (IV) + 416 стор., 46 ілюстр. в тексті. 6000 прим. Т. III (Віки XVI - XVIII). Друга частина. „Загальна Бібліотека „Просвіти”, ч. 5. Л. 1924, 8°, IV + 564 стор. 54 ілюстр. в тексті. 6000 прим.

15) Михайло Возняк: Просвітні змагання галицьких українців в XIX в. (до 1850). Нариси. Л. 1912, 16°, 54 стор. 1000 прим.

Братство¹⁶). Це основні, витримані в науковому тоні праці про окремі питання української літератури ХІХ ст. Їх саме виготовляв наш учений як частини третьої доби української літератури, не маючи змоги продовжати видавання дальших томів своєї „Історії української літератури”. Крім праць Возняка варті уваги: праця Володимира Дорошенка: „Шевченкова криниця”, вибір Шевченкових думок про Бога, людей і Україну¹⁷), Миколи Голубця нарис історії українського мистецтва¹⁸), Ст. Чарнецького історія українського театру^{18а}) і дві праці Філарета Колесси з ділянки українського фолклору: „Українські народні думи”. Це перший повний збір наших дум, упорядкований за науковими принципами етнографічних наук із науковим вступом та поясненнями. Друга праця Колесси це „Українська усна словесність”¹⁹), що містить багатий вибір народньої поезії і прози. Впорядкований за історичними принципами й тематикою, з вичерпними науковими поясненнями, з поданням джерел і нот до пісень. З фолклорних праць згадати треба невелику, але наукову розвідку Дмитра Яворницького про розповіді столітнього діда про запорожців²⁰). З ділянки географії видруковано витриману в науковому тоні працю про Україну Степана Рудницького²¹), з історії України праці Омеляна Тер-

16) Михайло Возняк: Кирило-Методіївське Братство. Накладом Фонду „Учітеся, брати мої”, ч. 3. Л. 1921. 16^о, 238 стор.

17) Дорошенко Володимир: Шевченкова криниця. Думки про Бога, людей і Україну. З творів Шевченка вибрав і впорядкував... Накладом Фонду „Учітеся, брати мої”, ч. 1. Л. 1922. VIII + 256 стор. 16^о.

18) Микола Голубець: Нарис історії українського мистецтва. Перша частина. Накл. Фонду „Учітеся, брати мої”, ч. 4. Л. 1922. VIII + 262 стор. + 74 ілюстр.

18а) Степан Чарнецький: Нарис історії українського театру. Накл. Фонду „Учітеся, брати мої”, Л. 1932. 242 стор. 16^о. з ілюстраціями.

19а) Д-р Філарет Колесса: Українські народні думи. Перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів. „Загальна Бібліотека Просвіти”, ч. 3. Л. 1920. 160 стор. + 8 знімок нот, 8^о. 3000 прим.

19б) Філарет Колесса: Українська усна словесність. I: Загальний огляд (Із портретами українських етнографів та народніх співців), II: Вибір творів із поясненнями та нотами. Накладом Фонду „Учітеся, брати мої”, ч. 1-4 (22), Л. 1938. 643 + (2) стор. 16^о.

20) Дмитро Яворницький: Оповідання столітнього діда про запорожців. Записав... „Історична Бібліотека Просвіти”, ч. 5. Л. 1923. 16, 8^о стор. 5000 прим.

21) Д-р Степан Рудницький: Україна — наш рідний край. II-ге вид. Накладом Фонду „Учітеся, брати мої”, ч. 2. Л. 1921. 128, 16^о стор., 18 ілюстр. і карта України. 5000 прим.

лецького²²), а з бібліотекознавства працю Ст. Сірополка²³. Серед науково-популярних видань „Просвіти” знаходимо чи то короткі, чи книжкові праці наших науковців, як, крім згаданих, Івана Крип'якевича, Володимира Кубійовича, Івана Раковського, Василя Сімовича (про Шевченка і Франка), Івана Брика (про Шашкевича), Василя Волицького і ін. Крім того в місячнику „Життя і знання”, редактованому в останніх роках перед другою світовою війною Василем Сімовичем, знаходимо багато статей про українську культуру, написаних згаданими й іншими науковцями, що без огляду на популярний характер, опрацьовані в науковому тоні, ґрунтовані на самостійних дослідженнях і наукових працях. Сьогодні деякі з таких статей, друкованих також у календарях „Просвіти”, довгі роки редактованих Василем Лукичем, а опісля Степаном Шахом, містять важливі матеріали для сьогочасних дослідників української культури, що живуть у вільному світі й позбавлені українських бібліотек у рідному краю.

Продовж свого 71-річного існування „Просвіта” крім практичної організаційної праці виконала велику працю на видавничому полі. Видавнича діяльність, спрямована на популярні видання для широких мас народу, деколи переступала межі статуту, друкуванням наукових або науково зредагованих літературних творів. В той спосіб „Просвіта” виручала інші наукові інституції, що нераз, обтяжені ще іншими видавничими обов'язками, не змогли виконати всіх завдань супроти української науки. Критично видані, з коментарями твори „Української Письменности” і праці М. Возняка та Ф. Колесси поставили „Просвіту” серед інших заслужених українських наукових інституцій.

22) Омелян Терлецький: Історія Української держави. Т. I. Княжа доба. Л. 1923. 252 стор. + 2 карти України. 5000 прим. Т. II. Козацька доба. Л. 1926. 304 стор. + мапа. 16^о, 5000 прим. Накл. Фонду „Учітєся, брати мої”.

23) Степан Сірополко: Короткий курс бібліотекознавства. (Історія, теорія та практика бібліотечної справи). Накл. Фонду „Учітєся, брати мої”, ч. 8. Л. 1924. 127 стор. 16^о. Накл. 3000 прим.

ТРАДИЦІ ДЖОРДЖА ВАШИНГТОНА В УКРАЇНІ

В моїй праці “Shevchenko Meets America”, Marquette University, Slavic Institute, 1964 — з передмовою мого визначного колеги Альфреда Сокольницького, я досліджував на сторінках 26 - 27 (замітка 17) Вашингтонські традиції в Україні.

Ми маємо там вірогідного свідка існування культу Джорджа Вашингтона в Україні — в деннику пані П. Розцішевської з Київщини:

„21-го травня 1827 я відвідала також родину Третяків в Яропівцях. Що за прегарний парк вони мають! Деревя, квіти і прегарне оточення. Пані Третяк показувала мені улюблене дерево Вашингтона — *Bignonia Catalpa*. Нещасний Муравьов мав звичку завжди здимати в пошані капелюх перед цим деревом, говорячи, що треба віддати шану цьому дереву великої людини... Та горе, у віддалі кількох кроків росли високі кипариси і похмурні сосни, і вони нагадували ту знамениту молоду людину і його нещасну долю. Разом з панею Третяк ми там заридали, глибоко зворушені споминами про нього, та в нашому горю...”*)

Хто це був Муравьов, згаданий у деннику? Сергій Муравьов-Апостол (1796 - 1826) був нащадком по стороні матери, українського гетьмана Данила Апостола. Вихований в Парижі і Петербурзі, він відігравав провідну роль у заговорі „Союзу Визволення” та „Південного Товариства”. Як полковник Чернігівського полку він очолив повстання свого полку і по невдачі повстання декабристів, був засуджений на смерть разом з Рилеевим, П. Пестелем і Михайлом Бестужевим-Рюміним (1803 - 1826), що був підпоручником в Полтавському полку і зв'язковим з польськими революційними організаціями.

Щодо згаданого дерева *Bignonia Catalpa* я писав:

“*Bignonia Catalpa*, що правдоподібно було улюбленим деревом Вашингтона, занесено до Європи з Північної Америки і його широко плекали в Польщі і Україні. Воно є дуже декоративне і має дзвіночко-подібні квіти.”

*) Excerpts from The Diary of Pelagia Rozciszewska. The Annals of the Ukrainian Free Academy of Arts and Sciences, I, New York, 1951.

Проте ані я, ані визначний історик Маркетського університету Впр. Рафаїл Гемилтон, Т.І., не могли знайти жодного матеріалу, який виправдував би ці східньо-європейські традиції, пов'язані з тим деревом. Тому я з'ясував стан дослідів над цим питанням ось так:

„Ми не могли знайти ніяких джерел, які піддержували б ті східньо-європейські традиції, а саме, що це дерево справді було улюбленим деревом Вашингтона. Тому догадуємося, що воно було привезене з Америки до Польщі і України і що там розвинулась легенда через асоціацію: „американське дерево — дерево Вашингтона”. Може таке вияснення могло б дати вказівки для майбутніх дослідів і за це ми вдячні нашому колезі Впр. Рафаїлові Гемилтонові, Т.І., професорові історії Маркетського університету в Милвокі, Вискансін:

„В 1932 році Комісія 200-ліття, що була назначена для відсвяткування народин Джорджа Вашингтона, перевела широкі досліді, що були опубліковані в книзі п. н. “Honor to George Washington and Readings About George Washington”. Там же на стор. 97 - 98 подано, що єдине дерево, яке на думку Комісії Вашингтон певністю посадив і яке досі цвіте в городах його посілости в Мавнт Вернон, є магнолія, яка, як словник пояснює, є дуже подібне до бігонії. Оба ці дерева мають велике декоративне листя і білі, рожеві чи червоні квіти.”

Викладаючи під цю пору в Католицькому Університеті Америки у Вашингтоні, я не міг опертися спокусі, щоб не дослідити цього питання на місці в Мавнт Вернон, віддаленому 40 миль від Вашингтону, а саме, чи *Bignonia Catalpa* має будь-який зв'язок з Джорджем Вашингтоном або з його посілістю в Мавнт Вернон, і чи не цю східньо-європейську традицію слід вважати українсько-польською легендою. Впр. Костянтин Бердар, тодішній ректор Української Католицької Семінарії у Вашингтоні, Д.К., був для мене добрим провідником і помічником і ми двократно досліджували парк і городи Мавнт Вернон. В крамниці при вході до цієї посілости я закупив ряд публікацій, а між ними: “The Mount Vernon Gardens, a brief description of their origin and restoration, complete plant list, plans and other illustrations.” Це є публікація The Mount Vernon Ladies' Association of the Union, Mount Vernon, Virginia 1960. В розділі “The trees and shrubs, a list of the trees and shrubs collected and planted by General Washington, which are represented in the general plantings”, на сторінці 23 є *Catalpa Tree* — *Catalpa Bignonioides*.

На підставі вище стверженого факту з'ясовую:

1. Тепер не може бути ніякого сумніву, що європейські

традиції Вашингтона не є легендою, але оснований на факті, що це дерево було справді улюбленим деревом Вашингтона і на факті, що Вашингтон дійсно посадив його на своїй посілості Мавнт Вернон. Цей факт безумовно підтверджує, що Вашингтон щонайменше „любив це дерево”.

2. Згідно з вище поданою книжкою, Вашингтон був в контакті з французькими і німецькими огородниками — так, що дорога цього дерева у своєму поході на Схід може бути поширена. Не тільки поляки, але й французькі та німецькі огородники могли занести насіння цього дерева до Європи. Працюючи в посіlostях дідичів Східньої Європи, вони занесли його і в Україну.

Глом цієї Вашингтонської символіки цього дерева була безперечно велика популярність американської боротьби за незалежність та й самого Джорджа Вашингтона поміж польською і українською шляхтою на Правобережжі на початку 19-го століття. А як чверть століття пізніше українські декабристи організували свій заговор проти царя на Київщині, вважали Вашингтона і його політичний режим, що був при владі в ЗСА, як ідеал для українців. Вашингтон вважався героєм і взором американської влади і американські ідеї втілено у проєкт державних реформ, які були дискутовані в кругах заговорників південних декабристів. Денник п. П. Розцішевської це підтверджує.

Так ми маємо безперервний тяг Вашингтонських і американських традицій в Україні. Кирило-Методіївське Братство, конспіраційна організація, що постала в Києві 20 років пізніше, пропагувала ідеї федерації всіх слов'янських національностей на взір стейтів в ЗСА. І таким чином ім'я Джорджа Вашингтона знова стало гаслом і прапором.

Національний поет України, Тарас Шевченко співпрацював з цією групою. Він уформив новітний український націоналізм, висказуючи бажання приходу „нового праведного закону Вашингтона” також і для українського народу.

Американські українці здвигнули в столиці З'єдинених Стейтів, у Вашингтоні — пам'ятник Шевченкові на розі вулиць 22-ої і П. Цей пам'ятник відкрив Президент Двайт Д. Айзенгавер 27 червня 1964 року.

І так коло Вашингтонських традицій замикається: від городів Мавнт Вернон до Вашингтонських традицій в Україні та почерез цей пам'ятник, назад до резиденції першого Президента Америки — Вашингтона в Мавнт Верноні.

УКРАЇНСЬКА КНЯЖНА АННА ЯРОСЛАВНА — КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ

Княжна Анна Ярославна народилася 1024 р. в Києві, як друга донька могутнього князя Ярослава Мудрого, володаря держави, що простягалася на півночі аж по Біле море, на сході по ріку Волгу, на півдні по Кавказ, Чорне-Руське море і ріку Дунай, а на заході по Вислу і Пилицю. Для стабільності цієї величезної держави Русі-України князь Ярослав заключував союзи зі своїми ближчими і дальшими сусідами, закріплюючи їх подружжями своїх дітей (мав їх 10), почавши від візантійського двору на сході, аж до англійської корони на заході Європи — так, що історики назвали його „тестем Європи”. Княжна Анна була також в центрі заінтересувань королів та володіючих князів. Уже в 1034 р. сватано її за Гайнріха, який пізніше став німецьким цісарем Гайнріхом III. Та, хоч у тих часах практикувалися подружжя малолітніх, князь Ярослав не спішився тоді видавати Анну заміж. Дитячі роки Анни проходили на літній резиденції у Вишгороді і Берестові, де вона разом з братами навчалася читати і писати духовні і світські книги, граматики і математики під проводом учителя пресвітера о. Іляріона, що пізніше став київським митрополитом. На великому, повному блиску дворі Ярослава в Києві було веселе, гамірне і цікаве життя. Перебували тут численні князі, королевичі, гості імігранти, які діставали тут захист та яким помагав князь Ярослав в здобуванні престолів, з якими теж дружилися його діти.

В 1044 р. повдовів французький король Генріх I з роду Капетингів. Його перша жінка Матильда, донька німецького цісаря Гайнріха II, не залишила чоловічого нащадка. Через посвячення його та рідні дружини нелегко було знайти відповідну родом дружину (після тодішнього супружого права кривними вважалися також і свояки подруги — і то аж до сьомого покоління). По довгих розшуках звернено увагу на доньку могутнього і багатого київського князя Ярослава. На початку 1048 р. вислано посольство з численним почотом ін-

ших вельмож під проводом достойних сватів: єпископа міста Мо-Готіе Савейра, єпископа Шальону над Марною — Роже, маркіза Гозлена де-Шаліняк до Києва.

З Києва вернулися вони аж по році з Анною — красунею, що привезла з собою багатий посаг: золоті дукачі чекані у Візантії та дорогоцінну Євангелію в старослов'янській мові, писану кирилицею. На цю Євангелію потім присягали французькі королі і вона стала символічним предметом французької монархії, так як „залізна корона” для льомбардських королів, корона св. Стефана для мадярів і шкотський „коронаційний камінь” для королів Англії.

Вінчання відбулося з пишною парадом 14 травня 1049 р. в катедрі славного міста Реймс. Тоді ще не було роздору Михайла Керулярія. Він стався щойно в 1054 р., тому перешкод від римської Церкви релігійного характеру не було, помимо грецького обряду княжни, яка вважалася однієї віри з королем. До наших часів зберігся власноручний лист папи Миколи II написаний латинською мовою в 1059 р., — отже вже в п'ять літ після розриву між Церквами, в яким він вихваляє Анну за її глибоку віру, побожність, добродійства і інші чесноти, з якими вона гідно виконувала свою королівську владу. (Текст цього листа латинською мовою знаходиться в *“Recueil des Historiens de France”*, т. XI, стор. 653). Спочатку кілька років не було потомства. Та коли Анна зложила врочисту обітницю збудувати церкву і вивінувати монастир, якщо ласкавий Бог поблагословить її сином, вродився престолонаслідник, якому під впливом Анни дано незвичайне для Франції грецьке ім'я Пилип, а також один за другим ще двох синів — Роберт (який молодого вмер) та Гуго. Останній, званий Великим, був адоптований графом Равлем де Валюе на Крепі, другим чоловіком Анни. Він став основоположником королівської бічної лінії, що пізніше дала Франції кількох королів. Вродилася в Анни теж донька Ємена. Ще перед смертю хворий король Генріх після коронації малолітнього найстаршого сина Филипа, яка відбулася 29 травня 1059 р. в Реймсі (тоді було в звичаю коронувати навіть малолітніх наступників) хотів передати регентську владу в імені малолітнього майбутнього короля Филипа своїй дружині, та Анна рішучо відмовилася. Після смерті Генріха I, який помер 4 серпня 1060 р., регентство перейняв швагер короля — Бодуен V, граф Фляндрії. За Анною залишилися опіка малолітнім королем і іншими дітьми, з якими вона перенеслася жити на королівський замок в Санліс, 40 км. від Парижа, в яким вона часто любила перебувати (як згадано

в хроніці) задля свіжого повітря, густих лісів з численною звіриною і річок та повних риб потічків.

Санліс, це важливе старовинне місто, założене римлянами між двома річками Нонеті Омет, оточене густими лісами. В тім місті любили жити королі каролінської династії. До нього часто заїжджав і в нім любив перебувати (785 р.) франконський імператор Карло Великий-Шарлеман або Карло Лисий (840 - 877), що зробив Санліс своєю столицею і видав там численну скількість грамот та привілеїв. Санліс був колицкою Іль де Франс і всієї капетинської династії. В 987 році на королівському замку збори вельмож під проводом архієпископа Реймсу Адальберона обрали Гуга Капета королем Франції. Перші капетинги — Анна Ярославна, Пилип та інші королі збудували там численні церкви, монастирі та розбудували величаво місцеву катедру.

В часі одинадцяти років взірцевого подружнього життя Анна була розумною дорадницею короля, бо й була освіченою і вміла писати кирилицею, що в тодішніх часах не було звичаєм навіть для жінок з королівського роду. Анна підписувала, разом з королем Генріхом I, численні грамоти. 12 липня 1058 р. фігурує на грамоті, даній монастиреві в Сен-Мор-де Фоссе під Парижем; 5 серпня цього ж року в грамоті в користь абатства в Ганон; 29 травня 1059 р. — в документі в користь монастиря в Тюрюс; того ж року потвердила грамоту, що дозволяла одному урядовцеві віддати церкву Марії монахам абатства в Кульомб. В 1060 р. Анна затвердила грамоту монастиреві в Сан Мартен-де-Шан.

Після смерти короля Генріха в 1060 р. Анна підписала основоположну грамоту для монастиря св. Вінкентія в Санліс, яку потвердив її син король Филип разом зі своєю жінкою Бертою в 1071 році. Також в 1060 р. її ім'я фігурує на грамоті в користь абатства в Сен-Дені. 14 травня 1061 р. на грамоті, що давала привілеї монастиреві в Реймсі, а 27 травня цього ж року підписана на грамоті, що фундувала церкву св. Адрієна в Бетізі. На одному королівському потвердженні в 1062 р., що відноситься до грамоти виданої 1059 р. монастиреві св. Петра в Шатр, ім'я Анни згадується: „Філіпус кум регіна матре” — Филип зо своєю матір'ю королевою). Врешті, остання її грамота з 1063 р. для фундації двох вівтарів абатства Сен Кремен-ле Гран в Суасоні має власноручний підпис Анни старо-українськими літерами АНАРУІНА, що означає з французька — АНАРЕГІНА або Анна королева, і переховується досі в Національній бібліотеці в Парижі в колекції Пікарди т. 294 акт ч. 38.

Замешкавши в улюбленім місті Санліс, будучи вдовою і розпоряджаючи своїм посагом та спадщиною чоловіка, приступила до виконання своєї обітниці і на місці руїн старої каплиці присвяченій Вінкентієві, довкола якої ґрунт був власністю короля, вона особисто зайнялася побудуванням церкви імені св. Вінкентія, з одного боку зі стрункою вежею-дзвіницею, а з другого боку з мешкальними і господарськими будинками для монастиря. Після посвячення, яке відбулося 29 жовтня 1065 р., королева віддала ці добра монахам Августинам. Вони роками згадували достойну фундаторку; в тиждень після святкувань в честь св. Августина, відправляючи заупокійну Службу Божу, в її пам'ять влаштовували поминальний обід, на який завжди запрошували тринадцять бідних, старих жінок-вдів — аж до вибуху Великої Революції, коли цей монастир скасовано. Там, в притворі, залишилася статуя-скульптура Анни Ярославни з написом у французькій мові: „Анна де Руссі королева Франції — фундаторка цього храму 1060 р.”

До замку в Санлісі приїжджали сусідні вельможі, щоб відвідувати молоденького короля та розважатися на дворі і на полюваннях під проводом чарівної і вродливої та ще молодій Анни (37 років). В красуні-вдовиці закохався один з наймогутніших і найбагатших васалів і сусідів — Рауль II, граф де Крепі і де Валюа та інших посіlostей, який для переведення своїх замірів не боявся ні короля ні гніву Церкви. Він, не уневажнивши свого другого подружжя з Альдорою Брабант, запевнившись у взаємності Анни, буцім то пірвав її у лісі, завіз до свого замку, де якийсь священик звінчав їх церковним шлюбом. До цього Рауль був близьким кривним короля, тим самим і Анни, отже після тодішніх церковних законів той шлюб був неважний (хочби він навіть був дістав уневажнення шлюбу з попередньою жінкою). Рауль не послухав наказу папи і не розійшовся з Анною Ярославною, хоч був за це виклятий Церквою, — дальше продовжував спільне життя. Згодом всі привикли до цього і навіть король не звертав на це уваги, щоб не зражувати собі могутнього і багатого свекра, а матір свою він дуже любив, що була завжди доброю, люб'ячою і ніжною.

Після смерти графа Рауля де Валюа, що помер в Монтдіде 8 вересня 1074 року, Анна Ярославна вернулася на королівський двір свого сина Пилипа I. Син відносився до неї з любов'ю і виrozumінням. Вона брала деяку участь у правлінні короля Филипа, але не підписувала більше грамот, як королева-мати, тільки як мати короля Филипа, як доказує документ в користь монастиря Нотр-Дам у Потлевуа в 1075 році. Після тієї грамо-

ти, не знаходимо вже її імені на ніяких грамотах, як також немає в ніяких тогочасних хроніках жодної більше згадки про Анну Ярославну. Правдоподібно тому, що її становище на королівському дворі з причини неправного шлюбу з графом Раулем було несприємливе для гордої королеви, — вона, хоч мала тоді всього 52 (або 53) роки, — покинула двір і слід по ній загинув.

Одні дослідники припускають, що вона вернулася на Україну, інші оспорюють, бо батько кн. Ярослав Мудрий помер в 1054 р., а його правний наслідник кн. Ізяслав був змушений воювати з братами за великокняжий київський престіл та шукати помочі в чужих володарів. В східніх літописах немає ніякої згадки ані про її молоді літа, переведені в Києві, ані як королеви Франції. Немає ніяких відомостей про її зв'язки з батьком чи з рідними, — загалом з рідним краєм, хоч не можна припускати, що жодних зв'язків не було, помимо цього, що їх ділили великі віддалі при тодішніх трудних комунікаційних засобах. Інші дослідники припускають на підставі різних аналогій, що вона вступила до якогось монастиря, щоб відпокутувати своє грішне життя, після тогочасних суворих моральних вимог і закінчити своє життя в молитві, покорі і забуттю. ,

Більше правдоподібно, що Анна Ярославна все таки залишилася у Франції, де вона проживала. Коли померла і де її поховано — мабуть залишиться вічною таємницею.

Правда, при кінці XVII століття вчений єзуїт о. Менестріє оголосив 22 червня 1682 року в самотньому тодішньому науковому періодичному журналі „Журналь де Савант” (*Journal des Savants*) статтю, що він знайшов гріб Анни, доньки одного з королів Росії (*roi de Russie*) в церкві абатства в Вілліє (*Villiers*), що належала до чину Сісто (*Cisteaux*) коло Ферт-Алеї (*La Ferté-Aleys*) в провінції Гатіне (*Gatinais*) недалеко Парижа. Це була подовга камінна плита з оббитими кінцями, на якій було вирізане обличчя жінки, на голові якої була корона на подобу шапки, що була геральдичним знаком київських князів Рюриковичів і яка належала правно доньці князя Ярослава Мудрого, бо королівську французьку корону вона втратила після подружжя з графом Раулем, а тому, що воно було оспорюване — то й графська корона їй не належала. Довкола цього портрету був напис, в півколі, в латинській мові: „Тут спочиває пані Анес, жінка короля Генріха” — (*Hic jacet domina Agnes Henrici regis*); решта напису відломана з другого боку: „Нехай з Божого милосердя спочиває у спокої” — (*Quorum per misericordiam Dei requiescant in pace*). Деякі наукові джерела вказу-

ють, що Анну називали також з французька „Анес” (Agnes). Ця знахідка доказувала, що Анна останні роки перебувала і померла у Франції. Ніхто з дослідників впродовж сторіччя не опрокидував знахідки о. Менестріє, аж у 1777 році, себто в століт пізніше автори твору „Галія Крістіяна” (Gallia Christiana) закинули о. Менестріє фальшування історичної правди, бо абатство у Вілле було засновано щойно в 1220 році, та що — на думку оборонців знахідки о. Менестріє — Анна могла жити в одному з сусідніх замків або монастирів коло Парижа і після смерти могла бути похована в якійсь каплиці, що пізніше стала зародком пізнішого абатства, як також цей гріб міг бути перевезений з якогось замку чи монастиря, щоб врятувати його від знищення. Та, на жаль, оспорювана плита зникла разом з іншими пам'ятками в часі Великої французької революції. Крім документів з її підписом залишився тривкий слід її побуту у Франції, — в її улюбленім місті Санліс уфундований нею монастир-церква св. Вінкентія зі стрункою вежею-дзвіницею, що заціліли, мимо цього, що Санліс протягом другого тисячліття переживав різні події в часі Великої революції, а особливо підчас першої світової війни, коли німці знищили багато історичних пам'яток і церков. Залишилися руїни старовинного королівського замку, в яким любила проживати королева Анна українського роду, що приїхала з української столиці — золотоверхого Києва, щоб володіти над незнаним їй народом.

Москалі, що присвоюють собі нашу княжу добу як інтегральну свою історію, уважають королеву Анну московською княжною. Також у французькій історіографії уважають Анну княжною московського роду, а в шкільних підручниках історії Анна називається „Ан де Рюссі”; та й французи, де треба підкреслити приязні стосунки з Москвою, покликаються на нашу княжну Анну як московського роду, що написав Віконт де-Ке Сент-Емур в своїй монографії про Анну в 1896 році з причини відвідин Парижа царем Миколою II з жінкою. Вправді трапляються рідкі винятки, написані авторами-французами. В декількох книжках про Україну згадується про Анну Ярославну як українську княжну; та, на жаль, ці книги менше відомих авторів і публіцистів не доходять до ширшого французького загалу.

В журналі „Киевская старина” ч. 7 в 1884 році був опублікований портрет Анни Ярославни, на яким зачіска Анни зроблена за модою XVII століття, а на голові корона французьких королев з XI століття. На грав'юрі гербу зображена

горлиця, перед нею зів'яле дерево, по заду — кущ лелії, що символізує чистоту, а горлиця — смуток, що відповідає почуттям королеви. На дузі герба напис: „Оплакую моє життя і його смерть”, а під гербом напис в російській мові: „Анна Ярославна, королева французкая родилась в Києве і скончилась вблизи Парижа”. Портрет був власністю академіка Бассена, професора Петербурзької Академії мистецтв.

Сучасний Санліс є невеликим, тихим містом, але справжнім музеєм двохтисячлітньої історії Франції, в якому до сьогодні залишилися рештки мурів і арен збудованих римськими військовиками, руїни замку збудованого на фундаментах колишньої римської твердині, в якому проживали королі, та й наша Анна Ярославна, з величавою катедрою і іншими церквами та монастирями побудованими в середньовіччі, який відвідують численні туристи. Перед останньою війною московські емігранти щорічно організували в місті Санлісі більше чи менше урочисті маніфестації в пам'ять Анни Ярославни, щоб затіснити вузли приязні з французьким народом коштом української княжни.

Після другої світової війни внаслідок вияснення наших туристів з найновішої еміграції, зокрема нашого зорганізованого жіноцтва в Союзі Українок Франції, що влаштовує щорічно многочисельну прогульку до Санліс і прощу до церкви св. Вінкентія, в якій вітає душа Анни Ярославни, а в притворі церкви височить статуя молодої гарної жінки з довгими косами (на жаль, з написом у французькій мові) „Ан де Руссі королева Франції, фундаторка цього храму, 1060 р.” — наступила деяка зміна. В довіднику про Санліс, виданому в 1950 році автор подає, що „церкву св. Вінкентія в романському стилі, з стрункою вежею, збудовано заходами і фондами російської Анни, українки, доньки Ярослава Великого, що була жінкою короля Генріха I, внука Капети.”

Великою несподіванкою було те, що президент Франції генерал де Голь в часі свого побуту в Києві 27-28 червня 1966 р. пригадав у своїй промові, що дружні зв'язки України і Франції сягають у XI століття, коли то князівна Анна була королевою Франції, ставши дружиною короля Генріха I.

В пам'ять Анни Ярославни, що — ставши королевою Франції — була величньою постаттю світлої князівської доби у взаєминах Русі-України в XI сторіччі з Францією, Український Народний Союз в 1969 році у своє 75-річчя запрезентував українській спільноті у вільному світі оперу „Анна Ярославна”,

яку скомпонував проф. Антін Рудницький, а лібретто написав письменник Леонід Полтава.

1 липня 1970 року до Санлісу загостив Верховний Архiepіскоп кардинал Йосиф Сліпий в товаристві Екзарха Франції Кир Володимира Маланчука і інших священників та українських мирян, в присутності також мера міста Санліс, відправив в церкві св. Вінкентія Службу Божу і панахиду за спокій душі Анни, св. Володимира і кн. Ярослава Мудрого і за всіх князів Української княжої держави та виголосив проповідь до української групи, пригадуючи про княжну Анну, що тому тисячу літ була королевою Франції. Крім цього оглянув він катедру, а в ній каплицю сучасницю церкви св. Вінкентія та руїни королівського замку, в якому проживала Анна Ярославна.

ВПЛИВ МОНГОЛО-ТАТАР НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ МОСКОВЩИНИ-РОСІЇ

У світлі новіших історичних дослідів вже ніяк неможливо не доцінювати впливів монголо-татарів на історичні, соціально-політичні процеси Московщини-Росії. І в дійсності на кожному відтинку національного життя москвинів-росіян в минулому можна зауважити було просякання політичних, юридичних, соціальних, психологічних, політично-державницьких і адміністраційних елементів монгольського думання і сприймання в московську душу і елементів монгольських інституцій в московсько-російську спільноту.

Одначе історики, зокрема російські історики, поважно різнилися і різняться ще і досі в їхній оцінці монгольсько-татарського впливу на розвиток московсько-російського народу і держави. Наприклад Соловйов рішучо заперечив будь-яку визначну роллю татарів в історичному розвитку москвинів. Греков з другого боку оцінював значення монголів-татар з негативної точки, мовляв, що розвиток Московщини прийшов у висліді її довгої боротьби проти поневоловача. Ключевський, Діяконов або Володимирській-Буданов, або мало призначували уваги цьому питанню або його зовсім поминали.

У противенстві до цих перших, Карамзін, Вернадский, Трубецкой і другі, включаючи тут і українця Костомарова, вважали, що вплив монголо-татар на історичні процеси Московщини-Росії був величезний; що Московщина не була б собою без оцих 250 років монгольського панування над європейським північним сходом. Карамзін здефінював свій погляд дуже коротко словами: „Москва завдячує ханам свою велич”. Зокрема Трубецкой біля півсторіччя тому у своїй роботі п. н. *Наследие Джингис-хана* детально розробив проблему монгольського впливу на Московщину-Росію, зазначаючи, що початків московської держави ніяк не можна якслід зрозуміти у їхньому

1. Н. Карамзін, *История государства российского*, Ст. Петербург, 1851 - 53, том V, ст. 365-84.

історичному аспекті, не розглядаючи і не оцінюючи їх на тлі монгольських політичних і соціальних понять і установ. Оці бо поняття і установи надали форму і напрям московській державі; цьому прологу російської імперії.² Недавно і Вернадській пішов у своїх роботах слідами Трубецького і Карамзіна, зробивши і за ними одну основну помилку, а саме намагаючися доказати монгольський вплив на російську спільноту засобом порівняння давньої київської спільноти і її побудови з 13-го сторіччя із московською з 15-го. Це фальшиве з кількох причин і тому таке порівняння не може дати жодного позитивного висліду.

Перш за все, побудова московського північного сходу у перед-монгольські часи в рамках суздальсько-володимирського великого князівства була вже тоді куди інша від побудови київсько-українського півдня. Хоч би етнічний склад населення в басейні Волги-Оки і Клязми був цілком інший. Там теж абсолютні і деспотичні тенденції великих князів були вже в той час суто помітні. Вже тоді великі князі намагалися підкорити собі повністю всі кляси і шари суспільства. Теж тоді вже помітними були агресивно-імперіялістичні напрямні політики суздальсько-володимирських князів. Усіх цих тенденцій не було в Києві. Тому це фальшиво і думати, що щойно монгольський вплив дав почин московському абсолютизмові, централізмові, імперіялізмові і соціальній регламентації. Монгольські впливи тільки підсилили і гостріше унапрямили оці суто московсько-російські державні тенденції, котрі вже існували на північному сході Європи з давніших часів. Англієць Флетчер, котрий відвідав був Московщину на початку 16-го сторіччя, сказав був, що там держава і форма влади є вповні тиранські, і що все там служить князеві в найбільше відкритий і варварський спосіб.³ Це вже було повним виявом влади ханів у московській інтерпретації.

Натуга монгольських впливів зростала з бігом часу і шляхи того впливу мінялися рівнобіжно із зміною монгольсько-московських взаємовідносин. Вони були напочатку ворожі між монгольським володарем і московським підданим. А потому вони стали приязними, і то зокрема з послабленням Зо-

-
2. Н. Трубецької, *Наследие Джингис-Хана*, Берлін, 1925; теж G. Vernadsky and M. Karpovich, *A History of Russia*, том III, *The Mongols and Russia*, Нью Гейвен і Лондон, 1953, ст. 333-390; теж Е. Кара-Даван і інші автори.
 3. G. Fletcher, *On Russ Commonwealth*, London, 1856, ст. 26; теж С. Герберштейн, *Записки о московских делах*, Ст. Петербург, 1908.

лотої Орди, коли то татари стали шукати служби у московських князів. Мирне всмоктування монгольського впливу в московську спільноту проходило, так би мовити, зі „спізненням рефлексу” впродовж 16-го і 17-го сторіч.

Монгольський вплив на Московщину проявлявся двома шляхами. З одного боку татари від’ємно діяли на політичний, соціальний і господарський розвиток московського північного сходу. Безпощадний напад і інвазія, підбої, грабунки і пожежі міст і сіл, а потому поворотні карні наїзди і експедиції, звірська поведінка з переможеними, брання ясиру, руйнували край і не лише сповільнили, але і задавили його розвиток. Одначе, у далеко-метражевому відношенні, оці всі знуцання, що прийшлося москвинам витерпіти з рук татарських ханів, тільки скріпили їхню видержливість на труди життя, навчили дисципліни і виховали в безпощадности до ворога. Оця лекція монгольської неволі вможливила згодом москалям стати собі будівничими власної імперії.

Рівнож безпощадність монгольських методів, прагнення територіяльних підбоїв, нескінченні палатні і державні інтриги в Каракорум і Сараї, монгольських столицях, морди і атенгати на ханів і їхніх прибічників як частина неписаної монгольської конституції і як засоби боротьби за владу і забріханість палатних взаємин з орієнтальним посмаком, глибоко вплинули і оформили державну побудову і державну машину великого московського князівства.

Але московсько-російські правлячі круги не тільки вчилися від своїх монгольських панів. Потому, із ступневим розкладом Золотої Орди, багато татар ввійшло в службу великих московських князів, приносячи в Московщину зі собою свою психіку, психічне сприймання обставин і дійсности, свої методи і свій підхід до різних державних і суспільних проблем та питань. Згодом, коли вони скоро зрусифікувалися, вони вклали в московську душу незатерте орієнтальне п’ятно.⁴

З другого ж боку монголи-татари вплинули теж у справжньо позитивний спосіб на формування і московської спільноти і її держави.

Монгольська державна ідея божеського походження абсолютної влади ханів без сумніву утієснилася в політичному думанні Івана III, Івана VI Грозного, Петра I Великого і других московських великих князів і російських царів-імператорів.

4. Vernadsky, тамже.

рів. По суті сам титул „царя”, москалі перше відносили тільки до візантійських володарів, а згодом, тільки до монгольських ханів, своїх сузеренів. А щойно тоді, коли і Царгород і Сарай втратили свою політичну велич, московські великі князі, вважаючи себе безпосередніми спадкоємцями і Грецького Царства і Золотої Орди, злучили в собі і візантійські традиції і монгольську державну тактику і прийняли односторонньо титул царів.

Символічно тут була т. зв. „золота Мономахова шапка”, прибрана самоцвітами і футром, корона московсько-російських царів, майстерство середньо-азійського мистецтва кінця 13-го і початку 14-го сторіччя. Вона була по всій правдоподібності передана Іванові I великим ханом Узбеком. Однак московська державницька легенда злучила цю шапку з київським князем Володимиром Мономахом, котрий нібито мав її одержати з другими королівськими клейнодами з Візантії як доказ його королівської поваги. Хоч в цьому не було ні крихти правди, однак ця легенда майстерно помішуючи факти, злучила тут візантійські, київські і московські традиції, які згодом стали політичним обоснуванням, хочби і династичних претенсій московських царів до Києва і України.⁵

Джінгіс-хан був приготував для своєї імперії правну кодифікацію кодексу під назвою *Великої Яси*. *Велика Яса* поміщувала в собі постанови державно-правного, адміністративного, військового, міжнародного, карного, цивільного та й торговельного характеру, і, хоч не була клясичною формою законодавства, вона глибоко вплинула на формування монгольських держав, а в тому і на Золоту Орду, і відтіля її основні принципи, поняття і постанови передалися і в Московщину.

За монгольськими державними і суспільними улаштуваннями і оформилося московське суспільство, яке було примушене без решти і цілковито включитися в майже кріпацьку службу великому князеві і його державі. Рабський послух абсолютному „самодержцеві” стався основою суспільного і політичного ладу; при чому васальні князі і бояри, ставши з одного боку основою державного апарату, з другого ж боку, були вони більше закріпощені царем як інші суспільні верстви. В Московщині не було ні сліду оцієї суспільної і індивідуальної свободи, якою відзначалася Українська Київська Держава.

5. А. А. Спицин, „К вопросу о Мономаховой шапке”, Русское Археологическое Общество, Отделение русской и славянской археологии, *Записки*, 8, ч. I, Ст. Петербург, 1906, ст. 146-184.

Закріпощення московських суспільних верств прийшло як вислід подій в час монгольського панування. Підчас інвазії найбільше потерпіли міста-городи, де ще до деякої міри була задержалася демократична установа *віча*. Зі знищенням міст і міщанство втратило всяку політичну питому вагу. Це з одного боку сприяло ростові авторитарного московського абсолютизму, а з другого, послаблене міщанство шукало захисту і піддержки в князів, яких повага і сила зростали із надаванням їм ханського *ярлика*, тобто ханського потвердження їхніх династичних чи територіяльних панівних властей. Князі ставалися через свою вірнопідданчу службу ханові якби посередниками поміж населенням і ханом-сузереном. З ханської ласки князі черпали свої деспотичні повновасті. І тому то теж прийшло до такого узалежнення поодиноких суспільних верств від князів, на яких вони гляділи як на своїх протекторів у цих невідрадних часах.

Московські князі, а потому великі князі, перевищали всіх інших у своєму вірнопідданстві Сарайові. Згодом вони були зискали повне довіря ханів Золотої Орди, стали збірщиками її податків, а то і виконавцями її каральних експедицій проти інших князівств та міст у випадку їхнього непослуху, чи спорядичних спротивів. Відтіля Московщина сталася міцнішою, більше агресивною і експансивною та більше деспотичною, та й вкінці одиноко успішною державною формацією на північному сході Європи з поміж різних російських князівств.

А з другої сторони, будучи нібито надто підлеглі ханові, московські князі, використовуючи свою позицію, сталися скоро, коли лиш тільки настав слушний час, носіями ідеї московсько-російського визволення із монгольської неволі. І цим вони згодом зискали щиру підмогу в патріотичної аристократії і патріотичних містах. В цьому її і піддержала і московська православна Церква. Це ще і зміцнило їхню правлячу позицію і абсолютні амбіції.

Переняття Московщиною монгольських традицій і політичних засобів може найкраще ілюструється московським дипломатичним протоколом 16-го і 17-го сторіч, котрий був наскрізь татарсько-орієнтальний. Рівнобіжно в цьому часі Москва намагалася нав'язати тісніші взаємини з європейськими країнами. Розбіжності у дипломатичних протоколах і етикеті Окциденту і Орієнту спричинювали багато непорозумінь, образ, труднощів і немилих наслідків в політично-дипломатич-

них заходах поміж Московією і західними державами і їхніми дипломатами.⁶

Під впливами монголів-татар в Московщині зліквідовано давню боярську думу, як дорадне тіло князеві, і заступлено її свого роду боярським кабінетом князя, від нього чисто залежною державно-адміністраційною установою, зложеною по суті із високих урядовців княжого чи пак царського двора. Монгольський приклад спричинив введення в Московщині кари смерті і тілесної кари та тортур як засобів вимушення признання і інформації. Їх стосовано до кожного винного чи запідозреного без огляду на його соціальне становище; чи він князь, боярин, міщанин чи селянин. Давно колись, у перед-монгольських часах, бояри і свобідні люди не могли бути карані смертю і побиттям або піддані тортурам.

Монгольською була по своїй природі і адміністраційна і військова системи давньої Московщини, будучи рівночасно переповненими урядниками-татарами на службі великих князів. Військова система спиралася точно як і збройні сили татарських ханів на двох елементах, на постійному військовому контингенті т. зв. дворі, який в дечому пригадував давний княжий почот, тобто дружину і на загальному ополченні всього населення, включно із селянами. „Двор” виводився своєю природою від монгольського „орду”, а загального ополчення і оподаткування всього населення по татарському звичаю для власних потреб, московські великі князі стали вживати вже у другій половині 14-го ст. Дмитро Донський виграв бій на Куликовому полі з татарами при допомозі загального ополчення у своєму князівстві. Другі російські князі не спішилися були йому допомагати, бо вони ще надто вірили у непереможність Сараю. По монгольському звичаю провадили московські князі і державну господарку.

Монгольська інвазія і монгольське панування глибоко вплинуло і на перебудову економічного життя московської півночі. Плюндрування, грабування, палення і руйнування городів, сіл і дворів в час самої інвазії спричинили жорстоке знищення майна і обниження виробничого потенціалу волжансько-клязмівського басейну і інших московських земель. Велике число людей було вбито, багато забрано в ясир. І це теж серйозно обнизило господарські можливості цих земель. Згодом

6. Н. Весоловский, „Татарское влияние на посольский церемониал в московский период русской истории”, Отчет Ст. Перербургского университета за 1910 год. Ст. Петербург, 1911, дод. ст. 1-19.

ще хани наказали конскрипцію всіх ремісників цих теренів і багато з них покликали в далекі монгольські землі на свою службу. Ковалі, мечники, золотники, теслі, столярі, каменярі, будівничі та інші ремісники покинули Московщину, лишаючи її без фахових робітників. У висліді всіх оцих подій московські землі були вкинені у довгу, майже сторічну господарську депресію. Країна і її народ були дуже збідніли. Життєвий стандарт був дуже обнизився. Тут зокрема міщанство і селянство матеріально поважно потерпіло, бо у княжих, боярських і церковних добрах через окремі княжі прохання вдалося задержати частини підлеглих майстрів і ремісників, і цим не дозволити виробничому і консумпційному рівневі так катастрофально обнизитися.

Коли, одначе, йдеться про торгівлю в Московщині, то хоч вона спочатку теж дуже потерпіла через руїни міст, вкоротці самі такі хани стали заходитися над її оживленням і відбудовою. Торгівля була економічною основою Золотої Орди, і тому теж і в інтересі хана було включити в її мережу теж і саму Московщину та її сусідні землі. Зокрема хан Мангу-Темір піклувався справою торгівлі на московській півночі. Він піддержував передовсім торгівлю Новгороду Великого, традиційного комерційного центру півночі. Він теж полегшив господарську долю московської православної Церкви. Це у результаті сприяло економічній відбудові московських земель взагалі.

Російські торговельні колонії були в Сараї та інших монгольських центрах, включно із далеким Каракорум. Московські купці їздили по цілій монгольській імперії у своїх торговельних інтересах, а при кінці вже 14-го сторіччя москвини контролювали річний шлях по Волзі.

А тому, що монголи потребували харчів і сільсько-господарської сировини, вони заохочували і піддержували до деякої міри сільське господарство, — каже Вернадський.⁷ При тому і рибальство і ловецтво були підсилювані у своєму розвитку. В агрикультурі небаром введено три-пільну, а потому ротаційну пільну систему засівів. Вжито коней і волів для важкої пільної роботи на більшу скалю і навіть зачали москвини вживати звіринного навозу. Всі ці поліпшення сільсько-господарських методів обмежувалося радше до двірських господарств князів, бояр і духовенства. В сільських господарствах хліборобів поступ був дуже незначний і примітивізм перевищав.

7. Vernadsky, там же, т. 341-342.

А вкінці коли йдеться про духове і культурне життя примітивної Півночі, то його монгольські часи поважно спинювали. Наїзд Батія знищив церкви, монастирі і парафії, оці осередки давньої культури. Багато єпископів, духовників і монахів погинуло в час татарської навали, а вони ж були основними носіями тоді духового життя. Тому то прийшов на московській півночі жадливий культурний регрес і так мало розвиненого духового життя, що його московські князі штучно піддержували запросинами духовників із українського півдня. Тобто треба тут зазначити, що татари поважно причинилися до мало-культурности Московщини і її духової відсталости. Аж десь у другій половині 15-го сторіччя це культурне життя Московщини стало поволі пробуджуватися зі свого глибокого летаргу. Зокрема поставали нові і відживали давні монастирі, які організовано в далеких і недоступних, північних лісових нетрях. Почало ширитися пустельництво. Стали множитися нові „святі” московської православної Церкви. Єпископи стали наново організовувати свої єпархії.⁸

Згодом теж, при кінці 14-го сторіччя і з початком 15-го, боротьба москалів проти монгольського сузерена за визволення сталася інспірацією для початків мистецького слова; співалися пісні про героїв цієї боротьби, складалися вірші і оповідання про них. Тоді то повстає звісна *Задонщина*, героїчна поема, що наслідувала давнє київське *Слово о полку Ігоря*. При тому близький соціальний контакт з обмосковлюваними татарами на службі великих московських князів вводив у московську народню словесність і мову монгольські та інші орієнтальні мотиви і мовні елементи.⁹

8. В той час повстає теж славнозвісний монастир на Соловецьких островах, на Білому морі, котрий за советської сталінської доби перемінено у горезвісний табор заслання, де каралося невинно так багато українських патріотів.

9) F. Miklosich, "Die Tuerkischen Elemente in den Suedost- und Osteuropaeischen Sprachen", *Denkschriften*, Philosophische-Historische Klasse der Wissenschaften, Wien, 1884-1890, S. 34-35, 37-38.

ЯК РОЗВ'ЯЗАВ СПРАВУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УРЯД ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЗУНР), А ЯК УРЯД ПОЛЬЩІ?*

З поміж усіх народів колишньої Австро-Угорської Монархії — українському народові довелося не тільки випити „чашу горя” до дна від першого дня I-ої світової війни, але й прийшлося по розвалі тієї держави осінню 1918 року почати будову своєї держави від самих основ. Німці, мадяри, поляки і частинно чехи мали в своїх руках усі складові частини адміністраційно-політичної влади держави: вони мали своїх старостів та урядовців по повітових осередках та в столицях своїх країв, мали в своїх руках командування військових частин і військові залоги по містах, мали в своїх руках залізницю, пошту, телефони і телеграфи, банки і фінансові уряди, отже довелося їм тільки сформувати свої національні уряди і нова держава могла діяти від перших днів свого існування в користь своєї нації.

Українському народові довелося класти основи під свою державу в неймовірно трудних умовах. Над Дніпром довелося не тільки будувати свою державу від основ, але й одночасно „відродити” українську націю. Український народ під російською займанщиною прокинувся до державного життя в березні 1917 року „збуджений в огні” революції і, що ще важніше — „окрадений”, як цього найбільше побоювався Тарас Шевченко. Все ж тодішній провід України з Українською Центральною Радою, під кермою відомого історика Михайла Грушевського, вийшов оборонною рукою зпоміж усіх перешкод і третім універсалом з 20 листопада 1917 року оповістив створення української держави:

„Від нині Україна стає Українською Народньою Республікою.”

Четвертим же ж універсалом з 22 січня 1918 року проголошено вже повну незалежність і самостійність України від Росії.

*) Доповідь на прилюдній науковій сесії Осередку НТШ в Едмонтоні, 2 лютого 1969 р.

Очевидно події над Дніпром, зокрема мировий договір України з центральними державами: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з 9 лютого 1918 р. у Бересті мали велетенський вплив на поставу українського народу та його політичного проводу під австро-угорською займанщиною. Треба ж бо пригадати, що політичний провід українців Австро-Угорщини пережив у листопаді 1916 року свій найчорніший день. Тоді бо актами з 5 листопада 1916 року цісарі: Вільгельм II Німеччини і Франц Йосиф Австро-Угорщини проголосили створення польської держави на просторах колишньої Конгресової Польщі, що її здобули в ході воєнних дій від царської Росії. Одночасно цісар Франц Йосиф I проголосив заяву про „відокремлення Галичини” з під юрисдикції австрійської державної ради, себто поширив привілеї поляків і віддав українців на повну ласку і не ласку польської меншини, відбираючи українцям змогу обороняти свої політичні права в парламенті у Відні.¹⁾ Уряд Австро-Угорщини зломив свої заяви, що їх складав увесь час від вибуху війни прем'єр міністрів граф Штірк президії українських парламентаристів у Відні про розподіл Галичини на західню з повнотою влади в руках поляків і східню з повною владою в руках українців і створення українського університету у Львові. Тому прийшло до зміни президії українського політичного проводу: д-р Кость Левицький уступив, а на його місце прийшов д-р Євген Петрушевич, який залишився провідником аж до рішення ради амбасадорів з 15 березня 1923 року.

Втративши надію на заяви австрійського уряду, що він виконає конституційні вимоги українців і переведе розподіл Галичини на дві частини, українські парламентаристи під проводом найстаршого віком Юліяна Романчука оголосили 7 листопада 1916 року заяву, що український народ ніколи не визнає відокремлення Галичини під польське панування і ніколи не зречеться права національної автономії своєї території й утворення окремого українського коронного краю в межах Австро-Угорщини. Від того часу політика українського політичного проводу була спрямована в тому напрямі, щоб українська справа в Австро-Угорщині була вирішена ще до закінчення світо-

1) W. Kutschabsky: Die West Ukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923. Junker und Duennhauf Verlag. Berlin 1934, S. 21-22. i

Д-р Матвій Стахів: Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923. Скрентон, Па., 1959, т. III, стор. 10.

вої війни.²⁾ Очевидно, політичні події в Україні по вибуху революції в 1917 році, створення Української Народньої Республіки і мировий договір у Бересті відбилися сильним відгомном в серцях усіх українців Австро-Угорщини. Їхні надії на кращу майбутність були оправдані ще й тому, бо уряд Австро-Угорщини погодився тайним додатком до мирового договору в Бересті, що переведе до 20 липня 1918 року розподіл Галичини на дві частини, два краї: український і польський та долучить до українського ще українську частину Буковини. Коли ж влада України за гетьмана Павла Скоропадського ослабла в літі 1918 року, тоді Австро-Угорщина заявила українській амбасаді у Відні, що вона відступає односторонньо від свого зобов'язання і його не виконає,³⁾ себто не переведе розподілу Галичини на дві частини. Самозрозуміле, політичний провід позбувся до рещти якихнебудь ілюзій, якщо їх ще мав, і 10 жовтня 1918 року постановив скликати до Львова Українську Національну Раду на 18 жовтня 1918 р., складену з українських послів до парламенту у Відні (до державної ради і палати панів) і до галицького та буковинського соймів та проголосити самовизначення українського народу в межах Австро-Угорщини. Склалось так, що 16 жовтня видав цісар Карло I маніфест до народів Австро-Угорщини про перебудову Австро-Угорщини на національно-федеративних основах і таким чином раніше скликання Української Національної Ради до Львова стало легальним.⁴⁾

Як відомо, 18 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада рішила створити з усіх українських земель у складі Австро-Угорщини окрему українську державу. На другий день, у суботу 19 жовтня 1918 р. відбувся у Львові велелюдний з'їзд представників усіх українських організацій зі Східньої Галичини і на ньому проголосив д-р Євген Петрушевич урочисто постанови Української Національної Ради про створення української держави. Коли ж 31 жовтня 1918 прем'єр міністрів Австрії д-р Лямаш погодився передати полякам владу у Кракові і в західній Галичині і представники Польської Ліквідаційної Комісії з Кракова та Регенційної Ради з Варшави з'явилися у Львові, щоб 1 листопада перебрати владу від польонофільського цісарського намісника ген. Гуйна в Східній Галичині, маючи до своєї розпорядимости 1,500 членів у Львові Поль-

2) Енциклопедія Українознавства, Мюнхен—Нью-Йорк 1949, т. II, стор. 493.

3) Д-р М. Стахів: Західня Україна, т. III, стор. 10.

4) Д-р М. Стахів: Західня Україна, т. IV, стор. 16.

ської Військової Організації та прихильне вище військове командування військових частин у Львові, тоді Українська Національна Рада, по безуспішних заходах у Відні і в ген. Гуйна у Львові 31 жовтня 1918 р. дістати владу в Східній Галичині до своїх рук, видала наказ полк. Дмитрові Вітовському, щоб невеличкі збройні сили Генерального Українського Військового Комітету, перебрала владу від намісника ген. Гуйна і військового команданта ген. Пфедфера роззброївши чужонаціональні військові частини у Львові та обсадивши головні державні будинки з залізничним двірцем і поштою включно. По роззброєнні Комітет розпоряджав силою 60 старшин і 1,400 вояків. Ось так, бо в останній майже хвилині, випередили українці поляків у перебранні влади до своїх рук у Львові і в цілій Східній Галичині.⁵⁾ Правда, вже на другий день поляки почали війну з молоденькою українською державою при підтримці цілої Польщі, яка вже була визнана державами Антанти та дістала повну політичну і мілітарну допомогу від неї, зокрема від Франції. Незважаючи на те, що українці Галичини мусіли творити свою державу від основ, вони склали блискуче свій іспит. Створили поверх 100-тисячну, добре дисципліновану армію, яка — не маючи ніякої мілітарної допомоги нізвідки, — видержала затяжні бої у Львові, далі за Львів, щоб опісля по героїчним чотрківським наступі податись в другій половині липня 1919 року за Збруч, коли вичерпались дорешти скупі запаси стрілива з I світової війни.

(Знаменне, що вже проголошуючи створення української держави 18 жовтня 1918 р., Українська Національна Рада вивчала національні меншості на цій українській території, при чому жидів признала окремою національністю, щоб вони уконституувались і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, що відповідає їх числу населення.⁶⁾ Перебравши ж владу у свої руки, Українська Національна Рада в своїй проклямації з 1 листопада 1918 року до українського народу запевнила громадянську, національну і віроісповідну рівноправність усім громадянам української держави без різниці народности і віроісповідання. „Національні меншості української держави: поляки, жиди, німці мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради”.⁷⁾

З початком січня 1919 зійшлися члени УНРади на повну сесію до Станиславова, щоб завершити правно організацію мо-

5) Д-р М. Стахів: Західня Україна, т. IV, стор. 29 і 30.

6) Тамже ж — стор. 18.

7) Тамже ж — стор. 33.

лодої держави прийнявши основні закони, бо у Львові прийняла тільки-що однодушно тимчасовий основний закон, тобто „малу конституцію”, складену з 5 статей, 16 листопада закон про „тимчасову адміністрацію” областей ЗУНР, а 21 листопада закон про тимчасову організацію судівництва та про вимір справедливости.⁸⁾ Отже ж законом з 13 лютого 1919 УНРада управильнила справу шкільництва, признаючи національним меншинам право на публичне шкільництво у їх рідній мові.⁹⁾ На цілій Західній Області УНР було отворених 30 українських середніх шкіл, з того 20 гімназій: Бережани, Борщів, Броди, Бучач, Городенка, Долина, Дрогобич, Золочів, Жовква, Коломия, Копичинці, Рогатин, Самбір, Сокаль, Станиславів, Стрий, Тернопіль, Чортків, Яворів; 3 реальні школи: Станиславів, Снятин, Тернопіль. Останню урухомлено в травні 1919 перед самим відворотом українських військ, та 7 учительських хлоп'ячих і дівочих семінарій: Бережани, Заліщики, Коломия, Самбір, Сокаль, Станиславів, Тернопіль. Побіч українських середніх шкіл були також державні середні школи для національних меншин. У Станиславові були весь час німецька та жидівська державні гімназії. В жидівській гімназії учили майже всі учителі жиди та обов'язково викладалося науку гебрайської мови, літератури та історію жидівського народу. Інші предмети викладалось українською або допоміжною польською мовою; введено науку історії й географії України та обов'язково науку української державної мови. Це мав бути переходовий стан до створення чисто жидівської гімназії, коли ученики опанують гебрайську мову; в інших містах: Тернопіль, Коломия, Стрий були жидівські гімназії в стадії організування. Для польської меншини залишено польські державні гімназії в Станиславові, Тернополі, Коломиї та Дрогобичі, яких одначе не відкрито ізза недостачі учителів, які склали б службове приречення. Якщо йде про народні школи — негайно в молоденькій державі зукраїнізовано силоміць накинені нам польські школи. Жидам доручено організувати свої жидівські школи з тим, що коли вони будуть зорганізовані, перейдуть на державний етат. В неукраїнських школах заведено навчання української державної мови від III року навчання; зате зовсім відпала наука німецької мови в народніх школах. Далеко більше змін введено в середнім шкільництві. На цілій неокупованій Західній Області мали ми всього 3 українські державні гімназії, кілька приват-

8) Тамже ж — стор. 45, 46, 54 і 55.

9) Тамже ж — стор. 72.

них, ні однієї учительської семінарії, ні однієї реальної та ремісничої або господарської школи; зате були цілі десятки польських середніх шкіл. Зрозуміле, що в українській державі мусів бути привернений справедливий стан, що покривався б саме з відворотним відношенням дотеперішнього стану.

Про велике захоплення, з яким кинулось українське громадянство до оснування шкіл, свідчить хоч би те, що попри 30 державних середніх шкіл росли як гриби по дощі приватні гімназійні курси. Державний Секретаріят (міністерство) освіти здавав собі справу з того, що Західна Область мусить стати збірником освічених українців, що не лишень заспокоїв би свої місцеві потреби, але також доповнив би запотребування інтелігенції на осередніх і східніх землях України. З кінцем березня 1919 появилася розпорядок до повітових комісарів, щоб вони — в порозумінні з місцевими шкільними чинниками та цілим громадянством, під особистою відповідальністю, — постарались про оснування підготовчих курсів до гімназій, реальних і фахових (званевих) шкіл та учительських семінарій. По вакаціях мали перші кляси всіх наших середніх шкіл наповнитися тисячами селянських дітей, нарибком цілих рядів нашої інтелігенції. Уряд був рішений підпомагати такі курси грішми і харчами, а по вакаціях при грошовій допомозі уряду УНР в Києві приступити до державної допомоги для учнів середніх шкіл на великі розміри. Такі приготовні курси основано майже в усіх повітах, але цілу ту корисну працю знівечив наступ польської армії в половині травня 1919 р. при допомозі армії ген. Галлера з Франції. Окрему увагу звернено на наші званеві школи. В листопаді 1918 р. було поза Львовом — на нашій області — ледве дві такі школи та один курс, а саме: школа деревного промислу в Станиславові і Коломиї та кошикарський курс у Коломиї. Інші школи: державна школа машинового шлюсарства в Тернополі, хліборобська в Городенці, гончарська в Коломиї, були вже зачинені за австрійської влади тому, що їх варстати (наприклад дуже важливі в Тернополі) знищено під час війни. Все ж таки, не зважаючи на недостачу учителів до таких шкіл, обі школи деревного промислу доволі гарно розвивались, перший рік заповнено українською дітворою, признаючи на ту ціль невеликі стипендії; пороблено також заходи, щоб з новим шкільним роком започаткувати хліборобську школу в Городенці. Як довго Львів був у чужих руках, годі було думати про оснування українського університету. Одначе, щоб уможливити студентам права і філософії покінчити студії та скласти іспити, задумано в

червні створити тимчасові правничі і філософічні курси в Станиславові.¹⁰⁾

15 лютого 1919 УНРада прийняла закон про мову в державних урядах і державних підприємствах.

§1 Державною мовою в Західній Області Української Народної Республіки є мова українська.

§2 Цієї мови вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванні всі державні власті й уряди, публичні інституції і державні підприємства.

§3 Законно признаним національним меншостям залишається свобода вживати й усно і в письмі їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями й урядами, публичними інституціями й державними підприємствами.

§4 Цей закон обов'язує з днем його оповіщення.

Законно визнаними меншинами були жиди, поляки і німці. Окрема постанова гарантувала політичні права польської меншини до тієї міри, що не тільки запрошувала її (та жидів) у відсотковім відношенні до участі в УНРаді, але й у самім Державнім Секретаріаті. Поляки цього не прийняли, бо поставились негативно до самого принципу існування української державности на цій території. Закон про мову з 15 лютого 1919 року виразно запевнив меншинам, законно признаним, право вживати в слові і в письмі своєї мови в урядових справах в усіх урядах, отже не тільки місцевих, але й центральних.¹¹⁾

На дальшій сесії УНРади, що тривала від 25 березня до 15 квітня 1919 р. УНРада зайнялася ще дальшими важливими законами: про сойм, громадянство, про земельну реформу, про 8-годинний день праці. Закон з 14 квітня 1919 р. про сойм, як законодавчий орган ЗО УНР передбачав, що він скаладається з однієї палати, 226 послів. Послів до сойму вибирають виборці на основі виборчого права: загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорційного. Виборче право признав закон також жінкам. Активне виборче право признано всім, хто покінчив 20 років життя. Право бути обраними до сойму мали громадяни, які скінчили 28 років життя. Число послів до сойму визначив закон на 226 загарантувавши національним меншинам відповідну кількість послів — так, що їх не забере більшість українських виборців. Отже 160 мандатів вибирала собі українська більшість, що творила згідно з відсотком населення 70,8

10) Д-р Микола Чубатий: Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки. Український Прапор. Відень 1921, стор. 127 і 128.

11) Д-р Матвій Стахів: Західня Україна, т. IV, стор. 71 і 72.

українців; полякам припадало 33 мандати (14,6), жидам 27 (11,9) і німцям 6 мандатів (2,7). Для кожної народности утворено окремі виборчі округи, в яких мали право вибирати тільки члени даної народности. З тією метою ЗОУНР поділено на 12 українських виборчих округ, 5 польських та жидівських та 1 німецьку. Українські виборчі округи були: 1) Перемишль — 12 послів, 2) Львів — 22, 3) Золочів — 13, 4) Тернопіль — 9, 5) Бережани — 12, 6) Чортків — 12, 7) Коломия — 14, 8) Станиславів — 20, 9) Стрий — 12, 10) Самбір — 13, 11) Сянік з Лемківщиною — 9 і 12) Буковина — 12 послів.

Польські та жидівські виборчі округи: 1) Тернопіль-Золочів-Бережани вибирав 10 польських і 6 жидівських послів, 2) Львів — 7 польських, 5 жидівських, 3) Станиславів-Стрий-Чортків — 6 польських, 7 жидівських, 4) Коломия-Буковина — 1 польський, 4 жидівських і 5) Самбір-Сянік-Перемишль — 9 польських і 5 жидівських послів.

Німецька виборча округа: ціла Західна Область УНРеспубліки вибирала 6 послів.

Очевидно, з української виборчої округи міг вийти послом лишень українець, з польської округи тільки поляк і т. д. Таким чином закон усував раз на завжди міжнаціональну боротьбу та змогу державній нації загарбати мандати національної меншини. В кожній виборчій окрузі відбувалось голосування на списки кандидатів. Котра партія дістала найбільше число голосів, то вона діставала найбільше число мандатів; менше впливова партія чи група діставала менше число польських мандатів відповідно до числа здобутих голосів. Вибраними були перші кандидати на списку. Навіть доволі слаба партія могла вибрати бодай одного свого кандидата, котрого поставила на першому місці свого списку. Закон визначив вибори до сойму на червень 1919 р., мав зійтись на свої наради два тижні по виборах та переняти від УНРади суверенну владу і законодавчу працю на добро нашої Вітчизни та національних меншин, які живуть на ЗО України. Восні дії Польщі унеможливили переведення виборів та скликання виборного сойму. Таким чином повноваження УНРади залишились далі.¹²⁾

Закон про громадянство з 8 квітня 1919 р. постановляв, що кожна особа, яка в дні оголошення цього закону, мала право приналежности до однієї з громад ЗО УНР, ставала на основі самого закону її громадянином. З огляду на акт соборности з 22 січня 1919 року закон про громадянство в § 2 постановляв

12) Д-р М. Стахів: Західня Україна, т. IV, стор. 72-74 і

Д-р Микола Чубатий: Державний лад, стор. 107 і 108.

таке: „Особи, які мають право громадянства на основі законів, виданих У.Центральною Радою, є одночасно громадянином цілої УНРеспубліки і громадянські права й обов'язки в ЗО УНР виконують на рівні з усіма громадянами, коли одна з громад цієї Области прийме їх у свій зв'язок відповідно до обов'язуючих у тій Області постанов про надання громадської приналежності”. Кожна доросла особа мала право за себе і за своїх нелітніх дітей скласти заяву до уряду на основі того закону, до 20 травня 1919 р., що вона не бажає залишитись громадянином ЗО УНРеспубліки. Тоді така особа ставала чужинцем і мала право виїхати з меж ЗО УНРеспубліки. Закон прийняв таку постанову з огляду на поляків, даючи їм змогу покинути територію ЗО УНРеспубліки, якщо б вони хотіли стати польськими громадянами. Коли ж вони залишались далі на території ЗО УНРеспубліки, тоді користали такі нові чужинці з охорони й опіки права ЗО УНРеспубліки.¹³⁾

Найбільше праці Української Національної Ради зайняла земельна справа. Матеріяли до земельної реформи підготувала від січня 1919 р. окрема комісія при Державному Секретаріаті земельних справ, складена з освічених агрономів, урядовців, правників і представників усіх політичних партій і вкінці 14 квітня прийнято закон про земельну реформу. Закон вивласнював всі державні землі, добра пануючих родин, фундаційні, монастирські, церковні, всі землі, придбані для спекуляції та всі інші землі, що своїм простором перевищують означену границю, яку може хтонебудь посідати в ЗО УНРеспубліки. Кілько землі можна було посідати — мав устійнити окремий закон, але в дискусіях в УНРаді виринали різні проекти, що вагались між 30 і 100 моргів (менше ніж один гектар). Отже окремий закон мав означити розмір землі дотеперішнім власникам, парохам та іншим духовним. Усі ліси переходили на власність і під управу держави. Справу відшкодування залишала УНРада необраному соймові. Про те слід згадати, що делегати селян майже всі без винятку заявили за викупом землі. Найбільшою популярністю втішався проект прогресивного викупу, себто меншу земельну власність викупити по устійненій ціні дійсної вартости, більшу за половину ціни дійсної вартости, а великі лятифундії (земельні добра) за частину ціни, наприклад 10 відсотків вартости. Отже це свідчить про глибокий змісл почуття правости та справедливости українського селянства. Наділ землею мав зачатись аж по закінченні

13) Д-р М. Стахів: Західня Україна, т. IV, стор. 74.

війни, коли вернуться додому полонені і воїни. Наділеними мали бути безземельні і дрібноземельні українські громадяни-хлібороби, в першу чергу воїни-інваліди української армії, вдови і сироти по них, воїни-інваліди з світової війни, сироти і вдови, що їх батьки або чоловіки втратили життя в цій війні або в наслідок її, сироти і вдови невоєнні та інші безземельні і дрібноземельні хлібороби, які не служили при війську і не стали каліками. Не мають права до наділу землею дезертири з української армії, ті, що відхилялися від служби в цій армії, далі особи, покарані за злочини проти Української Держави або її збройної сили і співвинні цих злочинів, які були за це покарані та вкінці громадяни чужих держав, як і теж ті, які були покарані за захоплення, ділення вивласнених земель, нищення лісів, будинків, інвентаря і земних плодів. А щоб не допустити можливої продажі — заборонено продажу вивласненої землі, а договори купна-продажі та даровизни вивласнених земель, довершені по 1 січні 1919 року закон уневажнив. Наділення землею всіх українських громадян без різниці народности внеможливили воєнні дії Польщі.¹⁴⁾ Дуже болючим питанням були оселі зруйновані до тла світовою війною. В Галичині було знищених до тла або дуже значно — приблизно 500,000 будівель, тобто третина всіх будівель. Втрату господарства Галичини обрахував польський економіст Ст. Рибіцький при кінці 1918 р. на суму 900,000,000 ще незнеціненої австрійської корони. Уряд УНР прирік на сю ціль більшу грошеву допомогу, на початок 200 мільйонів гривень, розуміючи, що знищену 30 треба буде поставити на ноги спільними силами Соборної України. В зимі приготовано будівельний матеріял на відбудову і з весною мала початись відбудова на великі розміри наших сіл.¹⁵⁾ Винищена Галичина відчувала теж недостачу засобів поживи і майже повну недостачу виробів промислу. Державний Харчевий Уряд, підлеглий Державному Секретаріатові внутрішніх справ подбав про те, що крім торговлі з кооперативними спілками з України уряд УНР доставив до квітня 1919 року 213 вагонів муки, 223 вагонів збіжжя, 730 вагонів цукру, 127¹/₂ вагона інших харчів — разом 1,243¹/₂ вагонів добродійної, рятувкової допомоги, в першій мірі для гірських повітів і знищеної Зборівщини. До 15 березня 1919 р. доставлено 90 вагонів харчів для Гуцульщини, крім того осну-

14) Д-р М. Стахів: Західня Україна, т. IV, стор. 75-81 і
Д-р М. Чубатий: Державний лад, стор. 130 і 131.

15) Д-р М. Стахів: Західня Україна, т. IV, стор. 82 і
Д-р М. Чубатий: Державний лад, стор. 132.

вав у Зборові Червоний Хрест у Києві харчеву станицю, що живила 45 знищених сіл Зборівщини будьто підмогою в харчах, будьто видаючи готові обіди.¹⁶⁾

Вкінці слід згадати, що УНРада приняла закон про 8-годинний день праці та прийняла постанову, що день 1 травня має бути державним святом з метою вшанувати гідність праці.¹⁷⁾

Ось так завершено на останній сесії УНРади до половини квітня 1919 р. будову державного ладу: устійнено тимчасову конституцію, признано дійсні гарантії національним меншинам, переведено відповідне суспільне законодавство. Таких гарантій для національних меншин не дала тоді ні одна нова національна держава для своїх куди значніших меншин, як, наприклад, Чехо-Словаччина для словаків, німців, мадярів, або Польща для жидів і німців.¹⁸⁾

А якже ж була справа з українцями, якщо йде про Польщу? Заперечивши право на власну державу, Польща відмовилась признати їм навіть територіяльну автономію. Своє становище супроти українців Галичини з'ясував польський уряд уже в половині листопада 1918 р. Тоді то зголосився до д-ра Євгена Петрушевича у Відні колишній польський міністер для Галичини в австрійському уряді Галецький, як уповажнений начальника польської держави Й. Пілсудського та запропонував переговори про мир на таких основах: Східна Галичина має ціла належати до Польщі, яка готова дати українцям усі права так, щоб вони почувались у Польщі як у власній державі. Польща рішила забезпечити українцям національний, культурний та господарський розвиток. Буде розбудоване українське шкільництво включно з українським університетом. Польща не думає ніяк обмежувати самоуправи Греко-Католицької Церкви. Так само громадська самоуправа по селах з українською більшістю має бути збережена. „Ваш уряд навіть не пропонує українцям, — заявив тоді президент д-р Євген Петрушевич, — територіяльну автономію, ба навіть не культурно-національну автономію, а трактує Східню Галичину з українським народом, як якусь Познаньщину”. На це відповів Галецький, що про територіяльну краєву автономію не може бути мови, а тільки про громадську самоуправу. Тоді президент Петрушевич заявив, що він далі не може розмовляти про перемир'я на таких умовах польського уряду.¹⁹⁾

16) Д-р М. Чубатий: тамже ж, стор. 122.

17) Д-р М. Стахів, т. IV, стор. 83.

18) Д-р М. Стахів, т. IV, стор. 87.

19) Д-р М. Стахів, т. III, стор. 77 і 78.

Під час наступу польської армії в половині травня проти ЗО УНРеспубліки польський сойм прийняв 22 травня, по промові Падеревського, для дипломатичного вжитку польських делегатів у Парижі, резолюцію в справі Східньої Галичини й офензиві проти неї. „Сойм заявляє, що в границях польської республіки буде встановлена широка автономія, що буде гарантувати його розвиток під оглядом національним, економічним і цивілізаційним”.²⁰⁾ Цю резолюцію польського сойму використав негайно Падеревський на засіданні Найвищої Ради Мирової Конференції в Парижі 5 червня 1919 р. вимагаючи прилучення цілої Галичини:

Лойд Джордж: — Чи Польща вимагає, щоб ціла Галичина була анектована до неї?

Падеревський: — Ми дали автономію цій країні. Ми вимагаємо цілої Галичини.²¹⁾

Тоді Лойд Джордж став без заслон називати всі вчинки польського проводу так, як вони на це заслуговують: польський імперіялізм, віроломство і насильство над слабшими, а спеціально на потоптання тих принципів, на які самі поляки покликалися при своїх змаганнях за відзискання своєї державної незалежності.²²⁾ Все ж таки полякам вдалось, заздяки дипломатичній допомозі Франції та делегатів ЗСА виеднати згоду на мілітарну окупацію Галичини під умовиною плебісциту. Правда, тоді ще комісія для польських справ Мирової Конференції предложила проект міжнародньої конституції для Східньої Галичини, текст якої остаточно прийнято на засіданні Найвищої Ради 21 листопада 1919.²³⁾

Саме в тому приблизно часі президент і диктатор д-р Євген Петрушевич виїхав з України до Відня і розвинув широку дипломатичну акцію, щоб виеднати міжнародній статут для Східньої Галичини. По підписанні договору в Ризи 18 березня 1921 року д-р Євген Петрушевич і д-р Кость Левицький предложили Лізі Націй 20 жовтня 1921 року проект міжнароднього статуту для Східньої Галичини як окремої держави, знеутралізованої на зразок Швайцарії, з повними гарантіями для національних меншин, як це вже зрештою був здійснив уряд ЗО УНРеспубліки.²⁴⁾ Тоді Польща прийняла закон з 26 вересня 1922 року про територіяльну автономію для Галичини, на терені

20) Д-р М. Стахів, т. V, стор. 107.

21) Д-р М. Стахів, т. V, стор. 158.

22) Д-р М. Стахів, т. V, стор. 160.

23) Д-р М. Стахів, том VI, кн. II, стор. 81-90.

24) The Case for the Independence of Eastern Galicia. London 1922, p.p. 5-26.

трьох воевідств: львівського, тернопільського та станіславівського, і добилась нарешті рішенням ради амбасадорів з 15 березня 1923 р. признання Галичини під умовиною очевидно, що Галичина дістане автономію. Діставши остаточно Галичину під своє володіння, видано мовні закони з 31 липня 1924 р., якими знищено українське шкільництво та обмежено права української мови, що їх здобули українці ще за Австрії. Почалась славно-явна політика асиміляції, що довела до „ославленої пацифікації” літом 1930 р. Цікаво, що обороняючи свою політику перед прилюдною опінією світу, Польща вже не згадує в публікаціях, призначених для заспокоєння тієї опінії, про закон з 26 вересня 1922 р. про територіяльну автономію для Галичини, тільки покликається на постанови своєї березневої конституції з 1921 р. і на згадані мовні закони з 31 липня 1924 р.²⁵⁾

Останньою спробою поладнати загострений польсько-український конфлікт був проект конституційного закону для Галицько-Волинської Землі, що його предложила Українська Парляментарна Репрезентація в соймі осінню 1938 року на основі свого домовлення з польським урядом Косьцялковського, що ним започатковано т. зв. нормалізацію в 1935 році. Очевидно конституційний законопроект Галицько-Волинської Землі не прийшов навіть під наради сойму, бо своє порозуміння з українцями, точніше: партією УНДО під проводом Василя Мудрого польський уряд зломив ще заки почалась т. зв. нормалізаційна ера. Від 1937 р. здійснювано вже „плян асиміляції та екстермінації українського і білоруського населення”. Згідно з тим пляном рішено поселити 6 мільйонів поляків і створити здовж кордону суцільну територію польських кольтоністів. У відповідь на згаданий плян речники деяких воевідств пропонували центральній польській владі продажу бодай невеличких шматків землі українцям, щоб зберегти познаки, що „і ця категорія громадян не позбавлена права купувати землю”. У відповідь командант ІХ Корпусної Округи писав, що вважає українців не за польських громадян, але за „чужий елемент”. „Досвід бо останніх 17 років виявив, що українське населення дуже далеке від полонізації, а атракційність доктрини польської державности втрачає щораз то більше свою силу”.²⁶⁾

25) M. Felinski: The Ukrainians in Poland. London 1931. p.p. 35-43.

26) Henryk Cybulski: Czerwone noce. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. Warszawa 1966. Str. 9-11.

УКРАЇНСЬКА ІНФОРМАЦІОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА КОРДОНОМ

Ця коротка стаття не має ніяких претенсій до історичної автентичности. Це лише особистий спогад, обмежений до розмірно короткого протягу часу, приблизно від початку до першої половини 20-тих років нашого століття. Тому я замість вступу згадаю лише такі історичні постаті, як Пилипа Орлика, Андрія Войнаровського і Миколу Капніста, яких можна назвати піонерами на полі української закордонної інформації. Ними вже раніше зацікавилися наші історики, однак не підлягає сумніву, що в дипломатичних архівах і бібліотеках великих держав, як Заходу так і Близького Сходу спочивають ще досі неторкнені українські матеріали, які чекають своїх українських відкривців.

Під час, коли Тарас Шевченко, біля половини минулого століття, ставив нові кріпкі підвалини під відродження модерного українства, Європа мовчала довший час про українську справу і щойно в 80-их роках відізвався несподівано в своєму журналі „Сучасність” (Ді Гегенварт) німецький філософ і дорадник князя Бісмарка, Едвард фон Гартманн, погрожуючи Росії, що на випадок її ворожого відношення до Німеччини, ця остання може подумати про відновлення української державности над Дніпром. Українським населенням старої австрійської монархії цікавився теж м. ін. австрійський престолонаслідник архикнязь Рудольф, як це ясно виходить з його цікавої біографії, пера віденського професора д-ра Бібля, але судячи по його меморіялах скерованих до його батька, цесаря Франц Йосифа, це зацікавлення виходило з чисто гуматнітарних мотивів. Кажуть, що інформатором архикнязя Рудольфа був пізніший перемиський єпископ, д-р Пелеш, який був деякий час одним із його виховників.

Перше десятиріччя 20-го століття можна сміло назвати українським. Тоді на сторінках французької преси („Кур'єр де ль'Європа” 1906) виступив в обороні українців славний норвежський письменник, Б'єрншерне Б'єрнсон; тоді забирав голос в українській справі славний данський літературний критик,

Жорж Брандес, приятель Івана Франка; тоді велася на шпальтах віденської преси полеміка між Гнатом Падеревським й Іваном Франком; тоді відбувся у Відні голосний процес українських студентів проти Генрика Сенкевича, в якому оборонець українців, віденський адвокат д-р Вальтер Роде, відніс повну перемогу, наклеївши великого польського письменника, як звичайного брехуна і клеветника; тоді відбулася велика українська національна маніфестація у зв'язку з відслоненням пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві; тоді відбулася перша російська революція, в якій українці (Патьомкін) взяли видатну участь; тоді врешті широким відгомонам відбився в цілому світі атентат Мирослава Січинського на польського намісника, графа Андрія Потоцького.

Початок 20-го століття знайшов українську спільноту по обох боках австрійсько-російського кордону, зокрема її інтелектуальну верству, в досить повному розумінні ваги українського питання і своїх завдань у цьому напрямку. У віденському парламенті група українських послів, яка після виборчої реформи 1907 року зросла з 8 на 33 послів, мала нагоду, поза обороною прав українського народу в межах монархії, забирати теж голос проти московського політичного і культурного гнету у східній Україні. Тоді саме виринула думка видавання окремого журналу в чужій, у тому випадку, німецькій мові, для інформування закордону про українське питання. Так постав перший у 20-му сторіччі журнал „Рутеніше Рев'ю”, назву якого згодом переіменовано на „Україніше Рундшав”. Першим редактором того журналу був молодий журналіст, Роман Сембратович, який невдовзі помер на туберкульозу, а його місце зайняв д-р Володимир Кушнір. Він згуртував біля себе молоді сили, як д-ра Осипа Турянського, пізнішого автора „По-за межами болю” і „Думи пралісу”, поета д-ра Мелетія Кічуру (зліквідованого більшовиками в 1930 році), Ірину Королевич-Будз — дочку відомої директорки українського театру в Галичині, Теофілі Романович і др. Після розвалу австрійської монархії д-р Кушнір переселився до Чехословаччини і між двома війнами викінчив і почав друкувати свої спогади. Він прислав мені з Праги, для перевірки, щіткову відбитку одного розділу, в якому описав перший курс українознавства, влаштований після першої Світової війни на віденському університеті Українським Релігійним Комітетом і Союзом Українських Журналістів. На жаль, ті його спогади, наскільки мені відомо, ніколи не побачили світла дня, як книжка, і дуже цікаво було б довідатися, що з ними сталося. Д-р Кушнір, особа високо

інтелігентна, стояв завше в тісному зв'язку з Українською Парляментарною Репрезентацією у Відні і в його спогадах можна б, без сумніву, знайти найкращий опис діяльності українських парламентаристів у тій добі і характеристику видатніших осіб.

Наскільки я собі пригадую, найближче журналу „Україніше Рундшав” стояв парламентарний посол і широко відомий на Лемківщині діяч, Василь Яворський, який постійно мешкав у Новому Санчі. Він підписував цей журнал, як видавець і його завданням було добувати фонди на його утримання. Я й досі пам'ятаю заввагу д-ра Кушніра, що одним із поважніших жертводавців на видавничий фонд журналу був відомий український патріот і мільйонер Симиренко.

В тому часі українська справа здобула могутнього приятеля в особі австрійського престолонаслідника, архикнязя Франца Фердинанда. Він був головою так званої воєнної групи, до якої належав шеф генерального штабу, барон Конрад фон Гецендорф із низкою молодших генералів. Франц Фердинанд мав свій власний, неофіційний уряд, під назвою „Мілітерканцляй” і мав, як кажуть, далекосяглі пляни відносно України. Він був жонатий із графінею Софією Хотек і згідно з австрійським законом мусів зректися права наслідства своїх майбутніх дітей до австрійського престолу, поки отримав від цісаря Франц Йосифа дозвіл на вінчання. Тому, як твердили особи, які стояли ближче до нього, його бажанням було створити в Україні новий престіл для свого найстаршого сина. Мені ту чутку потвердив особисто колишній сповідник Франца Фердинанда, о. граф Гален, голова „Українського Релігійного Комітету” у Відні. Наскільки мені відомо, весь архів Франца Фердинанда був після його трагічної смерті в Сараєві запечатаний на 50 років. Тих 50 років минає в наступному році й українським історикам відкривається нагода перевірити вище згадану чутку на основі автентичних документів. Що він засягав безпосередніх інформацій відносно українського питання в українських політичних колах, виходить зі спогадів д-ра Степана Барана. Коли отже сербські вбивці з інспірації царського уряду застрілили в Сараєві архикнязя Франца Фердинанда, вони не лише спровокували I світову війну, але водночас позбулися наймогутнішого і найбільше небезпечного противника, пляни якого загрожували цілості російської імперії.

Стільки про „Україніше Рундшав” — перший інформаційний журнал у німецькій мові у 20-му столітті.

У серпні 1914 року вибухла перша світова війна і незаба-

ром у Відні опинилася президія недавно заснованого у Львові „Союзу Визволення України”, в особах Андрія Жука, Володимира Дорошенка, Всеволода Козловського, Маріяна Меленевського і Олександра Скорописа-Ялтуховського. Союз швидко зорієнтувався, що необхідно інформувати західний світ про українську справу і започаткував інформаційну діяльність на небувалу досі скалю. Відпоручники Союзу появились в Італії (Олександр Семенів), у Болгарії (д-р Левко Ганкевич), в Баварії (д-р Роман Смаль-Стоцький), і в Туреччині (Маріян Меленевський), а накладом СВУ появились книжки і брошури в різних мовах, у тому і в турецькій. СВУ видав зразу українською мовою знаменитий твір нашого великого географа, д-ра Степана Рудницького під наг.: „Україна й українці”, який був незабаром теж виданий у німецькій мові. Дещо пізніше ту саму книжку видали американські українці в англійському перекладі проф. Гартмана. Є це дуже цінний твір, який у своєму широкому науковому підході до українського питання має тривалу вартість.

Водночас СВУ почав видавати тижневик у німецькій мові під назвою „Україніше Нахріхтен”, якого співробітником, а згодом редактором я був довший час. Постійним співробітником цього тижневика були відомі українські діячі, як Микола Ганкевич, Володимир Темницький, д-р Лонгин Цегельський, д-р Остап Грицай, Микола Троцький і др. Цей тижневик став швидко популярний і поза межами Австрії, зокрема в Німеччині, як видно було з відгуків із боку таких видатних осіб, як д-р Павло Рорбах, професор Рудольф Айкен, професор Ернст Гекль, професор Онезорге та інші. В тому самому часі, з доручення СВУ, провадили в Швейцарії журнал у французькій мові, Артур Зеліб та Євген Бачинський.

Однак головне признание за ведення української інформаційної роботи на модерну широку скалю поза межами центральних держав належить сьогодні вже вповні забутому журналістові, Володимирові Степанківському. Безпосередньо перед першою світовою війною він видав в Лондоні англійською мовою книжечку під наг.: „Російська змова захопити Галичину” (Да Рашен Плот ту сайз Галіція), в якій описав плян російського уряду зайняти Галичину, щоб знищити тамошній „український Піємонт”. Володимир Степанківський, уродженець українського Поділля, був людиною з вищою освітою, першокласним лінгвістом і свідомим українським патріотом. Перед війною він був через довший час лондонським кореспондентом московського щоденника „Русское Слово”, що його ви-

давав відомий російський мільйонер-філантроп, Ситін. З вибухом першої світової війни Степанківський переїхав до Швейцарії і там у місті Льозанні відкрив український інформаційний осередок під назвою „Українське Бюро” (Бюро Юкраїнен), яке видавало постійні пресові бюлетені у французькій мові, французький місячник „Україна” (Ль’Юкреїн) і видало друком різні французькі книжки, як прим. графа Михайла Тишкевича коротку „Історію Української Літератури” й історичні документи, як прим. текст „Переяславської Угоди” в оригіналі й у французькому перекладі. Вага бюро Степанківського полягала в тому, що тоді в Швейцарії скупчилися кореспонденти з цілого західного світу, включно зі ЗСА і бюлетені його бюро ширили інформації про українське питання в країнах західних альянтів, які українці, орієнтуючися односторонньо на центральні держави, вповні занедбали. У Швейцарії живе ще один, колишній співробітник „Українського Бюра” Степанківського, теперішній православний архієпископ, Євген Бачинський, який уже кілька років тому обіцяв написати історію того бюро, однак досі цього не зробив. Було б сумно, коли б та установа, яка відіграла важливу роль в нашій визвольній акції, пішла б вповні в забуття!

Через деякий час, після підписання берестейського миру, я був теж кореспондентом згаданого бюро Степанківського. В тому часі два відомі українці, д-р Іван Німчук, пізніший редактор львівського „Діла”, й історик Іван Кревецький, були як австрійські старшини, співробітниками офіційного бюро преси міністерства війни і д-р Німчук передавав мені кожного дня огляд київської преси, що приходив регулярно по прямому дроту з Києва, від їхнього кореспондента, а я негайно висилав вибрані з нього важливіші вістки телеграфічно до „Українського Бюра” в Льозанні. Таким чином те бюро одиноким могло подавати закордонній пресі найсвіжіші вістки з України.

Тут слід згадати два приватні українські пресові бюро у Відні: одно засноване ще під час війни В. Біберовичем і Марком Бардахом у 1917 р., а друге д-ром Валеріаном Бриндзаном при кінці 1918 року. Перше проіснувало лише коротко, наслідком неортодоксальних фінансових маніпуляцій Марка Бардаха, друге, д-ра Бриндзана, довше і воно через деякий час мало фінансову підтримку посольства ЗУНР у Відні, на чолі якого стояв б. парламентарний посол Володимир Сінгалевич.

Вагу інформаційної праці закордоном зрозуміли як слід українські дипломати, які прибули до Відня при кінці 1918 року, після упадку режиму гетьмана Павла Скоропадського. За

ініціативою віденського посла, В'ячеслава Липинського і професора Дмитра Антоновича мені і д-рові Кушніреві доручено зладити відповідний меморіал до уряду Директорії УНР в Києві з пропозицією негайного заснування в Швейцарії державного Інформаційного Бюра й я виїхав у січні 1919 р. як дипломатичний кур'єр з тим меморіалом в Україну. Я застав уряд прем'єра Володимира Чехівського вже в Вінниці. Прем'єр віднісся до мене незвичайно прихильно і відіслав мене до Головного Управління Преси й Інформації, керівником якого був мій старий знайомий, д-р Осип Назарук. Він виказав повне розуміння справи і доручив директорові адміністраційного департаменту, енергійному Іванові Ющишинові зладити відповідний законопроект з тимчасовим етатом на 30 мільйонів австрійських корон річно. (Відпис того документу є в моєму посіданні.) На жаль, помимо всіх моїх зусиль і заходів справа не поступила вперед і після 10-місячного побуту я мусів покинути Україну 16 листопада 1919 року, прилучившись в останньому моменті до виїжджаючої з України групи президента Петрушевича, яка після різних пригод через Румунію й Чехо-Словаччину добилася до Відня.

Кілька місяців пізніше, спочатком 1920 року д-р Євген Петрушевич заснував у Відні уряд ЗУНР в екзилі і незабаром доручив мені зформувати окреме пресове бюро, яке я провадив із короткою перервою аж до злощасного рішення Ради Амбасадорів із дня 14 березня 1923 року і до ліквідації того уряду. В рамках цього відчиту годі описати діяльність того бюро; скажу лише коротко, що воно видавало регулярно пресові бюлетені в німецькій мові для віденської преси і для чужинецьких кореспондентів у Відні, а крім того ті бюлетені йшли поштою до наших представництв у Будапешті, Празі, Берліні, Парижі, Лондоні й Римі, до різних чужих політичних діячів та журанлістів, які ставилися прихильно до української справи і до українських часописів у Канаді, ЗСА та інших заморських країнах.

Завданням нашого бюро було теж утримувати особистий зв'язок із редакторами віденської преси і чужоземними кореспондентами, головню протидіючи акції польської амбасади у Відні, яка утримувала велике пресове бюро з жидівським журналістом д-ром Парнесом на чолі. І хоч ми не мали фінансових засобів, щоб улаштувати гучні пресові конференції, гостини і поїти чужинецьких кореспондентів та запрошувати їх на безплатні поїздки до Польщі, треба ствердити, що з малими виїмками відношення, як віденських редакторів, так і за-

кордонних кореспондентів до нас і до питання самостійности Галичини було не лише коректне, але навіть прихильне. Ми мали приятелів в особах таких передових віденських журналістів, як д-р Фукс, начальний редактор щоденника „Ноес Фрае Прессе” — К. Чупнік, редактор щоденника „Ноес Вінер Таблятт” — д-р Ф. Фундер, редактор католицького щоденника „Ді Райспост” — д-р Юлій Пацельт, Леопольд Ебенге зі щоденника „Дойчес Фольксблятт” і багато інших; вони завжди безкорисно ішли нам на руку в нашій інформаційній праці. Те саме можна сказати про американця, Фредерика Ку, представника найбільшої новинкарської агенції „Асошіейтед Пресс”, Н. Месона, представника агенції „Консолідейтед Пресс”, професора Аніцето Сардо и Віляр, кореспондента мадридського щоденника „АБЦ”, В. Долежала, шефа преси чесько-словацької амбасаді і д-р Так само годі забути постійно щире відношення до нас таких прихильників української справи, як Володимир Елланський, редактор швейцарського офіційного щоденника „Бернер Бунд”, видатний італійський політичний діяч, професор Е. Інсабате, який щойно недавно помер у Римі, або д-р Есіг, редактор загребського щоденника „Обзор”. Їхні імена повинні бути записані тривалими буквами в анналах української визвольної боротьби.

Річ ясна, що в тому самому часі вів дипломатично-інформативну акцію сам уряд ЗУНР в екзилі. Вона полягала головню на висиланні відповідних меморандумів до альянтських урядів і висилці делегатів на мирову конференцію в Парижі, на міжнародні конференції (Генуя) і до Ліги Націй у Женеві. Крім того працювали, як постійні інформатори — дипломатичні представники уряду ЗУНР в різних європейських столицях, як д-р Антін Петрушевич у Парижі, д-р Степан Витвицький, а пізніше Іван Петрушевич у Лондоні, Ярослав Біберович у Берліні і Володимир Бандрівський у Римі. Окремі, „позичкові” місії вислав уряд ЗУНР до ЗСА з карпатським українцем, д-ром Осипом Назаруком на чолі.

Під час мирової конференції в Парижі з'явилася там окрема делегація канадійських українців під проводом д-ра Осипа Мегаса, а при кінці 1922 року з'явився в Лондоні Григорій Курдидик, який зацікавив деяких канадійських фінансистів галицькою нафтою і пробував використати їхні впливи і зв'язки для паралізування польської акції, яка мала на меті вирішення галицького питання в користь Польщі. Курдидик і його канадійські приятелі вели широку переписку з урядом ЗУНР і в

архівах того уряду, що знаходяться у Відні, можна буде знайти сліди тієї акції.

Рішення Ради Амбасадорів із березня 1923 року поклало кінець тій живій інформативній акції. Восени того ж року наступила остаточна ліквідація уряду ЗУНР в екзилі, д-р Петрушевич із маленьким штабом перенісся до Берліна, більшість його співробітників вернулася на рідні землі, а я опинився в далекій Канаді. Інформаційну працю закордоном перебрала на себе українська сеймова репрезентація в Польщі, яка виконувала її головню висилкою меморіялів до урядів колишньої Антанти і до Ліги Націй, а також до делегатів на різні міжнародні конгреси. Про той період української інформативної акції закордоном міг би був найбільш авторитетно написати колишній віцемаршалок варшавського сойму і широко відомий український журналіст та політичний діяч Василь Мудрий.

Після другої світової війни заіснувала зовсім нова світова ситуація, яка вимагає нового підходу до питання української інформаційної діяльності закордоном, себто серед чужих країн, Крім звичайної поточної інформаційної служби при допомозі пресових бюлетенів, журналів, фільмів і політично-полемічних публікацій, необхідна науково-культурна інформаційна діяльність шляхом подавання цивілізованому світові творів української літератури й науки в перекладах на головні світові мови. Ця акція потрібна, щоб ознайомити світ з нашим історичним минулим в правдивому освітленні і предложити йому безперечні документи нашої національної культури. Це акція безперечно трудна й коштовна, однак без неї ми ледве чи збудемо признання наших державницьких аспірацій.

Матвій Стахів

БОЛЬШЕВИЦЬКІ ПРОТИУКРАЇНСЬКІ І ПРОТИЖИДІВСЬКІ ПОГРОМИ

(Один з розділів другого тому приготованої праці автора п. н. Українці і жиди. Історія українсько-жидівських взаємин на протязі віків).

Загальні вступні замітки

Російська Комуністична Партія большевиків (РКПб), або в популярнім назовництві просто „большевики”, — це від самого початку терористична політична партія. Для здобуття і утримання влади вона ставила терор як угольний камінь своєї ідеології ще до вибуху Першої світової війни. Від початку безрезневої революції 1917 р. в російській імперії цей принцип був одним із керівних гасел всієї тактики большевиків. Цей момент має важливе значення для питання про зв'язок большевизму з погромництвом. Якщо така масова партія, якою були большевики, проповідує в своїй усній і писаній пропаганді спасенність терору проти „контрреволюції”, проти „буржуазії” і взагалі проти тих елементів, які не підтримують большевицьких претенсій до абсолютної тоталітарної влади, то тим самим така пропаганда силою свого психологічного впливу на маси симпатиків викликала в цих масах на поверхню злочинні інстинкти кровожадности і грабіжництва чужого добра. Іншими словами, большевицька ідеологічна пропаганда своєю істотою причинялася до росту погромницьких інстинктів у темних масах і у звироднілих осібників.

Тим то нам тут треба зайнятися коротко самою терористичною ідеологією большевиків, бо без того ми не зрозуміємо того страшного масового протиукраїнського погромництва, яке несли зі собою багнети інвазійної червоної армії Советської Росії. Побічним продуктом тієї погромної атмосфери, що була витвором большевицької пропаганди і пізнішої советської влади в Україні, є також *протижидівські погроми*, які проявлялися масово під час першої і другої окупацій України.

Ленінова доктрина терору і її практика

Тероризм міститься „імпліците” в початковій доктрині Леніна про диктатуру однієї партії в державі. Ця „партія пролетаріату”¹⁾ в російській імперії мусіла бути з природи речі незначною меншістю, бо ж сам пролетаріат у тодішній аграрній царській імперії був незначним відсотком у складі всього населення. Влада незначної меншості не може втриматися навіть одного дня без терору проти більшості. Цей терор лише в певних періодах тієї влади може бути щодо свого розміру різний від інших періодів тієї влади. Сам терор залишиться завжди невідлучним елементом такої влади.

Поза тим логічним висновком із доктрини про диктатуру „авангарду пролетаріату” над компактною більшістю населення Ленін голосив ще окремо при різних нагодах гасло тероризму. Для прикладу, він писав, що в адміністрації потрібна „залізна рука”.²⁾ В іншому місці своїх писань він переконував своїх партійців, що „не можна провадити (масу) тільки пропагандою і агітацією..., а боротьбу треба провадити також примусом”.³⁾ Нераз він повторяв у своїх статтях, що в державній владі „треба бути безпощадним”.⁴⁾ Тероризм проповідував Ленін ще в 1901 році: „Звичайно, ми ніколи не вирікалися і не можемо виректися тероризму”.⁵⁾ В самій системі терору Ленін радив вживати навіть найбільш варварських методів: „Не треба вагатися вживати варварства!”⁶⁾

Ще 20 грудня 1917 року zorganizував Совнарком Росії під проводом Леніна окрему апаратуру плянованого тероризму проти всіх противників своєї диктаторської влади. Ця апаратура — то Всеросійська Чрезвычайна Комісія (Чека). Вона мала завдання кривавим пострахом зламати противників психічно й морально в той спосіб, що масово нищила евентуальну всю верству проводу в можливим спротиві.

Така була перша зброя першої частинної окупації України інвазійною армією і „советською владою” Росії від грудня 1917 до квітня 1918.

Ця машина терору зверталася від самого початку проти

1) На початку в партії була більшість членів з-поміж здекласованої інтелігенції.

2) Ленін, Сочинения, том 27, стор. 235.

3) Ленін, там таки, том 24, стор. 433.

4) Там таки.

5) Боріс Суварін, Сталін, стор. 253 (англійське видання).

6) Там таки.

всіх противників большевицької деспотії. З того погляду вона зверталася проти всіх націй і всіх партій. Проте, на практиці відразу була різниця між москвинами і жидами з одного боку та між українцями з другого боку. Большевицька партія і її диктатура не зверталися проти москвинів і жидів, як таких. Сама партія була просякнута сильним московським націоналізмом і імперіялізмом. Це була від самого початку властиво московська націонал-комуністична партія. Деякі жиди в ній у проводі були також. Тим то сама партія, виступаючи проти якогось москвина, чинила так тільки тоді, коли він справді був небезпечним ворогом для большевицької диктатури. Те саме відносилось також до жидів.

Інша справа в большевиків, якщо йдеться про їх становище до українців. Вони визнавали українців лише як етнографічний елемент, якому можна дати волю, і то в обмеженій мірі, до плекання своєї культури. Політично-державного змагання до незалежності большевики українцям фактично не признавали, а формальні заяви протилежного змісту були пляновим обманом. З того само собою випливає висновок, що большевики, як правило, визнавали кожного українця, що бажав державної незалежності, ворогом єдності Росії, а тим самим ворогом нової большевицької імперії. Такого ворога треба було нищити не лише морально, але й фізично.

В тім світлі стає нам зрозумілий масовий кривавий погром над українцями, який улаштував провід першої військової інвазії Советської Росії в Україну в грудні 1917 по квітень 1918 рр.

Про цей погром мовчать усі не-українські публіцисти тепер так, якби його ніколи не було. Тут ми лише пригадуємо той погром.

Тут у часі перших інвазійних операцій відбувся також цілий ряд протижидівських погромів. Над ними нам потрібно тут спинитися докладніше.

Протижидівські погроми, улаштовані большевицькою армією в часі першої військової інвазії советської Росії в Україну

Атмосфера цієї військової інвазії Советської Росії в Україну була переповнена трійливим большевицьким гаслом „грабуї награване” від буржуазії. Разом з тим лунало гасло: „смерть буржуазії і контрреволюціонерам”. Ці гасла кидали інтелігентські вожді большевизму в кожній своїй промові на кожнім

засіданні прерізних советів. Слухачі з нижчих кіл півграмотного пролетаріяту і прерізних салдатств розуміли ці гасла цілком дослівно і в фізичнім змислі: „Таки грабууй для себе і таки вбивай багнетом чи кулею”. Звідсіль родився погромний похід проти українства. Все українство було в гаслах большевицьких вождів окреслене „контрреволюційним”, отже можна і треба було фізично нищити його кулею і багнетом без розбору, якщо тільки було стверджено, що хтось має в хаті або в кишені український папір.

Жиди, як такі, були в засаді не „контрреволюцією”. Під цим гаслом їх було неможливо нападати й громити. Вироблена й дисциплінована маса членів большевицької партії могла турбувати лише тих жидів, яких вона рахувала до буржуазії на рівні з буржуазією московською чи „інтернаціональною”. Під цим оглядом жиди, як жиди, не могли бути покривджені. Проте, серед членів большевицької партії були в тім часі також численні новики, набрані щойно після перемоги партії. Серед них були й такі, які ще не визбулися антисемітських настроїв, набутих в атмосфері загального московського суспільства. Якщо такі елементи були лишені самим собі на місці, далеко від губерніяльного центру, тоді вони могли толерувати або й самі брати участь у бешкетах проти жидів, прикриваючись загальним большевицьким гаслом „смерть буржуазії”.

Те саме треба сказати про армію Советської Росії, перезвану в „червону армію” і в „червону гвардію”. Якщо йшлося про великі військові одиниці, як полки, бригади й дивізії, то нормально в них були політичні комісарі і вони вже дбали про те, щоб ці військові частини не допускалися бешкетів проти жидів. В менших частинах (курнях, сотнях, загонах) в перших часах червоної армії були рідше відповідні комісарі, які мали за собою вироблений партійний стаж. Тим то такі малі відділи, якщо вони оперували самі, відокремлено від більших частин, часто допускалися бешкетів також проти жидів. Це діялося не лише в часі загального відступу червоної армії Советської Росії з України на весні 1918 року, але також у часі перших боїв за владу при кінці 1917 року. Річ ясна, що на червону армію впливали в напрямку бешкетів проти жидів також чорносотенні елементи, які в тих випадках прикривалися загальними большевицькими гаслами про боротьбу з буржуазією.

Улегшена була ця погромницька акція червоної армії проти жидів через те, що загальний курс старшинства і комісарів червоної армії був направлений на погроми проти українців.

Коли хтось кидався з багнетом і штилетом та бомбою проти українців — чоловіків, жінок і дітей, той вже був „вишколений” психологічно також до того, щоб у відповідній нагоді кидатися в такий самий спосіб також проти безборонних жидів.

Після цих вступних заміток, які дають нам зрозуміння дальших подій, подаємо перелічення погромних виступів проти жидів у часі першої частинної акупації України червоною армією Советської Росії:

1. В кількох місцевостях червоні відділи вчинили протижидівські погроми вже в половині грудня 1917 року, коли московські большевики щойно боролися за здобуття влади в Україні своїм першим повстанням. Одним із таких типових протижидівських погромів можна уважати погром у Дубні (на Волині). В часі боротьби між збунтованими московськими большевицькими частинами і українськими відділами в місті зникла вся влада і з того скористали темні погромницькі елементи до першого виступу проти жидів у їхній дільниці. З того скористали також большевицькі вояки і громили жидів разом з чорносотенцями.⁷⁾

2. Велика різня сталася також у Новгороді Сіверським, в Середній Руді і в їх околиці. Різню жидів вчинили там дезорганізовані большевицькі військові частини.⁸⁾

3. В Мглині (на Чернигівщині) протижидівські настрої серед тамошніх большевицьких частин були такі сильні, що член місцевого совету, жидівський большевик, остерігав жидів, щоб вони реабілітували себе щодо контрреволюційности, бо питання про організування погрому проти жидів було вже поставлене на чергу нарад у місцевому советі. Незабаром знайдено собі претекст і червоноармійські частини улаштували різню: в місті, в якій погубило 15 жидів і поранено дуже багато, а при тім пограбовано багато приватних помешкань. Коли в якійсь кімнаті були разом жиди і москвини, то червоноармійці наказували москвинам вийти на бік, а залишали самих жидів і потім їх убивали.

Подібний погром відбувся в Суражі, де погром був зроблений червоноармійським загоном ім. Леніна.

Всі ці погроми описані на основі оригінальних свідчень жидівським автором Черіковером.⁹⁾

7) И. М. Черіковер: История погромного движения на Украине, 1917-1921... Том I, Период Центральной Рады. Восточно-еврейской Исторической Архив. Берлин, 1923, ст. 60-61.

8) И. М. Черіковер, стор. 143 і наступні. 9) Там таки.

5. Найгіршим із тих большевицьких протижидівських погромів був у Глухові в березні 1918 року. Жидівський автор Черіковер описує цю погромницьку акцію большевицьких відділів так:

„Від п'ятої години ввечері 7 березня (1918) місто було в руках роз'юшеної юрби протягом двох з половиною діб... Потерпіли виключно жиди... У багатьох живих відрубували руки. На очах матерів убивали їх малолітніх дітей... Людей витягали на вулицю, били прикладами крісів, кололи й розстрілювали. Все це діялося з п'яним співом та дикою й брудною лайкою. Про грабунки й говорити не варто... Кров текла потоком. Розстрілювали цілі родини, без пощади дітей і старих... Погром охопив також підміське село Есмань.

Глухівський погром виник як вислід жорстокого побоїща між українськими частинами і большевицькими. Батуринський полк стояв у Глухові і об'явив себе українським. Він вигнав із міста большевиків.*) На допомогу большевикам після того з'явився з Курська партизанський загін червоноармійців („Ярославський“) і він місто відбив. Загін увірвався у місто і рішив як помсту „вирізати всіх буржуїв і жидів“... Різанині підлягали самі жиди. З не-жидів убито лише українського державного комісаря та старшин українського полку. Всього вбито 100 жидів, серед яких були і робітники та колишні салдати. Погром був повний сцен надзвичайної жорстокости, якої в ті часи не бувало... В однім домі вбито батька, матір і три дочки. Над трупами знущалися. В іншому випадку на очах матері вбили її трьох синів. При тім цій матері спокійно заявили: „Ми тебе не зачіпали, бо до тебе завтра прийдемо обідати“. І дійсно, на другий день прийшли. Старого рабіна, років 70, виволікши на площу, поставили в ряд з іншими і розстріляли... Одурманені і п'яні салдати кричали: „Нам наказано вирізати всіх жидів“. Погром стих лише після того, коли на дру-

*) Йдеться тут про загальний російський полк з часів царської мобілізації, який був у складі большевицької армії тому, що він, не зважаючи на свою українську назву з Батурина, у більшості складався з москвинів. При кінці війни російська військова адміністрація наповнювала полки з українських областей салдатами з московських або й далекоазійських областей. Лівобережжя і та частина України, де лежить Глухів, була під владою російсько-большевицької окупації від лютого 1918 р. В березні там ще була ця окупація, але від Києва, який Армією УНР був визволений 1 березня, вже наближалася українська армія. Тим то салдати з Батуринського полку у тім дні 7 березня збунтувалися проти советської влади і заявили себе прихильниками Української Центральної Ради, щоб далі разом з большевиками не воювати проти України і її союзників М.С.

гий день Совет видав відозву: „Червоноармійці, досить крові!” Цікава подробиця: На могилі тих партизанів, що згинали в сутичці з українцями, поставили червоний прапор з написом: „Хай живе Інтернаціонал!”¹⁰⁾

Як бачимо, то погромних червоних партизанів місцевий совет уважав великими героями, коли аж так їх вшанував по смерті .

Також треба підкреслити ще одну подробицю, яку відмітив Черіковер. Центральний орган Російської Комуністичної Партії „Правда” помістив комунікат про здобуття Глухова назад у большевицькі руки, але нічого не згадав про те, що в місті відбувся протижидівський погром руками цих здобувців міста. В комунікаті названо цей Ярославський загін червоноармійців виразно „славним” („Правда” за 18 березня 1917 р.). Щойно пізніше появився в урядових „Ізвестіях” комунікат про погром у Глухові і Мглині, але ні слова в нім не було про те, що погром зробили „славні” червоноармійські загони, як їх величала раніше „Правда”.

Про погром в Новгороді Сіверським 6 квітня 1918 р. пише між іншим Черіковер таке:

„6-го квітня до Новгороду Сіверського прибув жид з інформацією, що наближається великий загін большевиків, які говорили селянам, що вони йдуть вирізати всіх жидів. Хутко дійсно прибула розвідка большевицького загону і звернулася до (міських) міліціонерів: „Мерзотники, кидайте зброю і ріжте жидів!” Розвідчики роз’їхалися по всіх вулицях і горлали: „Бий жидів!” Після цього стали входити головні сили большевиків. Тоді почалася різанина й погром. Жорстокість і безоглядність бандитів була жахлива. Неможливо їх описати, як говорило звітлення місцевих жидів. В більшості убивали дітей на очах батьків, а батька на очах жінки й дітей. Були випадки, що москвини і жиди були разом. Москвинам наказували тоді відійти на бік, а жидів тут же вбивали. Були випадки, коли зловлених жидів виставляли в ряд і наказували готуватись до смерті. Потім відпускали і знову виставляли в ряд. Повторяли це декілька разів, щоб насолоджуватися передсмертним жахом та приниженням засуджених... Ця різанина тягнулася лише 4 години: Вбито 88 жидів і 11 тяжко поранено. Серед убитих був також жидівський письменник, А. Слуцький”.¹¹⁾

10) Черіковер, там таки.

11) Черіковер, там таки.

Подібні погроми відбулися ще в Симферополі, Кременчуці, в Катеринославі і в Талешині.¹²⁾

Взагалі жидівський автор, що описує той час діяльності большевицької окупаційної влади в Україні і большевицької армії, подає, що „антисемітизм” большевицьких частин яскраво проявлявся при переході з Московщини в Україну на граничних пунктах. При переході кордонів советські салдати особливо грабували жидів”.

Це річ зрозуміла. В Московщині не було жидівських кварталів, бо там жиди в містах жили рідко, головно інтелектуали. В Україні всюди жили жиди в містах в масі і до того звичайно в окремих кварталах.

Большевицькі протижидівські погроми в часі другої інвазії советської Росії в Україну (від листопада 1918 до серпня 1919)

В тім періоді Російська Комуністична Партія большевиків і в тому її краєва організація під назвою „Комуністична Партія большевиків України” (КПБУ) була більш зорганізованою і здисциплінованою у порівнянні з періодом 1917 року по осінь 1918. Армія Советської Росії, яка оперувала в інвазійній кампанії проти України, була тоді без порівняння не лише чисельнішою, але й більш дисциплінованою. Совнарком Росії мав час від березня 1918 зайнятися мирною організацією своєї червоної армії, бо від 3 березня 1918 він мав мир із центральними державами, а перші повстання проти советської влади над Волгою були шойно за кілька місяців. Окрім того в тім часі до колишнього провідного ядра жидівських діячів у большевицькій партії влилося більше нових з другорядного проводу партії: Це були жидівські партійці не тільки зі самої Московії, але й з України. В Політичнім Бюрі, що було найвищою установою в Советській Росії з суверенними правами, вищою за державні органи, засідали два змосковщені жидівські діячі — Лев Троцький і Лев Каменев на всіх 5 членів тієї установи. Найвищим шефом червоної армії був жидівський змосковщений діяч, Лев Троцький. Отож провід партії не міг мати антисемітських тенденцій. Те саме треба сказати в основі також про краєву організацію РКПб в Україні.

Проте, у такій великій армії, якою була червона армія Со-

12) Черіковер, там таки.

ветської Росії, в певних частинах навіть у тім періоді не можна було обійтися без випадків протижидівських бешкетів. Вони були лише не такі часті і не такі великі, якими були протижидівські погроми, улаштовувані большевицькими військовими частинами в попереднім періоді. Це загальне завваження. В конкретних випадках цих погромів було найбільше в тих дивізіях, які були щойно свіжо зорганізовані, як, наприклад, в „дивізіях” Махна і М. Григорієва, які були утворені по большевицьким боці від початку лютого 1919 року. Ці погроми були численні, але їх дипломатично не зараховують собі большевицькі джерела, спихаючи їх на плечі повстанських загонів. Однак тут не допоможе ніякий викрут. Ці дві дивізії — Нестора Махна і М. Григорієва в свій час були складовими частинами червоної армії Советської Росії в Україні і підлягали її верховному провові.

Однак протижидівські погроми траплялися в тім періоді також так, що їх улаштовували регулярні дивізії Червоної армії Советської Росії. Вони виникали у великих жидівських скупченнях, де особливо панував антагонізм міських християнських купецьких елементів і жидівського купецтва. В атмосфері того економічного антагонізму вирости випари чорносотенної агітації, підшитої большевицькою фразеологією про „контрреволюцію” і „буржуазію”. Загальні історичні підручники советських урядових авторів обсолютно не згадують хоч би натяком про факти таких погромів, улаштованих регулярними частинами червоної армії Советської Росії. Ці факти ми можемо знайти тепер лише в давніших історичних працях, де ще пофальшовано історію лише на половину, або ж у свідченнях наочних свідків таких погромів з-поза большевицької партії.

Один із великих большевицьких погромів проти жидів припадає на початок березня 1919 року, коли була найбільш насичена атмосфера протижидівськими випарами. Цей погром мав місце в Бердичеві дня 9 березня 1919. Про нього подає інформацію сам командир советської армії на протиукраїнським фронті, В. Антонов-Овсенко.¹³⁾ Згідно з його свідченням у спеціальній історії інвазійної кампанії проти України, він подає, що погром в Бердичеві улаштували частини 9-го і 21-го полків. Цей погром був такий страшний і великий, що Антонов мусів видати в цій справі окремий наказ до цілої своєї армії. Цей наказ, датований 23 березня 1919 р. під числом 500. В на-

13) В. Антонов-Овсенко: Записки о гражданской войне, том III, стор. 387.

казі читаємо про те, що „салдати Червоної армії скерувалися на грабунок і дике насильство над мешканцями-жидами”. Кінчається наказ примусовим ствердженням факту, що „це підле діло dokonane. Воно зганьбило Червону армію”.

Поза тим яскравим випадком, якого не можна було промовчати, Антонов не говорить про інші подібні дикі червоноармійські погроми над жидами. Видно, що була директива згори, щоб таких фактів не робити надто відомими, бо тоді була уже загальна агітаційна лінія того гатунку, щоб усі погроми гуртово приписувати „Петлюрі”. Ця тактика потім була виконувана дуже пильно на території, опанованій червоною владою і поза кордонами Советської Росії.

Проте, маємо документальний опис наочних свідків про ще один великий і страшний протижидівський погром, улаштований червоною армією, а саме в Новограді Волинським. Його влаштували большевицькі військові відділи дня 20 серпня 1919 р. Червоноармійські частини наперед збомбардували жидівську дільницю в місті, а потім, після такого приготування, большевицькі відділи підпалили дільницю і громили її нещадно. Спалено понад 500 домів. Розграблено все їхнє майно і вбито багато жидів, тіла яких валялися довгий час по вулицях.¹⁴⁾

Погроми проти жидів, які улаштовували частини Червоної армії Советської Росії треба було тут навести з двох причин. По-перше тому, щоб образ погромних подій в історичному аспекті був повний. По-друге, їх не можна було ніяк опустити ще тому, що тільки ці погроми дадуть нам ключ до ліпшого зрозуміння погромних злочинів у тім часі також на території, яка була номінально під владою Директорії Української Народної Республіки.

Деякі публіцисти і навіть історики цілком не виняють влади Советської Росії за ці погроми. Вони приймають за доказаний факт, що сама центральна советська влада не мала антисемітських тенденцій й не хотіла погромів і їм не потурала. Самі погроми, які сталися за советської влади і які були вчинені регулярними частинами червоної армії, ці автори пояснюють як вислід або здеморалізованости даних частин червоної армії, або їхньої недисциплінованости. На тім такі автори

14) Опис цього погрому поданий на основі свідчень мешканців Новограду Волинського в „Україні”, органі головної квартири Дієвої Армії за 20 вересня 1919 р. Цитовано в Документах (франц.), стор. 127-29.

справу вичерпують в історичнім аспекті і більше до неї не вертаються в актуальній пресі.

Це становище в тім випадку, треба це признати, є цілком слушне. Якщо не можна ніяк доказати, що центральна советська влада наказувала, допускала або потурала цим погромам, то тим самим не можна за них винуватити цю центральну владу. Може йти мова лише про вину окремих злочинних вояків чи злочинних командирів червоних частин.

Проте, ті самі автори часто не прикладають тієї самої мірки також до погромів, які сталися на території, що була під номінальною владою Директорії УНРеспубліки.

КРАЙОВІ І ЗЕМСЬКІ ПРАПОРИ ГАЛИЧИНИ

Галичина визначається серед усіх українських земель найбільшим і найдавнішим багатством історичних територіяльних — крайових, земських, міських і споріднених з ними — прапорів. Це явище пояснюється кількома причинами, з яких найважливіші: вчасний і високий розвиток галицького земського й міського гербівництва й печатництва — джерел територіяльного прапорництва, близькість до західно-європейських країн з давнім і високо розвиненим територіяльним прапорництвом, як теж постійні й оживлені культурні й інші зв'язки з ними, деякі історичні обставини (як напр. приналежність до Австро-Угорської Монархії) й т. д.

Галицьке крайове і земське прапорництво розвивалося приблизно від другої половини XIV-го століття, коли вже була втворена галицька територіяльна геральдика й сфрагістика, та закінчилося в першій половині нашого століття, точніше кажучи, з 1918-им роком.

Прапорництво Червоної Русі чи Галичини X-го до XIII-го століть (Перемиського, Звенигородського, Тереховельського, Галицького й інших удільних князівств і княжих волостей) нам у подробицях невідоме, бо речеві пам'ятки, документарні джерела й інші його сліди на жаль затрапилися майже в цілості. Знаємо тільки з літописних згадок і з деяких інших нечисленних даних, що галицькі князі користувалися своїми прапорними емблемами, близько спорідненими під оглядами виображень і вжитку зо стягами й корогвами інших староруських князів. Ці прапори передгеральдичної доби українського знаківництва (герби стали витворюватися в Україні на переломі XIII-го та XIV-го століть) містили в собі — переважно на червоному полотнищі — різні знаки, як напр. родові княжі тризуби-двозуби, різnorodні хрести, небесні світила й т. д. У висліді розвитку геральдики (в Західній Європі постала вона приблизно на переломі XII-го та XIII-го століття) стали удільно-княжі й інші споріднені з ними місцево-володарські прапори уподібнюватися до родових гербів даних князів, особистих гербів па-

нівних єпископів, тощо. Такі середньовічні княжі, єпископські, графські й інші прапори — передгеральдичні негербові й пізніші гербові — не представляли ще собою якоїсь точно означеної території, лише особу володаря або панівний рід. Щойно під кінець середньовіччя та в висліді зосередження державної влади, як теж впровадження на просторі колишніх княжих уділів нової територіяльної адміністрації, витворилися територіяльні прапори в дійсному значенні цього терміну, які в більшості випадків були взоровані на гербах і прапорах колишніх удільних володарів. Розвиток галицького територіяльного прапорництва під цим оглядом дещо відмінний від західньо- чи середньо-європейського. Централізаційна політика Романа I Великого й його наслідників на галицькому й володимирському престолах не допустила до далекоїдучого поділу держави на уділи та до витворення тривалих місцевих панівних родів, що мусіло теж позначитися на розвитку галицького гербівництва, печатництва й прапорництва. Тому то початки української геральдики, яка зародилася на просторі Галицько-Волинської Держави, проявилися зовсім гарно в її державно-династичній, боярсько-родовій і навіть міській галузях, одначе не в земській. Створені переважно в другій половині XIV-го століття галицькі земські герби й супровідні їм, як теж майже тотожні з ними під оглядом виображень, земські прапори не були в більшості випадків взоровані на емблемах місцевих князів чи князиків, лише на державно-династичних, столичних і інших неменше давніх емблемах, про що буде докладніше мова опісля.

Королівських стягів і корогов династії Романовичів не можемо вважати територіяльними емблемами, себто чисто галицькими прапорами, і це не тільки тому, що Волинь має до них таке ж саме історичне право, але передусім тому, що галицько-волинська державність XIII - XIV століть представляла собою пряме продовження одідиченої по Києву всеруської суверенної державности, отже ці прапори слід розглядати у зіставленні з іншими історичними емблемами всеукраїнського значення. На цьому місці не буде зайво згадати, що середньовічна угорська державна титулятура й емблематика чітко відрізняли між „Королівством Руси” й „Королівством Галичини”, користуючися у відношенні до Руси гербовим левом Романовичів, а у відношенні до Галичини окремим гербом (в блакиті три золоті корони, дві над одною), який, як претенсійний герб, а опісля як коронно-крайовий, перетривав у державній угорській і німецько-австрійській геральдиці до 1918-го року. До цього дру-

гого герба й зв'язаного з ним прапора вернемося ще раз при кінці нашої статті.

Історію галицького територіяльного прапорництва найкраще поділити на три доби, які покриваються з загальною історією цього ж краю від часів Романовичів, а саме:

а) староукраїнську, яка обіймає пізні часи Руського Королівства під природженою династією (до 1340-го року), часи цього ж королівства під чужокровними монархами (до 1387-го року) та часи під польською займанщиною аж до знесення в Червоній Русі Руського Права (1435-го року).

б) підпольську від 1435-го 1772-го років і

в) пiдавстрійську, яку з огляду на міжнародньо- й державно-політичне становище Галичини, що мало свій вплив на правні основи й гідність галицьких прапорів, слід поділити на дві частини — від 1772-го до 1806-го й від 1806-го до 1918-го років.

Четверту добу галицького крайового й земського прапорництва покищо годі розглядати, беручи під увагу те, що від 1918-го року не було в Галичині територіяльних прапорів і це навіть не тільки урядово затверджених, але навіть тимчасово намічених, як виразників регіональної традиції, племінних почувань, тощо. Це явище є ярким противенством до помітного серед українського суспільства Галичини — в краю й на заточенні — зацікавлення своєю краювою геральдикой, що проявилось в ряді вартісних гербознавчих дослідів, цінних мистецько-гербових виображень, тощо.

Згадана вище перша доба галицького територіяльного прапорництва залишила по собі цінні сліди й виявила деякі додатні ціхи, що завдячується живим ще тоді традиціям староукраїнської державности та існуванні Руського права до 1435-го року. Створені тоді земські прапори, хоча примінені до впровадженого польськими королями нового територіяльно-адміністративного поділу, насичені староукраїнським знаковим добром. Одну з найдавніших згадок про тогочасне земське прапорництво Галичини знаходимо в славного польського історика, Яна Длугоша, а саме в його „Історії”, що була написана між 1455-им і 1480-им роками. Описуючи битву під Грюнвальдом 1410-го року, згадує він чотири корогви галицьких військових частин, що брали участь у цій битві: а) Львівської землі — в блакитному полотнищі жовтий лев у скоці на скелю; б) Перемиської землі — в блакитному полотнищі жовтий двоголовий орел; в) Галицької землі — в білому полотнищі чорна коронована галка та г) Холмської землі — в червоному

полотнищі білий ведмідь між двома зеленими деревами. Докладність барвопису четвертої — холмської — корогви сумнівна, бо немає жодних інших доказів на існування червоного поля в тогочасному гербі й прапорі Холмщини, що може бути вислідом недогляду самого автора або похибкою із сторони пізніших редакцій „Історії” (її рукописний оригінал, збережений у Кракові, кінчається 1406-им роком!). У змісті чотирьох згаданих галицьких земських корогів, що були виготовлені приблизно на переломі XIV-го та XV-го століть, бачимо два староукраїнські королівські емблематичні виображення — двоголового орла Романа I Великого й короля Данила та лева пізніших Романовичів, починаючи від Лева I; обидва в руських державно-династичних барвах — і два виображення запозичені від столичних гербів даних земель — чорна коронована галка в срібному полі міста Галича й срібний ведмідь у зеленому полі міста Холма. Холм одержав свій герб після найбільшої правдоподібності 1382-го року рівночасно з німецьким самоврядним правом, а Галич мусів користуватися виображенням чорної галки ще перед одержанням цього ж права 1437-го року (що було б в українській міській геральдиці незвичайно рідким випадком!), бо йнакше годі пояснити наявність галки в земській корогві з 1410-го року.

Окреме місце в почоті галицьких корогів тої ж доби займає белзька — одинока серед них корогва удільного князівства. В первісному виді була вона блакитна з виображенням жовтого грифа найдавніші збережені в гербовниках виображення герба Белзької землі представляють у блакитному полі золотого грифа). В роках 1396 - 1462 належало Белзьке князівство до Мазовії в висліді подружжя Олександрі, дочки князя Ольгерда, з мазовецьким князем Земовитом IV і сполука староруських барв була заступлена в гербі й корогві — правдоподібно під кінець першої половини XV-го століття — срібно-червоною чи біло-червоною сполукою п'ястівських родових барв. Первісна сполука барв цієї, опісля спольщеної, корогви вказує виразно на те, що вона постала за русько-литовських часів Белзької волости, правдоподібно за белзького князя Юрія Наримунтовича (помер по 1392-ому році), або навіть ще давніше, а саме в останніх роках існування Галицько-Волинського Королівства. Гербове виображення грифа — напів орла й напів лева — поставало в середньовіччі часто із сполуки двох гербових тварин: орла й лева. Наявність золотого грифа в блакиті на старобелзькій корогві та в княжому гербі дозволяє припускати, що герботворці покористувалися двома золото-

блакитними державно-династичними гербами, а саме двоголовим орлом XIII-го й левом Романовичів XIV-го століть. Таке гербове виображення для одної з княжих волостей Руського Королівства могло бути твором бічної лінії Романовичів або посячених з ними наслідників з дому Гедиміна.

Друга — підпольська — доба галицького земського прапорництва виявляє три ціхи — одну додатню, а саме збільшення скількості короїв, та дві від'ємні: частинне спольщення емблематичних виображень (зміною сполуки барв, зворотом гербових тварин у їхню ліву сторону за звичаєм польської геральдики, тощо) та деяку непослідовність і непостійність під оглядом примінення барв (дотична недокладність була одною з головних хиб давньої польської геральдики).

По остаточному прилученні Галичини до Польського Королівства поділено її на два воевідства — Руське й Белзьке. Руське воевідство ділилося на п'ять, а згодом на шість земель: Львівську, Перемиську, Галицьку, Холмську, Сяніцьку й пізніше Жидачівську, а деякі землі ділилися на повіти (Галицька на Галицький і Теревовельський, Перемиська на Перемиський і Переворський, а Холмська на Холмський і Красноставський). Белзьке воевідство ділилося на чотири повіти: Белзький, Бузький, Грабовецький і Любачівський. Воевідства, землі й повіти користувалися своїми гербами й тотожними з ними або дуже зближеними до них під оглядом виображення корогвами. В основі було тільки шість тогочасних галицьких гербово-прапорних виображень.

Корогва Руського воевідства мала в блакитному полотнищі жовтого коронованого лева в скоці, зверненого в свою ліву сторону. Такою ж самою корогвою користувалася Львівська земля. Корогва різнилася від тотожних зо собою гербів Руського воевідства й Львівської землі тільки відсутністю побічної гербової фігури, а саме скелі, доданої до давнього королівського герба польською владою (спольщення проявлялося тільки в негеральдичному звороті лева в ліву сторону). Тут важно відмітити, що в печатях польських королів від XI-го до XVIII-го століть виображувано цього гербового лева теж, але в його правильному староукраїнському вигляді (зверненого в праву сторону й без скелі), але в цьому випадку не був він воевідським чи земським гербом, лише виразником титулярної гідности Короля або Великого князя Руси (королівська гідність признавалася йому тільки до початку XV-го століття).

Корогва Галицької землі й її обидвох повітів була біла з виображенням чорної галки у зльоті, коронованої та зверненої

в свою ліву сторону. Ця корогва, спольщена тільки негеральдичним зворотом галки, була тотожна не так з гербом даної землі й її обидвох повітів, як з гербом самого міста Галича (в трьох земських гербах була ще побічна фігура, а саме земля, з якої галка злітає). Очевидно, що незручність виображення складної емблеми в прапорному полотнищі була причиною відсутності цієї побічної гербової фігури в корогві (подібно, як і відсутності виображення скелі в корогвах Руського воевідства й Львівської землі).

Корогва Холмської землі була зелена з білим ведмедем у ході (в свою праву сторону!) між трьома зеленими деревами. Користувалися нею теж обидва повіти цієї ж землі. Поруч геральдично правильного звороту холмського гербового ведмеда виявляє ця корогва одну від'ємну ціху, а саме незручну сполуку барв: зелені дерева в зеленому полотнищі, що незгідне зо староукраїнською сполукою барв у цьому ж гербі (перед прилученням Холмської землі до Польщі представляв її герб срібного ведмеда в блакитному полі між трьома зеленими деревами з бурими стовбурами в ході на зеленій землі).

Корогва Перемиської землі й її обидвох повітів, якою користувалася теж Сяніцька земля, безсумнівно найдавніша та найміцніша своїм змістом між усіма тогочасними галицькими корогвами, бо містила в собі виображення двоголового орла увінчаного короною, отже колишню королівську руську емблему XIII-го століття. Точне встановлення її барв справляє дослідникові староукраїнського прапорництва неабиякі труднощі, бо відносні історичні дані (описи в історичних творах, гербописи Перемиського й Сяніцького земських гербів у давніших і новіших гербовниках, тощо) собі незвичайно противорічні. В висліді зіставлення всіх цих даних маємо чотири види цієї корогви: жовтий орел у блакитному полі й такий же орел у червоному полі, білий орел у блакитному полі й такий же орел у червоному полі. Брак речевих пам'яток і достовірних джерел не дозволяє нам сьогодні на науково вповні сприймальне твердження відносно урядово встановлених барв цієї корогви на протязі століть під польською владою. Не маємо одначе сумніву в цьому, що в первісному виді представляла ця корогва жовтого орла в блакитному полотнищі. Сполука золотої й блакитної барв у ряді галицько-волинських гербів, що постали на протязі XIV-го до XV-го століть, а саме державно-династичного лева Романовичів, первісного герба Белзького князівства, угорського претенсійного герба Галичини (в блакиті три золоті корони), як теж частинно такого ж герба Володимирії (в бла-

киті два пояси шаховані в барвах династії Арпадів) та деяких інших, вказує виразно, що всі вони одідичили цю староруську сполуку барв від спільного їм правзірця, а ним міг бути тільки двоголовий орел XIII-го століття. Деяке світло на долю цієї корогви кидають твори Яна Длугоша. Описуючи битву під Грюнвальдом 1410 р., згадує він жовто-блакитну корогву Перемиської землі, однак в своєму творі „Інсігнії” (написаному приблизно 1448-го року), описуючи земські й інші герби Польського Королівства, він твердить, що герб Перемиської землі це золотий двоголовий орел у червоному полі (отже супровідна корогва мусіла б мати в такому ж полі жовтого орла). Порівнюючи „Інсігнії” Длугоша до його „Історії”, не добачуємося жодних похибок чи суперечностей, лише приходимо до висновку, що давня жовто-блакитна корогва Перемиської землі була по 1435-му році частинно спольщена заступленням блакитного полотнища червоним (подібно, як це було пізніше з корогвою Белзької землі). Опісля прийшло до дальших змін гербово-прапорних барв (біло-червона й біло-блакитна сполуки), що могло бути частинно вислідом притаманного для польської геральдики легковаження цієї справи, а частинно вислідом спроби зрізничкування корогв Перемиської й Сяницької земель. Беручи до уваги те, що на більшості збережених виображень герба Перемиської землі бачимо золотого орла в блакитному полі, можемо сміло припускати, що на протязі XV-го до XVIII-го століть переважала теж у відносних корогвах жовто-блакитна сполука барв.

Корогва Жидачівської землі була створена щойно в другій половині XVII-го століття, а саме за короля Яна III Собеського (1674 - 1696), коли цю землю відділено від Львівської, до якої належала давніше. Правдоподібно, з огляду на колишню приналежність Жидачівщини, її корогва (як теж новостворений герб цієї землі) подібна до корогви Львівської землі: в блакиті три жовті левики (видовжені леви в бігу), звернені в їхню праву сторону. Це виображення трьох левиків (розміщених доземо) незвичайно рідке в геральдиці. В випадку наявності більшої кількості левів у гербовому щиті виображається їх звичайно в видовженому виді та в бігу, як теж зо зворотом їхніх голів у сторону глядача герба. Таке виображення окреслюється в геральдиці леопардом, однак в емблемах Жидачівської землі немає цього звороту голів, отже тут бачимо не леопардів, лише виображення нечастого гербового звіра, якого геральдичні теоретики XVII-го століття назвали „леопарджем-ним левом”.

Корогва Белзького воевідства й його повітів була червона з білим коронованим грифом, зверненим у свою ліву сторону, отже була тотожна зо спольщеним гербом колишнього Белзького князівства (в червеню срібний коронований гриф).

Під кінець розглядання галицьких територіяльних корогов XV-го до XVIII-го століть приходиться нам ствердити одну їхню ціху, що має особливе значення для українського геральдиста, не зважаючи на далекойдуче спольщення цих емблем, а саме на наявність корон у виображеннях чотирьох гербово-прапорних тварин (лева Руського воевідства й Львівської землі, двоголового орла Перемиської й Сянницької земель, галки Галицької землі й грифа Белзького воевідства). Укороновання гербової тварини означало в XV-ому й XVI-ому століттях колишню королівську гідність гербоносця. В добі барокової геральдики короновано вправді гербові тварини часто без відповідної історичної підстави, лише прямо для оздобного збагачення герба, одначе вище згадані чотири галицькі гербово-прапорні тварини були виображені з коронами вже на переломі XIV-го на XV-е століття. З остаточним прилученням Галичини до Польщі обнижено вправді її королівську гідність до воевідської, Перемиської й інші князівства перетворено на землі, одначе укороновані давні державно-династичні герби (орел і лев, як теж сполука обидвох, а саме гриф) та герб головного уділу галицько-волинських королів (галка міста Галича) виразно голосили аж до XVIII-го століття колишню державність цієї ж землі. Наявність цих коронованих емблем не була випадкова, бо польська держава й земська геральдика була під цим оглядом дуже точна й докладна. Так напр. польського срібного орла в червоному полі виображувано з короною тільки в його гідності королівсько-державного герба, як теж герба сеніоральної дільниці — Краківського Великокнязівства, одначе цього ж самого орла в гідності герба Великопольського й Мазовецького князівств чи опісля Познанського й Мазовецького воевідств та деяких інших польських земель виображувано завжди без корони. Ця послідовність у відрізнюванні королівських і княжих гербів позначалися теж на корогвах і гербах Холмської й Жидачівської земель, у яких ведмідь і левики з належних причин не були короновані.

Слід ще згадати, що описи галицьких корогов у численних польських гербовниках, історичних творах та інших стародруках XV-го до XVIII-го століть часто розбіжні під оглядом барв, як теж деяких подробиць емблематичних виображень. У нашій статті ограничилися ми тільки до опису галицьких коро-

гов у їхньому безсумнівно дійсному, а в деяких випадках у найбільше правдоподібному колишньому вигляді.

Третя доба галицького територіяльного прапорництва почалася 1772-го року з приходом Галичини під владу династії Габсбург-Льотрінген. Дотогочасні воевідські, земські й повітові корогви й герби втратили своє урядове значення в висліді різних причин, як впровадження нового територіяльно-адміністративного поділу, повернення західньо-українським землям колишньої гідності Королівства Галичини і Володимирії, відсутності затвердження колишніх емблем новою владою й т. д.

Добу 1772 - 1918 рр. слід поділити на дві частини: а) від 1772 - 1806 рр., коли Об'єднані Королівства Галичини і Володимирії були пов'язані особою спільного монарха з Священною Римською Імперією Німецької Нації, знаходилися поза її точно означеними границями та входили тільки в склад т. зв. дідичних володінь династії Габсбург-Льотрінген (галицько-володимирські герби й прапори 1772 - 1806 не були отже провінційно-нальними, лише державними емблемами) і б) від 1806 - 1918 рр., коли обидва королівства входили в склад створеного 1806 року Австрійського Цісарства, отже були тільки коронними краями (їхні емблеми були отже тільки крайовими).

Династії Габсбург і Габсбург-Льотрінген користувалися здавна претенсійним та одідичним по угорських королях гербом Королівства Галичини (в блакиті три золоті корони), як теж відповідним титулом. Цього герба не впроваджено одначе в урядовий вжиток зразу по приході Галичини під владу віденських монархів. Спершу була спроба розширення колишнього герба Руського воевідства цими трьома, неслухно названими опісля „терезіянським”, коронами і на протязі дуже короткого часу виображувано герб Галичини так: в блакиті золотий лев у скоці (в свою праву сторону), супроводжений трьома такими ж коронами — двома обабіч і одною вдолі (цей же сам герб, оснований більше на староукраїнському виображенні XIV - XV століть, ніж на спольщеному воевідському, був наданий підчас II Світової війни дивізії „Галичина”). Цей короткотривалий герб був заступлений знову трьома золотими коронами в блакиті (Королівство Володимирії представляв теж давній угорсько-габсбурзький претенсійний герб: в блакиті два срібно-червоно шаховані пояси). Особливий прапор для Галичини не був тоді урядово затверджений. В випадку потреби користувалися принагідно й доривочно жовто-блакитним прапором, що згідно з геральдичними правилами заступав гербові — золоту й блакитну — барви королівства. Тут важно від-

мітити, що якраз ця сполука барв представляла Галичину в часі її державного становища від 1772 до 1806 рр.

Включення Королівства Галичини і Володимирії в склад Австрійського Цісарства 1806-го року позначилося теж на галицьких відзнаках. Герб Володимирії залишився незмінений, одначе для Галичини створено вже 1804-го року новий герб: в блакиті червоний пояс супроводжений угорі чорною галкою в ході, а в долі трьома золотими коронами, двома над одною. Виображення галки (в цьому випадку зо зложеними крильми й некоронованої) було взяте з колишнього герба Галицької землі з ціллю створення т. зв. гласного чи іменного герба (галка — Галич — Галичина). На основі цих нових гербових барв створено теж крайові барви й крайовий прапор: блакитно-червоний. Цей двохпільно-поперечний прапор представляв крім Галичини й Буковину, яка від 1787-го до 1849-го років належала до Галичини, а крім того можемо припускати, що він представляв обидва Об'єднані Королівства Галичини і Володимирії (окремого володимирського прапора не було, герб Галичини виображався завжди поруч герба Володимирії, а в титулі цісаря Франца I (II) бачимо від 1806-го року такі гідності, як Король Галичини, Король Володимирії, Пан Країв Волині, Підляшшя і Берестя). 1849 Буковина була відокремлена від Галичини та залишила собі цей блакитно-червоний краєвий прапор, а для Галичини створено новий — блакитно-червоно-жовтий (долішне жовте поле — заступник трьох золотих корон — вказує на те, що це був уже галицький а не галицько-волинський прапор, тимбільше, що до Королівства Галичини належала тільки незначна частина історичної Володимирщини, а саме Белзька земля). Цей прапор перестав обов'язувати 1890-го року, коли в Галичині почалися спроби створити новий крайовий прапор (попередній був тотожний з прапором Семигородщини). Галицькі поляки старалися впровадити амарантово-білий прапор, як виразник їхнього зміцненого становища в Галичині, в тогочасних гербовниках появилися безпідставні інформації про різні галицькі прапори (напр. червоно-білий Галичини, амарантово-білий галицьких поляків і навіть біло-зелений галицьких русинів!), одначе австрійська влада встановила остаточний червоно-блакитний прапор Галичини (тотожний з прапором міста Львова). Барви цього прапора були запозичені з крайового герба, а тогочасні поточні твердження, що червона барва символізувала польську, а блакитна — українську частини населення Галичини, були зовсім безпідставні. Цей прапор, під назвою галицького, був згаданий у численних західньо-європейських

прапорознавчих і гербознавчих творах, одначе в Галичині був він непопулярний, бо українці користувалися найрадше від 1848-го року жовто-блакитним і блакитно-жовтим прапорами, поляки — біло-червоним, а інші національні меншини давали першенство цісарському чорно-жовтому.

З днем 1-го листопада 1918-го року крайовий червоно-блакитний прапор перестав обов'язувати і його місце зайняв державний прапор ЗУНР, що був законно затверджений 13-го листопада 1918-го року.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Joannis Dlugossi... Insignia seu Cleinodia Regni Poloniae. Kraków, 1851.
2. Joannis Dlugossi... Historiae Polonicae Libri XII. Leipzig, 1711.
3. Z kroniki Sarmacyi Europejskiej Alexandra Gwagnina z Werony (Opisanie Polski, W. Ks. Litewskiego, Ziemi Ruskiej...). Kraków, 1860.
4. Niesiecki, K.: Herbarz Polski, Leipzig, 1839 - 46.
5. Gritzner, A. M.: Flaggen. "Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch", 1/6. Nuernberg, 1878.
6. Lind, K.: Staedte-Wappen vin Oesterreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben. Wien, 1885.
7. Stroehl, H. G.: Oesterreichisch-Ungarische Wappenrolle. Wien, 1900 (3. Aufl.).
8. Stroehl, H. G.: Landesfarben und Kokarden. Berlin, 1910.
9. Ruhl, J. M. u. Starke, A.: Die Flaggen aller Staaten der Erde. Leipzig.
10. Miller, J.: Choragwie i flagi polskie. Warszawa, 1962.
11. Smith, W.: The Bibliography of Flags of Foreign Nations. Boston, 1965.
12. Климкевич, Р. О.: Прапор міста Львова. „Християнський Голос”, ч. 15-16. Мюнхен, 1963.
13. Климкевич, Р. О.: Герб Галицької землі. „Християнський Голос”, ч. 15-16. Мюнхен, 1963.
14. Климкевич, Р. О.: Земські і історичні інсигнії Буковини. „Америка”. чч. 152 і 154. Філядельфія, 1957.
15. Климкевич, Р. О.: Земські герби Лемківщини. „Лемківський Календар на 1965 рік”. Торонто, 1964.
16. Климкевич, Р. О.: Двоголовий орел Галицько-Володимирського Королівства. „Музейні Вісті”, квартал I - II. Шікаго, 1959.
17. Климкевич, Р. О.: Столичні і земські герби Посяння і Лемківщини. Збірник „Перемишль — Західний Bastion України”. Нью-Йорк — Філядельфія, 1961.

Автор користувався теж неопублікованими ще матеріалами з Архіву Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства та листовними інформаціями від Секретаріату геральдично-генеалогічного товариства „Адлер” у Відні.

ОКРЕМІШНОСТІ УКРАЇНЦІВ І МОСКАЛІВ З АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПОГЛЯДУ

I

При Академії Наук у Києві існує „Інститут мистецтвознавства, фолкльору та етнографії”, де якимось притулилася й антропологія. Говоримо „притулилася”, бо ж антропологія з своїм колосальним засягом власних своєрідних проблем таки повинна мати окремий інститут і не йти в прийми до мистецтвознавців в „самостійній і суверенній українській державі”. Так ніде не діється в Західній Європі, наукові традиції якої не вільно нехтувати.

Але нам тут не про це йдеться — не про організаційні форми, а про завдання і далекосяглу програму діяльності, яку висунув перед себе цей мистецтвознавський приймак. І треба відразу сказати, що, як головню в царинах історії, мови й літератури, так і в нашій випадку в антропології панують русифікаційні тенденції. Київські антропологи неприховано і навіть провокаційно завзялися перевиконувати накинені Москвою пляни — доказувати „єдинокровність старших і молодших братів”. Їх визнання звучить дослівно так: ¹⁾ сприяти „виконанні завдань, які поставила перед вченими нашої країни комуністична партія . . . дати науково об’єктивну антропологічну характеристику українського народу, дослідити його глибокі зв’язки з російським та білоруським народами, остаточно спростувати буржуазно-націоналістичні расистські »теорії«”. Іншими словами: українські антропологи Києва не мають за мету наукових дослідів, а здійснювання політичних вимог, які в усіх гуманістичних галузях у відношенні до поневолених народів советської імперії є завжди тотожні: заперечувати субстанційні національні окремішності і зливати нації в один советський чи пак московський зліпок.

1) *Матеріали з антропології України*. Інститут мистецтвознавства, фолкльору та етнографії при Академії Наук УРСР, Київ 1960.

II

Але вистачить тільки поглянути на етнографічні карти, видані ще за царського режиму для східньо-європейської частини імперії, щоб переконатися, що московська північ основно різниться від українського півдня, прямо поринаючи в угро-фінському масиві. Це значить, що прадавня фінська формація затрималася у своїй також антропологічній структурі з дуже незначними змінами, підлягаючи або й не підлягаючи слявізаційним процесам. Якщо візьмемо за критерій відділення елементи прадавніх культур, що іманентно містяться в етнічних одиницях, то отримуємо таку класифікаційну систему для слов'янських народів:

ВПЛИВ СУБСТРАТНИХ ПЕРВНІВ НА СЛОВ'ЯН

Слов'янські народи			
	мальованої кераміки	гребеневої кераміки	балтійців
українці	+	—	—
словаки	+	—	—
чехи	+	—	—
словінці	+	—	—
хорвати	+	—	—
серби	+	+	—
болгари	+	+	—
білоруси	—	+	+
москалі	—	+	+
поляки	—	?	+

Інтерпретуючи нашу схему доісторичних культур на територіях, куди в пізніших часах був спрямований „ексодус” різних слов'янських груп з їхньої правітчизни, треба висловитися так: українці, чехи, словаки, словінці, хорвати, серби і болгари заняли землі автохтонного населення з мальованою керамікою і її граничним відхиленням у бік стяжкової, про що треба б окремо говорити, москалі, білоруси і поляки несуть у собі тісніший вплив з балтійською мовною групою, а крім того серби, болгари, білорусини і москалі підпали під більший вплив угро-фінів — перші передусім у наслідок пізнішої тюрської й угрійської міграції на Балканський півострів

з наддунайськими околицями, другі в наслідок безпосереднього вимішування з субстратним етнічним елементом на новоздобутих землях.

Екзодус слов'ян надав їм відразу на занятих територіях й інші риси антропологічного обличчя, яке стало вирішним для їх пізнішого вигляду, як це засвідчують краніологічні матеріяли, з яких вибираємо три, щоб не відбігати від нашої головної теми, посуваючися з півдня на північ.

ПОРІВНЯННЯ РАСОВИХ СКЛАДІВ

<i>раси/місцевості</i>	<i>палео-азійська</i>	<i>нордійська</i>	<i>серед-з.-морська</i>	<i>лапоноїдна</i>	<i>арме-ноїдна</i>	<i>паціфічна</i>
В'ятка IX ст.	45,0	20,0	20,0	10,0	—	5,0
Дреговичі IX - XIII ст.	15,0	22,9	36,1	20,7	5,3	—
Кринос XII - XV ст.	—	33,3	20,6	17,7	28,4	—

Аналіза цього краніологічного матеріялу вказує, що у вчасно-історичних часах існує між північними слов'янськими племенами і південними основна антропологічна різниця, яка полягає в присутності чи пак відсутності палеоазійської раси, яка стала спадщинним струмом для пізніших різних народностей — української, білоруської і московської.

III

Найвизнатнішим представником сучасних українських антропологів у вітчизні треба безперечно вважати В. Д. Дяченка, велика заслуга якого полягає в зібранні і в дальшому збиранні антропологічних матеріялів населення України.²⁾ Власиво і його типологічний поділ не можна зовсім відкинути, хоч він вживає географічних визначень для поодиноких расових груп у тих чи інших областях замість послуговуватися традиційними назвами рас, відомими в антропологічній літературі і через те порівняльними з іншими. Кажемо не можна відкинути, бо ті обласні расові групи Дяченка легко даються утотожнити з антропологічними типами аналіз україн-

2) Гл. розправи В. Д. Дяченка в „Матеріялах з антропології України” в усіх випусках.

ських антропологів старшого покоління³⁾ (І. Раковський, С. Руденко, Р. Єндик. Але з дальшими висновками В. Д. Дяченка не тільки не можна погодитися, а навпаки — про них треба ко- нечно якнайрішучіше застерегтися і їх прямо відкинути, як не наукові і спрепаровані при „виконуванні завдань, які по- ставила перед вченими нашої країни комуністична партія”, тобто московський окупаційний режим. І так В. Д. Дяченко твердить, що валдайський тип московського народу є пара- лельний до центрально-українського, дніпровський аналогічний до типу східнього москаля, а ступні відмінности „середнього українця” від „середнього москаля” є значно менші між льо- кальними групами в середині того самого народу.

Очевидно, що твердження В. Д. Дяченка є немилосердно натягнені чи пак аж до розриву перетягнені. Льокальні групи є нечисленні при порівнянні з цілим народом і тому не мають ніякої доказової сили. Їх можна порівняти з індивідуальними відхиленнями і через те вони губляться у масі, не змінюють загального виду та не характеризують з антропологічного по- гляду навіть одної області чи повіту. Порівняння центрально- українського і дніпровського типу до валдайського і типу схід- нього великороса є неспівномірними. Тип валдайський і ря- занський, які перший виділив серед антропологічної популяції Е. М. Чепурковський, являються одновидними морфологічни- ми типами, територіяльні типи В. Д. Дяченка є збірним ви- значенням расової мішанини на даній території і через те в нього мусіло логічно наступити і вимішання різних непорів- няльних одних з одними класифікаційних понять.

Але залишім опортуністичні розумування В. Д. Дяченка і перейдім до порівняння антропометричних матеріалів.

СЕРЕДНІ АРИТМЕТИЧНІ ПОКАЗНИКІВ

показники	народність	
	українці	москалі
головний	82,9	81,4
лицевий	83,9	83,6
носовий	68,9	71,6
барва очей	9,8	10,0

Перша табличка доказує нам, що в найголовніших антро- пологічних показниках українці різняться від москалів круглі-

3) І. Раковський та С. Руденко: Погляд на антропологічні відносини в ук- раїнського народу. Львів 1925.

шою головою, довшим носом, вулчим носом і темнішим кольором очей.

Характеристично, що ця більша згл. менша короткоголовість виступає не тільки серед загалу, а й серед поодиноких суспільних верств, хоч з одного боку існує спільна загальна тенденція: з вищим суспільним слоєм обнижується головний показник серед обох народностей.

ЗМІНА АНТРОПОЛОГІЧНИХ ПРИКМЕТ СЕРЕД СУСПІЛЬНИХ ВЕРСТВ

Суспільна верства антропологічна прикмета	селяни	денні робітники	кваліфіковані робітники	технічний персонал	інтелігенти з студентами роб. походження	інтелігенти без студент. роб. і сел. походження
головний показник						
українці	83,6	83,1	82,4	82,3	82,4	82,2
москалі	81,8	81,8	81,5	81,3	81,0	80,7
% короткоголових						
українці	30,6	25,3	16,7	14,1	16,6	14,7
москалі	12,0	17,2	10,9	9,8	8,4	6,7

Цим виявляється чисельне збільшення довгоголового расового первня у природньому доборі за місцем в суспільності, на нашу гадку нордійського.

Третя табличка передає представників обох народів стосовно висоти росту серед різних суспільних верств. В усіх випадках українці є вищі ніж москалі селянського, робітничого чи інтелігентського походження.

НАЦІОНАЛЬНІ І СУСПІЛЬНІ РІЗНИЦІ РОСТУ СЕРЕД ПРИЗИВНИХ

національність	українці	москалі	жиди
суспільна верства			
селяни	168,1	167,2	—
робітники	168,5	168,3	165,0
інтелігенти	169,6	169,4	166,4

Четверта табличка показує різниці тягару тіла й обводу грудей. В цих двох властивостях українці є тяжчі і з більшим обводом грудей ніж москалі, жиди і німці.

НАЦІОНАЛЬНІ РІЗНИЦІ ТЯГАРУ ТІЛА Й ОБВОДУ ГРУДЕЙ

прикмети національність	тягар тіла		обвід грудей	
	Одеса	Харків	Одеса	Харків
українці	64,3	62,9	87,2	88,3
москалі	63,0	60,8	86,3	87,1
жиди	59,6	58,2	82,6	84,0
німці	62,6	—	86,3	—

В тому самому напрямі йдуть і різниці стопи.

НАЦІОНАЛЬНІ РІЗНИЦІ В ДОВЖИНІ СТОПИ

місцевість національність	довжина стопи				
	Харків	Дніпропетр.	Слов'янськ	Сталіно	Миколаїв
українці	263,3	264,0	264,5	266,3	267,8
москалі	261,7	261,3	263,0	262,2	266,4
жиди	259,7	259,2	258,0	261,5	264,8

Що являється найважливішою ознакою при критичній оцінці наведених чисел? Це їхня послідовність, що тим самим доказує іншу антропологічну структуру обох народностей. Застосування відповідної статистичної методи дає запоруку об'єктивного ствердження. Для тієї цілі ми вжили дуже чутливу методу різничкової діагнози Я. Чекановського⁴⁾ і нею поновно опрацювали антропометричний матеріал Л. П. Николаєва,⁵⁾ спростовуючи при тому інші фальшиві твердження автора, важливі своєю суперечністю і до наших думок у тій розправі. Л. П. Николаєв пише: „Есть основание думать, что некоторые признаки, которм придается в антропологии столь большое значение, как, например, головной и лицевой указатели, могут служить для расовой характеристики только при учете однородности материала в социальном отношении. При этом имеет значение не только социальное положение, но и социальное происхождение исследуемых”.

При аналізі були вжиті такі прикмети: головний, лицевий і носовий показник, відсоток короткоголових, довголиціх і вузь-

4) Р. Єндик: Вступ до расової будови України. Мюнхен 1949.

5) J. Czekanowski: Zarys antropologii Polski. Lwow 1930.

кооких (з вузькою шпарою ока) та відсоток осібняків з вигнутим хребтом носа. Вислід рахунку представляє діаграма, на якій числа означають такі верстви: 1 — селяни, 2 — денні робітники, 3 — кваліфіковані робітники, 4 — технічний персонал, 5 — інтелігенти зі студентами-робітниками і студентами-селянами, 6 — інтелігенти без студентів селянського чи робітничого походження.

ДІАГРАМА НАЦІОНАЛЬНИХ І СУСПІЛЬНИХ РІЗНИЦЬ

Діаграма представляє наочно вартості подібностей поодиноких суспільних або національних груп: що більш затемнений квадрат відповідними лініями чи пак зовсім темний, то тим більший ступень подібності однієї категорії з іншими; брак будь-яких графічних нав'язань вказує на повну окремішність.

На діаграмі виразно зарисовуються три етнічні групи, не зважаючи на суспільні стани і суспільне походження. Жиди творять зовсім осібну групу, що не тільки не в'яжеться з іншими, але навіть їм протиставиться своєю скупченістю. Подібну скупченість виказують й українці, що нав'язуються до москалів дуже слабо, бо середніми вартостями головно до московських селян. Зовсім інакше заховуються москалі. Їх група виразно ділиться на дві підгрупи, з яких суспільно-нижча нав'язується до українського крила — і то інтелігентського, а суспільно-вища займає посереднє становище, але сильно зв'язане в собі своєю сукупністю. Вияснення цього явища треба шукати в тих національних умовах, серед яких приходиться жити українському народові під час большевицької окупації, а саме — нечуваного терору. Він допроваджує слабших характером, хоч може і міцніших умом, до самозапєртя й асиміляції, а тимто селян та денних і кваліфікованих робітників з московської групи треба вважати щонайменше за мішанку українців - перевертнів і москалів, дуже можливо переважно тих колоністів-москалів, що поселилися на Слобожанщині у XVIII ст. і мали час хоч би обмежено схрещуватися з місцевим населенням. Зовсім інакше мається справа з москалями-інтелігентами. Серед них зовсім нема українців і складаються вони в своїй масі в однаковій мірі з давніх колоністів і свіжих зайдів і тим доказують і тут антропологічну окремішність українців і москалів.

Відкидаючи необ'єктивні і тим самим ненаукові твердження підсоветських українських антропологів, не можемо не підкреслити ще раз велику вартість самих антропометричних матеріалів, які зібрали оба цитовані автори. Шкода тільки, що вони оприлюднюють їх виключно в середніх арифметичних і не подають індивідуальних помірив з заподанням їх назв також в одній з чужих мов, щоб тим зробити їх приступними і для західнього світу. Але це, здається, тільки наше „ліум десідеріум“, бо „самостійна і суверенна українська держава“ не має на те фінансових засобів, хоч їх знаходять вже навіть „неоколоніалістичні“ африканські державні новотвори.

6) Л. П. Николаев: *Национальные и социальные различия в размерах головы и в некоторых соматоскопических признаках у населения Харьковского округа*. Труды Укр. Психоневр. Института, Харьков 1926.

**ПРИЧИНКИ ДО МАЯЛОГІІ
ДЕ НАЩАДКИ СТАРИННИХ МАЇВ БОГАМ СВОЇМ
ЗАНОСЯТЬ МОЛЬБИ І ЖЕРТВИ ІМ СКЛАДАЮТЬ**

(З експедиції до льякандонських пралісів)

Вступ

Змістом цієї статті є звіт про місця, в яких сьогоднішні льякандонці поселення *Nağá* відбувають релігійні ритуали, молячись та приносячи дари своїм богам.

Оця довідка є вислідом однієї з численних поїздок впродовж довгих років до країни маїв. Ефективною піддержкою серед важких не раз умовин праці були теплі слова професора д-ра Євгена Вертипороха в листах, адресованих до *Сан Крістобаль де Ляс Касас, Мериди, Гватемалі* та других місць, куди автор, перериваючи свої досліді, доривочно приїжджав відбирати пошту, що становила саодинокій контакт із зовнішнім світом. Нехай ці рядки будуть скромною, бодай частинною подякою для Високодостойного Ювілята.

Як відомо, сучасні маялоги покористуються паралельно трьома засобами при вивчанні культури старинних маїв, що розвинули були найбільш знаменну цивілізацію в Західній Гемісфері в клясичну добу, тобто, між четвертим та десятим століттями по Хр., а одну з найвизначніших в історії людства.*)

*) Старинні маї вславилися в різних ділянках науки і мистецтва. І так в астрономії, їхні вчені жреці, покористуючись нагими очима, двома скісно схрещеними дрючками біля святинь на вершках пірамід та встановленими на обрїях постійними точками, якими були дерева, вчислювали з подивутїдною докладністю обороти планет. Майська астрономія досягла незвичайно високого рівня (Thompson, 1954 і 1960). — Календарні обчислення були без порівняння точніші в маїв ніж в європейців у клясичну добу (Пор. Satterthwaite, 1965, стор. 605). — В ділянці математики маї займають друге місце після нео-вавилонців, якщо йде про винахід зера як позиційного числа. Гіндуси, що їхнього

Ці засоби включають:

1. археологію, то є, студії над руїнами пірамід, святинь, „палаців”, гробівців та інших будівель, над стелями, то значить, більшими та меншими кам'яними колонами, вівтарями (н.пр. в *гондураському Коп'ан, гватемальському Пьедрас Неграс* і т. д.), а потім над т. зв. зооморфними вівтарями в *Кірігуа*, над посудом, над проявами кам'яного та живописного мистецтва, над пам'ятниками майських гієрогліфічних епіграфів, які після Thompson-а (1960, стор. 17 - 27) стрічається в різних частинах будівель, на стелях, вівтарях, на стінах довкруги спортових майданів, на гієрогліфічних сходах у *ч'япаському Паленке* та *гондураському Коп'ан*, на предметах з нефриту, обсидіану, дерева та металю, на мальованій кераміці, на стінних живописах і врешті у трьох передінвазійних кодексах (дрезденському, паризькому та мадридському); **)
2. аналізу згаданих образкових кодексів, записаних гієрогліфічними текстами, а далі, майських рукописів, писаних латинкою, еспанських літописів та різних документів інвазійної та післяінвазійної діб; ***)
3. етнографічні студії над різними групами сучасних маїв на їх території, тобто, в північному *Юкатані*, в *Території Кін-*

зера ми вживаємо, зробили свій винахід приблизно пів тисячліття після майського винаходу (Kroeber, 1948, стор. 468 - 472). Також у розвитку гієрогліфічного письма маї без сумніву більше ніж інші індіанські групи півкулі виявили свого генія (Thompson, 1960). — Згадуючи тут лиш частину найголовніших досягнень майської цивілізації, не можна поминути факту, що й в образотворчому мистецтві, в якому знаменна своєрідність пропорцій, майських майстрів можна сміло поставити поруч відомих велетнів в історії людства. Згадуючи фресковий стінопис званого храму в Бонампак (в південній частині йукатонських пралісів), Thompson (1954, стор. 177) не вагається поставити його нарівні з творами Михайла Ангела.

**) Поручається Шановному Читачеві енциклопедичний огляд стародавньої археології у Willey, G. R., 1965, част. I, стор. 3 - 560, а також частина II, стор. 561 - 678. Добрими загальними монографіями можуть послужити Morley, S. G., 1946 та Thompson, 1954.

***) Barrera Vasquez, A. Ć Rendón, Silvia, 1948; Barthel, Th., S. 1952; Chonay, D. J. (Диви Recinos, Adrián, 1953); Codex Peresianus, 1887; Enciclopedia Yucatanense, VIII, 1944; Förstemann, E., 1901; Landa, Diego de, 1941; Мадридський рукопис (кортесіанська частина) 1892; Мадридський рукопис (троанська частина), 1869-1870; Recinos, A., 1947, 1953; Thompson, J. E. S., 1960, 1962; Zimmermann, G., 1953, 1956.

Стеля в Кіріуа (південно-східня Гватемала)

тана Роо, а потім в Кампече, Табаско, Вера Крус, Сан Люїс Потосі, Чіяпасі, Гватемалі, Британському Гондурасі, в західній частині Гондураської Республіки та в Ель Сальвадорі.****)

Ця студія відноситься до третього засобу. Вона підводить підсумки малої частини мітологічних праць автора, що їх він піднявся був під час односеместральної відпустки в 1968 р. в поселенні *Нага́*, положеному приблизно на точці перетину 17°00' півн. ширини та 91°35' зах. довжини в тропічних джунглях східного Чіяпасу — на захід від ріки *Усумасінта*, перебуваючи між тубільцями, відомими під назвою лякандонців.

Хто є лякандонці?

Лякандонці — це одно з численних майських племен. Вони називають себе *гач уїнік*. Твердження А. М. Тоззер-а (1907, стор. 3), будьто би вони називали себе *masséwal*, невірне. Треба додати, що це слово взагалі невідоме тубільцям.*****) К. Sapper (1907, стор. 436) повторює цю назву за Тоззер-ом, пропускаючи одно „s”. Інша назва, а саме „*карібе*”, що на неї часто натрапляється в книжках і статтях про цей нарід — цілковито чужа „лякандонській” мові” (*гач т'ан*), хоча мешканці пралісів знають про те, що сусідні цельтальські маї, а також чужинці стосують її до них — „лякандонців”. В літературі одні автори заявляють, що вираз „*карібе*” за своїм походженням відноситься в першу чергу до горстки бувших тубільців *Малої Антілі св. Вінкентія*, що після переселення при кінці 18. ст. на *гондураський* острів *Роатан* з часом заселили майські береги *караїбського* моря. Нові поселенці згодом змішалися з місцевими *караїбськими* муринами. Сьогодні рештки *ангільських* емігрантів живуть головно в Британському Гондурасі, а також в *Гватемалі* над *Гондураським* *Заливом*. Своїм зовнішнім виглядом вони не різняться від негрів, хоча в їхніх жилах пливе певний відсоток *ангільської* крові. Ці люди ще до сьогодні вживають своєї прадідної *ангільської* мови (Пор. Stoll, O., 1884, стор. 29). Інші автори, беручи до уваги того рода історичні пояснення, вважають, що у відношенні до „лякандонців” назва

****) Vogt, E. Z. (видавець тому), 1969, ч. I, статті — стор. 21 - 311; ч. II, бібліографія — стор. 891 - 929.

*****) Головним інформатором автора цієї статті в поселенні *Нага́* є найстарший віком тубілець Чанкін. Батько Чанкіна був головним дорадником Тоззер-а тоді, як Чанкін був ще малим хлопцем. Розмовляючи про слово “*masséwal*”, Чанкін заявив авторові, що такого виразу досі не чув. Можливе, що Тоззер запозичив його від юкатанців, які є обізнані з цією нагуатльською назвою.

„карибе” неправильна та накинена штучно. Ще інші думають, що „лякандонці” називають самі себе *карибами* — погляд, який не відповідає дійсності. Треба додати, що тубілець Чанкін в розмовах з автором залюбки вживав слова „мая”, знав його значення і його любив, хоч так у гутірках із своїми побратимами (*імбоzó*) як і з автором волів називати свій нарід *гач уїнік* („справжні люди)”.

Клясичний профіль лякандонця з Лякангá біля археологічного місця Бонампак. Такий тип лица можна побачити на старо-майських рельєфах.

У цій статті вживається зспанщеної та zdeформованої назви „лякандонець”, „лякандонка”, „лякандонський” і т. д., яка в дійсності походить від „*лякан тун*” — „велика скала”. „*Лякан тун*” відноситься історично до скалистого острова на одному з озер у південній частині джунглі, що його замешкували „лякандонці” (Brasseur de Bourbourg, 1866, стор. 1-2; Dirección General de Cartografía, 1961, I:366; Remesal, 1964-66, том II, книга X, глава XII, стор. 312; Sapper, 1897, стор. 258; Villagutierre Sotomayor, 1701, книга I, глава XI; Villa Rojas, 1967, стор. 29). Ті „лякандонці” не були предками модерних лякандонців (*гач уїнік*), а чольськими маями. Застосування в цій до-

відді історично ззовні накиненої та мовно перекрученої назви „лякандонці” можна виправдати тим, що більшості авторів назва „*гач уїнік*” до сьогодні невідома через їхнє незнання тубільчої мови, а „втерта” термінологія закорінилася в літературі і є широко відомою. Крім цього треба взяти до уваги обставину, що нагла, а не поступенна зміна, внесена в літературу, могла б спричинити дальші зайві непорозуміння, а їх і так чимало у працях про цей нарід. „Лякандонець” застосовується тут умовно для означення виключно і тільки людини, що називає себе „*гач уїнік*” та її предків, а не інших маїв.

Історія лякандонців складна та мало відома. Вправді згадана їх назва часто повторюється в багатьох джерелах, починаючи з 16-ого століття, однак вона відноситься до інших маїв (головно до *чолів*), а не до предків сьогоднішніх лякандонців. Це твердження спирає автор цих рядків на скупих, але ясних мовних і етнологічних даних, що їх подибується в різних літописних рукописах та інших історичних джерелах. Подібне твердження зробив у своїй статті Thompson (1938, стор. 588), хоча згадуючи за Lopez de Cogolludo-м мешканців провінції „Пробсперо” над рікою *Усумасінта* (на північ від „*лякам тун*”), вважає, що вони могли бути предками модерних лякандонців (Thompson, ut supra, а також Scholes & Roys, 1968, стор. 45 - 46, et passim). В заплянованій монографії, що її приготується, автор цієї статті основно проаналізує згадану інтерпретацію дотичних місць в 12-тій книзі *Історії Юкатану* Lopez de Cogolludo, беручи до уваги новий підхід при розв’язуванні різних питань. Там також будуть розглядані погляди інших дослідників з лінгвістичної та етнологічної точки зору. — Для загальної орієнтації в дискусіях на тему походження, а радше історії нинішніх лякандонців та в підходах різних авторів до цих питань поручається слідуючі джерела: Sapper, 1907 і 1936; Scholes & Roys, 1968; Seler, 1901 і 1960-67; Stoll, 1884; Thompson, 1938; Villa Rojas, 1967. — Одні з-поміж вище згаданих дослідників пояснюють історичні літописи більше в користь відрубності сьогоднішніх лякандонців від історичних, другі схиляються в певних місцях до протилежних поглядів. В загальному вони покориються такими джерелами: Ximenez (16 і 17 стол.); Remesal (кінець 16 і початок 17 ст.); Lopez de Cogolludo (17 ст.); Isagoge historica apologetica de las Indias occidentales... (початок 18 ст.); Villagutierre Soto-mayor, 1701; „Ентрадас” в Zemurray Stone, 1932.

Мабуть під впливом зовсім неправильної інтерпретації одного рукопису в статті широко відомого маялога А. Тоззера (1913, стор. 497 - 509) ціла низка незгаданих тут авторів доба-

чує аж до сьогодні безперервну тяглість між сучасними льякандонцями та історичними, що взагалі не відповідає дійсності.

На думку автора цієї довідки немає ніяких історичних згадок про предків нинішніх льякандонців у джерелах 16 і 17 століть — дарма, що у них часто згадується майські нелякандонські групи під назвою льякандонців. В окремій публікації, що її опрацьовується, ця проблема буде подрібно розв'язана. Там будуть паралельно порівнювані етнологічні і мовні мате-

Матео відкурює цигарку („гачкўц”) від автора, який завжди втішався симпатією, повним довірям та приязню серед місцевих льякандонців.

ріяли, здобуті від сучасних льякандонців, з матеріялами в історичних джерелах, де згадується про історичних льякандонців. Цей новий підхід внесе в літературу свіжі ідеї, які причиняться до основної перевірки дотеперішніх поглядів відносно походження та історії сьогоднішніх жителів *чїяласької джунглі*. Беручи до уваги велике число історичних фактів, можна буде посередньо поробити висновки, що допоможуть зрозуміти минувшину сучасних льякандонців. Таке ставлення справи і поважний вклад праці в науково-об'єктивне зглиблення

лякандонських проблем заставляють деяких сучасних авторів пригадуватися поважніше над етичною сторінкою їхнього історичного підходу, а це важне. Як відомо, в літописних описах історичні лякандонці представлені часто як неприязні, агресивні, жорстокі та дикі люди, що нападали на села сусідніх племен, їх грабували та палили, а людей вбивали тощо. На історичних лякандонців рівнож складається вина за вбивства еспанських духовників. Між незгаданими на цьому місці авторами є такі, що безкритично та постійно утотожують сучасних лякандонців з історичними, спираючись на своїх недокладних порівняльно-етнологічних міркуваннях, а також на неправильній аналізі мовних матеріалів. У висновку їхні твердження кидають негативне світло на сучасних лякандонців, чого ті автори найчастіше навіть несвідомі. Треба надіятися, що новий підхід до розв'язки історичного питання, згаданий вище, зможе запобігти того рода непорозумінням в майбутньому та причиниться до звільнення літератури від зайвих тверджень, які противляться етичним засадам модерної культурознавчої антропології.

Сучасні лякандонці не живуть у більших скупченнях. Їх група є розкинена на відносно великій території між приблизно 16°10' та 17°10' півн. ширини і 91°51' та 92° зах. довжини, хоча ще до недавня найдалше на південний захід висунене поселення тубильців знаходилося недалеко *чіяпаського* містечка *Комітан*, а точніше на точці перетину 16°13' півн. ширини та 92°7' зах. довжини. Цей обширний простір замешкує відносно невелике число лякандонців. Познайомившись з більшою частиною того народу впродовж минулих років, автор начислив 267 осіб. В момент писання цих рядків треба б додати кількох індивідів до згаданого числа, беручи до уваги народжених у міжчасі дітей, а також відняти від нього малу горстку тих, що повмирали. На жаль точні дані, які відносилися б до цього рода статистики, не стоять до розпорядимости автора. Вище згадана цифра не включає очевидно ще кількох десятків мешканців джунглі, що заселяють нерозсліджені досі місця. Крім цього, якщо б до неї додати кількох чоловіків, жінок та дітей, яких автор стрічав в околиці звалищ відомого церемоніального центра *Піедрас Неграс* по *Іватемальській* стороні ріки *Усумасінта*, згадана цифра збільшилася б. Автор переконаний, що всіх лякандонців нема більше ніж 350. Різні дослідники 19 і 20 ст. начисляють модерних лякандонців різно. Їх числові дані, які переважно спираються на здогадах, можна коротко описати коливанням у межах між 100 і 400.— Предків сьогодніш-

Чанкін з Нага́, одягнений в „гашно́к”, держить жмут луків і стріл, приміщених тепер у Музеї народознавства у Відні.

ніх лякандонців не могло бути більше ніж сучасних жителів пуці. На це вкажеться подрібно в іншій публікації. Побоювання поважного числа авторів, будь-то би лякандонська група зменшувалась та вимирала, не відповідає дійсності. Справжню небезпеку, що поважно загрожує існуванню цього народу як етнічної групи в майбутньому, автор приписує зростові та експансії сусідніх цельтальців на кошт лякандонців (Пор. Villa Rojas, 1968, стор. 124). Вже від років можна завважити поступенну міграцію лякандонців у глибину пралісів під натиском згаданих сусідів. Саме ця обставина становить одну з го-

ловних, хоча не одинокую причину, що спонукала автора простудіювати негайно нинішню культуру, зокрема мітологію цих людей, які зберегли прадідні традиції своїх майських предків у відносно чистій формі, коли абстрагувати від процесу акультурації, подиктованого кожночасними змінами в житті лякандонців впродовж історії. Додатковим стимулом була обставина, що сьогоднішня молодша генерація неповні обізнана з народними традиціями та менше ними заінтересована під спорадичними впливами західньої цивілізації, яка тут і там через місіонерів, купців-подорожників, збирачів „чікле”, тобто сирівця для жувальної гуми, туристів, авантюристів та інших відвідувачів починає проникати до пралісів у різних фрагментарних формах, а люди старші віком, що строго придержуються тих традицій та старих звичаїв, ними живуть, їх плекають та їх знають, поступово вимирають.

Зовнішньо нинішні лякандонці роблять враження невеличких людей. Згідно з мірами висоти, що їх автор перевів перед кількома роками на 43 дорослих лякандонців і 39 лякандонках у різних околицях пуцц при допомозі стандартного антропометра, висота лякандонців вагалася між 1.42 м. і 1.59 м., під час коли висота лякандонок обнижувалася до числових вартостей між 1.29 м. і 1.50 м. З огляду на це, що відсоток проміряних відносно поважний, вище згадані цифри можна вважати приблизно характеристичними для всіх лякандонців, згідно із засадою статистичної правдоподібності.

Дивлячись на лякандонців, мимоволі впадає в очі кавова пігментація шкіри, темних очей, орлиний ніс з часто високим носовим коренем та добродушний і спокійний вигляд обличчя. Обличчя в тих людей назагал округле, хоча автор стрічався з випадками, де жувальні мускули не є надто підкреслені так, що лице прибирає вигляд трикутника, при чому воно відзначається певною грацією. Антропометричні міри голови, переведені перед кількома роками на 18 чоловіках, виказали недвозначно гіпербрахикефалію. У висліді обчислення пересічної вартости головного покажчика автор отримав число 86.4. Треба відмітити, що навесні 1968 р. при допомозі того ж самого антропометричного інструменту автор обслідував декілька лякандонських черепів, що знаходяться в печері бога *Цібана* над лягуною цієї ж назви. Пересічна вартість покажчика черепів виносила 86.3. Це число ясно вказує на гіпербрахикранію. — З вище згаданих мірів виходило б, що сучасні лякандонці належать до найбільш круглоголових людей у світі. (Пор. Тоззер, А. М. 1907, стор. 24).

Типовий представник одного з майських племен в Панахачель, над озером Атїтлїн у Гватемалі. Всіх маїв єднає багато спільних особливостей, включно із зовнішнім виглядом.

Пропорції тіла вказують на монголоїдне походження тубільців, при чому тулуб являється порівняльно довгим у відношенні до горішніх та долішніх кінчин. Азійські признаки лякандонців часто виступають також у монголоїдній складці горішньої повіки та в голубо-пурпурній плямі в долішній частині спини. До речі, ця пляма зникає по певному часі, згідно із спостереженням автора.

Мускулатура долішніх кінчин вирізняється своєю виробленістю і це не дивно. Вона формувалася впродовж цілої май-

ської історії, де, як відомо, ноги становили одинокий середник транспорзації, коли не брати до уваги принагідного вжитку видовбаного в дереві судна (*чем*; по-юкатанськи *чем*).

Для доповнення зовнішнього образу лякандонської людини треба згадати, що так чоловіки як і жінки мають довге темне волосся, якого не стрижуть, згідно з ритуальними звичаями — за виїмком чоловії гривки. Цю гривку носять часом чоловіки, вирівнюючи її над бровами. Жінки причісуються дбайливо дерев'яним гребенем (*шаче́*; по-юкатанськи *шашче́* або *шаче́*), під час коли чоловіки не дуже прив'язують вагу до своєї причіски.

Прикриття голови у лякандонців немає. Одружені жінки вплітають пташині шкірки з різнобарвними перами в коси, що звисають на плечах. — Обуви на ногах автор не закріпив ні в одному випадку. — Якщо йдеться про одяг, то він простий. Більшість сучасних чоловіків, жінок та дітей носять рід сорочки (*шікур*; по-юкатанськи *шікуль* або *шікуль нок*, при чому *нок* означає одяг), що має форму туніки і сягає до литок. *Шікур* виготовляють найчастіше з купованого полотна і він називається *сакно́к*. Старші люди носять залюбки *гашінбо́к*. *Гашінбо́к* — це одяг-туніка в червонові смуги з бавовни (*таман*). Бавовняну тканину приготують жінки на найпримітивніших ткацьких „верстатах”, що схожі на ті, які можна побачити між різними індіанцями в Мехіко, Середній та Південній Америці. В давніших часах лякандонці носили *гуніно́к*, то значить, одяг-туніку з лика. Під сучасну пору *гуніно́к* можна закріпити в деяких лякандонських святинях. Його приносять в жертву богам. — Треба додати, що під туніку лякандонка вдягає спідницю (*нік*; по-юкатанськи *нік*) червоної краски. Долішній край спідниці виглядає дещо з-під туніки. У кожній дорослої жінки на грудях намисто. Воно складається з кольорових зерен, а також зубів (*ког*; по-юкатанськи *ко*) диких звірів (ягуарів, крокодилів та лісових кабанів).

Всі три роди тунік, богослужбне приладдя та безліч інших предметів, що на ділі становлять може найбільшу етнографічну збірку з лякандонських пралісів, автор переслав в дарунку до Музею Народознавства у Відні, де після її упорядкування Шановний Читач зможе з ними зазнайомитися.

У щоденні заняття лякандонців є включені мисливство, збирання диких ягід, корінців (*умоу́че́*; *у* — його; *моу* — корінь; *че* — дерево; по-юкатанськи *моу*) таких дерев, як напр. *мак'р*, меду (*каб*; по-юкатанськи *каб*) диких бджіл, риболовля, а головню „управа ріллі” та садівництво, хоча не в конвенцій-

Хлопці Матея і К'ін, молодший син Чанкін-а товчуть перед святиною цукрову тростину довгими дерев'яними дручками в одному з двох святих човнів, що називається „учемільюкагабісукар”, пригтовляючи „баче”.

ному зміслі цього слова. Тубільці стинають довгими купованими ножами (*маска́*; по-юкатанськи *маска́б*) величезні дерева, кущі та трави пралісів, залишаючи їх на яких два тижні, щоб висохли під промінням тропічного сонця. Після цього їх підпалюють, а безпосередньо перед дощевою порою садять кукурудзу. Садження відбувається в той спосіб, що при помочі загостреного дерев'яного дрючка роблять одну дірку за другою у віддалі чотирьох лякандонських (багато мен-

ших ніж наших) стіп в поверхні почви та вкидають в кожную дірку п'ять зерен кукурудзи, притоптуючи опісля дірку ногою, як це зрештою робили старинні маї. Між кукурудзою плекається фасоллю (*буур*; по-юкатанськи *бууль*), *чіле* (*ік*; по-юкатанськи *ік*), *іс* (рід бараболі, що по-мехіканськи називається *камоте* — з нагуатльського *камотлі*; по-юкатанськи *іс*) та іншу городовину, а також тютюн (*к'уц*; по-юкатанськи *куц*) — може найкращої якості у світі, тропічні овочеві дерева і цукрову тростину.

„Поле” (*коор*; по-юкатанськи *коль*) служить тубільцям впродовж чотирьох років, після чого лякандонці засаджують в ньому бананові та інші дерева, а попри те шукають за новим „полем” у лісі.

При різномодності харчів кукурудза очолює лякандонське „меню”. Вона є базою відживлення. Між кукурудзяними виробами, що їх тубільці споживають кожного дня попри все друге, треба згадати паляниці (*уаг*; по-юкатанськи *ууагішім*; *у* — його або її; *уаг* — паляниця; *ішім* — кукурудза), пригтовлювані на бананових листках та печені на заокругленому і легко вгнутому глиняному диску (*шамач*; по-юкатанськи *шамач*; в мехіканській мові *комаль* — з нагуатльського *комаллі*). *Шамач* кладуть на каменях, які лежать довкруги вогню на долівці хати. — На увагу заслуговують також так кукурудзяні продукти як *каем* (по-юкатанськи *кеем*, відомий під мехіканською назвою *посоле*), *гуімац* (по-юкатанськи *са*, *сакá* або, якщо змішаний з меленим *іс*, — *іс-уль*; в мехіканській мові *атоле*) та *нагуаг*; по-мехіканськи *тамаль* з нагуатльського *тамаллі* — Річ ясна, що на випадок неврожаю, як це зрештою було впродовж двох років, що попереджували 1968 р., тубільці болюче відчувають брак кукурудзи.

Мимо того, що лякандонська господарка закроена на малу скалю, вона вимагає багато зусиль та праці. Автор мав нагоду практично зазнайомитися з цим станом речей, тяжко працюючи з лякандонцями день в день. Життя тих людей незвичайно тверде в боротьбі за щоденне існування. Психологічно тубільці знаходять одначе розраду, піддержку та силу у своїх надприродних віруваннях, що є наче компенсацією їхнього не раз невиносимо-важкого життя. Згідно з їх релігійними поняттями, лякандонські душі, хоча не раз не безпосередньо після смерті із-за обмеженого часу покути в підземеллі, дістаються остаточно до неба бога *Гачакюма*. У цьому небі уродженці джунглі не працюють, а відпочивають, сидячи на стільчиках, курять цигари (*гачк'уц*; *гач* — правдивий, справжній; *к'уц* — тютюн,

цигар; *гачк'уц* — правдивий або лякандонський цигар), споживають до сходу кукурудзу, фасолю та інші харчі, приготовані божеськими сотрудниками. Вправді не мають вони в небі жінок та не їдять м'яса, все ж небо *Гачакюма* становить світ задоволення, безтурботности та спокою, вільний від важкої щоденної праці, небезпек від трійливих гадюк, буревіїв та інших загроз пралісів.

К'ін і К'імбой прямують до святих печер богів

Лякандонці вживають однієї з численних майських мов, що її вони називають *гашт'ан* (*гач* або *гаши* — справжній, правдивий; *т'ан* — мова), тобто, справжньою мовою. Найбільш зближеною до лякандонської є юкатанська мова (по-юкатанськи *маябтган*).

При короткому описі вдачі поселенців пралісів треба підкреслити, що лякандонці — це люди скромні, спокійні, зрівноважені, розважливі, второпні, спостережливі, ніжні, приязні, товариські, щирі, добродушні та незвичайно гостинні. Вони, попри все, люблять помірковані жарти, до яких готові кожної хвилини. При тому цей нарід має високе почуття власної гідности. Не довіряють мало знаним собі постороннім людям, од-

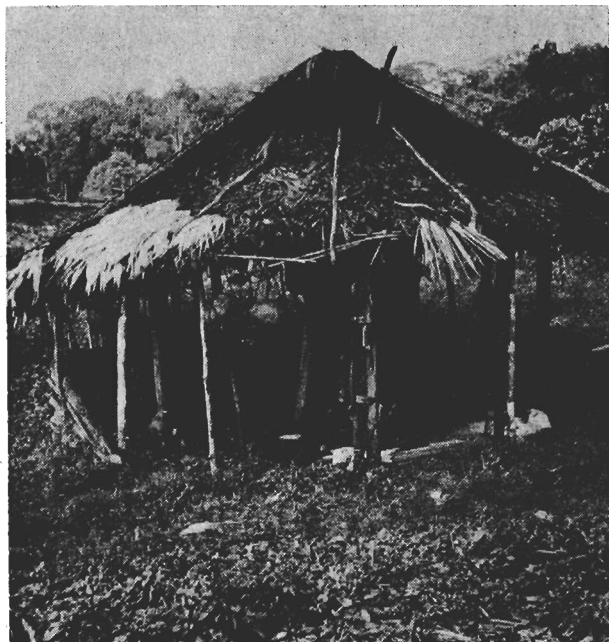
наче виявляють супроти них такт і виїмково тонку дипломатичну настанову. Лякандонці вірять у свою власну свободу і в свободу інших людей. Поняття неволі їм зовсім чуже.

Щоб зрозуміти людей, їхню вдачу, філософію життя та взагалі всі аспекти їх настанови і поведінки, треба необхідно зазнайомитися з ієрархією їхніх соціальних вартостей. При тому належить взяти до особливої уваги найважливіші вартости, що впливають на всі інші вартости та їх опановують. При вивченні поодиноких супільств ця засада є одним з головних, якщо не найголовнішим дороговказом для дослідника. Стосуючи цей принцип, дослідник напевно не заведеться, а досягне повного успіху в своїй праці. Беручи до уваги такий підхід при студіях над індіанською громадою *Нага*, то значить, ознайомившись із ступенуванням місцевих вартостей, дослідник автоматично поринає у сферу мітологічно понятого містицизму, при чому перед ним відкривається широка панорама найвищих соціальних вартостей тих людей, тобто, вартостей релігійного характеру, що встановляють, відзначають, захищають та пошвавляють все їхнє життя, опановуючи його всеціло. І саме боги — символи та головні представники найвищих лякандонських вартостей, зокрема ті, що дбають про добро тубильців, втішаються найбільшим почитанням у цьому індіанському поселенні. Їм присвячують народженці пралісів багато уваги та часу в своєму житті. На це вкаже частинно нижче поданий короткий опис трьох місць, то є, святинь, руїн та печер, що в них лякандонці моляться і приносять жертви своїм богам. Повне опрацювання теми, що торкається мітології сьогоднішніх мешканців поселення *Нага*, Шан. Читач знайде в головній монографії. В ній представиться надприродні вірування як найважливіший сегмент сучасної лякандонської культури.

С В Я Т И Н І

Кожна родина в громаді *Нага*, положеній над лягуною цієї ж назви, а властиво голова родини має свою індивідуальну святиню (*кунаг*; *к'уг* — бог; *наг* — хата, дім, а краще *аточ к'ур*; *аточ* — дім; *к'ур* — бог; по-юкатанськи *куна* або *унаїльку*; *у* — його; *на* — хата, дім; *іль* відноситься до другого відмінку; *ку* — бог), що знаходиться біля його хати (*наг*). Типовим зразком є святиня, яку має н. пр. лякандонець Домінго. Виїмок становить святиня, що є спільною для голов

трьох родин — Чанкіна, Матея і зятя Чанкіна — Антонія. Всі три вони близькі сусіди. — Святиня своїм розміром є звичайно більша ніж хата. Її будова проста. На неї складається стріха з пальмового листя, що спочиває на стовпах. Кількість стовпів залежить від величини святині. На цьому місці треба згадати, що по стороні хати Матея в горішній частині крайнього стовпа святині, яка належить до трьох згаданих чоловіків, автор завважив два червоного кольору колісця з крапкою по середині. Згідно з поясненнями місцевих льякандонців,

Храм Домінга в Нага́

ці колісця в західньому відтинку храму символізують очі бога *Гачакюма*. Тубильці вірять, що *Гачакюм* дивиться ними на їхнє трудолюбиве життя та бачить їх потреби. Назагал святиня не має стін, а тільки західню її частину заслонюють пальмові галузі перед очима посторонніх. Поруч своєї архітектурної функції, стовпи закреслюють границі, в яких знаходиться „святая святих”, що до неї підчас богослужби має вступ лише цей, що сповняє обов’язки жреця. Професійних жреців

у цьому лякандонському поселенні немає. — Учасники храмових ритуалів, тобто, чоловіки стоять або сидять на п'ятах перед святиною. Жінки до святині не заходять, ані не беруть безпосередньої участі в богослужбах або в приношенні жертв богам. У випадку захворіння дитини мати приносить дитину перед святиною, а батько молиться за її здоров'я. Посередньо однак лякандонки беруть участь в церемоніях, але лиш остільки, оскільки вони приготівляють їстівні жертви у своїх приватних хатах, які, як вище сказано, знаходяться біля святинь. Треба додати, що після офіційного довершення тих релігійних обрядів, що в них входить в гру ритуальний напіток *баче*, голова родини завжди забирає з *аточ к'ур* частину цього напітку до своєї хати, щоб поділитися ним із своїми жінками.

У святині знаходяться богослужбні приладдя та воти, то значить, предмети, які уявляють собою жертви богам.

Богослужбні приладдя — це багато більших і менших глиняних, а також рослинних посудин, запаси „кадила”, церемоніальна калатавка (*сот* або *соот*), сопілки *чур*; по-юкатанськи *чуль*) з тростини рурковатих дерев, що називаються *семёт* і *амай*, шкаралупа великого слимака (*гач'губ*), якою скликають богів до участі в релігійних торжествах, велика ваза з випаленої глини з головою бога Бор-а¹⁾ та *шікар*, що є прямокутною дошкою з ручкою. Перед святиною лежать два сакральні судна (*чем*; по-юкатанськи *чем*), перевернені до гори дном та прикриті пальмовими галузками, які захороняють їх перед дощем. Їх вживається для приготування ритуального напітку *баче*²⁾ (по-юкатанськи *бальче*) напередодні спеціальних торжеств. Перед вжитком суден знімається з них пальмові галузки та ставиться їх дном на землю. В одному з тих човнів, що називається *учемільюкагабісукар*, сини власника святині товчуть цукрову тростину довгими дерев'яними дрючками, заливають її водою, а потім переливають цю мляво-солодку річовину у другий човен — *учемільбааче* (*у* — його; *чем* — човен, судно; *іль* відноситься до другого відмінку; *бааче* є назвою дерева, якого кору вживається, приготівляючи ритуальний напіток цієї ж назви). Пізніше вкидають в нього по-

1) Бор є одним із сотрудників бога *Гачакюма*. Він приготівляє *баче* для *Гачакюма* і його гостей, сповняючи ролю підчасного. Ваза Бор-а називається *пак*.

2) Згідно з письмовими записками автора та точними звітами, зареєстрованими на звуковій стрічці, лякандонці поселення *Нага* вимовляють це слово різно: *баче*, *багче*, *батче* та *бааче*.

Чанкін жертвує „баче” богам. Перед ним в одному ряді упорядковані святі глечики (влякількуг-и), які представляють богів. За глечиками видно рослинні посудини („гамá”), наповнені ритуальним напитком „баче”.

довгасті стружки кори дерева *баче*³⁾). Після 24-годинного ферментування в заранні торжества цю рідину переціджується через шматок полотна у велику посуду, прикрашену головою бога *Бор-а*. Звідси переливається її до рослинних посудин, з яких одні — більші розміром — розставлені ближче до богів, називаються *гамá*, а другі (менші) — в деякому віддаленні від богів, а точніше — в південно-східній частині храму, носять назву *каруч-ів*.

Глиняні посудини, упорядковані в два ряди, стоять на де-

3) З огляду на відносно багату різноманітність цього дерева у країні маїв, його місцевий вид, що виступає в льякандонських пралісах в околиці поселення *Нага́* і відрізняється від других, тяжко покищо означити з точністю по-ботанічному. На всякий випадок автор припускає, що він, правдоподібно, належить до *Lonchocarpus sp.*

рев'яній полиці в західній частині храму. Кожна посудина, прикрашена голівкою бога (*угооркуг*; *у* — його; *гоор* — голова; *к'уг* — бог) представляє собою глечик, що в ньому жрець палить *пом*⁴⁾, приносячи його в жертву богів. Така посудина є також уосібленням самого бога. Цей подвійний характер посудини являється одним з багатьох аспектів двоїстости. Треба підкреслити, що ідея двоїстости виступає в різних формах в лякандонській релігії. Про це буде мова в широко закроєній монографії. — Сама посудина має багато назв. Однією з них є *влякількуг* (*у* — його; *ляк* — посудина; *іль* відноситься до другого відмінку; *к'уг* — бог). — Усі посудини, що знаходяться на полиці, є звернені головками на схід. При різних богослужбах одну або більше посудин знімають з полиці та ставлять на долівці святині. З нагоди особливих торжеств (н. пр. перед сівбою) поважне число таких глечиків упорядковують в один ряд на землі, вистеленій свіжими банановими листками *лепатап*; *ле* — листок рослини; *патап* — бананове дерево або банан; по-юкатанськи листок рослини значить *леє*, а бананове дерево або його овоч — *гаас*). Заки жрець при таких спеціальних урочистостях запалює *пом*, тобто, *копаль*, він спершу „поїть” два рази всіх богів — тих, що розставлені на землі, а також тих, що поміщені на полиці. При тому він послуговується звиненим в трубку листочком одного з численних родів пальмового дерева, яке називається *бообй*. Замочивши трубку листочка, що також носить назву *бообй*, в *гамá* або *кар'уч*, жрець цим листочком, наповненим сакральним напитком, жертвує *бачé*, що каплями спливає на висунену долішню губу бога. — В релігійних церемоніях, що відбуваються після збору врожаю, лякандонці поселення *Нагі* в подібний спосіб жертвують своїм богам земні плоди, заки їх самі починають споживати. Напередодні таких святкувань жінки по хатах заходяться біля приготування тих жертв у плинній формі.

Між неістивними жертвами, що їх народженці пралісів приносять до *кунаг* та залишають в ній, є луки (*чур'ур*; по-

4) *Пом* — це „кадило”. Згідно з спостереженнями автора, тубильці вживають три роди „ладану”: а) *гачпом* — справжній *пом*; *гачпом* — це живиця з дерева, що правдоподібно належить до виду *Elaphrium* або може *Protium Copal*; б) *пом*, який є живицею сосни; в) *к'ик'*, що походить з гумового дерева. Наймилішим для лякандонських богів є без сумніву *гачпом*, хоча його тяжче здобути ніж соснову живицю (*пом*). *Пом* вживається найчастіше. „Ладан” є відомий під назвою „*копаль*” серед різних індіан в цілому просторі *Мехіка* та Середньої Америки. Якщо ходять про лякандонців, то вони, розмовляючи між собою, всетаки вживають слова „*пом*”.

юкатанськи *чулюль*), стріли (*xpp*; по-юкатанськи *галяль* або *гуль*), стружки лика, часто пофарбовані на червоно, кору дерева *баче́*, один або два глечики червоного пігменту, що походить із заварених у воді ягід невеличкого дерева *кушú* (по-юкатанськи *кушуб* — *Vixa Orellana L.*; по-мехіканськи *ачіоте* з нагуатльської мови *ачіотль*), довгі дерев'яні ложки, які закрущуються виваром лика з дерева, що називається *чак'аш*, а потім попередньо вже згаданий *гунінок* та багато інших предметів.

Два „влякількуг”-и. Музей народознавства у Відні

Святині — це місця, де льякандонці громади *Нагá* заносять молитви та приносять жертви за здоров'я рідні та приятелів, добрий урожай, успішну ловлю, за охорону перед трійливими зміями, недугами, лютими вітрами, буревіями, нещасливими випадками, в яких сторічні дерева падають на людей та вбивають їх під час мандрівки крізь праліси або під час праці і за збереження домашніх звірят перед хижакками. Треба виразно підкреслити, що жителі пущ ніколи не моляться за померших, бо вірять, що льякандонські душі (*нішáн*; по-юкатанськи *нішáн*) скорше чи пізніше дістаються до неба бога *Гачакюма*, де їх чекає щасливе та безтурботне життя.

Попри святині, мешканці поселення *Nağá* моляться та приносять жертви своїм богам у звалищах церемоніальних центрів своїх майських предків, а цих звалищ у лякандонських пралісах багато. Вже література, що торкається археології східного Чіанасу, виказує в тій частині країни маїв поверх 190 старинних руїн. Їх число збільшилося б, якщо б додати ще місця, яких археологи до тепер не зареєстрували. І саме на прощу до одного з таких церемоніальних центрів, що його до часу експедиції в 1968 р. в літературі не згадано, запросили були автора жителі місцевості *Nağá* з початком березня того ж року. Цей археологічний осередок називається *Кананк'аш*⁵⁾ (*канан* походить від кореня слова, яке по-лякандонськи, а також по-юкатанськи значить берегти, захищати, охороняти; *к'аш* — ліс, праліс), резиденція бога *Кананк'аш*, одного з божеств земного пантеону місцевих лякандонців. За поясненням найстаршого віком тубильця Чанкін-а з *Nağá*, що має понад 85 років, *Кананк'аш* — це хоронитель-опікун пралісів. Він обороняє перед ягуарами та гадюками (ягуар — *барум*; гадюка — *кан*). Це божество береже також курей (*агкаш* або *ахк'аш*; звідси інша вимова назви цього бога, а саме — *Кананкаш* без апострофа), захищаючи їх перед нічними мавпами (*акмаш* або *агмаш*) та лісовими повзунами.

У прощі до святих руїн *Кананк'аш*-у взяли участь старий віком лякандонець Матео, що був її провідником, його молодий син Матеіто, а також К'ін, другий з ряду син Чанкін-а і автор. Учаси не брав Чанкін з огляду на свій поважний вік.—

5) Треба додати, що звалища такої самої назви Кананк'аш, відкриті і так названі по другій світовій війні, знаходяться далеко на півдні джунглі, а точніше 18 км. на південний захід від відомих руїн давньої назви *Менче-Тінаміт*, згодом зміненої на *Яшчілян*.

Згідно з інтерпретацією Теоберта Малера (1901 — 1903), „менче” є скороченням майського „меген че” (*меген* — молодий, а, е; *че* — дерево, а в цьому випадку — ліс). Друга частина назви — *Тінаміт* є мекіканського походження. Первісною формою є *тенамітль* — місто (*Мегенче-тенамітль* — місто молодого ліса). „Яшчілян” лякандонці з *Nağá* вимовляють „Яччільян” (Петришин, 1968). Належить підкреслити, що перед автором цих рядків відомий британський археолог Maudslay (1883, стор. 201) був одним з цілий попередній літературі, який правильно записав лякандонську вимову назви цього археологічного місця. (Про цікаві спостереження в руїнах у зв'язку з лякандонцями диви Charnay, 1882; Maler, 1901-1903). — Специфічною назвою цих звалищ у лякандонській мові є *Чішьокрадзятчгачакюм* (Петришин, 1968, стор. 12, а також лист автора до Чанкіна при кінці цієї статті).

Прочани вирушили в дорогу в 5-ій годині рано. Всі три льякандонці несли виповнені вщерть торби-сіті (*байй*), завішені на ликових стрічках, що були заложені на чолі. В кожній *байй* знаходилися харчі, а в Матевій в додатку ще й богослужебне приладдя. У правій руці кожен мандрівник держав за дерев'яну ручку довгий, широкий та гострий ніж (*маска*; по-юкатанськи *маскаб*). Колись такі ножі виробляли з каменя, а сьогодні їх купують від посторонніх купців-вандрівників або

Пепа Чанкін — спереду, за ним — К'імбой, плывуть човном до печери бога К'ак.

в містечках *Теносіке*, *Сан Крістобаль де Ляс Касас* та *Окосінго*. В дорозі ці ножі становили необхідне і одиноке знаряддя, що його залюбки вживано, промощуючи собі шлях крізь гущавину пралісів. Тут і там мандрівники витинали в багатій рістній джунглі довгі тунелі, освітлюючи їх смолоскипами або ручними електричними лямпками тому, що денне світло до них не доходило. — За виїмком автора, всі три супутники мали через плече перевішені рушніці (*ц'он*; по-юкатанськи *дс'он*).

В деяких місцях грубі поклади вогкого листя, де люблять спати трійливі гадюки, а також гримучі давильці та інші повзуни, вистелювали наче м'які килими дно пуці. З огляду на

різного рода небезпеки, що на кожному кроці загрожували, досвідчений Матео на кілька кроків попереджував групу та час від часу пригадував двом хлопцям іти близько за автором. Деколи треба було переходити через рови або через природні мости, тобто, по величезних звалених деревах, які лежали впоперек рвучких глибоких рік та були вкриті мохом, різnorodними кактусами, тисячами диких орхідей та квітками інших тропічних рослин. Милозвучні і співи дрібної пташні лунали в гущавині. Вони зливалися десь далеко в одну таємничу симфонію, переривану деколи палугами та денними мавпами, що перекликалися в куцах проникливими голосами, гуртами диких кабанів, які на вид тропічного оленя видавали несамовиті звуки, або великими котами-ягуарами, що відзивалися з просоння.

Яри, стрімкі горби, що по них нераз треба було спинатися на всіх чотирьох кінчинах, та низини чергувалися в міру того, як прочани поступали вперед. Сонце стояло вже високо над східними обр'ями, як між деревами почали проникати його промені. Ідучи повною ходюю в цій частині пралісу, мандрівники скоро вийшли на широку поляну, положену досить високо. Внизу відкрилася панорама цельтальського поселення Кулебра, що його хатки були розкинені на нижчому березі ріки в глибокому ярі. По другому боці, що стрімко знімався вгору, пробігала меандром вузька стежка. Зійшовши вниз, втомлені подорожники стрінули приятелів цельтальських селян, які їх гостили тим, що мали. По короткому відпочинку один з цельтальців, дивлячись на змучених мандрівників, запропонував Матеєві свого осла, щоб відтяжити прочан від двигання клунків. Побачивши біля себе осла, Матео аж жажнувся і майже перелякався тому, що не привик до в'ючних тварин, одначе по короткій дискусії з цельтальцем погодився на пропозицію. Цельталець поклав дбайливо весь вантаж пішоходців на осла. Відтак вів його на довгому шнурі через приблизно дві години, пояснюючи по дорозі найкоротший шлях до поселення *Сіваль*, біля якого знаходяться старо-майські руїни *Качанк'аш*. Перед передачею осла авторові ціла група задержалася на короткий відпочинок. Заки Матео добув із шкіряної торби (*поша*)⁶, що звисала з його рамени, лякандонські цигари *гачк'уц* — до-

6) *Поша* — це купована торба. *Гачпоша* (справжня або лякандонська *поша*), що її виготовляють лякандонці, — це торба із шкіри лісового козляти (*юк*; по-юкатанськи *юк*). Під сучасну пору лякандонці в околицях *Назі* і *Менсабок* (або *Менсабáк*) вживають *гачпоша* дуже рідко. Один зразок того рода торби знаходиться в Музеї Народознавства у Відні.

слівно: справжній цигар)⁷, щоб ними почастувати присутніх, цельталець скликнув весело, вкзуючи на шпиль височезного дерева. Очі всіх звернулися в цьому напрямі. Обличчя знеможених лякандонців вкрилися радісною усмішкою. Високо на галузі сидів пречудний *кокч'ан* або *аш'ум* (по-мех. *кец'аль*) з довгим пухким хвостом зеленого кольору, колись національний птах старинних маїв. Щоб його побачити по лівій стороні ріки *Усумасінга*, треба мати велике щастя. Засадничо цей птах жие в узгір'ях *Гватемали*. — В цій мандрівці вид *кокч'ан*-а був наймилішою несподіванкою для тубильців. — По кількох хвилинах цельталець попрощався і зник у кущах пралісу.

Серед різних пригод, а також веселих гутірок та жартів, що до них ликандонці скорі навіть нераз в часі найбільших труднощів, мандрівники добилися до цельтальського поселення *Сіваль* коло 9-ої години вечора. Перед сном на долівці в хаті місцевого в'їта, положеній над потічком, який перепливає через село, всі скупалися в його чистій воді. Після кріпкого сну прочани подалися до руїн, положених глибоко в лісах — у віддалі близько одної години ходу від *Сівалю*. Згідно з віруванням лякандонців з *Нага*, ці звалища замешкує бог *Кананк'аш*. Тут, де пишалися колись величаві будівлі та площі, де відбувалися важливі релігійні торжества в повному блиску тогочасної ритуальності, сьогодні на цьому місці стоять осамітені руїни, що їх поглинають тропічні праліси. Дерева-гіганти, що з їх грубих галузей звисають довгі ліяни, своїми могутніми коренями розчавлюють високомистецькі архітектурні твори старинних маїв. Височезні вали, насипи та горбки, в яких скривається більша частина будівель, свідчать про те, що в цьому археологічному місці був колись один з більших церемоніальних осередків.

Вийшовши на вали звалищ, Матео зблизився до невеличкої святині, поклав *ба'й* на землю та почав приготуватися до богослужби. Довгим ножем (*маска*) він відрізав з грубого дерева прямокутний кусок кори, якого пізніше в часі богослужби вжив як *шікар*. Відтак Матео, що сповняв функцію жреця, добув з плетеної торби (*ба'й*) свій *влякількуг*, загорнений в банановий листок. Розв'язавши його, він ввійшов до святині, поклав *влякількуг* під стіною на землі та почав старанно накладати маленькі грудки *пом*-у на *шікар*. *Пом* добув жрець з принесеної глиняної посуду, яка стояла біля нього. Він рівночасно мовився. Його молитва почалася м'якою рецитацією,

⁷ Модерна цигаретка називається *гунік'уц* (*гун* або *гуун* — папір; по-юкатански *гуун*; *к'уц* — тютюн, цигар, цигарка).

а потім перейшла на своєрідно модульований спів, невідомий в західньому світі. Після церемоніального акту накладання *пом-у* на *шікар*, жрець зблизився до *влякількуг-а*. Сівши перед ним на п'ятах, Матео поклав кілька грудок *пом-у* у *влякількуг*, їх запалив та впродовж дальшої відправи докидав по одній або дві грудки. З часом святий вогонь почав палахкотіти довгими язиками так, що можна було виразно бачити нутро храму. Коли вже не стало *пом-у* на *шікар-і*, жрець ще раз повторив акт накладання і палення. При всіх тих діях він співав. Його співо-мольби чергувалися не раз з черевомовленням, при чому голос жреця змінювався до непізнання. Ці драматичні зміни голосу зображували дебати між богами, хоча головна тема молитви, в якій лякандонець звертався до бога *Кананк'аш-а*, вирізнялася недвозначно. Матео благав *Кананк'аш-а* взяти участь в богослужбі, звернути свої очі на принесені дари, що їх він оспівував, прийняти їх та подбати про те, щоб не появлялися змії (*кан*) і ягуари (*барум*), а також захороняти курей (*агкаш*) або *ахкаш*) перед нічними мавпами (*акмаш* або *агмаш*)⁸ і *повзунами*. Підчас обрядової відправи жрець час

8) Нічні мавпи люблять закрадатися до загород, де кури сплять в індивідуальних стіжкових схороненнях, зроблених з коротких дерев'яних дрючків, встромлених в землю. Для людей вони не становлять поважної загрози, хоч деколи їх і турбують, що є зв'язане з місцевими народними віруваннями, а точніше з двоїстністю душ лякандонців. Справа народніх вірувань у цій матерії буде з'ясована в монографії. З браку місця у цій статті подається тільки два конкретні приклади на обставину, як виглядають мавпячі псоти.

Одної весняної ночі *акмаш* пробував сильними та гострими кіхтями передніх лап роздерти сітку гамака (*к'ан*), що в ньому спав автор. Пес (*пек*), який звичайно лежав біля гамаку, якраз тієї ночі полював у гущавинах. *Акмаш*, якому не вдалося ушкодити міцної сітки, став агресивним, видаючи із себе несамовиті звуки. На це збудилися лякандонські хлопці, які спали в гамаках, завішених між деревами, Антоніо — цельталець, що був таборовим кухарем і автор. Лякандонці якостій освітили цілий табір смолоскипами та електричними лямпками, а *акмаш* скрився на високому дереві. Постріли з рушниць розбудили ціле поселення *Нагд*. Чоловіки збіглися і взяли участь в акції проти *акмаша*. Вперта мавпа, дивлячись униз великими круглими очима з високого дерева *ягч* (поюкатанськи *яшше*; по-мехіканськи *сейба* — *Bombax ceiba*), нічого собі з цього не робила. Вкінці прострілена, впала в густі кущі. В міжчасі прибіг пец та, знайшовши *акмаша*, боровся з ним через приблизно дві години. Окровенений і з надкушеним лівим вухом, він приніс в зубах мертвого *акмаша* до табору.

В іншому випадку, кухар Антоніо приготував „обід” для лякандонців вчора тому, що наступного дня досвіта, то є, в четвертій годині ранку чоловіки поселення мали зійтися в таборі, а по „обіді” вчасно вирушити

від часу помахував в трубку звинений пальмовий листок над святим вогнем. — К'ін, Матеїто та автор стояли мовчки перед входом до святині.

Після богослужби лякандонці звернули увагу автора на живописи, що знаходяться на зовнішній бічній стіні храму. Вони також поінформували автора про місцеві відносини у зв'язку з руїнами. Про це автор зможе здати звіт аж тоді, як закінчить свої поїздки до *чяпаських* пралісів.

З'ясовуючи коротко вище сказане, треба ствердити, що:

- а) сучасні лякандонці поселення *Нага* обожують руїни старинних маїв, вважаючи кожний камінь звалищ святим;
- б) відбувають до них проці від непам'ятних часів;
- в) проці ніколи не відбувають одинцем;
- г) до звалищ несуть із собою такі богослужбні приладдя як: малий *влякількуг*, *пом* та в трубку звинений листочок з одного з пальмових дерев, відомого під назвою *бобй*, а після богослужби залишають ці предмети в руїнах;
- д) у звалищах церемоніяльних осередків старинних маїв, що знаходяться у пралісах *Чяпасу*, можна бачити давніші і нинішні богослужбні приладдя, зокрема *влякількуг*-и або їх черепки, підчас коли *шікарів*⁹⁾ там не стрічається; рештки свіжого і спаленого *пом*-у звертають також на себе увагу в цих святочних місцях;
- е) сьогоднішні жителі поселення *Нага* заносять мольби та складають жертви богам, які, згідно з віруваннями тубильців, замешкують руїни;
- є) перед незаними посторонніми особами, яким не довіряють, лякандонські уродженці джунглі не відкривають тайників своїх святих звалищ ані взагалі справ, зв'язаних з їхньою релігією.

до коор, щоб палити зрубані дерева, куці та трави. Антоніо завісив наповнені звареними стравами посуду на шнурках, що звисали під стріхою. Вночі, коли всі спали, а пес знову тим разом блукав у лісах, *акмаші* закралися до табору. Вони повідгризали шнурки так, що всі горшки попадали на пухкий пісок. Наївшись до схочу, ціла згряя почала верещати. Всі побудилися і почали стріляти навмання. Освітивши табір, вони не побачили ні одного *акмаша*.

9) За поясненнями лякандонців, справжніх *шікарів* у руїнах не вживається тому, що їх належало б там залишити, згідно з ритуальними звичаями, а з огляду на це, що залишені богослужбні приладдя такі як *шікарі* зникали б після відвідин нечесних людей, тубильці покористуються при відправах у звалищах імпровізованими *шікарами*, які на місці виготовляють з кори дерева.

ПЕЧЕРИ

Жителі громади *Нага́* відбувають проці також до печер (*актун*; по-юкатанськи *актун*), що є найбільш тайними місцями, як це зрештою було у старинних маїв. Лякандонські печери, в яких тубильці моляться та приносять жертви богам, положені в найбільш недоступних місцях над лягунами (*петга*¹⁰, *петаг* або *пелъга*). Декілька авторів намагалися розв'язати питання про те, яку роль відіграють печери в релігії сучасних лякандонців. При цьому вони послуговувалися власними спостереженнями відносно вигляду печер, зокрема їх нутра як рівно ж засягали інформацій в лякандонців. Мимо всіх заслуг цього рода підходу до тієї проблеми, треба одначе вважати розсліди цих авторів лиш частинно емпіричними. Для підтвердження сказаного можна навести факт, що н.пр. ніхто з авторів з цих або інших причин не брав участі в печерних богослужбах, хоча печерні церемонії як такі згадуються в літературі, при чому не подається їх опису.

Тому, що культурознавча антропологія і модерні методи розслідів вимагають точности, зайвим є навіть видвигати конечність підтвердження, евентуального заперечення чи доповнення цього, про що інші автори висловилися, не будучи однак очевидцями. Тому автор, який звернув особливу увагу на таку конечність при своїх мітологічних студіях підчас експедиції 1968 р. до лякандонського поселення *Нага́*, вжив всіх можливих методичних засобів (які пояснитья широко в запланованій монографії), щоб побороти труднощі, з якими стрічались його попередники. Так йому як першому авторові в цілій фаховій літературі пощастило взяти участь в печерній богослужбі, що її він описав в одній статті в Архіві Музею Народознавства у Відні.

На запрошення тубильців місцевости *Нага́* я відвідав три печери над святим озером *Менсабок* (або *Менсабак*). Під назвою цього озера належить властиво розуміти три озера або лягуни, злучені із собою каналами. Одна з лягунів має назву бога *Менсабок* (або *Менсабак*), друга, положена на південний схід від першої — бога *Цібана́*, а третя — ще далі на південний схід — *К'ак*¹¹). Тому, що всі три печери належать до того са-

10) „*Петга*” означає „округла вода”; „*пет*” є коренем таких слів як „округлий”, „заокруглювати” і т. д.; *га* — вода.

11) *Менсабок* (або *Менсабак*), *Цібана́* та *К'ак* є земними богами. „*Менсабок*” (або „*Менсабак*”) складається з „*мен*” — „робити” та „*сабок*” (або „*сабак*”) — „порох”, що в цьому випадку відноситься до хмар. Сама назва

мого типу, автор обмежився до опису лиш однієї з них, а точніше до печери бога *Цібана́*, положеній приблизно на точці перетину 17°2' півн. ширини та 91°29' західньої довжини — на північний схід від поселення *Нага́*, а на захід від ріки *Усу-масінта*.

Щоб обминути повторювання, поручається Шановному Читачеві довідку на цю тему у згаданому вище віденському журналі.

Тут подані тільки головні думки, висловлені у статті.

1. Стаття являється першим звітом про печерне богослуження в лякандонських пралісах, що його наочним свідком був автор.

2. Вона на конкретному прикладі вказує ясно, що при застосуванні витончених розслідних метод, які будуть проаналізовані в монографії, можна було побороти деякі труднощі у зв'язку із студіями над релігією сучасних лякандонців та поступити дещо вперед у зглибленні лякандонських вірувань.

3. У довідці підкреслюється чи підтверджується, що лякандонці поселення *Нага́*:

- а) послуговуються специфічними критеріями при доборі святих печер;
- б) зберігають їх у глибокій тайні;
- в) не допускають до них ні посторонніх ні жінок;

вказує на те, що цей бог „робить жмари”. Чанкін сказав авторові дослішно: „*Менсабок* робить дощ для кукурудзи, бананів, ярин і всього. До нього молюся, коли забагато падає дощу. До нього заношу молитви, щоб не було надмірного дощу, а також, щоб вітер віяв, але не засильно. *Менсабок* жиє в скалі над лягуною. Він береже ту лягуну, а також лягуна *Нага́*. — „*К'ак*” означає „вогонь”; „*Агк'ак*” — це „бог вогню”, хоча його функції зв'язані з мисливством, луками, стрілами тощо. За словами Чанкіна, стріляючи з лука, *К'ак* вбиває ягуара, хоча його не їсть. Зате вбивши оленя, він його споживає. Лякандонці моляться до нього за успішне полювання на оленя, дикого кабана, ягуара та фазана. Вони благають цього бога о поміч при полюванні на *агмаш-а* (нічну мавпу), „щоб не було страху”. *К'ак-а* просять о добру погоду для поля (*коор*). Тубільці вірять, що це божество дбає про те, щоб люди не лякалися ягуара. Вони кажуть: „*К'ак* жиє в скалі над лягуною”. — *Цібана́* значить „хатний маляр”, „той, що рисує (*ц'іб*), проектує, конструює хату” (*наг*) або „складає плян хати”. На думку одного з авторів (Брус 1965) — це бог графічного мистецтва. Чанкін з *Нага́* пояснив авторові, що *Цібана́* був колись богом хатнього малярства та будівництва. Він побудував житла для двох інших богів. По словам Чанкіна, сьогоднішні лякандонці моляться та приносять жертви цьому богові у випадку надмірних злив і катастроф, які нищать *коор*. Проблема дощу та урожаю тісно зв'язана з тими трьома земними боже-ствами. ,

г) вважають їх індивідуальними резиденціями богів;

д) моляться та приносять жертви в печерах;

е) вживають їх як сховища для людських черепів.

4. Доступ до печер можливий тільки від сторони глибоких лягун, по яких плавають на своїх судах лиш лякандонці.

5. Зовнішній вхід до печер непоказний, а не раз зовсім невидимий.

6. Приявність *шікарів* і людських черепів у печерах та їх стан збереження свідчать про те, що не-лякандонці, зокрема неприявні елементи до цих місць не заходять.

7. Стверджені у статті факти, що відносяться до характеристичних особливостей та ролі святих печер у лякандонських пралісах є згідні в загальному і в суті з висновками, поробленими британським маялогом Еріком Томпсоном (1959) на основі його власних розслідувань в юкатанських археологічних печерах і на основі археологічно-етнологічних досліджень у Британському Гондурасі як рівнож на основі аналогічних студій інших авторів, зладжених в різних частинах країни маїв. На увазі, річ ясна, треба завжди мати певні відхилення місцевого характеру.

To: Chankin, Mohá, rain forest in Chiapas.
 From: Jaroslav T. Petryshyn, Chicago. (The sender's nickname in [is "taman"]^(Mark))
 [This message has been written in Chicago on June 12, 1970, and is
 being sent to Doña Gertrude Duby de Blom,
 1546 JONQUIL TERRACE
 CHICAGO, ILLINOIS 60626
 who goes on one of her frequent trips to
 the jungle by the end of this month. -Mrs. Duby de Blom kindly
 agreed to take this letter with her and to read it to Chankin].

Ay, in yum-e; in yum-e'!

Sas-i!

Ts'ok in k'uch-ur way ti' k-utar-k'an-an.
 U kah-al-i-tsul, kah hōra' t'in gw-ir-a(h),
 nohoch.

Te'an pim winik, ya(ł) buts.

Tuh yan hach-winik?

Lá-ti-o'-ne-tsoy-ihó.

U rum-o'; u y-atóch-o'; u pet-ah-o'; ne-tsoy.

Hōra' ma t-in gw-ir-a(h) U-la-atóch-hach-
 -ak-yum, mash Chi-sh-yok-r-a-dz-y-atóch-hach-ak-y₃
 Ma t-in gw-ir-a(h) Bnau-pak-il-nah, mash Ma-há:
 Ma t-in gw-ir-a(h) Kanan-k'ash, mash
 Y-og-ok-a'.

Ma(a)ch yan k'ash, na(a)ch yan
 ko(o)r, na(a)ch t-u gw-or-or hach-winik,
 na(a)ch a gw-atóch, in yum-e'!

Tuh yan ak shun-an, ak Roberto?

T'in t'an, y-et-el t-ech.

Ak shun-an, ak Roberto, ne-tsoy.

Tuh yan Mateo?

Lá-ti; ne-tsoy.

Jum-ben a ts'on-wa? - Kushán, ma.
Yan tsóy a ts'on t-ech-wa? - Jin t'an, ma.
Bay, in yum-e'... Ir-e'!

Poch-^(e)ch-wa ti' ts'on?
He' yaab-ts'ap-o huun.
Yan ti' a man-ik.

T-en t-in lah ts'a-a(h) t-ech.

Tuh yan Ma-há'?

Tuh yan a gw-atoch?

In yum-e'! Bön-k'in k-in gw-uk-ik
bahche' yetel t-ech u tan ku-nah?

Bön-k'in k-in gw-uk-ik wa ne-tsyuhük
kakau, wa bosh-há' yet-el t-ech?

Bön-k'in k-in t'an hash-t'an yet-el t-ech?

Bön-k'in k-in tsuuts hach-k'uts yet-el t-ech?

Ne-poch-en hach-k'uts;
ma-ma-poch-en hun-i-k'uts.

Hach-bahe' neh-kán-en.

In gw-ich neh-kán-ihó.

U-sas-in-gw-ich "neh-kán-ihó."

Nü-shib-tar-en.

T-en k-en wén-o'.

Poch-^(e)ch, nuk-e'.

Jamón

ЛИСТ АВТОРА ДО ЧАНКІНА В ЛЯКАНДОНСЬКІЙ МОВІ (ГАШ Т'АН)

Вправді в літературі натрапляється на жмуток льякандонських пісень-текстів саркального та секулярного характеру, записаних дослідниками або набраних ними на звукову ленту під диктат тубільців (Baer, 1948 і 1950; Bruce, 1968; Duby, б. д.; Ferrer, 1952; Malstroem, 1969; Petryshyn, б. д.; Tozzer, 1907), текстів, писаних незалежно в цій мові чужинцями до дня виготовлення вище згаданого листа, не знаходиться.

Тон листа сентиментальний, а його зміст теплий та видержаний в душі чистої льякандонської мови. Головна тема — це ностальгія автора за тубільцями та їхніми пралісами. В ньому згадується льякандонські назви деяких місцевостей та археологічних звалищ перший раз. Лист буде опублікований в наступному році з доданими до нього лінгвістичними і етнологічними поясненнями в таких мовах: українській, англійській, італійській, еспанській та німецькій.

Цього листа прочитав Чанкінові антрополог Roberto D. Bruce в приваності льякандонців у *Naá*, а відома авторка Gertrude Duby набрала його читання та відповідь Чанкіна на звукову ленту. Присутні там туристи з Техас-у, що коротко задержалися в *Naá*, згодом переслали авторові цю звукову ленту, а також декілька дарунків від льякандонців з тексаського містечка Ель Пасо. Мимо того, що принагідні гості не розуміли змісту письма, вони читали з очей і поведінки тубільців, зокрема Чанкіна, незвичайне враження, яке зробили на них слова листа.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Anders, F. 1963. *Das Pantheon der Maya*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. Graz. VIII, 433 стор. — На стор. 239-242 et passim автор упорядкував дані про льякандонських богів, що про них розказує головню Тотзер (1907). По появі книги Anders-a Bruce (1965) і Петришин (1968) зготували списки льякандонських богів, сперті на найновіших дослідках.
- Baer, Ph. & M. 1948. *The Lacandón Song of the Jaguar*. **Tlalocan**, II, No. 4. México. Сучасна пісня про ягуара, опублікована в льякандонській мові та в англійському перекладі.
- Baer, Ph. & M. 1950. *Materials on Lacandón Culture of the Pethá (Pelhá) Region*. **Microfilm Collection of the Manuscripts on Middle American Cultural Anthropology**, No. 28, **University of Chicago**. Chicago. Зфільмований машинопис. Мимо багатства етнографічних матеріялів, здобутих від льякандонців, годі посилатися на цю працю. Вона вимагає основної перевірки, численних поправок, спростувань і систематизації. Пилип Бер, що є протестантським місіонарем, і його дружина Марія перебували довші роки в чіапаській пущі. Вони мали певний вплив на кількох льякандонців у *Льякандá* (в південній частині джунґлі). Між північними тубільцями, що про них мова в згаданому машинописі, автори не приєднали ні одного льякандонця до своєї релігії.
- Barrera Vásquez, A. y Rendón, Silvia. 1948. *El Libro de los Libros de Chifam Balam*. México, 212 стор. з аднотаціями (стор. 154-195) та бібліографією (стор. 197-209). Автор загально описує т. зв. книги про рока *Баляма*, писані латинкою в майській мові в після-інвазійну добу, додаючи деякі власні переклади на еспанську мову. Головні теми рукописів, подані автором: вірування, ритуали, історія, медицина, хронологія, астрономія, астрологія і література. Деякі частини книг *Баляма* є мабуть відписами гієрогліфічних текстів. Можливе, що в майбутніх дослідках над епіграмами вони стануть в пригоді при дальших розшифруваннях майських палеографічних пам'яток.
- Barthel, Th. 1952. *Studien zur Entzifferung astronomischer, augurischer und kalendarischer Kapitel in der Dresdener Mayahandschrift*. Hamburg. Ця високоякісна студія є докторською дисертацією многонадійного автора, що нею він започаткував ряд дальших статей на тему майських гієрогліфів. — В ділянці маялогічно епіграфічних дослідів не можна поминути визначного німецького знавця Германн-а Веуер-а, що між роками 1908 і 1945 написав понад 60 фахових статей в німецькій, еспанській та англійській мовах. Список його праць і праць великої кількості незгаданих тут авторів читач знайде в заповіданих джерелах.
- Brasseur de Bourbourg, L'Abbé Ch. E. 1866. *Monuments anciens du Mexique*. Palenqué et autres ruins de l'ancienne civilisation du Mexique. Paris.
- Bruce, R. 1965. *Jerarquia Maya entre los Dioses Lacandones*. **AINAH**, XVIII : 93-108. México.
- Bruce, R. 1968. *Gramática del Lacandón*. **INAH**, México. 152 стор. Це перша і дотепер одинока граматика льякандонської мови. Джерела 19.

стол. згадують про “Gramática de la lengua de los lacandones”, що її мав написати Fray Diego Ribas Gastelu (деякі автори пишуть “Rivas”; “Gastelu”), додаючи, що згаданий священик був *гватемальського* походження. Цими джерелами є:

1. Beristain de Suza, José Mariano. 1947. Biblioteca Hispano Americana Septentrional. México. Третє видання, а перше повне. (Перше видання появилось в *Мехіко* 1816-1821 pp.; друге видання вийшло в *Амекамека* 1883 p.) Нотатка про цю граматику в третьому виданні є на стор. 213 і 214;

2. Squier, E. G. 1861. Monograph of authors who have written all Languages of Central America... Albany. (Диви стор. 42);

3. Vinaza, Cipriano Munoz y Manzano, conde de la. 1892. Bibliografía española de las lenguas indígenas de América, Madrid. (Диви стор. 72).

Простудіювавши письмові дані, що відносяться до життя Ribas Gastelu, а також до обставин та місць, в яких працював серед індіан цей відомий в історії духовник, приходиться рішучо до висновку, що його граматику не могла бути лякандонською, а іншою майською — найправдоподібніше *чольською*. Автор цих рядків шукав за тією граматику у всіх можливих місцях, одначе її не знайшов. Зате про особу Fray Diego Ribas Gastelu довідався він цікаву річ від Секретаріату Середньо-Американського Архіву в *Гватемалі*. При пошукуванні за згаданою граматику виявилось, що її автор походив не з *Гватемалі*, як це твердять вище вичислені бібліографи 19 століття, а з *Нікарагуи*.

Граматику Врусе-а незвичайно цінна. Мимо кількох незначних недоліків, її треба повітати як поважний вклад в маялогію. Вона допоможе розв'язати цілу низку історичних проблем, які впроваджували в блуд багатьох дослідників через їхню необізнаність з лякандонською мовою.

Charnay, D. 1882. Voyage au Yucatan et au pays des Lacandons. **Compte Rendu de la Société de Géographie de Paris**, стор. 529-553. Paris.

1887. Codex Peresianus. Manuscrit hiératique des anciens Indiens de l'Amérique Centrale conservé à la Bibliothèque Nationale de Paris, avec une introduction par Léon de Rosny. Paris. У вступі (стор. 2 - 49) Rosny, що знайшов цей рукопис у запорошеному коші в Національній Бібліотеці в Парижі, даючи йому назву “Codex Peresianus”, подає його історію та інші деталі, а також пояснює палеографічні знаки. Великою заслугою автора є те, що він на 24 сторінках показує кольорові ілюстрації (чотири з них нечиткі тому, що в оригіналі відносні сторінки витерлися), які представляють зміст кодексу, а на інших сторінках — невеличку кількість відбиток з дрезденського та мадрридського кодексів. Після “Note sur les Religions de l'Amérique Centrale” (стор. 54 - 70) Rosny завдав собі труду, щоб пояснити назви *юкатанських* божеств (“Glossaire de Noms de Divinités Yucatèques”, стор. 71 - 85). Список праць автора в ділянці американської археології і *юкатанської* палеографії поміщений на стор. 87 - 94. Належить підкреслити, що своєю імпазантністю, зовнішнім виглядом, стилем та іншими признаками дрезденський кодекс стоїть на вищому рівні ніж паризький. Найнижче місце між усіма трьома рукописами займає мадрридський. В останніх роках австрій-

ське видавництво Akademische Druck- u. Verlagsanstalt в Грацу опублікувало відбитки паризького та мадридського кодексів.

Dirección General de Cartografía. 1961. *Diccionario Geográfico de Guatemala*. Guatemala.

Duby, G. & Blom, F. 1969. *The Lacandon. Ethnology, Part 1: 276 - 297, Handb. Middle Am. Indians, VII*. U. of Texas Press. Austin.

Стаття написана в 1962 р. У ній наведені підсумки власних спостережень авторів відносно льякандонців, а також підкреслені студії над тубільцями інших дослідників — головно давніших. Фотознімки, майстерно виконані співавторкою G. Duby, надають довідці естетичного вигляду. Належить додати, що швайцарка G. Duby опублікувала кількадесят популярних статей про льякандонців у різних мовах. Співавтор Франс Бльом (+ 23 червня 1963 р.), що походив з Данії, був відомим археологом Чьяпасу. Він описав велике число майських звалищ у Чьяпасі, незгадуваних перед ним у літературі, а також із своєю дружиною G. Duby відвідував льякандонців.

Duby, G. (б. д.) Збірка звукових лент (непублікована). Бібліотека Фрай Бартольоме́. Сан Крістобаль де Ляс Касас.

Enciclopedia Yucatanense. 1944 - 1947. 8 томів. Edición Oficial del Gobierno de Yucatán. México.

Ferrer, Jorge. 1952. *La música primitiva. "Juventud" (Agosto)*. México.

Foerstemann, E. 1901. *Commentar zur Mayahandschrift der Koeniglichen oeffentlichen Bibliothek zu Dresden*. Dresden. Найкраща дотепер праця про дрезденський кодекс, дарма що пізніші дослідники, згадуючи про неї, додають свої критичні завваги відносно авторових інтерпретацій. Перше видання цього рукопису появилось 1880 р. під редакцією автора. Найновіше видання з обширною бібліографією вийшло в Берліні 1962 р.

1935. *Isagoge histórica apologética de las Indias occidentales y especial de la provincia de San Vicente de Chiapa y Guatemala de la orden de Predicadores*. Biblioteca "Goathemala", volumen XIII. Guatemala. Автором рукопису, зладженого в першому десятилітті 18 стол. був монах домініканського чину. Його ім'я невідоме. Перше друковане видання появилось 1892 р. Змістом цього історичного джерела є м. і. пояснення біблійних текстів, міркування щодо походження індіан, звіти про історичних льякандонців, описи тогочасних подій та натаврування безглуздої жорстокости, що її застосовувано до американських індіан.

Kroeber, A. L. 1948. *Anthropology*. New York. 856 стор.

Landa, Fray Diego de. 1941. *Landa's Relación de las cosas de Yucatan*. Papers of the Peabody Museum, XVIII. Cambridge, Mass.

394 стор. і 2 табл. з мапами, багата бібліографія, покажчик та численні аднотації. Цей переклад з еспанської мови на англійську, виготовлений цілим рядом авторів, — це восьме з ряду видання рукопису еспанського францішканина Дієга де Лянди, *юкатанського* єпископа 16 стол. Згадане видання є одним з кращих через численні пояснення, зладжені А. Тоззер-ом. — Як відомо, автора цього літопису називають святцем за його релігійну відданість і рівночасно жорстоким переслідувачем через його фанатизм. Пієтизм де Лянди в поняттях 16 століття (фанатизм у сучасному розумінні) довів єпископа м. і. до знищення численних майських книг, писаних

гієрогліфами. Немає сумніву в цьому, що ці письмові матеріали, які пропали для науки назавжди, улегшили б досліду працю сучасним ученим над майськими палеографічними пам'ятками, як це слухно завважують деякі маялоги. Мимо заповіданої шкоди, де Лянда своїм безсмертним рукописом, знайденим в Еспанії в минулому столітті, незвичайно прислужився сьгоднішній науці. Рукопис обіймає практично всі аспекти життя старинних маїв. Якщо ходить про гієрогліфи, то цей письмовий пам'ятник є перводжерелом, від якого починається і на якому спирається вся наука про майські епіграфи мимо деяких засадничих помилок автора, що зрештою сьгодні відомі.

Lopez de Cogolludo, Fray Diego. 1688. Historia de Yucathàn.

Por Juan García Infanzón. Madrid. З огляду на малу кількість примірників з 1688 р. більшість сучасних авторів покористуються третім виданням, зготовленим у *Meridi* 1867 - 1868 pp.

Мадридський рукопис (кортесіянська частина). 1892. Códice maya denominado Cortesiano que se conserva en el Museo Arqueológico Nacional. (Juan de Dios de la Rada y Delgado y Jerónimo López de Ayala y del Hierro). Madrid. Сьгоднішня назва музею, що в ньому знаходяться обі частини того самого рукопису („Кодекс Тро-Кортесіанус”), є Museo de América.

Мадридський рукопис (троанська частина). 1869 - 1870. Manuscript Troano. Études sur le système graphique et la langue des Mayas. 2 томи. Paris. Назва цієї частини гієрогліфічного рукопису походить від прізвища проф. Juan-a Tro y Ortolano, що в нього находився згаданий палеографічний пам'ятник, коли відомий маялог l'Abbé Charles Étienne Brasseur de Bourbourg познайомився з цим еспанським ученим на початку другої половини 60-тих років минулого століття. Французький священик піднявся опрацювати цей кодекс. Як відомо, ще в 19 ст. устійнено факт, що троанський рукопис становить нероз-204. London. Це є звіт, що його прочитав відомий британський архивну цілість з кортесіянським рукописом. Вони оба відомі в літературі як мадрідський рукопис, що його залюбки називають „Кодекс Тро-Кортесіанус”.

Maler, Teobert. 1901-1903. Researches in the Central Portion of the Usumasintla Valley. *Memoirs of the Peabody Museum, Vol. II, No. 1 and 2*. Cambridge. У двох томах дослідник описує свою мандрівку по східньому Чіянсі, присвячуючи найбільше уваги археологічним місцям, що їх він відвідав. На особливе підкреслення заслуговують його фотознімки, що відзначаються чистістю і незвичайно добрим виконанням. Їх подивляють до сьгодні. — Студіюючи звалища *Яшчіляну*, автор завважив у руїнах приявність глиняних посудин з головками. Ці посудини він слухно лучить з релігійними ритуалами модерних лякандонців. Позатим його опис тубільців не дає багато нового сучасному дослідникові. На таблицях 5 і 6 (ч. 1) є поміщені знімки з околиць лягуни, що її Малер називає „Петгá”. Як відомо, „петгá” — це „лягуна” або „озеро”. Кожну лягуну лякандонці називають „петгá”. Судячи по деталях Малерових ілюстрацій, легко добачити в авторовій лягуні „Петгá” озеро, що його називають *Іцанок'уе*. Воно знаходиться в північній частині лякандонської пуці. — Тому, що серед тодішніх обставин важко було постороннім

пізнати ментальність того народу, зазнайомитися з його звичаями, а тим-самим належно його вивчити, Малер заслуговує на признання у своїх інтенсивних намаганнях досягнути це, що було в його спроможності. При кінці 19 ст. він був доволі відомий в мекіканських областях майської країни. *Юкатанці* вшанували його пам'ять кам'яним погруддям, що знаходиться в городі регіонального музею в *Мериді*.

Malstroem, Dan. 1969. *Musical Instruments And Vocal Music Among The Lacandon Indians Of Chiapas, Mexico*. Uppsala. 23 стор. машинопису. Ця стаття є перекладом і частинно перерібною шведської довідки "Om Musikinstrument och Vokalmusik bland Lacandonindianerna i Chiapas, México". Malstroem є молодим, енергійним та здібним шведським музикологом. Згаданою цінною працею він започаткував свої етно-музикологічні студії в *чіяльських джунглях*.

Maudslay, A. P. 1883. *Explorations in Guatemala and Examination of the newly-discovered Indian Ruins of Quiriguá, Tikal, and the Usumacinta. Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography, New Monthly Series, No. IV, Vol. V, pp. 185-204*, London. Це є звіт, що його прочитав відомий британський археолог Maudslay на вечірньому засіданні Географічного Товариства 11 грудня 1882 р. Мова про лякандонців починається на стор. 200. Дослідник показав та пояснив приявним свою невеличку етнографічну збірку з лякандонських околиць *Яшчіляну*.

Morley, S. G. 1956. *The Ancient Maya*. Третє видання. Переробив George W. Brainard. Stanford, Calif. 494 стор.

Petryshyn, J. T. 1968. *El panteón maya de los lacandonenes en Najá, San Cristóbal de Las Casas, Chiapas, México*.

Petryshyn, J. T. 1969. *Ein lacandonischer Gottesdienst in der Hoehle des Gotes Tsibaná am Heiligen See von Mensabok in den tropischen Urwaeldern von Chiapas. Archiv fuer Voelkerkunde, Band 23, Museum fuer Voelkerkunde. Wien*.

" (б. д.) *Майські пісні з Юкатану, Гватемалі і Чіяпасу*. Каталогована збірка звукових лент (непублікована). Число III/58. Авторова бібліотека. Чикаго.

Recinos, A. 1947. *Popol Vuh. Las historias antiguas del Quiché, México*. Незрівняний переклад з майської мови *кіч* на еспанську. Оригінальний рукопис походить з 16 ст. Він був написаний латинкою в мові *кіч*, а відписаний католицьким священиком, парохом славної церкви в *Санто Томас Чічікастенанго* в узгір'ях *Гватемалі*. Оригінал затратився, а відпис еспанського духовника з кінця 17 ст., що його знайшов австрієць д-р Карль фон Шерцер в 50-тих роках 19 ст. в бібліотеці Університету св. Карла в *Гватемалі*, попав до Чикаго і знаходиться тепер у відомій бібліотеці Newberry. — S. G. Morley називає цей чудовий індіанський твір священною книгою старинних маїв-кіч, а інші автори порівнюють його з нашим Святим Письмом. Невідомий індіанський вельможа описує в ньому історію народу *кіч*, родоводи його володарів, звичаї і обичаї, космогонію та мітологію в ясній і приступній формі. „*Пополь Вух*” займає без сумніву перше місце між усіма літературними творами індіан у цій Західній Гемісфері. — Ні священик Francisco Ximénez з *Чічікастенанго*, ні французький l'abbé Brasseur de Bourbourg, ні інші

численні дослідники не зладили такого доброго перекладу, як Адріян Ресінос. Цей останній — незвичайно здібний етнолог та мовознавець — піднявся того важкого завдання і ще за свого життя побачив оwoчі своєї муравлиної праці. Він точно простудіював всю літературу, що відноситься до цього рукопису, злавид добрий вступ та додав найповнішу досі бібліографію до перекладу. Найбільш приступне видання перекладу Ресінос-а для більшості українських громадян у діаспорі — це версія в англійській мові, що її виготовили Delia Goetz і S. G. Morley. Оглягомський Університет опублікував її в 1950 р.

Recinos, A. 1953. *The Annals of the Cakchiquels*. U. of Oklahoma Press. Norman. Вступ: стор. 3-42; переклад оригінального тексту в двох частинах: стор. 43-159. — Цілий ряд авторів зготували були переклад цього важкого рукопису з 16 стол. Переклад Ресінос-а займає передове місце. Він віддзеркалює феноменальне знання *какчікельської* мови, а також виїмкове обзнайомлення перекладчика з предметом. „Аннали *Какчікельців*” — це історичний твір, що його загально ставиться на другому місці після неперевершеного рукопису „*Пополь Вуг*”. — Delia Goetz виготовила англійський переклад цього видання, спираючись на еспанському перекладі Ресінос-а. Аннали писані латинською абеткою *какчікельською* мовою. Літопис починається історією створення людини та легендарними „повістями временних літ”. Маялоги найбільш зацікавлені в історичній частині анналів. Історія *маїв-какчікельців* у цьому рукописі кінчиться на перших роках 16 ст.

На сторінках 169-196 видавництво додало переклад відомого рукопису з мови *кічє*, що йому французький вчений Brasseur de Bourbourg в 60-тих роках м. ст. надав наголовок “*Título de los Senores de Totonicapán*”. В 30-тих роках 19 ст. священик Dionisio José Chonau, парох місцевості *Сакапуляс*, на просьбу селян *кіч-майського* поселення *Тотонікапán*, приготував еспанський переклад цього рукописного пам’ятника. Своім змістом літопис у певних місцях доповнює „*Пополь Вуг*”, хоча подекуди помітно від нього відхиляється. Короткий історичний звіт про нарід *кічє* доведений до часів володаря *Кікаб* (*Quikab*).

Remesal, Fray Antonio de. 1932. *Historia general de las Indias occidentales y particular de la gobernación de Chiapa y Guatemala*. Друге видання (2 томи; 1,150 стор.). — Перше видання історії *чіяльської* та *гватемальської* провінції св. Вінкентія домініканського чину появилoся в *Мадриді* 1619 р. (7+796 стор.).

Robles Uribe, C. et al. 1967. *Los Lacandones*. I. *Bibliografía y resena crítica de materiales publicados*. INAH, México. 73 стор., мапи, ограничене число аднотацій. Одинока друкована до тепер дещо обширніша бібліографія, що відноситься до *лякандонців*. Мимо численних неточностей, пропущень, перекручень та помилок різного рода, її вартість в тому, що в ній заповдані джерела торкаються посередньо чи безпосередньо тієї самої специфічної тематики.

Roys, R. L. 1933. *The Book of Chilam Balam of Chumayel*. *Carnegie Inst. Wash., Pub. 438*. Washington. Знавець *юкатанської* мови Ройс вміло переклав „Книгу пророка Баляма з Чумаель” на англійську мову. Ця книга є однією з численних того рода (Диви Barrera Vasquez, A.,

1948). В ній подається історію та описується звичаї, а також над-природні вірування *юкатанських* маїв в інвазійну добу. Оклягомський Університет перед кількома роками опублікував нове видання цього перекладу на 229 сторінках, додаючи майський текст, писаний латинкою. Ілюстрації та бібліографія підвищують вартість видання.

- Sapper, K. 1897. Das noerdliche Mittelamerika nebst einem Ausflug nach dem Hochland von Anahuac. Reisen und Studien aus den Jahren 1888 bis 1895. Braunschweig. На стор. 258 - 266 et passim автор розглядає лякандонські справи.
- Sapper, K. 1907. Choles und Chorties. **Congrès International des Américanistes, XVe Session tenue à Québec en 1906, II : 423-465.** Québec.
- Sapper, K. 1936. Die Verapaz im 16 und 17 Jahrhundert. **Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Math.-Naturwiss. Abt., Neue Folge, Heft 37, стор. 7-46.** Muenchen.
- Satterthwaite, L. 1965. Calendrics of the Maya Lowlands. **Handbook of Middle Am. Indians, Vol. 3, Archaeology of Southern Mesoamerica, Part Two, стор. 603-631.** Austin.
- Scholes, F. V. & Roys, R. L. 1968. The Maya Chontal Indians of Acalanrixchel. Oklahoma U. Press. Norman. 565 стор. (бібл. — стор. 515 - 528: покажчик — стор. 529 - 565).
- Seler, E. 1901. Die alten Ansiedlungen von Chacula. Berlin.
- Seler, E. 1960-67. Gesammelte Abhandlungen zur amerikanischen Sprach- und Altertumskunde. Unveraenderter Abdruck der 1902 im Verlag Ascher erschienenen Ausgabe. 5 Baende. Akad. Druck- u. Verlagsanstalt. Graz. (Диви II : 228, 241; III : 582.)
- Soustelle, J. 1936. Mexique, terre indienne. Paris. Жак Сустель — це французький антрополог-американіст. Перед другою світовою війною він і його дружина Жоржета відвідали лякандонські праліси та зладили цікаву етнографічну збірку, що знаходиться в Musée de l'Homme в Парижі. Ряд популярних статей про лякандонців їхнього авторства появилися в „Журналі Товариства Американістів”, що виходить у столиці Франції. У книжці „Мехіко, індійська земля”, написаній для загального читача, помітна перша в літературі знімка, що представляє нутро типової лякандонської печери. Друга цього рода фотознімка була опублікована нещодавно в іншому джерелі (Брус Р., 1968, стор. 139). — Перша дотепер ілюстрація нутра лякандонської печери *підчас богослуження* знаходиться в одній передминулорічній статті (Петришин, Я., 1969, табл. III). Належить додати, що найбільш відомою працею Сустеля є його студія над щоденним життям старинних астеків
- Stoll, O. 1884. Zur Ethnographie der Republik Guatemala. Zuerich.
- Thompson, J. E. S. 1938. Sixteenth and Seventeenth Century Reports on the Chol Mayas. **Am. Anthropol., 40, n. s., стор. 584-604.** Menasha.
- Thompson, J. E. S. 1954. The Rise and Fall of Maya Civilization. Norman.
- Thompson, J. E. S. 1959. The Role of Caves in Maya Culture. **Mitteilungen aus dem Museum fuer Voelkerkunde in Hamburg, XXV : 122-129.** Franz Termer Festschrift. Hamburg.
- Thompson, J. E. S. 1960. Maya Hieroglyphic Writing. U. of Oklahoma Press. Norman. Найкраща загальна монографія про майські гієрогліфи. 347 сторін тексту великого формату, мапа, спеціальний гієрогліфіч-

ний словник та покажчик (стор. 321 - 328), бібліографія (стор. 329 - 339) та загальний покажчик (стор. 341 - 347). Автор — це британець, що провів львину частину свого життя в майській країні, зокрема в *Юкатані* та *Британському Гондурасі*, працюючи над старомайською археологією, а також відаючись студіям майської етнології. Велике число його неперевершених творів (монографій і статей), включно з вище згаданим трактатом про майське гієрогліфічне письмо, ставлять його на передове місце між сучасними маялогами. В історії науки про маїв він є одним з найвизначніших знавців. Під теперішню пору цей відомий вчений перебуває в Англії, де продовжує свої довголітні дослідди.

- Tozzer, A. M. 1907. *A Comparative Study of the Mayas and the Lacandonnes*. New York.
- Tozzer, A. M. 1913. *A Spanish Manuscript Letter on the Lacandonnes, in the Archives of the Indies at Seville. Proc. 18th Internat. Cong. Amer., pp. 497-509*. London.
- Villa Rojas, A. 1967. *Los lacandonnes: su origen, costumbres y problemas vitales. América Indígena, XXVII (1) : 25-54*. México.
- Villa Rojas, A. 1968. *Los lacandonnes: sus dioses, ritos y creencias religiosas. América Indígena, Vol. XXVIII, no. 1, enero*. México.
- Villagutierrez Soto-Mayor, J. de. 1701. *Historia de la conquista de la Provincia de el Itzá, Reducción y Progresos de la de el Lacandón...* Madrid. Сучасні автори звичайно вживають другого видання, що появилося в Гватемалі 1933 р.
- Vogt, E. Z. (Volume Editor). 1969. *Ethnology. Part I, Section I: The Maya*. Статті — стор. 21-311; Part II: бібліографія — стор. 891-929 (passim). *Handbook of Middle Amer. Indians, Vol. 7 & 8*. U. of Texas Press, Austin. В 13 статтях різних авторів читач найзагальніше зорієнтується в сучасному стані етнологічних студій над сьогодишніми майями в різних частинах їхньої країни. З фахового боку деякі праці можна вважати бездоганними, хоча більшу їх частину треба оцінювати критично через неточність та методичні недотятження. Мимо обширних бібліографічних даних деякі дописувачі часами згадують менше важні джерела, виминаючи важніші; тому список праць безумовно вимагає основної перерібки і доповнення. Ілюстрації переважно добре виконані. Назагал негативна рецензія на це видання появилася в *American Anthropologist*, том 72, ч. 4, серпень 1970. (Як відомо, цей журнал є головним органом Американської Антропологічної Асоціації).

Мимо всіх недоліків вище згадана збірна праця є до тепер одинокою цього рода. Її тут подається з огляду на те, що в цій короткій статті немає місця на вичислення та обговорення великої кількості публікацій з ділянки майської етнології.

Видавець тому E. Vogt виконує обов'язки директора антропологічного відділу при Гарвардському університеті, а від довшого часу кожного літа очолює групу співробітників і студентів, досліджуючи з ними цоцільсько-майське село *Сінакантан* в узгір'ях *Чіясасу*. Цей дослідник зладив статті на *сінакантанські* теми, а своєю книгою „*Сінакантан*” (1969) здобув собі признання в науковому світі. В п'ятдесятих роках E. Vogt переводив студії над індіанами в південно-західній частині ЗСА, зокрема над групою *наваго*.

- Wiley, G. R. 1965. *Archaeology of Southern Mesoamerica*. Part I : 3-560; Part II: 561-678. *Handbook of Middle Amer. Indians*, Vol. 2 & 3. U. of Texas Press. Austin.
У 26 статтях відомих авторів включена обширна бібліографія.
- Ximénez, Fray F. (*1666 - † около 1722). 1929-1931. *Historia de la Provincia de San Vicente de Chiapa y Guatemala de la orden de predicadores*. Друге вид. Три томи. Biblioteca "Goathemala". Guatemala.
- Zemurray, Stone, D. 1932. *Some Spanish Entradas (1524-1695)*. *Middle Amer. Research Series, Pub. No. 4*, The Tulane U. of Louisiana. New Orleans.
- Zimmermann, G. 1953. *Kurze Formen- und Begriffssystematik der Hieroglyphen der Mayahandschriften*. *Hamburgisches Museum fuer Voelkerkunde und Vorgeschichte, Beitrage zur mittelamerikanischen Voelkerkunde, I : 1-8*. Hamburg. До тексту долучені 9 таблиць з ієрогліфічними знаками, що їх автор упорядкував згідно з встановленою ним класифікацією.
- Zimmermann, G. 1956. *Die Hieroglyphen der Maya-Handschriften*. *Universitaet Hamburg, Abhandlungen aus dem Gebiet der Auslandskunde, Band 62, Reihe B (Voelkerkunde, Kulturgeschichte und Sprachen, Band 34)*. Hamburg. Монографія обіймає 174 сторінки тексту та 8 таблиць з численними ієрогліфічними зразками, що представляють афікси, знаки у формі людських голів і частин тіла, головні знаки, різні головні знаки і афікси, що часто повторюються, іменні ієрогліфи у виді божеських постатей і звірят, атрибутивні ієрогліфи в їхніх позитивних і негативних аспектах і врешті ряди, що відносяться до жертв-дарів. Треба підкреслити, що система Zimmermann-а важна для сучасних дослідників. J. E. S. Thompson у своїй книзі „Каталог майських ієрогліфів” (1962) її наслідує. Свої дві знаменні праці, що появилися невеликим тиражем, проф. Ціммерман переслав авторові цієї статті.

ДЕЩО З ХЕМІЇ ТА ФАРМАКОЛОГІЇ АНАЛЬГЕТИКІВ

(ПЕТІДІНА ТА ЇЇ ПОХІДНІ)

Клясична медична практика знає багато анальгетиків, *знеболюючих* речовин, з кляси алькалоїдів, як морфіна, апоморфіна, кодеїна, діоніна, кокаїна, гидрококаїн фосфат, текодина, папаверина, тропацина, сальсоліна, сальсолідина та багато інших. Серед вище згаданих, найбільш відома є морфіна, яка є знана як універсальний анальгетик й заспокоюючий середник з еуфоретичним після-ефектом. Подібні, дещо слабші фізіологічні властивості має апоморфіна, кодеїна та кокаїна, з тим виїмком що остання викликає вонітовання, тому її уживають при отруєннях. Кодеїна, діодина, гидрокодан фосфат та декодина мають характер радше специфічного медикаменту, тому їх широко застосовують для заспокоєння кашлю, а головню при хронічних бронхітах та туберкульозі легенів. Папаверина примінюється як загальний спазмоділятичний середник, як також має широке примінення при гіпертонії, мігрєні, бронхіяльній астмі та проти спазм сечових проводів. Подібну *знеболюючу* властивість має тропацин, але є більш специфічним у лікуванні бронхіяльної астми та паркінзонізму. Сальсоліна та сальсолідина має також широке примінення при гіпертонії, але є більш специфічними при ліченню мозкових спазмів.

Виглядало б, що клясична медична практика розв'язала проблему *знеболювання*, коли б не факт, що лікування алькальоїдами лишає по собі наслідки адиктивности т. зв. наркоманію, що часом є гірша за саму недугу, бо що може бути гірше як зробити з людини морфїніста, кокаїніста, чи якогось іншого алькальоїста? Некорисні наслідки алькальоїдного лікування стали вже добре відомі у минулому столітті, тому медичні науки — хемічної терапії почали шукати розв'язки серед синтетичних продуктів, які майже не є адиктивні, й серед таких обставин віднайдено аспіріну. Дуже цікаво згадати, що аспіріну синтезував французький хемік, Аугусте Кагоурс (1), у 1843 р., через ацетилювання саліцилової кислоти. Вона про-

лежала довгі роки, як непридатний хемікат, аж наполегливі студії німецьких хеміків (2 - 7) довели до того, що у серпні 1911 р. фірма Баера почала продукувати аспіріну, яка й по сьогодні є найбільш популярним, *знеболюючим* медикаментом. Другою ефективною, та досить популярною *знеболюючою* речовиною є антипірина, яку синтезував Кнорр (8), у 1896 р., через конденсацію ацетильацетатного естру з фениль гидраціною. Згодом Кнорр добув також пірамідон.

Щодо хемічної назви, то антипірина являє собою 1-фениль-2, 3-діметильпірацольон-5, а пірамідон є 1-фениль-2, 3-діметиль-4-діметильамінопірацольон-5. Обидві речовини мають подібні фармакологічні властивості, та широко застосовуються як універсальні *знеболюючі*, та жарознижуючі антипіретичні середники. Ті речовини та аспірина не є адиктивними.

Під кінець 19-го та з початком 20-го століття, справу *знеболюючих* речовин відсунено на дальший плян, у центрі уваги стала хемотерапія малярії та венеричних недуг.

На передодні, та підчас першої світової війни, увага хеміків була зосереджена на вибухових матеріалах та воєнних газах, а у повоєнному періоді над поборованням інфективних недуг, які залишили своє повоєнне п'ятно. У висліді вимог повстали різні сульфонові сполуки, пеніциліна, а згодом антибіотики, кульмінуючи Баксмановою стрептоміциною, яка є найбільш ефективна, проти всіх інфективних недуг, та яка є одним ефективним медикаментом у ліченню туберкульози. Таким чином справа інфективних недуг, та туберкульози, стала майже розв'язаною.

Під кінець четвертої декади, нашого століття, увага хемічної терапії почала мобілізуватись над проблемою рака, серцевих та психічних недуг, як рівнож над сутею алергійних та нервових підкладів. Ті проблеми дали поштовх до посилення типових клясичних синтетичних студій, експериментальної хемії, таким чином досліди над анальгетиками знову відновились. Цей процес назрів саме у час, коли затягалася друга світова війна, та коли знову приходило велике запотребування на морфіну, чи інші *знеболюючі*, еуфоретичні середники. Велике запотребування на опіум алькалоїди відчули в Німеччині, вже на початку 1939 р., коли почали припинюватись доставки тих речовин з заморських країн, Америки та Британських кольоній. Серед таких обставин, „необхідність стала мамою винаходу”. Уже у половині 1939 р., Оттові Еіслібові, та його співпрацівникам, удалося синтезувати петідіну (9, 10), яка своєю активні-

стю дорівнює кодеїні та кокаїні, й приблизно 1/5 активності морфіні.

Ця сполука є znana у ЗДА як Демероль, у Німеччині як Долянтін, а у Англії як Петідін.

Еісліб добув цю речовину через нагрівання, під тиском, фенільацетонітрілю (I) з біс- β -хльороетил/метильаніліном (II), одержуючи 1-метиль-4-фениль-4-ціанопіперідіну (III), яка через кислотну гідролізу, у присутності 50% етиль алькоголю, при нагріттю під тиском, переходить легко у естер, петідіну.

Видача тієї реакції є дуже добра, тільки та метода має своє недотягнення в тому, що сполука II є дуже сильним везікантом, тому багато авторів старалось її модифікувати. Вальтон й Грін (15), у 1945 р., пробували випрацювати нову методу, реагуючи 4-ціяно-4-фенильпентаметилеи оксид з бромідною кислотою й етил алькоголем, сім годин під тиском, при 100°C. Одержаний альфа, альфа-біс-/В-бромоетил/фениль ацетат реагували з метиль аміном, три години, під тиском, при 120 - 130°C, у присутності натріюи карбонату. Видача з тієї реакції є дуже низька, тому що твориться багато побічних, циклічних продуктів, тому та метода незмогла сконкурувати методу Еісліба. Модифікацією синтези петідіни занимались ще й інші дослідники (16, 17), все таки метода Еісліба залишилась ще найбільш практичною. По війні, 1946 р., Еісліб продав свій патент до ЗДА, фірмі Вінтроп-Штерлінг.

Треба відмітити, що метода Гарпія та інших (17) мала ще на меті встановити механізм редуکتивного метилування, в реакціях Леукарта. Ці автори остаточно доказали що метильна група, у тих реакціях, походить від формальдегиду. Уживаючи радіоактивного альдегиду, C14, ті автори довели що вся радіоактивність формується у метилевій групі петідіни.

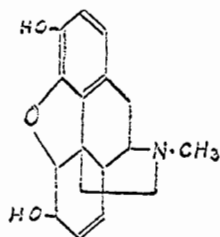
Таким чином механізм редуکتивного метилування став вияснений. При тій нагоді, маючи радіоактивну петідіну, фармакологічним студіям уможливлено краще слідкування метаболічних процесів тієї речовини.

Децо більш практичне добування петідіни було опрацьоване Сміссманом й Гітом (18), в 1958 р., уживаючи ізонікотинової кислоти як вихідного матеріялу.

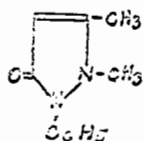
Знеболуючий ефект петідіни був простудіований, дуже основно, німецькими (12, 13) та американськими (11, 14) дослідниками, у рр. 1939-1943. Баттерман та Гіммельсбах (11) видвинули теорію що петідіна є тому активна бо мусить мати конфігурацію подібну до атропіни:

Автори піддержують цю теорію таким фактом, що петі-

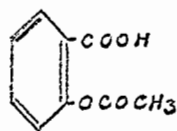
діна має деякі властивості, питоменні атропіні, все таки петі-діна перевищує атропіну та інші алькалоїди тим, що не спри-чинює наглої депресії центральної нервової системи, та не має виразного ефекту наркоманії, чи адиктивності (12).

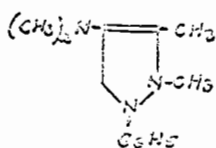
морфіна

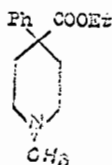
ацетипіріна

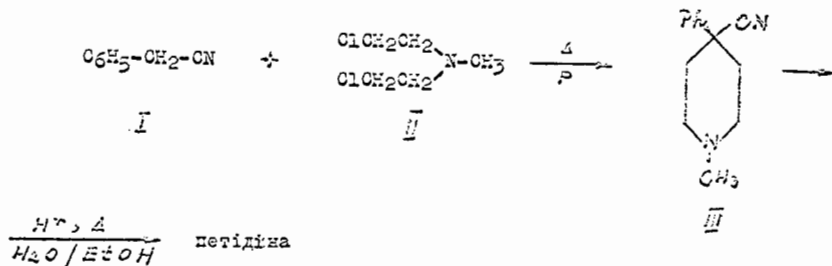
аспірина

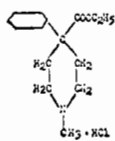
пірамідон

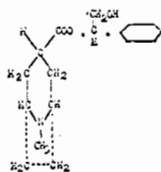
петідина

* Ph = C₆H₅ Et = C₂H₅

петідина

атропіна

До стор. 274: морфіна, антипіріна, аспірина, пірамідон, петідина.

До стор. 275:

хемічна реакція I = II = III = петідина, взори: петідина, атропіна

Згідно з проведеними студіями, петідіна проявляє три головні ефекти: знеболюючий, спазмоділятичний та седативний. Оральне прийняття 100 мг. петідіни дає максимум знеболюючого ефекту за 15 мін., а по одній годині ефект знижується до 50%, по шістьох годинах цілковито зникає (13). Інтрамускулярний застрик дає ефект за 10 мін., й досягає максимум за 45 мін., та діє через кілька годин. Приблизно 50 мг. петідіни дає такий самий ефект як 44 мг. кодеїни або 7 мг. морфіни. Середній час знеболювання триває три години. Для поопераційних цілей петідіна надається краще як морфіна чи її похідні (14).

Заживання петідіни через довший час, може привести до малої форми адикції, наркоманії, (11), яка є майже незначна, у порівнянні до морфіни.

Похідні петідіни

Коли фармакологія петідіни була вже добре встановлена, увага хеміків почала зосереджуватися над її похідними.

Авторові тієї статті та іншим (19, 20), удалося синтезувати гептациклічний аналог, 1-метиль-4-фениль-4-карбетоксиазацикльогептан (V), який є багато активніший від петідіни, але має своє недотягнення у тому, що має негативний післяефект на серцеву діафрагму. Все таки та речовина є на ринку, під назвою "Zastane", та добре надається для молодих, здорових людей, для підсилення їх завзяття у спорті, на праці та на війні.

Дуже багато праць є присвячених похідним петідіни. У дослідних лябораторіях Вінтропа-Штерлінга простудіовано, дуже докладно, ефект виміни метильної групи на фениль, β -фенильетиль, β -пирідилетиль, та багато інших (21, 22), загальної форми (VI).

Автори тих праць зробили такі висновки, що як $R = \text{CH}_3$ або Ph, то активність петідіни є приблизно така сама. Активність збільшується якщо впровадити такі групи:

У останньому випадку досягається максимум активності. При дальшій продовжуванні метиленового ланцюха активність знижується. Якщо між три метиленові групи впровадити подвійний зв'язок то активність знова значно підвищується, але цікаво підмітити що впровадження потрійного зв'язку веде до наглого та великого зниження активності. Подібний ефект дають також такі групи як гидроксильна, амінна та метоксильна. Етиль, пропиль та інші n-вуглеводні, до C_9 включно, мають приблизно таку саму активність як сама група метильна.

Бекетт та інші (23) студіювали ефект виміни 4-фенілю, загальної форми VII.

Де $Ag = 2$ -фуриль, 2-тієниль, 2-пирімідиль, фениль, бензиль й нафтиль.

Автори прийшли до заключення що ізостеричне заміщення 4-фенілю веде до нищої активності. Цей факт указує, що незначні стеричні й електронні фактори мають великий вплив на остаточну активність петідіни. Таким чином Бекетт й Кейсі (24) потвердили теорію контакту, постульовану Лянглеєм (35) та Ерліком (36), яка робить заложення, що ефективність знеболуючих речовин залежить від взаємодії сил Ван дер Ваальса даного медикаменту, які взаємодіють з поверхнею місця сприймання, т. зв. контакту. Впровадження великого замітника, на місце групи "Ag", редукує поверхню контакту, тому такі речовини є менше активні. Треба указати що кисень, азот та сірка, мають великий радіус, тому 2-фуриль, 2-пирідиль й 2-тієниль є більшими радикалами від фенильної групи ("Ph"), й тому такі вимінники фенілю ведуть до зниженої активності петідіни.

Багато праць, присвячених петідіні та її похідним, було проведено у Советському Союзі (25 - 31), наслідком чого було здобуто багато активних речовин, серед яких вирізняється „ПРОМЕДОЛ”, який декілька разів активніший від петідіни. За хемічним означенням промедол являє собою 1,2,5-триметиль-4-фениль-4-пропіонноксипіперідін. За тривіальною номенклатурою, промедол є 2,5-діметиль петідіне. Треба згадати що також велику активність проявляє 2,3 діметиль анальог (42).

Згідно з теоретичними даними, промедол повинен мати вісім стереоізомерів. Один з них, т. зв. „Ізопромедол” або альфа-ізомер, що має метильну групу при C_5 у транс-положенню до фенильної групи при C_4 , є найактивніший з всіх ізомерів.

Синтези та хроматографічне розділення ізомерів промедолу є дуже основно проведені у працях Простакова й Міхеевої (29) та у працях Кучерова й Швецова (30).

Гартер та інші (32) синтезували похідні петідіни, типу VIII, IX, X, XI, та також основно простудіювали їхню ізомеризацію, спектри, дисоціацію (pK), реактивність, тощо.

Шкода, що та праця недоповнена фармакологічними даними, бо через порівняння ізомерних сполук можна б краще інтерпретувати існуючі теорії хемотерапевтиків, а головно теорію „контакту”.

У загальному можна прийняти, що тільки дві позиції петідіни є добре простудіювані, а саме заміщення 4-фенілю та

1-метилію. Щодо останньої, то раніше подані узагальнення треба доповнити, що виміна метилової групи, на інші n-аліфатичні вуглеводи, до C_6 , не ослаблює активності петідіни, але радше її підсилює. Цей ефект дається краще зауважити, коли аліфатичний вуглеводень має розгалуження (33). Дальше, усі замістники метилової групи, які мають кисень в термінальній позиції, нпр. N-[2'-морфоліноетиль]петідіне, (XII), ведуть до сильного підсилення активності (34).

Найбільш активним є N-/3'-тетрагідрофурфурильпропиль/петідіна та N-/2'-тетрагідрофурфурильетиль/петідіна. Їхня активність є приблизно 40 разів сильніша від самої петідіни, й приблизно так засильна як аналог 1-цінамилію (21).

Як видно з вище поданої літератури, найбільше праці посвячено студіям виміни метильної групи петідіни, а найменше уваги приділено позиціям 3 й 5, як рівнож самій естровій групі.

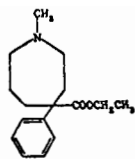
Мотивуючись клясичними теоріями про фізико-хемічні властивості „орто-ефектів” (37, 39, 40), а головно теоріями Гамметта (41), автор тої статті синтезував декілька похідних петідіни, заміщених у позиціях 3 й 5, та у естровій групі.

Згідно з модерною теорією, хемотерапічна активність медикаментів залежить від фізико-хемічних ефектів, таких як стеричний, електростатичний, гідролітичний, і т. д. Якщо та теорія має свою здорову основу, а виглядає що так, то вона є дуже схожа до абсорпційних теорій Лянґмуіра (38), й може підходити під математичні відношення тієї теорії. Отже, якщо активність (A) медикаменту (хемотерапевтика) є прямо пропорційна до фізико-хемічних факторів, то вона буде залежати від його концентрації (Cm) та поверхні сприймання, „контакту” (Пк).

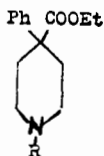
Тепер, як відомо, у процесі сприймання твориться комплекс (CmПк), який є залежний від гідролітичної константи, Кн.

Отже, активність хемотерапевтика (A), буде прямо пропорційна до Кн, та заабсорбованого „комплексу” (CmПк). Останнє рівняння може бути використане для обчислення „контакту”, якщо Кн є відома, а для A прийняти якусь стандартну величину, нпр. активність морфіни, $A = 1$.

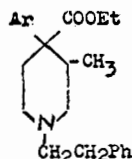
Мотивуючись тими заложеннями, що орто-заміщені знижують константу гідролізи, Кн, автор тої статті синтезував та простудіював слідувачі орто-похідні петідіни, представлені формулами XIII - XX.

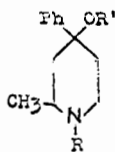
V

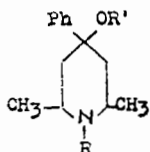
VI

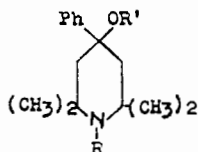
VII

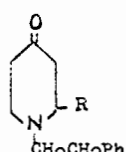
VIII

IX

X

XI

У VIII - X, R = H або CH₂CH₂Ph, а R' = H, Ac або COEt.

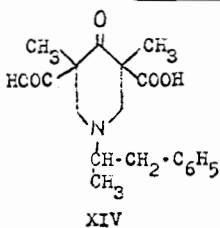
R = p-C₆H₄NH₂, p-CH₂CH₂C₆H₄NH₂, p-CH₂CH₂CH₂C₆H₄NH₂

$$A = \frac{[C_M]}{[P_K]}$$

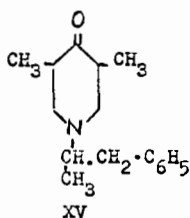
Тепер, як відомо, у процесі сприймання твориться комплекс /C_MP_K/, який є залежний від гідролітичної константи, K_H.

$$K_H = \frac{[C_M][P_K]}{[C_M P_K]} = \frac{A}{[C_M P_K]}$$

$$A = K_H [C_M P_K]$$

XIV

XV

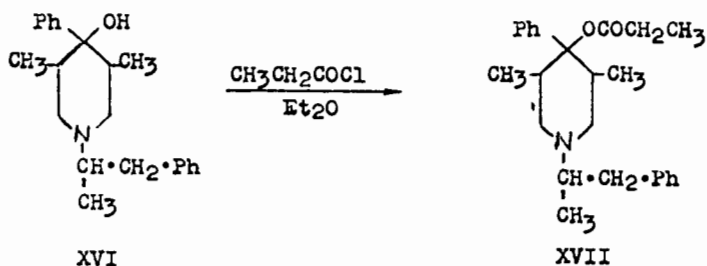
До стор. 277: хем. взори V і VI; рівняння R=...

До стор. 278: взір VII; VIII, IX, X, XI; XIV і XV

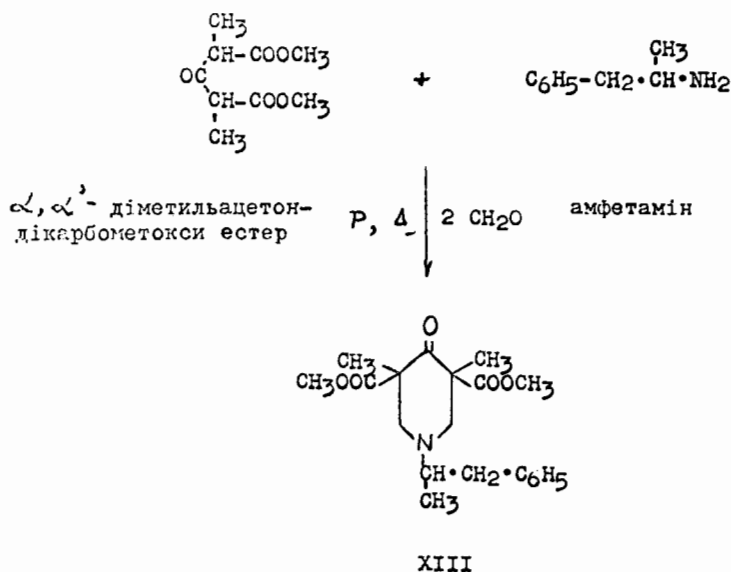
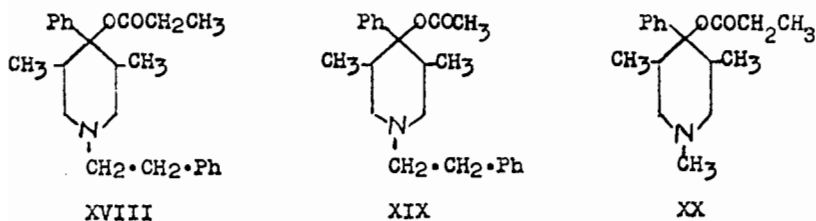
До стор. 279: Після речення про активність A: рівняння на кліші.

Через алькалічну гідролізу, сполука XIII була перепроваджена в кислоту, XIV, яка при нагріттю до 200°C легко декарбоксилюється, даючи сполуку XV, N-/β-фенилїзопропиль/-3, 5-діметильпїперїдон-4. Сполуку XV можна одержати без-

посередньо, через т. зв. кетонове розщеплення (43), нагріваючи XIII з 25% овою HCl, приблизно шість годин на водяній бані, але видайність є нижча.

Для порівняння, були також синтезовані сполуки XVIII, XIX й XX.

До стор. 279: рівняння, що дають сполуку XIII.
До стор. 282: взори: XVI, XVII, XVIII, XIX і XX.

Реагуючи сполуку XV, з фениль літієм (46), з наступною кислотною гідролізою, одержано N-β-фенильізопропиль/-3, 5-діметиль-4-фенильпіперідіноль-4, XVI, який через нагріття з пропіономим ангидридом, або пропіонил хльоридом, переходить дуже легко у естер, XVII.

Для порівняння, були також синтезовані сполуки XVIII, XIX й XX.

Згідно з літературними даними (37, 40), орто-заміщені сполуки знижують спосібність гідролізи, через гіперконюгаційні та стеричні ефекти, які бльожують атаку нуклеофільної групи, гидроксильної чи алькоксильної. Через те гидролітична константа (K_н) знижується, вслід за чим знижується активність (A) хемотерапевтика та ефект контакту. Такі заложення були потверджені фармакологічними даними, через порівняння активности петідіни з активністю сполуки XX. Остання сполука має значно нижчу активність як сама петідіна. Це саме відноситься до сполуки XIX, якщо її порівняти з аналогом, незаміщеним у позиціях 3 й 5. Щодо сполуки XVIII, то її активність ще дальше понижена, тому що понижена гидролітична константа (K_н), естрової групи. Якщо взяти під увагу сполуку XVII, яка має сильнішу електрофільну ізо-пропильову групу, то тут активність підсилена, майже дорівнює петідіні, тому що струя електронів відтягнена у напрям азоту, через що є підвищена гидролітична константа (K_н).

У заключенню треба указати, що модерна фармакологічна теорія є правильна, бо й та праця знаходить паралелізм між фізико-хемічними властивостями, та активністю аналогів петідіни.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ЧАСТИНА

1-β-фенильізопропиль/-3,5-діметиль-3,5-дікарбометоксипіперідон-4, (XIII). До 100 мл. реакційної сталевної бомби впроваджено 10.12 гр. α,α-діметильацетон дікарбометокси естру (44), 6.76 гр. амфетаміну (45), 10 мл. 37%-вого формальдегиду, та 30 мл. абс. метанолю, й реакційну суміш нагрівано під тиском через 10 год., при 80 - 90°C. По охолодженню до —35°C, реакційна бомба була відчинена, реакційна суміш перефільтрована, через перфорований шклянний фільтер, й концентрована 1/2 год., при 100°C/0.5 мм. Hg., до постійної ваги, тобто до цілковитого усунення розчинника, та непрореагованих речовин. Одержаний сировий продукт, 16.5 гр., 91% видайність, був

ідентифікований при допомозі елементарної аналізи та інфрачервоних спектрів. Приблизна чистота 95%, відповідна для дальших експериментальних цілей. Мала пробка чистого продукту була одержана при допомозі звичайної хроматографії, на Al_2O_3 . Як селективний розчинник, ужито абс. етер-н-гептан, в об'ємовому відношенню 1:1. Продукт не можна перечистити через фракціонацію, бо уже при 170°C наступає розклад.

1- β -фенильізопропиль/-3,5-діметиль-3,5-дікарбоксіпіперидон-4, (XIV).

10.0 гр. вище одержаного естру й 60 мл. одно-нормального алькогольного розчину КОН нагріто до кипіння, й при зворотнім холодильнику та магнітнім перемішуванні реакцію вдержано при тій температурі через 6 год. Тоді алькоголь був віддестильований, а залишений продукт розчинено у 100 мл. дестильованої води й екстраговано етером, два рази по 25 мл., щоб усунути непрореагований естер. Водний розчин підкиснено хлоридною кислотою, до $\text{pH} = 1.0$, та екстраговано етером, шість разів по 25 мл. Етеровий екстракт просушено безводним магній сульфатом, перефільтровано, та концентровано при зниженому тиску, при $35^\circ\text{C}/0.5$ мм., до постійної ваги. Одержаний сирий продукт, видача 75%, був ідентифікований як подано вище. Чистота продукту 95 - 96%. Цей продукт не можна перечистити через фракціонацію, бо вже при 150°C наступає декарбоксиляція, даючи сполуку XV.

1- β -фенильізопропиль/-3,5-діметильпіперидон-4, (XV).

Та сполука була одержана з сполуки XIV, через декарбоксиляцію, при $170 - 190^\circ\text{C}$., як згадано вище, та прочищена через фракціоновану дестилляцію, при $140 - 150^\circ\text{C}/0.5$ мм. Пікрат, т. топ. $178 - 180^\circ\text{C}$. Та сполука була також одержана безпосередньо зі сполуки XIII, через кетонове розщеплення (43). У обидвох випадках видайність приблизно однакова, 50%.

1- β -фенильізопропиль/-3,5-діметиль-4-фенильпіперидінол-4, (XVI), та 1- β -фенильізопропиль/-3,5-діметиль-4-фениль-4-карбопропіоноксіпіперидін, (XVII). До 250 мл. реакційної кольби впроваджено 12.2 гр. сполуки XV, 100 мл. абс. етеру, й відтак, при магнітному перемішуванню, під атмосферою азоту, додано малими порціями 5.0 гр. фениль літія, розчиненого у 100 мл. абс. етеру. Тоді реакційна суміш була нагріта до точки кипіння етеру, й при тій температурі вдержана через 4 год., застосовуючи зворотного холодильника. Відтак додано малими краплями 5.2 гр. пропіониль хлориду, та продовжувано реакцію при перемішуванню й нагріванню через дві години. По охолодженню реакційну суміш екстраговано водою, чотири рази по

25 мл. Залишений розчин етеру просушено безводним натрій карбонатом, профільровано, етер віддестильовано, залишений продукт концентровано при зниженому тиску, одну годину, при 85°C/0.5 мм. Hg. Одержаний сирий продукт був ідентифікований елементарною аналізою та інфра-червоними спектрами. Видача 85%, якість 96%. Продукт не можна прочистити через фракціонацію, бо повище 140°C починає розкладатися.

Сіль бромової кислоти

Мала пробка продукту була розчинена у безводнім етері, й розчин насичено гідро бромовим газом. Осаджений матеріал відділено та промито через кількаразову декантацію етером, й просушено у вакуумі, при 80°C/0.5 мм. Hg. Одержаний продукт є дуже гідроскопічний, тому з ним треба працювати в атмосфері азоту, а головню в часі приготувань аналітичних пробок. Т. топлення 127 - 130°C, Знайдено: С, 65.10; Н, 7.28; N, 3.20; Вг, 17.10; Обраховано: $C_{22}H_{30}O_2N.HBr$; С, 65.24; Н, 7.35; N, 3.20; Вг, 17.20.

З а у в а г а : Точна аналіза тієї сполуки потверджує ідентичність вище описаних продуктів, XIII - XVII.

N- β -фенилетильт/ β -3,5-діметиль-4-фенил-4-карбопропіоксипіпердіне, (XVIII). До 100 мл. реакційної сталеві бомби введено 20.2 гр. α, α -діметильацетон дікарбокси естру, 16 мл. 37%-вого формальдегиду, 12.2 гр. В-фенилетильтаміну, та 30 мл. абс. метанолу, й реакційну суміш нагрівано під тиском через 20 год., при 70 - 75°C. По охолодженню, до -60°C, бомба була відчинена, алкоголь віддестильовано, й залишений продукт концентровано $\frac{1}{2}$ год., при 100°C/0.5 мм. Остаток розчинено у 100 мл. 10%-вого метанольного розчину натрій гидроксиду, підігріто до кипіння, й при тій температурі вдержано через 2 год., уживаючи зворотного холодильника. По охолодженню метаноль віддестильовано, при 25°C/0.5 мм. Hg., реакційну суміш розчинено у 100 мл. води, й екстраговано етером, чотири рази по 25 мл. Водний розчин підкиснено до pH = 1.0, й одержану дікарбоксильову кислоту екстраговано етером, вісім разів по 25 мл. З'єднаний етеровий екстракт був просушений безводним натрій сульфатом, перефільтований, й концентрований у вакуумі, при 25°C/0.5 мм. Hg., до постійної ваги. Одержаний продукт був фракціонований, при 170 - 180°C/20 мм. як Hg, температура бані 190-210°C. Той процес був супроводжений тотальною декарбоксиляцією, видаючи 90% 1- β -фенилетильт/ β -3,5-діметильпіперідон-4, n_D^{25} 1,5217. Знайдено: С, 77.59; Н, 8.86; N, 6.10. Обчислено для $C_{15}H_{21}ON$: С, -78.00; Н, 9.05; N, 6.05.

Той продукт розчинено у 250 мл. безводного етеру, й поділено на дві рівні частини. До обидвох частин додано малими порціями надвишку фениль літія, по 5.0 гр., у атмосфері азоту, й при магнітному перемішуванні реакційної суміші удержано при кипінню, через 3 год., уживаючи зворотного холодильника. Тоді до одної частини додано малими каплями надвишку пропіониль хльориду (6.0 гр.), та продовжувано реакцію через 4 год. Тоді реакційну суміш екстраговано водою, розчин етеру просушено безводним натрій сульфатом, перефільтровано, та концентровано при 80°C/0.5 мм. Hg., до постійної ваги. Ідентичність продукту XVIII, була встановлена при помочі елементарної аналізи та інфра-червоних спектрів.

Сіль гидро-бромової кислоти

Приблизно 2.0 гр. одержаного естру XVIII розчинено у 50 мл. безводного етеру й насичено просушеним гидро-бромовим газом. Одержаний продукт був відділений та промитий через кількаразову декантацію етером, опісля висушений у вакуум дексикаторі, т. топлення 251 - 255°C. 1 гр. того матеріялу був перекристалізований з 10 мл. абс. метанолу. Одержані кристали просушено у вакуумі, при 100°C/0.5 мм. Hg., т. топл. 267-268.5°C. Знайдено: Br, 17.83, обчислено для C₂₄H₃₁O₂N.HBr; Br, 17.90.

N-β-фенильетиль/-3,5-діметиль-4-фениль-4-карбоацетильо-ксипіперідін, (XIX). До другої половини розчину етеру (див. вище), додано малими краплями розчину ацетиль хльориду, 5.0 гр./25 мл. безводного етеру, та нагрівано з зворотним холодильником через 2 год. Тоді реакційну суміш екстраговано водою, розчин етеру просушено безводним натрій сульфатом й концентровано при 75°C/0.5 мм. Hg., до постійної ваги. Ідентичність продукту була встановлена як повище, при помочі елементарної аналізи та інфра-червоних спектрів.

1,3,5-Триметиль-4-фениль-4-карбоетоксипіперідін, (XX).

До 100 мл. реакційної сталеві бомби впроваджено 20.2 гр. α,α-діметильацетондікарбометокси естру, 10.0 гр. гидрохльоридної соли метильаміну, 20 мл. 37%-вого формальдегиду, 30 мл. метанолу та 10.0 гр. натрій карбонату, й при перемішуванні реакційну суміш нагрівано під тиском, через 4 год., при 100°C. Відтак, по охолодженню до —40°C, реакційну бомбу відчинено, реакційну суміш змішано з 250 мл. етером, кілька разів перемішано з 5%-вим розчином натрій гидроксиду, а відтак промито водою до нейтральної реакції. Залишений розчин етеру просушено безводним натрій сульфатом, перефільтровано, та концентровано у вакуумі через 1/2 год., при 100°C/0.5 мм. Hg.,

до постійної ваги. Одержаний продукт, 20.80 гр., видайність 85%, був ідентифікований при допомозі інфра-червоних спектрів, та елементарної аналізи на азот. Знайдено: N, 5.35, обчислено для $C_{12}H_{18}O_5N$: N, 5.45.

Приблизно 20 гр. того продукту розчинено у 100 мл. метанолу, додано 7.0 гр. натрій гідроксиду й 50 мл. води, та при магнітному перемішуванню реакційну суміш удержувано при кипінню, через 4 год., уживаючи зворотного холодильника. Відтак, сформований метиль алькоголь, та етиль, був віддестильований, нагрівання з перемішуванням продовжувано через $\frac{1}{2}$ год., при $100^\circ C$, тоді додано 100 мл. води, та екстраговано етером, два рази, по 25 мл. Залишений водний розчин перефільтровано, підкиснено хлоридною кислотою до $pH = 1.0$, й вільну дікарбоксілову кислоту екстраговано етером, вісім разів по 25 мл. Розчин етеру просушено, безводним натрій сульфатом, перефільтровано, етер віддестильовано, а сполуку декарбоксіловано, при $170 - 200^\circ C/20$ мм. Hg. При тому рівночасно, через дистиляцію, одержано 8.3 гр. 1,3,5-триметильпіперідону-4, видайність 58.5%. Знайдено: N, 9.62, обраховано для $C_8H_{15}ON$: N, 9.90.

Приблизно 8.0 гр. того продукту розчинено у 100 мл. безводного етеру, додано 50 мл., 2.14M. фениль літія (у 70 : 30 бензина — етер), й нагрівано при кипінню через 4 год., уживаючи зворотного холодильника, та магнітного перемішування. Тоді додано малими краплями 10 гр. пропіониль хлориду, розчиненого у 100 мл. безводного етеру, та продовжувано нагріття, з перемішуванням, через 3 год. По охолодженню реакційну суміш екстраговано водою, розчин етеру просушено, етер й бензину віддестильовано, а залишений продукт концентровано при $50^\circ C/0.5$ мм. Hg., до постійної ваги. Одержано 14.2 гр. продукту XX, видайність 91%. Знайдено: N, 5.08, обчислено для $C_{17}H_{25}O_2N$: N, 5.15.

ЛІТЕРАТУРА

1. A. Cahours, Ann., 52, 333 (1843).
2. Ch. Gerhardt, *ibid.*, 87, 162 (1853).
3. H. v. Gilm, *ibid.*, 112, 181 (1859).
4. K. Kraut, *ibid.*, 150, 10 (1869).
5. J. Wohlgemuth, Centrbl., 1899, I, 1294.
6. A. Kaufman, Ber., 42, 3482 (1909).
7. A. Reychler, Centrbl., 1908, I, 1042.
8. L. Knorr, Ann., 293, 31, 42, (1896).

9. O. Eisleb und O. Schaumann, Chem. u. Pharm., Deutsche med. Wochenschr. 65, 967 (1939).
10. O. Eisleb, Ber., 74, 1433 (1941).
11. R. C. Batterman and C. R. Himmelsbach, J. Am. Med. Assoc. 122, 222 (1943).
12. O. Schaumann, Arch. f. expr. Path. u. Pharmacol., 196, 109 (1940).
13. E. H. Sostmann, Med. Welt 14, 325 (1940); H. Dietrich, Deutsche med. Wochenschr., 65, 969 (1939); E. K. Klein, Muenchen med. Wochenschr., 86, 1674 (1939); O. Sprokoff, Deutsche med. Wochenschr., 67, 383 (1941).
14. R. C. Batterman and J. H. Mulholland, Arch. Surg., 46, 404 (1943).
15. E. Walton and M. B. Green, J. Chem. Soc., 315 (1945).
16. F. Bergel, A. L. Morrison and H. Rinderknecht, J. Chem. Soc., 265 (1944).
17. W. Tarpey, H. Hauptmann, B. M. Tolbert and H. Rapapert, J. Am. Chem. Soc. 72, 5126 (1950).
18. E. E. Smisson and G. Hite, J. Am. Chem. Soc., 81, 1201 (1959).
19. J. Diamond, M. Dymicky and W. F. Bruce, U.S.P. apl. 563, 847.
20. J. Diamond, W. F. Bruce and F. T. Tyson, J. Org. Chem. 22, 399 (1957).
21. B. Elpern, L. N. Gardner and L. Grumbach, J. Am. Chem. Soc., 79, 1951 (1957).
22. B. Elpern, P. Carabateas, A. E. Soria, L. N. Gardner and L. Grumbach, *ibid.*, 81, 3784 (1959).
23. A. H. Beckett, A. F. Casy and M. P. Phillips, J. Med. Pharm. Chem., 2, 245 (1960).
24. A. H. Beckett and A. F. Casy, J. Pharm., London, 6, 986 (1954).
25. I. H. Назаров, В. Я. Райгородська й В. А. Руденко, Изв. АН. СССР, ОХН, 5, 504 (1949).
26. I. H. Назаров, Н. С. Простаков й Н. I. Швецов, ЖОХ, 26, 2798 (1956).
27. I. H. Назаров, Н. С. Простаков й Н. Н. Михеева, ЖОХ, 28, 2431 (1958).
28. I. H. Назаров, Н. С. Простаков й Н. Н. Михеева, ЖОХ, 28, 2748 (1958).
29. Н. С. Простаков й Н. Н. Михеева, ЖОХ, 31, 108 (1961).
30. В. Ф. Кучеров й Н. I. Швецов, Изв. АН. СССР, Но. 2, 287 (1961).
31. С. А. Мистрюков й Н. I. Швецов, *ibid.* 292 (1961).
32. N. J. Harper, A. H. Beckett and A. D. Balon, J. Chem. Soc. 2704 (1960).
33. B. Elpern, P. M. Carabateas, A. E. Soria and L. Grumbach, J. Org. Chem. 25, 2045 (1960).
34. P. M. Frearson, D. G. Hardy and E. S. Stern, J. Chem. Soc. 2103 (1960).
35. J. N. Langley, J. Physiol. (London), 33, 374 (1905).
36. A. Albert, "Selective Toxicity", 3rd Ed., Methuen Co., Ltd., London, 1965, p. 45.
37. D. P. Evans, J. J. Gordon and H. B. Watson, J. Chem. Soc. 1430 (1937).
38. I. Langmuir, J. Am. Chem. Soc., 38, 2221 (1916).
39. C. K. Ingold and W. S. Nathan, J. Chem. Soc. 222 (1936).
40. C. N. Hinshelwood and C. A. Winkler, *ibid.*, 371 (1936).
41. L. P. Hammett, J. Am. Chem. Soc. 59, 97 (1937).
42. I. N. Nazarov and L. D. Bergelson, Tetrahedron, 6, 161 (1959).
43. P. Vaculik and J. Kuthan, Collection Czechoslov. Chem. Communications 24, 176 (1959).
44. G. Schroeter, Ber. 49, 2711 (1916); E. A. Coulson and J. B. Ditcham, J. Chem. Soc. 358 (1957).
45. W. H. Hartung and J. C. Munch, J. Am. Chem. Soc. 53, 1875 (1931).
46. S. M. McElvain and D. C. Remy, J. Am. Chem. Soc. 82, 3966 (1960).

ПОЛІГЕНЕЗ

(Висновки)

Полігенез — еволюція на засадах полігенетичного виникнення, в колоїдних системах водянистих ґрунтів, первісних організмів — біогрануль, що згодом угрупувалися в пречелюлі, а потім чечелюлі-клітини, які під впливом звичайних та надзвичайних факторів, адаптивної, протективної та конструктивної мінливостей, спадкості молекулярної структури в онтогенезі й філогенезі та поширені й згодом оселені інфанни в гідросфері, а потім і на суходолах літосфери — утворили сучасний різноманітний світ тварин і рослин.

І. Вступ

1. З найдавніших часів біологи подавали окремі гіпотези-теорії про виникнення та еволюційний розвиток органічного світу на землі, наслідком чого роз'єднанно з'явилося чимало еволюційних та біогенетичних теорій, серед яких заслуговують уваги наступні:

ТАБЛ. І.

Теорія	Рік	Автор	Теорія	Рік	Автор
1. Атомісти	до Хр.	Левкип, Демокр.	9. Тихогенез	1859	Дарвін Ч.
2. Самозародж.	" "	Аристотель	10. Гетерогенез	1864	Келлікер Р.
3. Атомізм?	+50	Лукрецій Карп	11. Батмізм	1871	Коп Ед.
4. Преформізм	1692	Левенгук Антон	12. Автогенез	1884	Негелі К.
5. Епігенез	1759	Вольф К.	13. Ортогенез	1888	Аймер Т.
6. Трансформ.	1782	Бюффон Г.	14. Ектогенез	1908	Веттштайн Р.
7. Градації	1785-1809	Ламарк Ж.	15. Номогенез	1922	Берг Л. С.
8. Катаклізми	1812	Кювье Ж.	16. Аристогенез	1931	Осборн Н.

2. Еволюційні теорії, що подані в хронологічному порядку, відбивають науковий рівень своїх часів й доводять, що розвиток еволюційної ідеї відбувався не поступово, а навпаки — нова теорія часто заперечувала попередню, хоч всі вони, за винятком Кювье, визнавали органічну еволюцію за незаперечний, dokonаний факт. Згадані теорії зосереджували свою увагу, головним чином, на мінливості й спадковості організмів в часи їх еволюції й зовсім, або майже зовсім, не торкалися їх виникнення на Землі, а між тим обидва згадані процеси нерозривно пов'язані поміж собою й разом утворюють єдиний безперервний процес.

За часом виникнення, обсягом думки та широтою світогляду — градації Ламарка та тихогенез Дарвіна, належать до найповажніших теорій, які опісля, часом недоречно, використовували інші автори.

II. Палеогенез

3. Початок органічної еволюції слід вважати з часів біогранулярної епохи нижнього архею (табл. 3), за якої в колоїдних системах виникло життя на Землі, у формі біогранульхемоцентрів, які у верхньому археї перетворилися на прецелюлі — енергетичні центри (окисне фосфорилування), а згодом целюлі-клітини й поліцелюлярні організми. Доказом такого припущення визнаємо: а) вапняково-магнієві поклади архею, б) аналіза графітів тих часів, що виділяють метан, в) знаходження „метаморфозів” *Eozoon canadensis* Dawson та інші.

На ті ж часи палеонтологи припускають виникнення *Allogromiida*, різних *Algae*, що визнаються за вихідні форми протистів, а згодом *Parazoa*, *Mesozoa* та *Metazoa*.

4. Щодо біогенетичних теорій походження життя на Землі, то їх можна поділити на дві групи: Абіогенез та Біогенез - панспермія. Обидві течії появилися ще в Стародавній Греції, а їх модифікації подавалися авторами у різні часи, хоч всі вони не виходили за межі абстрактних гіпотез. Лише останніми часами біогенетичні теорії подаються на засадах експериментів, але покищо всі вони чекають подальших підтверджень — I — 5, 19).

5. Якщо розмістити таксономічні групи тварин і рослин в геохронологічному порядку, від типів до рядів включно (25 - 29), то можна зробити такі висновки: біосфера, що виникла за часів археозою, лишається в своїй масі сталою, непо-

хитною динамічною системою, хоч структура, форма й функція її повсякчасно міняється, що й приводить до відмирання одних груп й морфологічної зміни та прогресивної лінійно-рівнобіжної еволюції груп других (18 - 20, 23, 24, 28).

III. Морфогенез

6. Вид, в уяві біологів, відповідає певному урізкові часу, на фоні якого виникають і зникають інші таксономічні групи. На засадах амфібореального (7), амфіпацифічного (8) та амфіамериканського (9, 10, 11) поширення й пов'язаного з ним видотворення у тварин, а також і на реліктових формах тварин і рослин (12 - 15), що виникли за льодовикових часів плейстоцену та й інших геохронологічних часів, нами встановлено на Salmonidae, Clupeidae, Thymallidae, Platessa, Cyprinidae з риб, Tetraonidae — з птахів, а також і на Mollusca, Chordata та інших, що види та й інші таксономічні групи, за звичайних факторів й нормальних природніх умов, утворюється протягом такого геохронологічного часу:

ТАБЛ. II.

Таксон-група	Періоди-епохи	Роки-млн.	Таксоном. групи	Періоди-епохи	Роки-млн.
Інфранация	Голоцен	0,015	Рід	Пліоцен-голоцен	13
Нація	Вюрм-голоцен	0,116	Ряд	Еоцен-голоцен	79
Підвид	Міндель-голоцен	0,684	Кляса	Юра-голоцен	195
Вид	Плейстоцен	1,0	Тип	Кембрій-голоцен	585

З наведених матеріалів довідуємося, що органічна еволюція за минулі геохронологічні часи відбувалася надзвичайно повільно, хоч і в ті часи, поза всяким сумнівом, безнастанно діяли звичайні та надзвичайні фактори (31), як відокремлено, так і найрізноманітнішими комплексами, що викликали особливо прискорені адаптивні, протективні та конститутивні зміни організмів, які в свою чергу викликали певні молекулярні зміни білкових речовин, а відтак ставали спадковими (16).

7. Архейська ера з часом виникнення перших органічних сполук - біомолекул, що разом з колоїдними розчинами утворили біоплязму, в якій полігенетично або поліфілетично виникли біогранулі — найпримітивніші організми на Землі, що вже мали певні форми й функції, властиві живим істотам, редуплікацію яких слід визнати за *первісний* спосіб розмноження. Біогранулі ще за часів архею, шляхом філогенетичного розвитку, утворили первісні форми всіх основних таксономічних груп тварин і рослин. Подальшим функціональним угрупованням біогрануль, навколо енергетичних центрів РНК та ДНК, утворилися прецелюлі, а згодом моноцелюлярні та поліцелюлярні організми (16 - 24).

8. За часів архею еволюція організмів зазнала три колоніальних угруповання: а) прецелюлі, що утворилися з біогрануль різного молекулярного складу, а відтак і розмірів та форми й функцій; б) Целюлі або клітини утворилися з прецелюль — організуючих енергетичних центрів-ядра та біогрануль, функціонально пов'язаних послідовністю біопроеесів, а тому целюлі слід розглядати за білоколонії; в) Поліцелюлярні або багатоклітинні організми, яких можна визнавати за поліколонії (триколонії), що утворилися з клітин, в яких біогранулі і до нині схоронили свою функціональну індивідуальність, у вигляді рибосом, мітохондрій, гольджиосом тощо, структура, форма й розмір яких обумовлюються їх функціями. Таким чином, органічну еволюцію слід розглядати за прогресивну модифікацію або градацію колоніальних угруповань, організація, форма й функції яких, мінялися від властивостей середовищ, розмірів, способів та характеру функціональних угруповань, харчування тощо.

9. Органічну еволюцію можна поділяти на чотири етапи-пароксизми: а) Біогранулярний, що відбувся за часів одноіменної епохи архею (табл. 3), як кристалізація в пересичених розчинах, за якого первісні організми-біогранулі утворилися мільярдами, в яких вперше виникли процеси, властиві живим істотам; б) Целюлярний — тієї ж епохи архею, за часів якого, шляхом функціонального угруповання прецелюль та біогрануль, пов'язаних послідовністю біопроеесів, утворилися моноцелюлярні організми-протисти, в яких і нині відбуваються найскладніші біопроееси; в) гідробіотичний — розпочався в другій половині целюлярної епохи, за часів поши-

рення протистів у водянистих ґрунтах й перших утвореннях біопедоценозів, а особливо підчас переселення й згодом оселення їх у гідросфері морів, океанів та інших водоймів, з новими середовищами, по яких діяли здебільшого надзвичайні фактори, що викликали інтенсивну мінливість організмів, особливо за часів протерозойської та палеозойської ер, наслідком чого утворився численний, дуже різноманітний світ біогідроценозів, в якому фауна досягла найвищого еволюційного рівня в пелагіялі, а флора — в літоралі. Первісні організми біопедоценозів, що лишилися в ґрунтах ізольованими від факторів еволюції і до нині перебувають в майже незміненому стані, у вигляді архебіонтів, деяких Schizophyta (Actinomycetes etc.), Muxophyta (Phytomuxineae), систематика яких не усталена і до нині, а їх паразитні форми відомі як токсоплазмоси, віруси, лентоспіри, риккетсії тощо (21, 22, 32, 33).

Літобіотичний пароксизм розпочався в кінці протерозою, а масово на початку палеозою, за часів переселення гідрофлори та гідрофауни на суходолі літосфери й подальшого поширення, а потім і оселення на всіх континентах Земної кулі, наслідком чого утворився сучасний різноманітний біолітоценоз тварин і рослин. Можна припускати, що на суходолі літосфери вийшло порівнюючи мало таксономічних груп тварин і рослин, головню, з Arthropoda, Chordata — та Psilophyta, але на широких просторах суходолів, з новими середовищами, по яких діяли розрізнено й комплексами численні звичайні та надзвичайні фактори, протягом палеозою, мезозою та кайнозою утворили сучасний різноманітний органічний світ тварин і рослин. Якщо порівняємо пароксизми органічної еволюції за часів архею, що відбувалися переважно в гідросфері й тривали понад півтора мільярда років, з таким же пароксизмом еволюції на суходолах літосфери, тривалість якого до наших часів обчислюється лише коло п'ятсот мільйонів років, себто майже в три рази менше часу, то можемо хоч би порівняльно уявити швидкість морфогенезу серед тварин і рослин за згаданих пароксизмів.

10. Органічний світ на Землі, що складається з тварин і рослин, можна поділити на дві групи: мікробіос та макробіос і відповідно організми-мікробіонти та макробіонти. До мікробіонтів належать біогранулі та прецелюлі, а також і всі ті організми, що від них походять, як от: архебіонти, що і до нині недосліджені, віруси, токсоплазмоси, лентоспіри, риккетсії, деякі актиноміцени, — систематика яких незакінчена та

інші доклітинні семіцелюлярні організми, яких можна виділити до особливої групи — мезобіонтів. До макробіонтів належать всі моноцелюлярні та поліцелюлярні організми, що існують нині на Землі (33).

11. **Фактори** — рушійні сили органічної еволюції, необхідно поділити на дві групи: звичайні та надзвичайні. Звичайними факторами, до яких належать: світ, вода, температура, мінерали тощо, звемо такі, інтенсивність яких визначається в межах „нормальних” умов існування тварин і рослин, а тому вони лише повільно розхитують організми і нові форми виникають протягом довгого часу, раритетно, про що й свідчить фауна й флора абісалів, ґрунтів тощо.

Під впливом же надзвичайних факторів, що впливають на організми інтенсивно, іноді навіть руйнуюче, належать: космічні, ультрафіолетні, інфрачервоні, рентгенові та й інші активні проміння, температурні шоки, різні отруйні речовини — колхицин, аценафтен тощо, від яких еволюційний процес й виникнення нових форм, відбуваються раптово, стрибками, мутаціями, а тому органічна еволюція прискорюється, з’являються нові види, роди, родини тощо, які особливо помітні й численні за часів геологічних катаклізмів силуру, пермі та неогену — тих часів, за яких особливо інтенсивно діяли надзвичайні фактори.

У природі всі фактори завжди діють комплексами, особливості угруповання яких завжди викликають різні результати, властивості — ба, навіть, напрямки нових мутацій, а тому, для керування мутагенними процесами, необхідно вивчати їх ефективні норми, напрямки дій, аби використовувати їх, для наукових та практичних потреб.

12. **Мінливість** організмів — одвічна їх властивість, на всіх стадіях еволюційного розвитку. За характером, властивостями, призначенням та спрямованістю, мінливості організмів слід поділити на дві групи: адаптивні та протективні, а за успадкуванням ознак на: конститутивні та функціональні. Адаптивна мінливість відбувається у наслідок пристосування організмів до середовища різних біогеохемічних провінцій; протективна (від лат. *protectio* — охорона, захист, прикриття) — спрямована на захист свого тіла, від хижих тварин та негативних впливів середовища; конститутивна (від *constitutus* — учинений, окреслений, укріплений, визначений) — пов’язана зі зміною молекулярної структури організмів і особливо гамет, а тому завжди спадкова; функціональна

мінливість викликається зміною функцій окремих органів, невживанням або надуживанням органів та їх систем, складом харчів, віком істот, акліматизацію тощо, які не пов'язуються з молекулярною структурою організмів, а тому не спадкові.

13. Життя людини, ба, навіть час існування людської культури три-чотири тисячі років, у порівнянні до геохронологічного часу органічної еволюції, що тривала коло 2,5 - 3,0 мільярдів років, є лише мить, що не дорівнює не тільки одній секунді, а навіть терції, а тому такий короткий час існування і справді неспроможний не лише спостерігати, а навіть зрозуміти еволюцію як реальний, об'єктивний процес, що існує в природі.

*) Тихо генез — 1859

Номо генез — 1922

Полігенез — 1965

1. Всі організми розвинулися від однієї або декількох нечисленних первісних форм, себто моно- або олігофілетичним шляхом.

1. Організми розвинулися від десятків тисяч первісних форм, себто поліфілетично.

1. Первісні організми — біогранулі виникли в колоїдних системах воднястих ґрунтів — мільярдами, себто полігенетично або поліфілетично.

2. Подальша еволюція була дивергентна.

2. Подальша еволюція була головним чином конвергентною і частково дивергентною.

2. Угрупуванням біогранул повстали прецелюлі, що згодом утворили целюлі; подальша еволюція відбувалася лінійно — рівнобіжно і лише частково конвергентно та дивергентно.

3. Основана на випадкових варіаціях,

3. Основана на законах, що

3. На засадах адаптивної, протективної та конститутивної мінливостей,

4. яким підпадали окремі осібники або індивіди,

4. впливали на велику кількість особин або індивідів і на великій території,

4. яким підпадали всі організми і на всіх територіях,

*) Berg Leo — 1926. Homogenesis or Evolution Determined by Law. pag. 408. London.

5. шляхом повільних, ледве помітних, повсякчасних варіацій.
6. Спадкові варіації численні й розвиваються у всіх напрямках.
7. Боротьба за існування та природній добір є прогресивні фактори.
8. Види, що виникають шляхом дивергенції, поєднуються проміжними формами.
9. Еволюція обумовлює виникнення нових ознак.
10. Відмирання організмів відбувається у наслідок зовнішніх причин: боротьби за існування та виживання найпристосованіших.
5. Стрибками, пароксизмами, мутаціями.
6. Спадкові варіації кількісно обмежені й розвиваються у визначеному напрямкові.
7. Боротьба за існування та природній добір не є прогресивно діючі фактори, а навпаки, консервативні й скорочують форму.
8. Види, що виникають мутаційно, відрізняються поміж собою.
9. Еволюція в більшій мірі є розвитком вже існуючих зачатків (зародків).
10. Відмирання організмів відбувається у наслідок внутрішніх (автономічних) та зовнішніх (хоронічних) причин.
5. шляхом мутацій, пароксизмів викликаних: а) мінливістю середовищ і факторів, б) поширенням і згодом оселенням інфавни на нових територіях гідросфери, а потім і на суходолах літосфери.
6. Спадкові мутації численні й розвиваються у всіх напрямках, але виживають найпристосованіші.
7. Під впливом звичайних та надзвичайних факторів.
8. Види, що виникають мутаційно, різняться структурою молекул.
9. Еволюція зумовлює виникнення нових ознак і функцій.
10. Відмирання організмів обумовлюється а) надмірністю надзвичайних факторів, б) гетерохронічною розбіжністю мінливостей середовищ та організмів, в) руйнацією, втраченою (делеції) та кінцевою молекулярною структурою організмів.

GEOCHRONOLOGIC of EARTH (mln year)
(original)

Era	Duration	System	Duration	E p o c h	Dur.	Rise and development of Biosphere	
Cenozoic	90	Anthropogene	1, 02	Holocene	0, 02	Forming of actual Fauna and Flora	
				Pleistocene	1, 0	Appearance and development of Man.	
		Neogene	1 34	Pliocene	12	Existence of almost all Groups	
				Miocene	22	Evertebrata et Vertebrata	
Paleogene	35 55	Oligocene	21	Diffusion Marsupialia et Placentalia			
		Eocene	23	Development Angiospermae et Coniferales etc.			
Mesozoic	90	145	Cretaceous	90 65	Rise Ornithura, Insectivora, Angiospermae, etc.		
			Jurassic	155 40	Rise Saururae, Trituberculata etc. Gymnospermae, Cycadales, etc.		
			Triassic	195 40	Rise Saurischia, Sauropterygia, Theria Devel. Bennettiales, Ginkgoales, etc.		
Paleozoic	235	350	Permian	235 45	Rise Reptilia, Coniferales, etc.		
			Carboniferous	280 50	Rise Reptilia, Stegocephalia etc. Devel. Lycopsida, Cordaitales etc.		
			Devonian	330 75	First Ichthyostega, Insecta, Pteropsida Devel. Grossopterygia, Dipnoi etc.		
			Silurian	405 30	First Pisces Acanthodii etc. " Lycopsida, Psilopsida etc.		
			Ordovician	435 65	First Ostracoderm, Psilophyta primit. First on surface of Earth: Myriapoda		
			Cambrian	500 85	First Tabulata, Graptolite, Trilobita Lycopodiales, Algae etc.		
Proterozoic	585	740	Huron Upper	585 360	Archaeocyatha, Brachiopoda, Mollusca, Arthropoda etc. Algae: Cyanophyta, Phaeophyta, Rhodophyta etc.		
			Huron Lower	945 380	? Dumetazoa		
Archaean	1325	1675	Laurentian Upper	1325 635	Polycellular	165	? Parazoa, Mesozoa, Metazoa etc.
					Cellular	220	Macrobiontes: Protozoa, Schizophyta etc.
					Praecellular	250	T _± 35-18°C. Praecellulas. Mesobiontes: virus, phagi, rickettsii etc.
			Laurentian Lower	1960	1040	Biogramular	290
Bioplasmodial	350	T _± 80-50°C. Colloidal solution: Gels, Coacervates, Taotoides etc. -COOH, C ₆ (H ₂ O) _x , H ₂ N.R. COOH, Proteins.					
Biomolecular	400	T _± 100-80°C. Formate, Biogen. moleol: PH ₃ , P ₂ O ₅ , R-Mg-X, MgO, CH ₂ , CH ₄ , C ₂ H ₂ , CN, NH ₂ , NO, NO ₂ , H ₂ S, SO ₂ , CuO, FeO etc.					
Prochaean	3000	2000	M O L E C U L A R		T _± 6000-100°C. SiO ₂ , Mg ₂ SiO ₄ , CaC, NaC, HgC, TaC, Ag ₂ C ₂ , Al ₂ C ₆ etc.		
Earth	5,4-10 ¹⁰ yrs (4,7-6,1)	Schuchert Ch. Holmes Art.-1920 Patrick Hurley - 1963 etc.			U ₂₃₈ -Pb ₂₀₆ , U ₂₃₅ - Pb ₂₀₇ , Th ₂₃₂ - Pb ₂₀₈ , Ar ₄₀ , Rb ₈₇ , Sr ₈₇ , K ₄₀ etc.		
Sun	10 ¹⁰ yrs	Eddington Art., 1928					

THE SHORT LIST OF LITERATURE:

1. Jones H. S. — 1940. Life on other worlds. N.Y.
 2. Symposium Internat. Congress — The Origin of Life — 1957. Moscou.
 3. Kirkwood S. — 1956. The Origin of Life. "Chemist in Canada", 8,25.
 4. Haldane J. B. — 1954. The Origin of Life. "New Biology", 16.
 5. Ureu H. C., Mem F. — 1953. On the concentration of certain. "Proceed. Royal Soc.", vol. 219, No. 1138.
 6. Berg Leo S. — 1934. Ob amphiborealnom rasprostraneni morskoy fauny... "Izvestia Geograph Ob.", vol. 66, vyp. I, pag. 69-78.
 7. Andrijashew A. P. — 1939. Ob amphipatsificheskoy (japono-oregonskoy) rasprostraneni morskoy fauny... "Zoolog. journal", vol. 18, vyp. 2. Moscou.
 8. Evermann B. and Jenkins O. — 1891. Proc. U.S. Natur Museum, vol. 44, pag. 124-126.
 9. Guenther A. — 1880. An introduction to the Study of Fishes, pag. 720.
 10. Jordan D. — 1905. A guide to the Study of Fishes, N.Y.
 11. Harmer F. W. — 1914-1925. The Pliocene Mollusca of Great Britain. London.
 12. Hoffsten Nils — 1915. Die Echinodermen des Eisfjords. Kgl. svenska veten., BD. 54, No. 2. Stockholm.
 13. Dall W. H. — 1921. Summary of the marine shellbearing mollusks. Smithsonian Inst., U.S. Nat. Museum. Bull. 112. Washington.
 14. Welykochatko Th. — 1938. Migration puti prochod. ryb Chornoho moria i ich istorychni prychny. "Zoolog. journal", vol. XYIII, 5, pag. 838. Moscou.
 15. Runnstroem J. — 1952. Trends in physiology and biochemistry. Acad. Press, N.Y.
 16. Zollinger H. U. — 1951. Beitrag zur Frage der Mitochondrienregener. Verhandl. Deutsch Gesellsch., 125.
 17. Berg Leo S. — 1944. Zizn i potchvoobrasovanie na dokembrijskikh matericah, "Priroda", No. 2.
 18. Wernadskiy V. I. — 1940. Biochemiteskie otcherki. Akademia Science SSSR. Moscou.
 19. Bernal J. D. — 1954. The Origin of Life. "New Biology", No. 16.
 20. Pringle J. — 1954. The Evolution of Living Matter. "New Biology". No. 16 etc.
- *
21. Kholodnyj M. — 1942. Wozniknovenie zizni i pervitchnye organizmy. "Izvestia Armianskoj Akademii Nauk". No. 9-10.
 22. Kholodnyj M. — 1945. K probleme wozniknovenia i razvitiia zizni na Zemle. "Uspechi sovremennoj biologii", vol. XIX, 1, pag. 74.
 23. Engstroem A. Finean J. — 1958. Biological Ultrastructure. N.Y.
 24. Wernadskiy V. I. — 1926. Biosphera. "Nautchno-technitches. izdatelstvo", Leningrad. LL
 25. Shrock R., Twenhofel W. — 1953. Principles of Invertebrate Paleontology. N.Y.-London.
 26. Moore R., Lalicker C., Fisher A. — 1952. Invertebrate Fossils. N.Y. — Toronto — London.
 27. Andrews H. — 1961. Studies in Paleobotany. N.Y.
 28. Easton W. H. — 1960. Invertebrate Paleontology. N.Y.
 29. Piveteau Jean — 1952. Traite de Paléontologie. Vol. I - VII. Paris.
 30. Daniel I. Jones — 1956. Introduction to Microfossils. N.Y.

31. Welykchatko Th. — 1964. Duracao do formacao de especies em naturaza. "Ciencia e Cultura". Orgao Sociedade Brasil. para o Progresso da Ciencia". vol. 16, No. 2, pag. 164. Sao Paulo. Brasil.
32. Welykchatko Th. — 1965. Os virus e a evolucao. Ibid., vol. 17. 2. pag. 321-322.
- Welykchatko Th. — 1965. On the new principles of systematism of the organic world. (manuscript).
- P.S. The full relation of the litterature will be to the principal work attached.
33. Dobzansky Th.— 1950. The genetics basis of Evolution. "Scien. Amer.". January.
34. Dobzansky Th. — 1951. Genetics and the Origin of Species. 3rd Ed., New York.

СИНТЕЗИ ПЕПТИДІВ-L-ГІСТІДІНУ

Сполуки пептидів є широко поширені в природі, деякі з них відіграють важливу роль як гормони і каталізатори в організмі. Поміж ними на особливу увагу заслуговують ці пептиди, в яких склад входить амінокислота L-гістидін з її характерним імідазолевим кільцем, яке відповідає за каталітичні дії.

Синтезуючи пептиди L-гістидіну імідазолеве кільце спричиняє багато труднощів при сполучуванні з амінокислотами. При конденсації одної амінокислоти до другої можуть зайти побічні реакції, як: внутрішня циклізація, субституція, постання дво-кетопіперазини, а також при певних умовах розщеплення імідазолевого кільця.

В літературі немає багато прикладів на синтези пептидів L-гістидіну. Бергман і Зервас ¹⁾ перші синтезували DL гістидиль-гліцин способом оксазолону, одержаного з ацетильгістидіну і ацетатного ангидриду, який в реакції з етильним естром гліцину утворював ацетиль DL гістидиль-гліцин-етильестер. Останній при гідролізі розведеною хлоридною кислотою давав низьку дайність DL гістидильгліцини. Правдоподібно за цією методою можна синтезувати DL пептиди гістидіну, але ця метода не надається до синтез пептидів в L-конфігурації. Фішер і Сузукі ²⁾ виготовили гістидиль-гістидін за допомогою слаболужної гідролізи гістидін-ангидриду, утворюючи (3, 6-ді — (4-імідазол метиль) — 2,5-піперазінедіон), при гідролізі останнього одержали зрацемізовану сполуку. Голей і Сондгаймер ³⁾ впровадили новий метод синтезу, а саме, карбобензокси-L-гістидіназид, реагуючи з вільним естром амінокислоти, відтак звільнюючи охоронні групи для одержання пептиду в вільному стані. Цей метод є кращий як попередні, бо при конденсації не наступає рацемізація і сполуки виходять в -L-конфігурації. Подібні спроби синтез перевели Лі і Шнабель ⁴⁾. Льюссе і Мюл-

1) M. Bergman, L. Zervas, Z. physiol. Chem. 175, 154, (1928).

2) E. Fischer, U. Suzuki, Ber. 38, 4173, (1905).

3) R. W. Holley, E. Sondheimer, JACS., 76, 1326, (1954).

4) C. H. Li, E. Schnabel and D. Chung, JACS., 82, 2062, (1960).

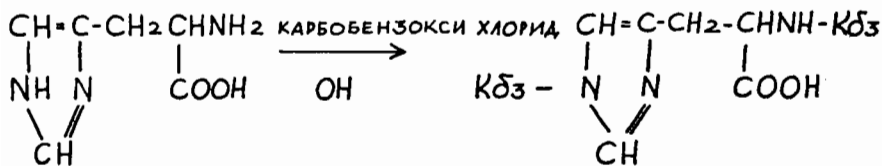
лер⁵⁾ спробували синтезувати пептиди L-гістидіну охороняючи α-амінову карбобезоксильною і побічну імінову бензильною групами, а також вживаючи трітильні охоронні групи⁶⁾, які кондензували за допомогою карбодііміду⁷⁾ з метильним або етильним естром амінокислоти.

При звільнюванні охоронних груп до вільного пептиду, особливо при змилюванні естру утворюються побічні продукти, а також при усуванні трітильної групи є багато праці при ізоляції сполуки.

В лабораторії автора вдалося перевести ряд синтез, сполук дво-пептидів-L-гістидіну за новою методою в дуже чистому стані, а при тому скоротити два кроки синтези. Починаючи з дво-карбобензокси-L-гістидіну, який в сполуці з бензильним естром амінокислоти дає захоронений дво-пептид і при каталітичній гідролізі в присутності чорного паладію під тиском 2 - 3 атмосфер в дуже швидкому часі дає вільний пептид в чистому стані і високій видайності.

Про синтези сполук є описано в експериментальній частині.

Na, N-ім-ДВОКАРБОБЕНЗОКСИ-L-ГІСТІДІН

100г-L-гістидіну гідрохлориду моногідрату (0.496 моля) розчинено в 249 кц. 4 N натрій гідроксиду при 5С°, тоді додано 350 кц. діоксану і 31г натрій карбонату розчиненого в 500 кц. води. До охолодженого розчину (ледом-водою) додано 180 кц. карбобензоксихлориду (1.05 моля) і 262 кц. 4 N натрій гідроксиду в десятих рівних частинах протягом одної години. Рівночасно розчин сильно змішувало мішалкою, при чому рН повинно бути вдержуване поміж 9 - 10. Після додання останньої частини розчин розміщується ще додатково одну годину. В кінці твориться коагуляція, тоді сполуку підкислено 5 N гідрохлоридною кислотою до рН-2 понад верствою етильацетату. В

5) Guenter Losse und Gerhard Mueller, Ber. 94, 2768, (1961).

6) St. Guttman, R. A. Boissonnas, Helv. Chim. Acta, 42, 1258, (1959).

7) J. C. Shechan and E. P. Hess, JACS., 77, 1067, (1955).

роздільній лійці відсепарується верству етильацетату від водної та ще раз екстрагується водний розчин етильацетатом. Фракції етильацетату об'єднується та миється в роздільній лійці водою, щоб позбутися надміру гідрохлориду. Тоді висушується натрій сульфатом і випарується під зменшеним тиском (вакуум) при 25 - 30°C температури. Розчину не можна випарувати при збільшеній темп. тому, що заходить небезпека усунення карбобензоксильної групи з імінової на гістідіні. Після випарування етильацетату залишається олія, яку розчиняється в метанолі, з якого вона швидко кристалізує. Кристали відфільтровується та миється малою порцією холодного метанолі, далі сполуку сушиться під вакуум в десикаторі, де її держиться до вжитку.⁸⁾

При зменшенім тисненні сполука є стабільною від 5 до 6 тижнів, а на повітрі при кімнатній температурі скоро розкладається до монокарбобензокси-L-гістідіну.

Видаєність 192г (76.7) %. Точка топлення 105 - 7°C.

$[\alpha]_D^{20} = +15.3$ 6.3% в розчині 80% ацетон — 20% метаноль.

ГЛІЦИН-БЕНЗИЛЬЕСТЕР П-ТОЛЮЇНСУЛЬФОНАТ

18.8 г гліцину (0.25 моля), 48.5 г п - толюїнсульфонат-моногідрату (0.255 моля), 100 кц бензильалькоголю і 50 кц бензини додається до круглої кольби, до якої долучений кондензатор і відбирач („Дін - Старк) ресівер”) для азеотропічної дистиляції. Мішанину нагрівається електричним нагрівачем до скроплювання пари. По кількох хвилинах нагрівання одержується прозорий розчин, огрівання зі зворотним холодильником триває доки не виділюється більше вода (4 - 5 год.). Тоді сполуку охолоджується до кімнатної температури і додається 500 кц етеру, при чому настає кристалізація. Відтак вставляється на кілька годин до ледівки і після цього відфільтровується та миється старанно етером. Після висушення при кімнатній температурі перекристалізовується з метанолі-етеру. Вислід 90% теорії точка топлення 132 - 4°C.

Бензильні естри амінокислот в таблиці I виготовлено в подібний спосіб як естер гліцину за винятком часу, нагрівання та ізоляції. Для L-проліну і L-серіну потрібно 12 годин нагріван-

Ref.: 8 Patchornik, A., Berger, A., Katchalski, E. J.
J. Am. Chem. Soc. 79, 6416, (1957).

ня, а тоді треба екстрагувати речовину водою з розчину-мішанини. Відтак водний розчин екстрагувати етером, щоб усунути бензильний алкоголь. Воду випаровується до суха під вакуум, залишається олія, яку вживається до дальшої синтези пептидів.

ТАБЕЛЯ I.

Бензильестри амінокислот — як солі п - толюїн-сульфонової кислоти

Амінокислоти	Точка топлення	Оптична ротація і концентрація
(1) L-Аланін	113—4°C	$[\alpha]_D^{25} +6.9$ 2% вода
(2) L-Глютамінова к-та дво естер	144—5°C	+7.6 2% метаноль
(2) Гліцин	132—4°C	
(2) L-Ізолюцин	153—4°C	—0.1 2% метаноль
(2) L-Люцин	158.5—160°C	—1.7 2% метаноль
(2) L-Фенилаланін	170.5—171.5°C	—7.2 2% метаноль
(3) L-Пролін (олія)		
(3) L-Серін (олія)		
(2) L-Тирозін	179—180.5°C	—12.2 2% метаноль
(2) L-Валін	158—160°C	+1.2 2% метаноль

- (1) Izumiya, N., Makisumi, S.: J. Chem. Soc. Japan, 78, 662, (1957).
 (2) Zervas, L., Winitz, M., Greenstein, J. P.: J. Org. Chem. 22, 1515, (1950).
 (3) Естри виготовлено після методи автора.

ДВО-КАРБОБЕНЗОКСИ-L-ГІСТІДИЛЬ-L-АЛАНІН-БЕНЗИЛЬЕСТЕР

100 г Дво-карбобензоксиді-L-гістидину (0.237 моля) розчинено в 500 кц метиленхлориді і окремо 59.5 г L-аланінубензильестру-толюїнсульфонату (0.237 моля) в 500 кц метиленхлориді, до якого додано 33 кц триетильаміну (0.237 моля) для неутралізації толюїнсульфонової кислоти. Обидва розчини об'єднано та охолоджено до 5°C. Тоді до цієї мішанини додано 51 г дво-циклогексилькарбодіміду розчинено в 200 кц метиленхлориді та поставлено на 20 годин в холодильник. Реакція об'єднання двох похідних (дериватів) амінокислот скоро зачинає проходити, це можна завважити по виділенню кристалів двоциклогексильсечовини,

які є нерозчинені в метиленхлориді. Після стояння в холодильнику кристали відфільтровується та викидається, а розчин миється в роздільній лійці водою, відтак два рази 1N хлоридною кислотою, далше водою, два рази 5% натрійбікарбонатом і знова водою. Після цього сушиться безводним натрійсульфатом для відтягнення води. Відтак цей розчин сконцентровано при 27°C, а не в вищій температурі, до малого об'єму та додано нафтового етеру аж доки розчин зачинає мутніти, тоді зачинають поволі випадати кристали. Сполуку поставлено в холодильник для повної кристалізації. На другий день кристали відфільтровано та помито малою кількістю зимного розчину метиленхлориду: нафтового етеру приблизно в такому відношенні з якого випали кристали, а тоді самим нафтовим етером. Після висушення на повітрі кристали сполуки ще раз перекристалізовано з тих самих розчинників.

Видаєність 73г., 54%.

З матірних розчинників можна добути ще більшу кількість матеріалу.

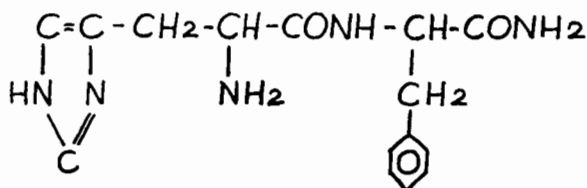
L-ГІСТІДИЛЬ-L-АЛАНІН

40 г. Двокарбобензоксигістидиль-аланінобензилестеру розчинено в одному літрі метанолу та 100 кц ацетатної кислоти, та редуковано воднем в „Парр” апараті під тиском двох атмосфер в присутності свіжого каталізатора чорного паладія. Протягом одної години редукція є закінчена, тоді ще додатково протягом пів години продовжується насичувати воднем для повної редукції. При відщепленню дво-карбобензоксигруп від пептиду утворюється толюїн і вуглець дво-оксид, які не перешкоджають гідрогенолізі. Після реакції водень відтягається під вакуум водяною помпою та продовжується яких 10 - 15 хвилин для повного відтягнення, щоб забезпечити перед можливим вогнем. Свіжий каталізатор після першого вжитку є дуже активний, може запалити розчинник при необережному обходженню. Розчин зливається з-понад каталізатора — а не відфільтровується — тому, що при зустрічі з повітрям каталізатор частинно деактивізується, а за таким способом його можна знова вживати кілька разів до нової редукції. Відділений розчин відфільтровується від залишків каталізатора та випаровується під вакуум при низькій температурі 27°C, при вищій температурі частинно утворюється дво-кетопіперазин, якого є тяжко усунути при кристалізації, а також сполука добре не

кристалізує. Після випарування розчинника залишається олія, яку розтирається з етером до цїпкої речовини та сушиться в десікаторі під вакуум в присутності натрій гідроксиду та фосфору п'ятиоксиду. Висушену речовину кристалізується з води і метанолю: ізопропилового алькоголю.

Видайність 12 г. Точка топлення 192 - 3°.

L-ГІСТІДИЛЬ-L-ФЕНИЛЬАЛАНІНАМІД

Дво-карбобензоксигістидильфенильаланінбензильєстер (L-L) виготовлено за попередньою процедурою.

10 г. цього пептиду додано до 500 кц. метанолю попередньо насиченого газовим амоняком і залишено стояти при кімнатній температурі протягом трьох днів. Після цього розчинник відпаровано під вакуум при низькій температурі (25 - 30°C), при чому появляються гарні білі кристали. Спроби перекристалізувати сполуку залишено, тому що кристали не розчиняються при кімнатній температурі в більшості загально вживаних органічних розчинниках. Підчас амонілізи відщеплюється також одна карбобензоксильна група з іміногістидінової, тоді, коли вживати вищу температуру, при випаровуванні або кристалізації може наступити внутр. циклізація. Після випарування метанолю з амоняком сполуку суспендовано в 20 кц. метанолю та відфільтровано на лійці Бухнера і вимито малою кількістю метанолю, а відтак етером. Вислід 4 г.

Сполуку проаналізовано хроматографією, вислід негативний після зрошування (звогчення) нінгідріном.

4 г. моно - карбобензоксигістидильфенильаланінаміду розчинено в 500 кц. метанолю і кілька кропель ацетатної кислоти при кімнатній температурі, та піддано каталітичній редукції в присутності чорного паладія і тиску 2 атмосфер в апараті Пара. Після закінчення редукції (3 години) розчинник відпаровано під вакуум при низькій температурі, а залишену прозору олію слабо оранжового кольору розчинено в 10 кц. метанолю та додано етеру аж до мутності. Швидко випадають гарні білі крист-

тали; тоді розчин поставлено в холодильник на кілька годин для повної кристалізації. Відтак речовину відфільтровано та помито розчином метаноль-етеру і вкінці етером. Ще раз перекристалізовано з метаноль-етеру.

Вислід 2.5 г. Точка топлення 194 - 6°С.

$[\alpha]_D^{25} = + 36.7$, $C = 2$, b IN HCl

Хроматографія дає лише одну пляму. Розчинник: н-Бутаноль: Ацетатна кислота: вода, 4:1:1. Викликач — Нінгідрин 0.2% в ацетоні.

ТАБЕЛЯ II
Дво-пептиди Амінокінцевого Гістидіну

Пептид	Специфічна ротація $[\alpha]_D^{25}$ і розчинник	Концентрація і розчинник	Точка топлення	Рефе- ренції
L-Гістидиль-L-Аланін	— 22.8	1% 0.1N NaOH	192-3°	1
L-Гістидиль-L-Глютамінова кислота	+ 21.7	2% NHCl	225-6°	2
L-Гістидил-L-Ізолюцин	+ 25.8	2% NHCl	203-4°	5
L-Гістидиль-L-Люцин	— 42.7	2% 0.1N NaOH	220-2°	1
L-Гістидиль-L-Фенилаланін	+ 33.5	2.6% NHCl	267-9°	3
L-Гістидиль-L-Фенилаланін амід	+ 36.7	2% NHCl	194-6°	5
L-Гістидиль-L-Пролін	— 63.7	2% NHCl	неостра	5
L-Гістидиль-L-Серін	+ 22.7	2% NHCl	161-3° (неостра)	2
L-Гістидиль-L-Тирозін	+ 35.8	2% NHCl	210-2°	
L-Гістидиль-L-Валін	+ 32.6	2% NHCl	210-2°	5
L-Гістидиль-L-Гліцин	— 31.0	2% H ₂ O	180-2°	4

1. Robert W. Holley and Ernest Sondheimer. JACS, **76**, 1326 (1954).
Сполуку синтезовано за методом карбобензоксид-азиду.
2. Friedhelm Schneider, Zeit. physiol. Chem., **320**, 83 (1960).
Сполуку синтезовано за методом карбобензоксид-азиду.
3. Guenther Losse und Gerhard Mueller, Ber., **94**, 2769 (1961).
Сполуку синтезовано за допомогою діциклогексилькарбодіміду з N-карбобензоксид-N-імінобензиль-L-гістидину та метильних і етильних естрів амінокислоти.
4. Guenther Weitzel, Friedhelm Schneider, Zeit. physiol. Chem., **307**, 23 (1957).
Сполуку синтезовано за методом карбобензоксид-азиду.
5. За методом автора. Нові сполуки.

ВИСНОВОК

В рамках цієї праці переведено ряд синтез дво-пептидів-L-гістидину за скороченою і уліпшеною методом. Всі пептиди та їхні деривати виходять в кристалічному стані за винятком дво-карбобензоксид-L-гістидиль-L-пролінбензильестер та два нові бензильні естри -L-проліну і L-серіну, які утворюють олії. Однак при редукції повищого деривату виходить пептид в ціпкому і чистому стані, а бензильний-естер-L-серіну в сполуці з дво-карбобензоксид-L-гістидином дає також речовину в кристалічному стані. Скорочення праці на два процеси та одержання пептидів в чистому стані дає перевагу над іншими методами синтезування цих сполук.

Автор присвячує цю працю дорогому Проф. Д-р. Вертипорохові, в якого був студентом при УТГІ і якому глибоко завдячує заохоту до студій хемії.

П Р И В І Т А Н Н Я
ПРОФ. Д-РОВІ ЄВГЕНОВІ ВЕРТИПОРОХОВІ
З НАГОДИ 70-РІЧЧЯ ЙОГО НАРОДЖЕННЯ

Слава Ісусу Христу !

Ватикан, дня 30 листопада 1968

Високодостойний Квіліяте !

Хоч не маю змоги бути присутнім і взяти участь у Квілейних Святкуваннях, то все ж таки я духом з Вами і прилучуюся з усім Науковим Товариством ім.Шевченка до щирої подяки Вам за дотеперішню працю та й Бога молю, щоби кріпив Вас всецедрими помочами і на даліше у Вашій науковій творчості та організаційній діяльності.

На мн о г і л і т а !

Благословення Господнє на Вас !

+ Й о с и ф
Верховний Архидиаскон і Кардинал

Високоповажаний Пан
проф.д-р Євген Вертипорох
Голова КНТШ
К а н а д а

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ МИТРОПОЛИЧИЙ ОРДИНАРІЯТ У ВІННІПЕГУ

Вельмишановний Пане Голово!

Дуже радію, що окремий Ювілейний Комітет порішив гідно вшанувати вельмизаслуженого дійсного члена НТШ, генерального секретаря Головної Ради НТШ, основника й довголітнього голови Управи К НТШ, Проф. Євгена Вертипороха з нагоди 70-річчя його життя й 40-річчя його наукової праці.

Все свідоме українське громадянство, так у вільному світі, як на землях України, вповні доцінює велику наукову працю Достойного Ювілята й з вдячністю відмічує його педагогічну, громадську працю. Як невтомний науковець і свідомий український громадянин-патріот, проф. Євген Вертипорох впродовж 40 років старався принести честь українській науці й постійно та жертвенно піддержувати свій Український Нарід у його затяжній боротьбі за свою незалежність. Сьогодні, молодше покоління українських науковців і жертвених борців за волю України може з гордістю дивитись на нашого Достойного Ювілята й шукати в його наукових змаганнях й жертвенній любові до України сили й світла в своїх ідейних стремліннях.

З нагоди цього радісного Ювілею, засилаємо нашому Достойному Ювілятові вислови нашого найщирішого признання за його довголітню наукову й педагогічну працю й просимо Всевишнього далі щедро благословити всі його шляхетні змагання.

Максим, Митрополит

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ МИТРОПОЛИЧИЙ ОРДИНАРІЯТ У ФІЛЯДЕЛЬФІЇ

До
Ювілейного Комітету
для відзначення проф. д-ра Євгена Вертипороха
Торонто, Онтарію, Канада.
Високоповажані Панове:

Запрошення до участі в Ювілейному Бенкеті в пошану проф. д-ра Євгена Вертипороха, головного секретаря Головної Ради НТШ і Голови Канадійського НТШ з нагоди його 70-річчя з дня народження і 40-річчя наукової і громадської праці, що відбудеться в суботу, 14 грудня ц. р. в Торонто, одержав. Щиро дякую за ласкаву пам'ять.

З приємністю мушу ствердити справді великий вклад праці Достойного Ювілята в науково-громадську ділянку, а зокрема для заслуженого Наукового Товариства ім. Шевченка, яке, колись на рідних землях, а тепер у вільному світі, ширить правду про Україну, українську науку й культуру та дотеперішні наукові надбання Українського Народу.

Мило мені повітати Достойного Ювілята, Високоповажаного Пана Професора з нагоди його Ювілеїв та побажати щедрих Божих ласк для дальшої успішної праці на науково-громадському полі. Як запоруку цього — шлю Архирейське Благословення та

залишаюсь в Христі Господі,
Амвросій
МИТРОПОЛИТ,
Філядельфійський Архiepіскоп

УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-ПРАВОСЛАВНА ЕПАРХІЯ СХІДНЬОЇ КАНАДИ

Ювілейний Комітет
відзначення 70-ліття Проф. Д-ра Є. Вертипороха

Хвальний Комітете!

Ваше запрошення на ювілейний бенкет я одержав. Сердечно дякую. НТШ мені близьке, бо сам мав бути його членом у Мюнхені. Але тоді були інші умови. Тож вітаю голову НТШ д-ра Є. Вертипороха з його таким поважним ювілеєм і на такому відповідальному та високому становищі. Бажаю здоров'я та дальшої плідотворної праці. Але за станом здоров'я ледве чи зможу бути.

З належною пошаною
до всіх Вас,
Архiepіскоп Михайл

АПОСТОЛЬСЬКИЙ ВІЗИТАТОР УКРАЇНЦІВ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Високоповажаний Пан Професор
Д-р Євген Вертипорох,
Голова Канадійського НТШ,
Торонто, Онт., Канада

Високоповажаний і Дорогий Пане Професоре!

На милу вістку про торжественні ювілейні святкування з нагоди 70-річчя Вашого життєвого шляху і 40-річчя наукової та громадської праці мило мені привітати Вас моїми найкращими побажаннями та з цілого

серця благословенням на все добре. Ваша невтомна діяльність на становищі Генерального Секретаря Головної Ради НТШ і Голови Канадійського НТШ, Ваші наукові дослідження, численні конференції і наукові з'їзди, влаштовані будь-як за Вашим почином, будь-як під Вашим керівництвом, а передусім Ваше живе зацікавлення нашим релігійно-церковним, громадським, суспільним і культурним життям — це найкращі подвиги Вашого життя. Не диво, що наша українська громада в Канаді, а з нею й наша українська спільнота в світі, а зокрема наукові крути і громадські діячі, бажали би цим ювілейним торжеством віддати честь Вашим заслугам і Вашій невтомній діяльності.

Радіючи Вашою доброю славою, приєднуюсь до тих усіх Шановних Учасників торжества, а оцим моїм письмом хочу запевнити Вас, Дорогий Пане Професоре, передусім про мою щирю молитву на всі Ваші свята намірення, щоби Всемогучий і Всецедрий Бог щедро спомагав Вас і благословив Вас на дальшу діяльність на користь української науки і цілої нашої спільноти, і тієї в розсіянні і тієї в рідній Батьківщині-Україні.

На завдаток найбагатшого Божого благословення пересилаю для Вас, для Ваших Дорогих Рідних, та й усіх учасників ювілейних святкувань мое з цілого серця Архієрейське благословення, на многі, многі й щасливі літа.

Відданий як завжди
у Христі Господі брат і слуга

Іван, Архиепископ, АВ

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА СПАРХІЯ В ЕДМОНТОНІ

Високоповажаному
Професорові Докторові Євгенові Вертипорохові,
Генеральному Секретареві Головної Ради НТШ
Голова Канадського НТШ,
у Торонті, Онт.

Високоповажаний Пане Професоре і Докторе!

Особливіша для мене приємність з нагоди Вашого 70-ліття народин, як і 40-річчя Вашої наукової та громадської праці, зложити Вам найщиріші бажання за все, що у минулому Ви зробили для нашої української спільноти, що сьогодні ми всі можемо радіти Вашими велитенськими здобутками, що й в майбутньому Ви з такою готовістю піднімаєтеся дальших планів і задумів. Нехай Предобрий Бог благословить Вас дальшими Вашими успіхами. Цього щиро Вам бажає

Ніл, Єпископ

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ В ТОРОНТІ

До
Високоповажаного Пана
Д-ра Богдана Стебельського,
Редактора Збірника К НТШ,
у Торонті, Онт.

Вельмишановний Пана Докторе:

Щиро вітаємо Ваш гарний почин вшанувати 70-річчя життя і 40-річчя наукової праці визначного українського науковця проф. д-ра Євгена Вертипороха виданням Наукового Збірника К НТШ. Ювілят справді відзначається багатогранною науковою діяльністю і то не лиш в українським науковим світі, але і серед міжнародних наукових кругів, як в Європі, так і тут на новім для себе канадським терені. При цім виявив він себе глибоко релігійною людиною і ревно практикуючим членом Української Католицької Церкви. Це поєднання в одній особі прикмет справжнього науковця і глибоко переконаного християнина має особливе значення в наші часи, коли багато підставових вартостей життя схильне людство ставити під сумнів, як науково не обоснованих. Тим то вшанування Ювілята науковим виданням прибирає широкого значення. Воно буде продовженням цієї жертвенної праці, яку проф. д-р Євген Вертипорох виконував для добра нашого загалу через 40 років, так успішно, використовуючи свій організаторський хист. Його організаторській здібності завдячуємо саме існування К.НТШ, яке виданням цього збірника немов сплачує свій довг вдячності. Тож хай благословить Всевишній задумане і розпочате Вами діло для вшанування заслуженого Ювілята і для добра всього українського загалу в Канаді!

З Архирейським благословенням

Ісидор, Єпископ

УКРАЇНСЬКА КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ САСКАТУНУ

До
Ювілейного Комітету
в Торонті, Онт.

Високоповажані Панове!

Сердечно дякуємо за письмо і запрошення до участі в Ювілейних Святуваннях у пошану п. проф. д-ра Євгена Вертипороха.

Вельмишановному і заслуженому громадянину і науковцеві пану професорові д-рові Євгенові Вертипорохові, з нагоди 70-річчя Його життя і 40-річчя Його плідної праці для української спільноти, передаємо цією дорогою наші найкращі і щирі бажання ще довго тішитися кріпким здоров'ям та далі служити своєму народові.

Пересилаємо Архирейське благословення
і остаємо з правдивою пошаною

Андрей

(Андрей Роборецький, єпископ)

АПОСТОЛЬСЬКИЙ ЕКЗАРХАТ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ В АВСТРАЛІЇ І НОВІЙ ЗЕЛЯНДІЇ

До
Ювілейного Комітету в пошану
Проф. Др. Евгена Вертипороха
Торонто

Високоповажані Панове!

Надзвичайно мені прикро, що через мої подорожі та досить великі австралійські простори, я щойно сьогодні отримав Ваше запрошення на Ювілейні святкування в честь проф. д-ра Евгена Вертипороха, голови канадійського НТШ.

Прошу передати мої найсердечніші побажання Ювілятові: Хай Всемогучий і Милосердний Господь за молитвами Пресвятої Богородиці і його Покровителя, наділяє обильно Своїми ласками, кріпким здоров'ям, щоб він ще довго міг працювати на науковій і суспільній ниві.

З нагоди Празника Різдва Христового складаю Вам і всім членам Ювілейного Комітету найсердечніші побажання Радісних і Щасливих Свят. Христос Раждається!

В Христі відданий
Іван, Єп .Ап. Екзарх
для українців в Австралії,
Новій Зеландії і Океанії.

УКРАЇНСЬКА ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНА ЦЕРКВА

Ювілейний Комітет
для вшанування проф. д-ра Є. Вертипороха.

Вельмишановні Панове!

Нам мило було довідатися, що Ви погодилися взяти на себе обов'язок пошанувати нашого дорогого Науковця — проф. д-ра Є. Вертипороха, з нагоди його сімдесятиліття з дня народження та 40-річчя його наукової та громадської праці.

На цьому місці ми вітаємо Вельмишановного Ювілята якнайщиріше та бажаємо йому якнайобильніших Господніх благословень, сил і мудрости для його дальшого оwoчного життя та праці на славу Божу, а добро нашого народу та всього людства.

За Українську Євангельсько-Реформовану Церкву
в Торонті

Пастор В. Боровський

**DEPARTMENT OF SOCIAL AND FAMILY SERVICES
OFFICE OF THE MINISTER**

December 10, 1968.

Professor Eugene J. Wertyporoch,
82 Willowbank Blvd.,
Toronto 12, Ontario.

Dear Professor Wertyporoch:

I want to join with your many friends and admirers in extending you the very best on your birthday.

I wish for you good health through the many years ahead, that you may continue to render the outstanding service you are giving to the community.

Yours sincerely,

John Yaremko,
Minister of Social and Family Services

Управа Канадського НТШ складає сердечну подяку жертводавцям, що допомогли у виданні цього Збірника:

Інж. М. Бручковський	\$200.00	о. проф. д-р В. Лаба	25.00
Пані Осипа Король	107.25	д-р М. Лібер	25.00
Проф. д-р Я. Петришин	100.00	М. М. Мачухи	22.00
Мгр. М. Коковський	100.00	Д-р Д. Антоневич	20.00
Д-р Ю. Городиловський	100.00	Т. С. Проців	20.00
Панство Мартін	100.00	Д-р Б. Крук	20.00
Ю.Б.Ей Тредінг Ко.	100.00	Мгр. М. Строконь	15.50
Алберта Фюл Ко.	100.00	Мгр. І. Геврик	15.15
Арка	100.00	Мирон Стефанів	15.00
М. Козак	100.00	Д-р О. Волощук	15.00
Д-р Л. Ляшевич	100.00	Д-р А. Риплянський	10.00
Укр. Техн. Т-во Канада	100.00	Д-р Гр. Шиманський	10.00
З „несподіванки”:		Яків Остафійчук	10.00
Інж. Антонишини		Слава Ніщименко	10.00
Інж. Бубели		Проф. д-р Б. Будурович	10.00
Інж. Граби		Д-р М. Залеський	10.00
Д-р Давосири		Д-р І. Башта	10.00
Інж. Дудкевичі		Інж. Ю. Сумик	10.00
Інж. Іванусіви		Мгр. Т. Турчиневич	10.00
Інж. Куриси		Д-р Б. Казимира	15.00
Інж. Підгайні		Мгр. В. Гультай	10.00
Інж. Романчукевичі		Інж. В. Кунда	10.00
Інж. Федорові		Д-р В. Іванець	10.00
Мгр. Турчиневичі		Мгр. В. Іваник	5.00
Інж. Т. Заяці		Мгр. А. Мельник	5.00
Інж. Федюшки	100.00	Д-р М. Гуцуляк	5.00
Д-р П. Сайкевич	95.00	Д-р В. Ревуцький	5.00
Д-р М. Головатий	50.00	Д-р В. Лазорко	5.00
Д-р І. Скрипуч	35.00	Д-р І. Тесля	5.00
Н. Ріпецький	50.00	Д-р М. Боровик	5.00
Д-р О. Логінський	50.00	Д-р Р. Осадчук	5.00
Мгр. О. Корчак	50.00	Інж. З. Янковський	5.00
Кир Ісидор Борецький	50.00	Мгр. Е. Клоосевич	5.00
Д-р І. Ярош	50.00	Д-р І. Войчишин	5.00
Д-р В. Гординський	50.00	Мгр. Б. Мигаль	5.00
Д-р С. Жмуркевич	34.00	Мгр. О. Масляник	5.00
Мгр. П. Копачівський	30.00	Мгр. Я. Онищук	5.00
о. А. Бабюк	25.00	Д-р Олександра Копач	5.00
Кир Максим Германюк	25.00	Д-р М. Гладішевський	5.00
Кред. Сп. Св. Марії	25.00	Д-р В. Луців	5.00
Фірма Фірчук	25.00	Д-р І. Горецький	5.00
Сейф Вей	25.00	Д-р І. Романків	3.00

З М І С Т

Василь Іванис: Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка та його керівник	7
Євген Вертипорох: Автобіографія	11
Публікації наукових праць проф. д-ра Євгена Вертипороха	33
Євген Вертипорох: Шляхами творчої праці	36
Слава Ніщененко: На службі науці і громадянству	39
Богдан Підгайний: Міст на ріці Буг	45
Григор Лужницький: Від вселенськості до універсалізму Церкви	49
Петрс Біланюк: Григорій Сковорода — філософ чи богослов?	55
о. Ір. Назарко ЧСВВ: Призабутий попередник Шашкеви- ча — о. Юліян Добриловський ЧСВВ (1760 - 1825)	66
о. Ісидор Нагаєвський: Меморіяли галицьких митрополитів: А. Ангеловича й А. Шептицького до Відня	72
Богдан Казимира: Наукова творчість Блаженнішого Йосифа	82

Ярослав Рудницький: До проблеми мововбивства (лінгві- циду)	95
Яр Славутич: Поезія Богдана Лепкого	100
Аріядна Стебельська: Художні недомовлення в поезії Шевченка	109
Іван Кейван: Поява друкованої книги в Україні	121
Леонід Рудницький: Пісня про Нібелюнгів у перекладі Івана Франка	133
Богдан Стебельський: Естетика Шевченка	143
Василь Лев: Наукові видання Товариства „Просвіта”	153
Роман Смаль-Стоцький: Традиції Джорджа Вашингтона в Україні	161
Леоніда Вертипорох: Українська княжна Анна Ярослав- на — королева Франції	164
Микола Чировський: Вплив монголо-татар на соціально- політичні процеси Московщини-Росії	172
Михайло Хом'як: Як розв'язав справу національних мен- шин уряд Західньо-Української Народньої Республі- ки (ЗУНР), а як уряд Польщі	180
Володимир Біберович: Українська інформаційна діяльність за кордоном	193

Матвій Стахів: Большевицькі протиукраїнські і проти- жидівські погроми	201
Роман О. Климкевич: Крайові і земські прапори Галичини	212
Ростислав Єндик: Окремішності українців і москалів з антропологічного погляду	223
Ярослав Б. Петришин: Причинки до маялогії. Де нащадки старинних маїв богам своїм заносять мольби і жертви їм складають	231
Вступ; Святині; Руїни; Печери; Лист автора до Чанкіна в льякандон- ській мові (гаш т'ан). Вібліографія.	
Михайло Диміцький: Дещо з хемії та фармакології аналь- гетиків (Петідіна та її похідні)	273
Експериментальна частина. Література.	
Федір Великохатько: Полігенез (Висновки)	288
Вступ; Палеогенез; Морфогенез; Полігенез. Література.	
Микола Коковський: Синтези пептидів-L-гістидіну	299
Na, N-ім-двокарбобензокси-L-гістидін; Гліцин-бензильєстер п-толю- їнсульфонат; Дво-карбобензокси-L-гістидиль-L-аланін-бензильєстер; L-гістидиль-L-аланін-L-гістидиль-L-фенильаланінамід. Висновок.	
Привітання проф. д-рові Євгенові Вертипорохові з на- годи 70-річчя його народження	307
Список жертводавців	314